

megafoni



3/09 www.megafoni.org



Megafoni 3/2009: "Kriisi"

Sisällys:

Pääkirjoitus: Megafoni keskustalaisuuden tiellä.....	3
Lauri Lahikainen & Antti Ronkainen: Marx, kriisi ja kamppailu – Marxilaisten kriisiteorioiden hahmottelua.....	6
Jukka Peltokoski: Kriisin paluu – Valotus Andrew Klimanin ajatteluun.....	23
Joel Kaitila, Lauri Lahikainen & Jukka Peltokoski: Kukaan ei tiedä, onko kriisi ohi – Haastattelu Andrew Klimanin kanssa.....	30
Janne Hernesniemi: Luokka kriisissä.....	40
Joel Kaitila: Fordismin kriisistä globaaliin talouskriisiin.....	54
Markus Termonen: Talouskriisi ja tehdasvaltaukset.....	96
Joonas Laine & Miika Salo: Finansoituminen ja Leninin finanssipääoman kritiikki.....	103
Joel Kaitila: Voiton suhdeluvun tendenssimäisen laskun Lain tulkinnasta.....	117
Markus Termonen: Bolivarilainen polarisaatio.....	139
Pontus Purokuru: Kommonismin köyhyys ja rakkaus.....	146
Toimitus: Talouspoliittisia teesejä vasemmistolle.....	152

Pääkirjoitus: Megafoni keskustalaisuuden tiellä

Toimitus

Globaali talouskriisi on jatkunut jo yli vuoden aiheuttaen vakavia yhteiskunnallisia ongelmia, kuten työttömyyttä, inhimillistä hätää ja konkurssseja. Yhteiskuntien kestävyys on koetuksella, ja merkittävät elvytyspaketit ovat olleet pikemminkin tekohengitystä kuin piristysruiske. Olemme Megafonissa aiemminkin viitanneet talouskriisiin. Se on jäsentänyt monia ajatuksiamme, vaikka kyse ei olisi varsinaisesti kriisianalyysistä ollutkaan. Nyt on tullut aika kriisiaiheiselle teemanumerolle.

Suomalaisessa politiikassa kriisi on valitettavasti kapitalismin perustavanlaatuisten ongelmien lisäksi ollut osoitus vasemmiston kyvyttömyydestä käyttää tilannetta poliittisesti hyväksi. Poliittista kiistaa on käyty pikemminkin elvytysmäärärahojen suuruuden ja kohdentamisen yksityiskohdista kuin siitä talouden ja vallan järjestelmästä, joka kriisin on tuottanut. Tämä pätee pääpiirteissään valitettavasti moneen muuhunkin maahan. Emme toki tarkoita, etteikö olisi olemassa myös poliitikkoja ja teoreetikkoja, jotka ovat pitäneet kriisin korostamista tarpeellisenä. Suomalaisina esimerkkeinä mainittakoon Otto Bruunin ja Teppo Eskelisen toimittama "Finanssikapitalismi: Jumala on kuollut", Timo Harakan "Luoton loppu: rahavallan raunioista kohti uutta kapitalismia", Esko Seppäsen "Hullun rahan tauti" sekä SKP:n julkaisema "Marx ja nykyinen kriisi" - ottamatta tässä yhteydessä yksityiskohtaisesti kantaa kirjojen sisältöön.

Talouskriisi tarjoaa houkuttelevan mahdollisuuden korostaa kapitalismin väistämättä romahdukseen johtavaa luonnetta. On helppoa todeta, että kapitalismi johtaa kriisiin, mutta paljon vaikeampaa on analysoida kapitalismin ristiriitaisia tendenssejä ja niiden välisiä suhteita: yhtäältä taipumusta lamakausiin, toisaalta lähes rajatonta kykyä uusiutua sekä laajentua. Mutta onko kapitalistinen järjestelmä nyt saavuttanut laajentumisensa maksimin? Onko enää uusia alueita, joille markkinoita ja tuotantoa voidaan laajentaa? Onko pääoma alistanut maailman kokonaisuudessaan?

Tässä numerossa käsittelemme näitä kysymyksiä marxilaisten kriisiteorioiden kautta. Korostamme erityisesti voiton suhdeluvun laskun tendenssiä, teoriaa, jonka mukaan pääoman kasautumisprosessin suurin este on kasautuminen itse. Kapitalistisia yhteiskuntia eteenpäin vievä voima on lisäarvon tavoittelu. Sen vuoksi tuotannon tehokkuutta on jatkuvasti kasvatettava ja tuotantovoimien tuottoastetta kehitettävä. Samalla ongelmana on, että kapitalistin on kyettävä realisoimaan lisäarvo markkinoilla, siis saamaan tuotteet myydyksi, tai uusi arvonlisäysprosessi jää aloittamatta. Työvoima tulee kaiken aikaa tuottavammaksi, ja elävää työtä korvataan suuremmalla määrällä koneita. Lisäarvo lisääntyy hitaammin kuin tuotannon tehostuminen, minkä seurauksena voiton suhdeluku laskee tendenssinomaisesti. Akkumulaatiokriisiä korostavan teorian tarkoituksena ei ole väittää, ettei kapitalismilla olisi muita tendenssejä kuin voiton suhdeluvun lasku. Jos muita tendenssejä ei olisi, kapitalismi olisi jo kaatunut. Teoria kuitenkin väittää, että voiton suhdeluvun lasku on kapitalismin keskeinen tendenssi.

Tällaisen puhtaasti negatiivisen kapitalismitulkinnan ongelmana, kuten tässä numerossa korostamme, on se, että kapitalismin vääjäämättömän romahduksen painottaminen unohtaa helposti poliittisen toiminnan vaikutuksen. Globaalia talouskriisiä tulisikin pitää merkittävän taan-

tuman lisäksi kamppailun hetkenä. Voiton suhdeluvun laskutendenssin korostamiselle vastakkainen näkemys on käsittää talouskriisi luokkataistelun seuraukseksi. Se, että talouskriisi lähti liikkeelle pankkikriisistä, jonka oireet havaittiin ensimmäisenä Yhdysvaltojen asuntomarkkinoilla, kuitenkin vesittää tällaisen näkemyksen painoarvoa.

Luokkataistelun keskeisyyden - puhumattakaan työstä kieltäytymisestä ja bilettelystä - korostaminen on houkuttelevaa, mutta tosiasioiden valossa on vaikeaa pitää sitä nykyisen talouskriisin keskeisenä syynä. Kirjoitamme tässä numerossa kriisiolosuhteiden tehdasvaltauksista Euroopassa, mutta niitäkään olisi tuskin toteutettu ilman kriisiä. Kyse on siis tietyllä tavalla reaktiivisesta toiminnasta - yhtään väheksymättä sen positiivisuutta.

Toisin sanottuna vastakkain on kaksi käsitystä: objektivistinen ja subjektivistinen käsitys kapitalismin kriisistä. Emme usko, että kumpikaan lähtökohdista on täysin oikea tai väärä. Emme myöskään usko, että lähtökohdat täysin poissulkevat toisensa. Ehkä oikea tapa edetä on pitää voiton suhdeluvun laskun tendenssiä ennen kaikkea analyysin lähtökohtana, ei tuloksena, ja pitää samalla mielessä subjektivistisen näkökulman opetukset poliittisen toiminnan ja organisoitumisen olennaisesta vaikutuksesta kapitalistisiin suhteisiin. Jos tämä on kommunistisen position keskustalaisuutta, niin olkoon sitten.

Keskustalaisuudella - sanan positiivisessa merkityksessä - tarkoitamme myös avoimuutta erilaisia suuntauksia kohtaan. Tässä numerossa julkaisemme esimerkiksi humanistimarxilaiseksi itsensä määrittelevän Andrew Klimanin haastattelun. Vaikka perimässämme onkin paljon anti-humanismin geenejä, voimme tietysti oppia humanistilta siinä missä Leniniltäkin. Kliman on keskeinen marxilainen kriisikommentaattori, jonka talousteoreettiset näkemykset ansaitsevat huomiota.

Onko suomalaisessa yhteiskunnassa sitten syntymässä poliittista liikehdintää, joka korostaa kriisin olosuhteita ja toimii vihamielisessä suhteessa kapitalismiin? On varmasti olemassa useitakin tällaisia pieniä ryhmiä ja suuntauksia, mutta tänä vuonna toistaiseksi rohkaisevinta esimerkkiä on näyttänyt Murrostorstai-mielenosoituksen (<http://valtamedia.net>) lisäksi Asuntotoiminta (<http://asuntotoiminta.blogsome.com/>), joka on toiminut radikaalisti urbaanien asuntotarpeiden tyydyttämiseksi - sen puolesta, että asumisesta tulisi subjektiivinen oikeus. Kyseessä ei ole virallisesta politiikasta erillään oleva suuntaus, vaan uutta toimintaa, jonka voimakkuus perustuu osin nimenomaan suhteeseen Vasemmistoliiton kanssa. Asuntotoiminta on tuonut kaduille urbaania työväenluokkaa samalla kun se on avannut prosessia, joka toivottavasti tekee Vasemmistoliitosta luokkakantaisen ja materialistisen toiminnan ja vallankäytön puolueen. Mielenkiintoista on myös se, kuinka urbaani katutaso aktivismi kehittyy: alkaako se puhua entistä enemmän lähiöiden kieltä tarpeiden ja vaatimusten muotoiluissaan.

Myös yliopistoliikehdinnässä tapahtuneet poliittiset muutokset on syytä nostaa tässä esiin, vaikka niiden suhde kriisiin on etäisempi. Ensinnäkin myös Helsingin Opiskelijatoiminta on ollut keskeisesti organisoimassa syksyn asuntopoliittista toimintaa. Opiskelijat ovat näin osoittaneet, että yliopistoliikehdinnässä ei ole kyse vain uudesta yliopistolaista, vaan yliopistolaisten intressit ovat samansuuntaisia muiden toimentulon epävarmuutta kokevien yhteiskunnallisten ryhmien kanssa. Toiseksi on viitattava ilolla viimeaikaisiin ylioppilaskuntavaaleihin, joissa vasemmistolaiset ryhmät menestyivät yleisesti ottaen hyvin. Yleistulokseksi näyttäisi jäävän, että nimenomaan *poliittisesti sitoutunut* opiskelijaradikalismi on tänään nosteessa. Voitolla on kytkös yliopistokamppailuihin. Toiminta vapaan yliopiston puolesta palkittiin nyt laajana kannatuspohjana. Voiton kautta rakentunut suhde ylioppilaskuntien edustukselliseen politiikkaan johtaa toivottavasti yhä vain voimakkaampaan ja pitkäjänteisempään protestointiin autonomisen liikehdinnän avaamien kysymyksenasettelujen tiimoilta.

Ylioppilaskuntavaalien jälkipyykit ovat tuottaneet myös harvinaisen herkullista poliittista draamaa. Jyväskylän vihreän vasemmiston vaalivoittoon tuskastunut kokoomuslainen purki tuntojaan avoimessa Facebook-ryhmässä ja nimitti yliopistoaan "vihreiden vassaripaskojen hautaus-

maaksi". Pilkka osui vain omaan nilkkaan - eikä edes vain omaan, vaan koko oikeiston. Vuorokauden kuluttua FB:iin perustetussa ryhmässä Vihreä vassaripaska oli useita satoja osallistujia. Vihreä vassaripaska -käsite yleistyi vauhdilla. Muutamaa päivää myöhemmin heitä oli jo toistatuhatta ja ryhmän keskustelu oli riehakasta stigman nurinkääntelyä. Tänään ryhmä käsittää pitkälti yli 2000 jäsentä. Mitätöinti kääntyi kollektiiviseksi ylpeydetunnoksi. Paskempi homma oikeistolle.

Sen myöntäminen, että uuden poliittisen tilanteen tuottamiseksi tarvitaan ulkoparlamentaarisen toiminnan lisäksi vasemmistolaista puoluetointa, tarkoittaa kenties myös tarvetta pohdita, mitä sosialismi voi tarkoittaa tänään. Sillä onko mahdollista olla viittaamatta asioihin, joita ennen muinoin oli tapana kutsua sosialismiksi, jos kerran puhutaan valtion toimista talouskriisin ratkaisemiseksi? Onko sosialismille kuitenkaan olemassa enää mitään positiivista määritelmää? Ainakaan se, että valtio ostaa osuuksia jonkin teollisuudenalan yhtiöstä, ei vielä ole sosialismia. "Sosialismi, joka oli näyttäytynyt maailmanhistoriassa suurena tragediana, palaa nyt kevyenä kuplettina tai farssina", kuten kirjoitimme syksyllä 2008 ("Taloudellisia käsikirjoituksia kriisin keskeltä", <http://megafoni.kulma.net/index.php?art=522>).

Tässä numerossa viittaamme Venezuelaan eräänä mahdollisuutena puhua sosialismista positiivisesti - täysin tietoisena Chávezilais-bolivarilaisen kokeilun ongelmista. Jos sosialismi ei tänä päivänä tarkoita reaaliosialismin hierarkiaa, jäykkyyttä, ideologista puhtautta ja vapauden puutetta, niin mitä se sitten voi tarkoittaa? Ongelmia tulee heti esiin vähintään kaksi. Yhtäältä ollaan väistämättä ongelmissa, jos sosialismi määritellään vain arvojen - oikeudenmukaisuus, solidaarisuus, tasa-arvo ja niin edelleen - perusteella eikä konkreettisten instituutioiden kautta. Kyseiset arvothan jakavat ainakin jossain merkityksessä käytännössä kaikki. Toisaalta on harhaluulo pitää sosialistisen valtion instituutioiden kokoonpanoa jotenkin perustavanlaatuisesti eri koosteisena kuin kapitalististen valtioiden, sillä sosialistisella valtiolla on yhtä lailla kansanedustuslaitos, oikeuslaitos, armeija, poliisivoimat ja niin edelleen, vaikkei niiden luonne täysin sama olisikaan. Yhden luokan valta on tässä mielessä aina samanlaista kuin sen vihollisen valta, joten sosialistisen valtion keskeisen määritelmän on oltava se, minkä luokan puolesta ja mitä luokkaa vastaan valtiollista valtaa harjoitetaan.

Tämä ei toki tarkoita, että sosialististen instituutioiden rakennetta ja rakentamisprosessia määrittävä arvoperusta olisi merkityksetön asia. Tämän osoittaa myös Venezuela ja sen pyrkimys kehittää vapautta, veljeyttä ja tasa-arvoa nykyaikana - sävytettynä ekologisen kestävyys tavoitteella. Chávezilaisten perustamat paikallisdemokraattiset elimet ovat tasa-arvon ja osallistumisen luomista tavalla, jonka tulee olla osa 21. vuosisadan sosialismia, jotta sillä voisi olla positiivinen määritelmä. Vastaavasti nykyaikaisen sosialismin on sisällettävä vapaata tietoa ja vertaisverkostojen toimintamallia koskevia lähtökohtia. Kolmantena seikkana mainittakoon työläisten itsehallinnon tai "yhteishallinnon" (yhdessä valtion kanssa) olemuksellinen rooli sosialismissa. Missään nimessä tämä lyhyt lista ei ole tyhjentävä.

Marx, kriisi ja kamppailu: Marxilaisten kriisiteorioiden hahmottelua

Lauri Lahikainen & Antti Ronkainen

"Miten meidän tulisi yrittää ymmärtää kapitalismin viimeisintä kriisiä? Varmastikin meidän pitää perehtyä siihen ja analysoida sitä yksityiskohtaisesti, ei vain paikallisesti tai kansallisesti vaan koko maailman tasolla. Se ei kuitenkaan vielä riitä. Samaan aikaan meidän pitää ymmärtää, ettei kapitalismin kriiseissä ole mitään uutta. Monet ovat tunnistaneet, analysoineet ja käsitelleet teoreettisesti niiden syklisiä ja tuhoisia ilmestymisiä kauan ennen kuin me päädyimme tähän kysymykseen. Tämän käsittäminen tarkoittaa myös sen käsittämistä, että on välttämätöntä opiskella edeltäjiemme selvityksiä, jotta on mahdollista hyötyä niistä ja rakentaa lisää niiden perustalle. Jos tehtävänä on järjestelmän kumoaminen, se on pakko myös ymmärtää. Tietämättömyyden palkka on epäonnistuminen." - Anwar Shaikh (1978, 240).

1. Johdanto

Kirjeessään Nikolai Frantevits Danielsonille vuonna 1879 Marx perustelee *Pääoman* toisen osan viivästymistä:

En olisi missään tapauksessa julkaissut toista osaa, ennen kuin nykyinen teollisuuspula Englannissa on saavuttanut huippukohtansa. Sen ilmentymät ovat tällä kertaa omalaatuisia, ne eroavat monessa suhteessa aikaisemmista. Ja tämä - muita muuntavia asianhaaroja lukuun ottamatta - saa helposti selityksensä siitä että koskaan aikaisemmin eivät *Englannin pulaa ole edeltäneet* niin kamalat ja jo miltei viisi vuotta kestäneet pulat *Yhdysvalloissa, Etelä-Amerikassa, Saksassa, Itävallassa, jne.* Täytyy siis tarkata nykyistä tapahtumainkulkua, kunnes asiat ovat kypsyneet, ja sitten vasta ne voi 'kuluttaa tuottavasti', tarkoitan 'teoreettisesti'. (Marx & Engels, 1976, s. 324. Marxin kursivointi).

Oli kyseessä tekosyy tai ei - Marx ei juuri dead-lineja arvostanut - tämä sitaatti kuvaa Marxin suhtautumista kapitalismin kriiseihin kahdella merkittävällä tavalla. Ensinnäkin kriisit kertovat kapitalismin luonteesta. Niitä on tarkkailtava loppuun asti, jotta voi kehittää kapitalismikritiikkiä teoreettisesti. Toiseksi kyseinen kriisi paljastaa ensimmäistä kertaa kapitalismin läpiglobalisoituneen luonteen. Englannin pulaa olivat edeltäneet pulat muualla maailmassa, myös Etelä-Amerikassa, ei vain teollistuneessa Euroopassa ja Yhdysvalloissa. Myöhemmin samassa kirjeessä Marx jatkaa:

Miten tämä pula sitten kehittyneekin - sen yksityiskohtainen havainnointi on kapitalistisen tuotannon tutkijalle ja ammattiteoreetikolle mitä tärkeintä -, niin se tulee kuitenkin ohittamaan edeltäjänsä ja panemaan alulle uuden 'teollisen suhdannekierron' kaikkine erilaisine hyvinvointivaiheineen jne. (emt., s. 325.)

Ammattiteoreetikkojen ja muidenkin kapitalismiin kriittisesti suhtautuvien tulisi seurata Marxin esimerkkiä - ei deadlinejen - vaan kriisin yksityiskohtaisen havainnoinnin suhteen. Kuten olemme oppineet viime vuosisatojen tieteenfilosofiasta tai hermeneutiikasta, emme havainnoi mi-

tään koskaan tyhjiössä, vaan havainnointiamme ohjaavat teoreettiset ja arkijärkiset ennakkoletuksemme.

Kriisien kapitalismikriittisen havainnoinnin kannalta on ongelmallista, että kriisiteoreettista viitekehystä ei enää juuri tunneta niiden keskuudessa, joiden pitäisi seurata kriisin kehittymistä kaikkein valppaimmin. John Hollowayn sanoin, marxismista on tullut kuollut kieli kuten latina, jota puhuvat enää vain keskenään kommunikoivat asiantuntijat.

Tässä artikkelissa paikkaamme tätä teoreettista vajetta käymällä läpi kriisiteorioiden historiaa erilaisine variaatioineen. Ensin esittelemme kapitalistisen reproduktioprosessin yksinkertaisimmillaan sekä talousjärjestelmän kriisiytymisen erilaiset tulkintamallit, jonka jälkeen käymme läpi alikulutusteorian ja -kriisin peruseriaatteet sekä tämän kritiikkinä voiton suhdeluvun lascutendenssin ja akkumulaatiokriisin. Tämän jälkeen pohdimme, mitä annettavaa marxilaisilla kriisiteorioilla on 2000-luvun vasemmiston poliittisille kamppailuille.

2. Kapitalistinen yhteiskunta & kriisikonseptiot

Anwar Shaikh (1978, 219-220) on eritellyt kolme porvarillisten ja marxilaisten teoreetikoiden piirissä yleisesti hyväksyttyä kapitalistisen kehityksen ja reproduktion teoriaa, jotka varioivat systeemin kriisiherkkyyden mukaan seuraavasti:

Uusklassinen ja keynesiläinen kriisitulkinta: kapitalismilla on luontainen taipumus ylikuumenemisen tasapainottamiseen, eikä kapitalismin kasvulle ole systeemissä itsessään periaatteessa minkäänlaisia rajoja.

Alikulutusteoriat: kapitalismi on itsessään kykenemätön jatkuvaan talouskasvuun ja itsensä laajentamiseen. Kapitalismin on kuitenkin kaiken aikaa kasvettava, mihin se tarvitsee jatkuvasti itsensä ulkopuolelta alueita ja tekijöitä.

Akkumulaatioteoria: kapitalismi kykenee itsessään jatkuvaan laajenemiseen, mutta akkumulaatioprosessin syveneminen kasvattaa ja kärjistää yhteiskunnallisia ristiriitoja. Pääoman kasautumisprosessin suurin este on kasautumisprosessi itsessään.

Porvarillinen taloustiede väittää uusklassisessa muodossaan, että markkinoilla on luontainen taipumus tasapainottaa itse itsensä hintojen avulla kysynnän ja tarjonnan lain mukaisesti, jolloin kapitalistiselle kasvulle ei periaatteessa ole minkäänlaisia systeemin sisäisiä esteitä.

Toinen tulkintamalli on keynesiläinen malli, joka myöntää kapitalistisen järjestelmän epävakauden ja kieltää Sayn lain. Kapitalismissa itsessään ei ole automaattista mekanismia epävakauden korjaamiseksi, joskin valtio ja sen harjoittama investointien sääntely voidaan valjastaa tuoksi mekanismiksi.

Kriisien sattuessa uusklassiset kommentaattorit selittävätkin kriisiä systeemin itsensä sijaan joko ihmisen luonteenpiirteillä (ahneus, huono johtajuus, poliittiset vallankumoukset jne.) tai luonnonkatastrofeilla. Keynesiläiset näkevät kapitalismin suhdanneherkän ja väkivaltaisen historian ainoastaan virheiden sarjana harjoitetussa talouspolitiikassa.

Kummatkaan tulkintamallit eivät keskity kapitalistiseen reproduktioon eikä sen sisäisiin ristiriitoihin. Porvarillisissa tulkinnoissa markkinoista ja valtiosta kysymys kapitalismin luonteenomaisesta kriisiytymisestä ohitetaan, sillä joko hintamekanismi ja itseään säätelevät markkinat tai markkinoita sääntelevä valtio voivat taata täystyöllisyyden ja kapitalismin loputtoman kasvun.

Useat Marxin visiot maailmanmarkkinoiden muodostumisesta ovat 150 vuotta myöhemmin käyneet toteen, ja Marx onkin nykyisen globaalin ja mahdollisimman sääntelemättömän mark-

kinatalouden myötä kenties ajankohtaisempi kuin vielä omana aikanaan. Markkinatalous on työntynyt melkein maailman joka soppeen, tuotannontekijöiden ja tuotannonhaarojen globaalin uudelleenjärjestelyn myötä työvoima on maailman mittakaavassa alistettu voitontavoittelulle ja hyvinvointivaltio on imetty kuiviin, mutta samaan aikaan myös vapaa markkinatalous on kiehuvassa kriisipisteessä. Tästä huolimatta marxilaiset tulkinnat siitä, mitä kapitalistiselle systeemille tulisi tehdä, ovat kaikkea muuta kuin homogeenisia (ks. esim. Choonara 2009).

Marxilaisessa tulkinnassa kapitalistinen yhteiskunta sekä sen produktio ja reproduktio perustuvat ajatukselle, että ainoastaan tavarana myytävä työvoima kykenee tuottamaan lisäarvoa. Lisäarvon tuotanto voi hallita vasta sellaista yhteiskuntaa, jossa työstä tulee abstraktia keskenään vaihdettavissa olevaa työvoimaa. Lisäarvon tuotanto on kaikkia kapitalistisia yhteiskuntia ohjaava tekijä, sillä kapitalismin elinehto on pääoman jatkuva oman arvonsa lisääminen, sen realisointi voittoina ja tätä myötä jatkuvasti entistä suurempi pääoman kasaaminen.

Hyödykkeen arvo kapitalismissa muodostuu seuraavista tekijöistä: $c+v+s$, jossa c on pysyvä pääoma (koneet, raaka-aineet, työkalut, infrastruktuuri jne.) ja v on vaihteleva pääoma eli tuotannon piirissä olevien työläisten kokonaismäärä. s on lisäarvo, jonka työläiset työprosessin aikana ovat lisänneet tuotantoon sen jälkeen kun tuotannosta on vähennetty työläisten itsensä uusintamiseen vaadittava työaika.

Työvoiman riistoaste ilmaisee siis sitä jakoa työpäivässä, jonka työläinen käyttää toisaalta itsensä uusintamiseen ja toisaalta, minkä osan työpäiväistä hän työskentelee kapitalistille. Kapitalistinen reproduktio ja pääoman kierto voidaan yksinkertaisimmillaan ilmaista kaavalla:

$$R - T(T_v, V) \dots P \dots T' - R'$$

Pääoma on oman itsensä arvonlisäysprosessi, jossa tietty määrä rahaa sijoitetaan tuotantovälineisiin (T_v) ja työvoimaan (V). Tuotantoprosessin (P) aikana pääoma on pysähtyneenä markkinavälikkeisen kierron ulkopuolella. Tuolloin tuotantovälineet ja työvoima tuottavat uusia tavaroita, joihin tuotantoprosessin aikana on tuotettu lisäarvoa (T'), joka kyetään realisoimaan investointeja suuremmaksi määräksi rahaa (R') vasta sen jälkeen, kun tuote on saatu menemään kaupaksi.

Arvonmuodostukseen ja pääoman kasaamiseen tarvitaan paitsi tuotantoa, myös markkinoita. Markkinoiden toimintalogiikka on yksinkertainen: jokainen pyrkii myymään niin kalliilla kuin mahdollista ja jokainen ostamaan niin halvalla kuin mahdollista. Jotta kaikki tavarat olisivat keskenään vaihdettavissa mahdollisimman mutkattomasti ja kapitalistinen tuotanto toimisi mahdollisimman sujuvasti, kapitalistinen yhteiskunta tarvitsee edellä mainittujen tekijöiden lisäksi rahaa osoittamaan niin kulutushyödykkeiden, tuotannontekijöiden kuin työläistenkin arvon hinnoissa.

Raha tekee kaikki tavarat vaihdettaviksi keskenään ja mahdollistaa siten oston ilman myyntiä ja myynnin ilman ostoa. Rahasta tulee kapitalistisessa yhteiskunnassa universaali vaihtoarvon symboli, mutta samalla myös merkki yhteiskunnallisesta varallisuudesta, jota voidaan käyttää tuottamaan lisää rikkautta.

Ongelmana pääoman kierrossa on rahan epävakaus. Raha on rikkauten symboli ainoastaan siksi, että se on vaihdettavissa kaikkiin muihin tavaroihin. Mikäli tavara ei mene kaupaksi, se menettää arvoaan ja hinta laskee. Arvonsa säilyttämiseksi tavarat tulee siis muuttaa rahaksi mahdollisimman nopeasti, joskin raha itsessään voi säilyttää arvonsa ilman että sitä tarvitsee muuttaa toiseksi tavaraksi.

Kuitenkin, mikäli raha menettää kykynsä olla vaihdettavissa muihin tavaroihin, se menettää myös kykynsä säilöä arvoa. Raha onkin ainoastaan osoitus arvosta tulevaisuudessa, ja tämän myötä rahan määrä voi kasvaa ainoastaan suorassa suhteessa arvon laajenemiseen. Raha on

ainoastaan osoitus omistusoikeudesta johonkin osaan "kokonaisarvosta" ja mikäli kokonaisarvo siis kutistuu tai kasvaa hitaammin kuin rahan määrä, raha kykenee säilömään ja edustamaan vähemmän arvoa. (Sander 2009)

Arvon epävakaus selittää siis kapitalismin pyrkimyksen jatkuvaan laajenemiseen ja kaiken aikaa suurempaan pääoman kasaamiseen, sillä ainoastaan näin toimimalla kapitalistit voivat välttyä arvon kutistumiselta. Marx kuvaa *Pääoman* kolmannessa osassa arvon kutistumisesta ja sen kerrannaisvaikutuksiin liittyviä riskejä:

Tuhoisimpana ja luonteeltaan mitä akuutisimpana pääomaan kohdistuvana vaikutuksena, sikäli kuin sillä on arvo-omaisuus, olisi pääoman-arvoihin kohdistuva vaikutus. Se osa pääoma-arvosta, joka on pelkästään tulevien lisäarvo-osuuksia, voitto-osuuksia koskevien erilaisten velkasitoumusten muodossa, menettää arvoaan heti kun ne tulos, joiden perusteella se on laskettu, alenevat. Osa käteisestä kullasta ja hopeasta on kesantona, ei toimi pääomana. Osa markkinoilla olevista tavaroista voi toteuttaa kierto- ja uusintamisprosessinsa ainoastaan suunnattomin hintojensa alennuksin, siis siten, että tämän osan esittämä pääoma menettää arvoaan. Samoin laskee kiinteän pääoman elementtien arvo enemmän tai vähemmän. Tähän tulee lisäksi se, että tietyt, arvioidut hintasuhteet ovat edellytyksenä uusintamisprosessille, ja näin ollen yleinen hintojen aleneminen saattaa tämän prosessin pysähtyä ja häiriötilaan. Häiriö ja pysähdys lamaannuttavat pääoman kehityksen mukana samanaikaisesti kehittyneen rahan toiminnan maksuvälineenä, mikä perustuu näihin arvioituihin hintasuhteisiin, katkaisevat sadoissa kohdin tietyille määräpäiville merkittyjen maksuvelvoitteiden ketjun ja kärjistyvät entisestään tästä aiheutuvan yhtä aikaa pääoman kanssa kehittyneen luottojärjestelmän luhistumisen johdosta ja näin ollen johtavat rajuihin akuuttisiin kriiseihin, äkillisiin väkivaltaisiin arvovähennyksiin sekä uusintamisprosessin todelliseen pysähtykseen ja häiriintymiseen ja siten uusintamisen todelliseen vähentämiseen. (Marx 1980, 256.)

Historiallisesti marxilaiset kriisiteoriat voidaan jakaa karkeasti kahteen ryhmään: toisaalla alikulutusteorioihin, joissa kriisiytymisen aiheuttaa tuotannontekijöiden ja kulutushyödykkeiden epätasapaino ja toisaalta akkumulaatioteorioihin, joissa kriisiytymisen aiheuttaa ns. voiton suhdeluvun laskutendenssi eli pääoman liikakasaantuminen. Yksinkertaistettuna alikulutus- ja akkumulaatioteorioiden perimmäinen ero on siinä, että ensimmäinen pitää liikatuotantoa, jälkimmäinen pääoman liikakasaantumista, kriisiytymisen aiheuttajana.

Valtaosa 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun marxilaisista teoreetikoista ja sosialisteista kuului alikulutusteoreetikoihin, kuten esimerkiksi Eduard Bernstein, Karl Kautsky, Rosa Luxemburg, Rudolf Hilferding, Paul Sweezy ja Paul Baran. Jälkimmäiseen ryhmään kuuluu esimerkiksi Henryk Grossman, Paul Mattick, David Yaffe ja Andrew Kliman. Nykyisen finanssikriisin myötä alikulutusteoreetikot näyttäisivät olevan vähemmistönä ja voiton suhdeluvun laskutendenssi jokseenkin yleisesti hyväksytty syy marxilaisten kesken kriisin selittäjänä. Seuraavaksi erittelemme näitä teorioita ja niiden eroja yksityiskohtaisemmin.

3. Alikulutusteoriat

Porvarillisten tulkintojen mukaan kulutus on kaikkea tuotantoa määräävä tekijä. Alikulutusteoria kyseenalaistaa neoklassisen ja keynesiläisen kriisitulkinnan, sillä alikulutusteorian mukaan kapitalistinen tuotanto vastaa ainoastaan ihmisten "todelliseen kysyntään" eli kysyntään, jonka takana on todellista ostovoimaa. Alikulutusteorian mukaan kulutushyödykkeiden todellinen kysyntä määrää ihmisten halujen, tarpeiden, ostohalukkuuden ja rajahyödyn maksimoimisen sijaan kaikkea tuotantoa. (Shaikh 1978, 222.) Todellinen ostovoima merkitsee kykyä ostaa eli tehdessään ostopäätöksiä kuluttajan tulee omistaa rahaa, käydä töissä hankkiakseen rahaa tai olla luottokelpoinen ottaakseen velkaa.

Yhteiskunnallinen kokonaistuotanto jaetaan kapitalistien ja työläisten kesken sen jälkeen, kun osa kokonaistuotteesta on laitettu korvaamaan tuotannossa kuluneet tuotannontekijät. Työläisten ja kapitalistien kesken jaettava nettotuote sisältää toisaalla myyntiin jääneet tavarat ja palvelut (tarjonta) sekä toisaalla nettotulot eli kapitalistien voitot ja työläisten palkat (kysyntä). Kapitalistien ja työläisten kesken jaettava nettotulo on alikulutusteoriassa avain todellisen kysynnän ymmärtämiseksi. (Shaikh 1978, 222-223.)

Rosa Luxemburg väitti, että teoria päättymättömästä kasvusta oli teoreettisesti mahdollinen, mutta empiirisesti mahdoton. Luxemburg käytti esimerkkiä, jossa koko vuoden tuotanto lastataan tehdashalliin. Kokonaistuotannosta kapitalisti sijoittaa osan uudelleen tuotannonvälineisiin ja työläiset saavat palkkansa. Jäljelle jää lisätuote, josta kapitalistit ottavat osan henkilökoh- taista kulutusta varten. Kysymys kuuluu, mihin jäljelle jäävä osa käytetään?

Mikäli Marx oli oikeassa, kapitalistit investoivat tuon jäljelle jäävän osan kasvattaakseen tuotannon tehokkuutta ja voittoja. Siten, Luxemburgin mukaan, mitä enemmän tuottavuutta kasvatetaan, sitä suuremmaksi käyttämättömänä makaava lisätuote kasvaa ja ensi kerralla investointeihin joudutaan laittamaan aina entistä suurempi osa. (Shaikh 1978, 228-229.)

Alikulutusteorian alleviivaama ongelma on seuraava: työläiset kuluttavat palkkansa jokapäiväisiin tarpeisiinsa ja kuluttavat siten osan myynnissä olleesta nettotuotteesta. Kuitenkin, siihen asti kunnes he eivät omista koko nettotulota, osa tarjonnasta jää aina myymättä. Jotta alikulutukselta siis vältyttäisiin, kapitalistin tulisi käyttää kaikki voittonsa kulutushyödykkeisiin. Tällöin ei kuitenkaan tapahtuisi koskaan talouden kasvua, sillä kapitalisteilla ei jäisi varoja investoivaksi tuotannontekijöihin.

Mikäli kapitalisti taas säästäisi osan voitoista investointeihin, pyrkiessään tehostamaan tuottavuutta ja kasvattamaan tuotantoa hän itse asiassa supistaisi todellista kysyntää. Pyrkiessään laajentumaan kapitalistit tekisivät siis tarpeettomasti paitsi kehittämänsä suuremman tuotannon kapasiteetin, mutta myös jo luodun kapasiteetin, sillä nykyisellekään myyntiin jääneelle tarjonnalle ei löytynyt ostajia.

Luxemburgin mukaan alati kasvavalle nettotuotteelle on löydettävä ostaja kapitalististen markkinoiden ulkopuolelta. Vaihto kapitalististen ja ei-kapitalististen valtioiden välillä on kapitalismin elinehto ja historiallisesti imperiaalismin ilmentääkin kapitalististen valtioiden kamppailua näistä voitontavoittelulle elintärkeistä alueista.

Tuotantovoimien kehittyessä koneellistuminen kasvaa ja koneet korvaavat yhä suuremman määrän työläisten tekemästä työstä, minkä myötä kapitalistien investointikulut tuotannontekijöihin kasvavat nopeammin kuin työläisten palkkoihin.

Alikulutusteorian mukaan kapitalismin kehittyessä systeemin kyky luoda potentiaalista lisäarvoa kasvaa suhteellisesti nopeammin kuin systeemin kyky realisoida sitä kehittyä. Tämän myötä tuotannon tehokkuus kasvaa ja kulutushyödykkeitä tuotetaan kaiken aikaa enemmän samaan aikaan kun työläisten kyky ostaa ja kuluttaa kulutushyödykkeitä suhteellisesti pienenee, mitkä yhdessä aiheuttavat talouden stagnaation ja kapitalismin kriisiytymisen.

Tähän vedoten esimerkiksi Paul Sweezy ja Paul Baran ovat muodostaneet teoriansa monopolikapitalismista. Baranin ja Sweezyn mukaan kapitalismi ei luonnostaan kykene nopeaan kasvuun, sillä kasvun hidasteena on investointimahdollisuuksien niukkuus yritysten jatkuvasti kasvaville voitoille. Kirjassaan *Monopolipääoma* he luettelevat stagnaation vastavoimia, joita voivat olla esimerkiksi 1900-luvun kaksi maailmansotaa, kylmä sota, markkinoinnin kasvu ja mainontaan liittyvän kulutuksen kasvu, sotilasmäärärahojen paisuminen, aseteollisuuden kasvu, tieteelliset ja teknologiset innovaatiot ja niin edelleen. Ilman toisen maailmansodan jälkeistä Euroopan ja Japanin jälleenrakennusta, kuluttajien suuren maksuvalmiuden nousua ja autoistumisen toista suurta aaltoa yritysten ylijäämälle ei olisi löytynyt sopivia investointikohteita,

mikä olisi johtanut talouden stagnaatioon. (Sauramo 2009, 35.)

Sweezyyn mukaan 1900-luvun loppua hallinneet talouden ilmiöt olivat kokonaiskasvunopeuden hidastuminen, monopolististen ja oligopolististen monikansallisten yritysten maailmanlaajuinen lisääntyminen sekä pääoman kasaantumisprosessin finanssoituminen. Sweezy kehitti myöhemmin teoriaa monopolipääomasta eteenpäin Harry Magdoffin kanssa ottamalla huomioon finanssimarkkinat tuotannollisen toiminnan vaihtoehtona. Sijoitukset rahoitussektorille ovat heidän mukaansa merkittävin vastavoima talouden stagnaatiolle. Kirjassaan *Stagnation and the Financial Explosion* he ennustivat kapitalististen markkinoiden finanssoitumista ja monopolipääoman muuttumista monopolifinanssipääomaksi. Sweezyyn ja Magdoffin mukaan velka voi pönkittää talouden stagnaatiota pitkiäkin aikoja, mutta ilman velan kutistamista reaaliarvojen ja paperiarvojen välinen suhde kasvaa liian korkeaksi ja ylittää kapitalistisen valtioiden kyvyn toimia luottomarkkinoiden viimekätisenä takaajana, josta on seurauksena koko finanssoituneen rahoitusjärjestelmän romahdus. (Foster 2009, 75-77.)

Alikulutusteorioiden mukaan kapitalismi on siis itsessään kykenemätön luomaan riittävästi yhteiskunnallista varallisuutta, ostovoimaa ja todellista kysyntää pönkittääkseen loputonta talouskasvua. Talouskriisissä ei alikulutusteorian mukaan ole kysymys pula-ajasta siinä mielessä, että tavaroita olisi niukasti vaan siitä, että ihmisillä ei ole rahaa edes kaikkein välttämättömimpien hyödykkeiden ja palveluiden ostamiseen. Taantumien ja talouskasvun stagnaation pelossa kapitalismin on jatkuvasti levittäydyttävä väkivaltaisesti ja imperialistisesti itsensä ulkopuolisille markkinoille luomaan lisää kysyntää ja ostovoimaa tai sijoitettava finanssimarkkinoille jatkuvasti enemmän realisoidakseen ja investoidakseen tuottamansa lisäarvon.

3.1. Alikulutusteorian kritiikkiä

Alikulutusteorian mukaan työläisten alati pienemmät palkat ja kapitalistien alati suuremmat voitot sekä näiden välinen kasvava kuilu eli yhteiskunnallinen kurjistuminen aiheuttaisivat lopulta talouskriisin. Kuitenkin esimerkiksi 1900-luku, fordismin nousu, II maailmansodan jälkeinen talouskasvu ja pohjoismaisen hyvinvointimallin synty osoittavat, että myös työläisten elintaso on 1900-luvun aikana noussut, mikä on ristiriidassa alikulutusteorian jatkuvan kurjistumisväitteen kanssa. Alikulutusteorian annettuna otettu virhepäätelmä on, että kapitalistista tuotantoa ohjaa "todellinen kysyntä" eli viime kädessä kulutus:

Kapitalistinen tuotantoprosessi on olennaisesti lisäarvon tuottamista; tämä lisäarvo on edustettuna lisätuotteessa eli siinä tuotettujen tavaroiden vastaavassa osassa, missä maksamaton työ on esineellistynyt. Ei pidä milloinkaan unohtaa, että tämä lisäarvon tuottaminen - ja lisäarvon jonkin osan muuttuminen takaisin pääomaksi, eli kasautuminen, muodostaa olennaisen osan tästä lisäarvon tuotannosta - on kapitalistisen tuotannon välitön päämäärä ja määräävä vaikutin. Kapitalistista tuotantoa ei tämän vuoksi milloinkaan saa esittää sellaisena mitä se ei ole, nimittäin tuotantona, jolla välittömänä päämääränään on kulutus tai kulutushyödykkeiden valmistaminen kapitalisteille. (Marx 1980, 246-247.)

Alikulutusteoriassa investoinnit ovat kapitalistisen tuotannon jatkuvuuden kannalta avainasemassa. Alikulutusteoria operoi kuitenkin ensisijaisesti lyhyen tähtäimen investoinneilla ja kiinnittää vain vähän huomiota pitkän aikavälin muutoksiin tuotantosuhteissa. Alikulutusteoria on oikeilla jäljillä kiinnittäessään huomion tuotannon piirissä tapahtuvaan uudelleenjärjestelyyn ja kehitykseen eli siihen, että kapitalistien investoidessa jatkuvasti enemmän pysyvään kuin vaihtelevaan pääomaan koneet korvaavat kaiken aikaa enemmän työläisiä ja työvoimaa.

Investoitaessa kaiken aikaa enemmän koneisiin tullaan kyllä luoneeksi kaiken aikaa enemmän käyttöarvoja, mutta samaan aikaan suhteellisesti vähemmän lisäarvoa, mikä on kapitalistisen järjestelmän kannalta huomattavasti akuutimpi ongelma.

Varsinaista syytä kapitalismin kriisiytymiseen tuleekin etsiä investointien ja markkinoiden sijaan näiden välistä - kapitalistisesta tuotantoprosessista itsestään. Rajoja kapitalismin kehitykselle eivät aseta ostovoima, markkinat, kulutushyödykkeiden määrä, jatkuva kurjistuminen tai imperialismi vaan kapitalistisen systeemin alati laajeneva akkumulaatioprosessi itsessään.

Dialektiikka voitontavoittelun, voittojen suhteellisen laskun ja sen hillitsemisen välillä on monipuolisempi tapa ymmärtää kapitalismin kehitystä, kriisiytymistä sekä näiden seurauksia kuin alikulutusteoria, joka pääasiassa alleviivaa yhtä tai kahta keskeistä ongelmaa, eikä alun alkaenkaan kykene selittämään, mikä lopulta motivoi kapitalistia jatkuvasti satsaamaan suurempaan tuotantokapasiteettiin, kun entiselläkään kapasiteetilla tuotetut tavarat eivät ole menneet kaupaksi.

Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että alikulutusteoriat olisivat yksiselitteisesti väärässä. Alikulutusteoria yhdistettynä imperialismiteorioihin voi osaltaan selittää kausaalisestikin aikaisempia kriisejä ja tehdä niitä ymmärrettäväksi. Alikulutusteoriassa on huomattavasti enemmän analyttistä arvoa kuin useimmissa nykykriisin "kriittisissä" kommentaareissa. Alikulutusteorian kapitalismianalyysi ei kuitenkaan kykene hahmottamaan maailmantaloutta kokonaisuutena, eikä se siten myöskään kykene selittämään kapitalismin kriisiytymistendenssiä *yleensä*, sillä kapitalismi voi kriisiytyä ja kriisiä voi seurata nousukausi siitäkin huolimatta ettei maapallolla enää ole kapitalismin ulkopuolisia markkinoita.

4. Akkumulaatiokriisit ja voiton suhdeluvun laskutendenssi

Marxin mukaan kapitalismin elinehto on pyrkimys koko kapitalistisen yhteiskuntamuodon jatkuvaan laajentamiseen ja syventämiseen, joskin taantumet ja kriisit ovat luontainen osa alati laajenevassa akkumulaatioprosessissa. Monopolisoituminen, globaali luokkaristiriitojen kärjistyminen ja imperialismi ovat ainoastaan näkyviä seurauksia kapitalismin sisäisistä ristiriitaisuuksista, eivätkä kriisien aiheuttajia, kuten alikulutusteoria väittää.

Lisäarvon tavoittelu on kapitalistisia yhteiskuntia eteenpäin vievä voima, jolloin kriisi johtuu voittojen suhteellisesta pienenemisestä. Tämä johtuu kapitalistien jatkuvasta pyrkimyksestä tuotantokustannusten pienentämiseen eli kapitalisti pyrkii saamaan mahdollisimman halvalla mahdollisimman vähästä määrästä työvoimaa ulos mahdollisimman suuren määrän lisäarvoa. Kapitalismin ristiriita voidaan ilmaista seuraavasti: toisaalta mahdollisimman suuri määrä työtä on muutettava lisäarvoksi, kun toisaalla verrattuna sijoitettuun pääomaan on käytettävä mahdollisimman vähän työtä ylipäätään.

Kapitalismin kehittyessä työvoiman riistoaste pyrkii jatkuvasti kasvamaan, kun toisaalla voittoaste pyrkii jatkuvasti pienenemään. Koska lisäarvo muodostuu elävästä työvoimasta, lisäarvon tuotantoa rajoittaa itsessään tuotantovoimien tuottoasteen kehittyminen, joka määrää työvoiman tarpeen eli työläisten määrän ja työpäivän pituuden.

Yksittäinen työläinen tulee kaiken aikaa tuottavammaksi, koska tuotantoprosessissa korvataan elävää työtä kaiken aikaa suuremmalla määrällä koneita. Tästä seuraa, että käyttöarvojen luomistahti kasvaa eksponentiaalisesti suhteessa vaihtoarvon määrään samaan aikaan kun lisätyö ja lisäarvo lisääntyvät hitaammin. Tästä johtuen lisäarvon kokonaismäärän kasvattaminen käy kaiken aikaa vaikeammaksi ja se on kaiken aikaa kalliimpien investointien takana. Tämä tarkoittaa kilpailun kiihtyessä voittoasteen suhteellista tendenssinomaista pienenemistä.

Mikäli kapitalisti ei tuotantoasteen kehittämisen suhteen pysy kapitalistien keskinäisessä kilpailussa mukana, hänen kaupittelemiensä tuotteiden hinnat jäävät aikaa myöten liian korkeiksi, eikä tuotettu lisäarvo pääse realisoitumaan markkinoilla. Näin pääoma ei pääse aloittamaan alusta omaa arvonlisäysprosessiaan. Kapitalistit ovat siis pakotettuja jatkuvasti kehittämään

tuotantoastettaan:

Yksikään kapitalisti ei käytä vapaaehtoisesti uutta tuotantomenetelmää, olkoon se vaikka miten paljon tuottavampi tai kohottakoon se miten paljon tahansa lisäarvon suhdelukua, mikäli se pienentää voiton suhdelukua. Mutta jokainen tällainen uusi tuotantomenetelmä halventaa tavaroita. Näin ollen kapitalisti myy ne alkujaan yli niiden tuotantohinnan, ehkä yli niiden arvon. Hän pistää taskuunsa erotuksen, mikä on olemassa tavaranto tuotantokustannusten ja muiden, korkeammin tuotantokustannuksin tuotettujen tavaroiden markkinahinnan välillä. Hän voi tehdä tämän, koska näiden tavaroiden tuottamiseen yhteiskunnallisesti välttämättömän työajan keskimäärä on suurempi kuin uuden tuotantomenetelmän kohdalla vaadittu työaika. Hänen tuotantomenetelmänsä ovat yhteiskunnallisten tuotantomenetelmien keskiarvon yläpuolella. Mutta kilpailu yleistää ne ja tekee yleisen lain alaisiksi. Silloin tapahtuu voiton suhdeluvun lasku, ehkäpä ensiksi tämän kapitalistin tuotantoalalla, ja tasoittuu sitten muiden alojen kanssa; tämä lasku on siis kokonaan riippumaton kapitalistin tahdosta. (Marx 1980, 266-267.)

Pääomalla on kaksi keskenään ristiriitaista tendenssiä: toisaalta jatkuva pyrkimys alati suurempaan kasvuun, lisäarvon tuotantoon ja voittojen maksimointiin, toisaalta jatkuva tendenssi luoda oman kasvunsa esteitä suuremman lisäarvon realisoinnin suhteen. Voiton suhdeluvun laskutendenssiä ei voida ymmärtää ilman pääoman tuotantoprosessin ja pääoman kiertokulkuprosessin välistä ristiriitaa, kapitalistisen kokonaisprosessin sisäistä ristiriitaa.

Vaikka pääoman tuotanto- ja kiertokulkuprosessi tarvitsevat toisiaan, ne ovat myös toisilleen vastakkaiset. Niin kauan kuin pääoma on jähmettyneenä valmistetun tuotteen muodossa markkinoilla, se ei kykene aktiivisesti kasvattamaan omaa arvoaan. Kierto on paitsi välttämättömyyksiä pääoman lisääntymiselle, myös pääoman lisääntymisen este. Siten pääomalla on jatkuva pyrkimys minimoida se aika, jonka se on tavaramuodossaan kierrossa. Toinen pääoman toimintalogiikan ristiriitaisuus koskee lisäarvon realisoitumista markkinoilla. Jotta mahdollisimman suuri määrä tuotetusta lisäarvosta voisi realisoitua suuremmaksi määräksi pääomaa, kulutuskapasiteetin tulisi jatkuvasti nousta. Kuitenkin pyrkiessään kasvattamaan lisäarvoa kapitalistit minimoivat työntekijöidensä palkat. He siis alentavat työvoiman arvoa samaan aikaan kun luovat ja kasvattavat työläisten tarpeita kuluttajina. (Lebowitz 235-236.)

Voiton suhdeluvun laskun siemen kylvetään siis tuotannon piirissä, mutta varsinainen laskutendenssi realisoituu tai jää realisoitumatta vasta pääoman kierrossa markkinoilla. Voiton suhdeluvun laskussa ilmenee tuotannon ja kierron välinen ristiriita, jolloin myymättä jäävien tuotteiden määrä kasvaa samoin kuin pääoman kiertoaika. Vaikka kriisi ilmenee tuotteiden jäämisestä myymättä, kuten jo alikulutusteoria alleviivasi, akkumulaatiokriisi ei varsinaisesti tarkoita ylituotantokriisiä. Ylituotanto on ylituotantoa ainoastaan suhteessa markkinoiden kysyntään, jolloin tuotanto ylittää systeemin kyvyn myydä valmistetut tuotteet voitolla. Kapitalistisen tuotantotavan kriisiytyminen ilmentää kahta seikkaa, jotka eivät johdu kulutuksesta vaan tuotannon ja markkinoiden välisestä ristiriidasta:

Työn tuotantovoiman kehittyessä kasvaa voiton suhdeluvun laskutendenssi, joka tietyn pisteen ylitettyään joutuu niin jyrkkään ristiriitaan itse työn tuotantovoiman kehityksen kanssa, että tämä ristiriita on ratkaistava kriisin kautta.

Tuotanto ei pysähdy siihen, missä tarpeiden tyydyttäminen sitä vaatii, vaan silloin, kun voiton tuottaminen suhteessa voittojen realisoimiseen sitä vaativat. Tuotannon laajentamisesta tai supistamisesta ei määrää yhteiskunnalliset tarpeet ja halut vaan maksamattoman työn anastaminen ja tämän maksamattoman työn suhde esineellistyneeseen työhön ylipäättään eli voitto ja voiton suhde käytettyyn pääomaan. (Marx 1980, 261.)

4.1. Vastasyyt

Voiton suhdeluvun laskutendenssi uhkaa kapitalismin kehitystä ja ilmenee moninaisesti esimerkiksi liikatuotantona, keinotteluna, kriiseinä, työttömien, prekariaatin ja sekatyöläisten kasvuna, pääoman kasautumisena harvojen käsiin sekä muina yhteiskunnallisten ristiriitojen kärjistymisinä. Pääoman sisäinen ristiriita ja tendenssi voiton suhdeluvun laskuun eivät kapitalismin kehityksen kannalta ole kuitenkaan välttämättä fataaleja tai absoluuttisia, sillä kapitalismilla on mahdollisesti loputon kyky ylittää omat rajansa esimerkiksi uudelleenjärjestelemällä tuotantoa, kehittämällä tuotannon tehokkuutta, keksimällä jatkuvasti uusia haluja ja tarpeita, luomalla uusia tuotannonaloja sekä äärimmäisissä tapauksissa tuhoamalla pääomaa.

Marx (1980, 235-244) luetteli erilaisia vastasyitä, jotka hidastavat voiton suhdeluvun laskua ja joista johtuen ilmiötä kutsutaan *lain* sijaan voiton suhdeluvun laskutendenssiksi. Seuraavassa eritellään näitä vastasyitä suhteessa kapitalismin kykyyn aloittaa kriisin aikana akkumulaatio-prosessi alusta.

Ensimmäinen ja perinteisin vastasyys on työn riistoasteen kohottaminen eli työpäivän pidentäminen ja työn voimaperäistäminen. Vaikka työpäivän pidentäminen nykyisestä kahdeksasta tunnista ei länsimaissa ole enää kovinkaan realistista, ylityöt ja erityisesti maksamattomat ylityöt ovat erittäin yleisiä. Myös esimerkiksi kauppojen aukioloaikojen jatkuva pidentäminen osoittaa, että rajoja pääoman liikkeelle pyritään kaiken aikaa minimoimaan.

Toinen tapa hidastaa voiton suhdeluvun laskua on polkea palkat alle työvoiman todellisen arvon. Viime vuosikymmeninä tuotantoa on erityisesti uudelleensijoitettu maailman kolkkiin, joissa työntekijöillä ei ole oikeuksia ja raaka-aineiden pakkolunastus onnistuu ilman välikäsiä ja transaktiokustannuksia. Työpäivän pidentämisen ja tuotantoasteen kehityksen ja uudelleenjärjestelyjen lisäksi pääoma pyrkii heikentämään työväenliikkeen sosiaalisia saavutuksia, kuten yksityistämään sosiaalipalveluita ja poistamaan erilaisia palkankompensaatiota. Tämän seurauksena 1970-luvulta lähtien kulutuskulttuuri on alkanut perustua entistä enemmän velanotolle, mikä estää havaitsemasta sitä seikkaa, että samaan aikaan palkkojen reaalin ostovoima on alkanut laskea.

Kolmas tendenssiä hidastava tekijä on pysyvän pääoman elementtien halpeneminen tai jo olemassa olevan pääoman arvonalennus. Samalla kun teknologisoituminen lisää pysyvän pääoman määrää suhteessa vaihtelevaan, pienentyy kuitenkin myös pysyvän pääoman arvo, sillä työn kasvanut tuotantovoima pienentää myös pysyvän pääoman eri elementtien arvoa. Tämä estää sen, että pysyvän pääoman arvo kasvaisi samassa suhteessa kuin tuotantovälineiden aineellinen koko, jonka työläiset laittavat liikkeeseen.

Neljäs tekijä on niin sanotun suhteellisen liikaväestön eli työttömyyden kasvu. Työmarkkinoilla on kaiken aikaa enemmän irtisanottuja, pitkäaikaistyöttömiä, pienyrittäjiä, prekaaria ja mahanmuuttajia, joiden paljoudesta ja halpuudesta johtuen työvoiman riistoasteen ja työpalkkojen polkeminen onnistuu entistä helpommin. Nykytilanteessa ei ole realistista olettaa, että kriisin aikana irtisanotut työllistyisivät enää omalta alaltaan tuotantovoimien uudelleenjärjestelyn jälkeen, joten liikaväestö on kapitalismin selviämisen kannalta keskeisimpiä kulmakiviä. Liikaväestö mahdollistaa uusien tuotannonalojen synnyn, jossa vaihteleva pääoma muodostaa huomattavan osan kokonaispääomasta, työpalkka on keskitason alapuolella ja siten lisäarvon suhdelu ja voitot ovat aluksi epätavallisen korkeita.

Viides tekijä on ulkomaankauppa, joka halventaa tuotannontekijöitä, työvoimaa ja kulutushyödykkeitä. Ulkomaankauppa mahdollistaa tuotannon mittakaavan laajenemisen sekä korottaa voiton suhdelukua, kun tuotannontekijöitä, kulutushyödykkeitä ja työvoimaa voidaan ostaa halvemmalla tai vastaavasti myydä kalliimmalla kuin paikallisilla markkinoilla. Koska ulkomaankauppa nopeuttaa kasaantumista, siitä ja markkinoiden laajentamisesta tulee aikaa myöten kapitalistisen tuotantotavan elinehto.

Kuudes tekijä on osakepääoman volyymin lisääntyminen kapitalismin kehityksen myötä. Osa pääomasta laitetaan tuottamaan ainoastaan korkoja ja osakesijoittaminen onkin kasvanut Marxin ajoista nykymitoissaan merkittäväksi haastajaksi tuotannolliselle toiminnalle. Esimerkiksi valtioiden keskinäisen kilpailun ja erityisesti Kiinan, Japanin ja Aasian tiikereiden teknologinen kehityksen myötä Yhdysvaltain monet keskeiset teollisuuden alat ovat käyneet tuottamattomiksi, jolloin sijoittaminen spekulatiivisille pääomamarkkinoille on mahdollistanut suuremmat voitot. Rahaa tuotetaan kaavalla $R-R'$ ilman että rahaa on investoitu tuottamaan lisäarvoa tuotantoprosessin kiertokulussa $R-T...P...T'-R'$. Tämä on helpottunut entisestään, kun kultakannasta on luovuttu ja 1970-luvulta lähtien valuuttamarkkinoita on hiljattain avattu sääntelyltä ympäri maailman.

Finanssimarkkinoiden rahavolyymin räjähdysmäinen kasvu, suhdanneherkkyys ja ennakoimattomuus ovat johtaneet ainoastaan viimeisen vuoden sisällä biljoonien dollarien katoamiseen maailman osakemarkkinoilta, mutta suurista riskeistäkin huolimatta suuret voitot ja pörssiennottelu houkuttelevat edelleen sijoittajia, yrityksiä, pankkeja ja valtioita:

Tuotantoprosessi on vain kiertämätön välijäsen, välttämätön paha, joka tekee rahankahminnan mahdolliseksi. Siksi kaikki kapitalistista tuotantoa harjoittavat kansakunnat aika ajoin yrittävät kuumeisen vietin vallassa kahlia rahaa ilman tuotantoprosessin välitystä. (Marx 1974, 60.)

Edellä kuvatut ilmiöt kuvastavat niitä moninaisia tapoja, joihin kapitalismi voi yhdessä ja erikseen turvautua kriisin sattuessa. Kuten huomaamme, samat tekijät, jotka pyrkivät kasvattamaan lisäarvon suhdelukua, pyrkivät aikaa myöten myös pienentämään pääoman käyttämän työvoiman määrää. Samat syyt pyrkivät siis sekä hillitsemään että nopeuttamaan voiton suhdeluvun kasvua. Voiton suhdeluvun lasku onkin luonteeltaan ennemmin syklistä kuin jatkuvaa. Myös empiria tukee tätä; maailmantalous on ollut viimeisen neljänkymmenen vuoden aikana taantumassa noin kymmenen vuoden välein vuosina 1974-1975, 1980-1982, 1991-1993 ja 2001-2002.

Ristiriitaisuuksistaan huolimatta tärkeintä on muistaa, että voiton suhdeluvun laskutendenssi liittyy työn riistoasteen kohoamistendenssiin eli jatkuvaan pyrkimykseen kohottaa lisäarvon suhdelukua. Kaikki voiton suhdeluvun laskutendenssiä hidastavat tekijät heijastavat kapitalistisen tuotantotavan sisäisesti ristiriitaista luonnetta:

Tämä on kapitalistisen tuotannon laki, sen sanelevat alituiset mullistukset itse tuotantomenetelmissä, siihen alituisesti liittyvä toimivan pääoman arvonnäppäys, yleinen kilpailutaistelu, välttämättömyys parantaa tuotantoa sekä laajentaa sitä pelkästään säilymisen vuoksi ja tuhoutumisen pelosta. Markkinoiden täytyy näin ollen alituisesti laajeta, niin että markkinayhteydet ja niitä määräävät ehdot saavat yhä enemmän tuottajista riippumattoman luonnonlain luonteen, tulevat yhä kontrolloimattomammiksi. Sisäinen ristiriita pyrkii löytämään ratkaisunsa tuotannon ulkoisen kentän laajennuksella. Mutta mitä enemmän tuotantovoima kehittyy, sitä enemmän se joutuu ristiriitaan sen ahtaan pohjan kanssa, jolla kulutussuhteet lepäävät. Tällä ristiriitojen täyttämällä pohjalla on aivan luonnollista, että pääoman liikamäärä liittyy väestön kasvavaan liikamäärään; sillä vaikka molempien, liiallisen pääoman ja liiallisen väestön, yhdistyminen aiheuttaisikin tuotetun lisäarvon määrän kasvun, niin juuri siksi kasvaisi ristiriita tämän lisäarvon tuottamiseksi ja sen realisoimiseksi välillä. (Marx 1980, 247-248.)

Suhdeluvun laskusta huolimatta pyrkimykset ja toisaalta mahdollisuudet entistä suurempaan kasaamiseen lisääntyvät, koska suhteellinen liikkava väestö kasvaa, yhä uusia ja moninaisempia tuotannonaloja syntyy, osakeyhtiöiden ja luottojärjestelmien kehityksen myötä rahan saanti helpottuu, tarpeet ja halut, kuten myös rikastumisen halu kasvavat kaiken aikaa ja niin edelleen. (Marx 1980, 268.)

Sama prosessi, joka kapitalismin kehittyessä synnyttää tavaroiden halpenemisen ja arvomäärien vähenemisen ja talouden kriisiytymisen, laittaa käyntiin myös ne prosessit, jotka pyrkivät hillitsemään tätä kehitystä. Voiton suhdeluvun laskutendenssi johtaa aikaa myöten uusiin innovaatioihin ja teknologiseen kehitykseen sekä tuotannon että kierron piirissä. Kriisit ovatkin kapitalismin kehityksen kannalta välttämättömyys - ei poikkeus.

4.2. Voittosuhteen laskutendenssi ja empiria

Konkreettinen ja empiirinen esimerkki, jolla voidaan tarkastella voittosuhteen laskutendenssin lakia tuotannon piirissä, on suomalaisten teleoperaattoreiden kilpailu puhelinliittymämarkkinoilla. Esimerkki toimii siinä mielessä, että kyseessä on suhteellisen suljettu talous, jossa on pieni määrä toimijoita, ja jossa ei liiku kovin paljon erilaisia tavaroita.

Vaikka erilaisia palvelusopimuksia tai kytkeykauppoja on valtavasti, on kyseessä silti viime kädessä yhden hyödykkeen talous, tarkemmin sanoen verkossa liikkuvan puheen tai datan. Talouselämä-lehti kirjoitti, miten Sonera on vaikeuksissa, sillä se ei halua lähteä hintakilpailuun Elisan ja DNA:n kanssa. Elisa on kyennyt laskemaan hintojaan, sillä se on rakentanut kilpailijoitaan nopeammin uutta verkkoa, joka toimii 900 megahertsin taajuudella, joka taas on mahdollistanut laajemman kapasiteetin halvemmalla (*Sonera - Toivoton tehtävä*, <http://www.talouselama.fi/uutiset/article331260.ece>).

Toisin sanoen Elisa on investoinut pysyvään pääomaan, joka tehostaa sen toimintoja ja tämä taas mahdollistaa markkinaosuuksien kaappaamisen ja näin ollen suuremmat voitot lähitulevaisuudessa. Samalla se ajaa kuitenkin koko toimialan hintakilpailuun, joka tarkoittaa yleistä voittosuhteen laskua katteiden pienentyessä. Tämä taas tarkoittaa yhä kiihtyvämpää laskutendenssiä voittosuhteessa, sillä voidakseen kilpailla hinnalla, teleoperaattoreiden on vähennettävä henkilöstökuluja, mikä taas johtaa kiinteän pääoman kasvuun suhteessa vaihtelevaan pääomaan.

Voittosuhteen laskutendenssin tarkka tarkastelu on kuitenkin empiirisesti vaikeaa, kuten Cullenberg (1994) huomauttaa. Porvarillisten valtioiden tilastokeskukset sen enempiä kuin yksityisetkään tahot eivät mittaa taloutta marxilaisin termein, kuten riistoaste, lisäarvon suhdelu tai pääoman orgaaninen kompositio. Kuitenkin löytyy myös riittävästi empiiristä aineistoa, jotta voidaan sanoa tendenssin olevan ainakin tendenssinomaisesti olemassa, kuten tässä numerossa haastateltu Andrew Kliman on osoittanut.

Voiton suhdeluvun laskutendenssi ei pyri ennustamaan kriisin puhkeamisen ajankohtaa vaan ainoastaan puitteistamaan kriisin aiheuttaneita tekijöitä ja kriisin merkitystä kapitalismille yleensä. Kriisit mahdollistavat uuden akkumulaatioprosessin aloittamisen puhtaalta pöydältä ja tästä johtuen se osoittaa kokonaisvaltaisesti ja moninaisesti niitä kapitalistisen yhteiskunnan ristiriitaisuuksia, epäkohtia ja ilmiöitä, joihin yhteiskuntatieteilijöiden tulisi kiinnittää huomio empiirisen tutkimuksen tekemiseksi sekä nousu- että laskukaudella.

Pelkkä tendenssin havainnoiminen ei myöskään riitä. Yhtä tärkeää on pohtia, mitä haasteita voittosuhteen lasku meille asettaa, mitä mahdollisuuksia jatkotutkimukselle se tarjoaa ja miten se vaikuttaa luokan poliittiseen kompositioon (ks. esim. Kaitila & Peltokoski 2009; Kaitila 2009b) sekä sen poliittiseen strategiaan.

5. Kriisi ja luokkataistelu

On tärkeätä kiinnittää kriisianalyysi paitsi nykykriisin syiden tarkasteluun, mutta myös menneiden kriisien selityksiin, jotta me toistaisi jo kertaalleen tehtyjä virhepäätelmiä saati käyt-

täisi kallista aikaa pyörän keksimiseen uudelleen.

Shaikh (1978, 240) on eritellyt kriisien teoretisointien ja käytännön johtopäätösten suhdetta seuraavasti: teoria kriisistä ilmentää aina jotain poliittista katsantokantaa, eikä teoriaa ja politiikkaa voida erottaa toisistaan - oli teoria ideologisesti väritynyttä tai väritöntä. Teoria kumpuaa aina jostain poliittisesta positiosta, josta maailmaa pyritään muuttamaan - tai estämään muutos. Teorioista itsestään ei voida kuitenkaan vetää yhtäläisyysviivaa niiden ajamaan politiikkaan. Pelkästään alikulutusteorian kannattajiin kuuluu poliittisesti niinkin erilaisia ajattelijoita kuin taantumuksellinen Thomas Malthus ja vallankumouksellinen Rosa Luxemburg ja heidän teoreettisiin kritikkoihinsa esimerkiksi Ricardo, Marx ja Lenin.

Teoreettinen kysymys kapitalismin kriisien syistä on poliittinen kysymys, sillä se johtaa lopulta kysymykseen siitä, mikä on kapitalismin kumoava kumouksellinen subjekti. Tuottaako kapitalismi omat haudankaivajansa, vai pitääkö vallankumoukselle etsiä subjekti jostain systeemin ulkopuolelta?

5.1. Positiivinen ja negatiivinen kriisistrategia

Nykyisten vasemmistolaisten kritikoiden kriisitulkinnat kumpuavat pääasiassa kahdenlaisesta näkökulmasta; niiden taustalla on joko positiivinen tai negatiivinen kapitalismikäsitys.

Negatiivisen tulkinnan mukaan kapitalismi on itse itsensä tuhoava mekanismi, jota ei voida korjata saati hallita. Elvytys on turhaa, sillä rahan pumppaaminen markkinoille ihmisten luottamuksen ja uskon palauttamiseksi finanssijärjestelmään, julkisten investointien lisääminen, veroalennukset ja valtion velanotto ovat tekohengitystä, jossa on ainoastaan suuremman kuplan ja entistä vakavamman talouskriisin ainekset. Kapitalismi kriisiyttää niin säännelty kuin sääntelemättömätkin markkinat, minkä historia vääjäämättömästi todistaa: keynesiläisyys ajautui kriisiin 1970-luvun puoliväliin mennessä ja puolestaan tuohon kriisiytymiseen vastauksena ollut maailmantalouden uusliberalisointi on nykyisen finanssikriisin myötä ylittämättömässä solmukohdassa.

Ongelmana negatiivisissa kapitalistitulkinnoissa on se, että ne ennustavat joko teoriaan tai empiriaan vedoten kapitalismin vääjäämättömän tuhon, jolloin minkäänlaista poliittista organisoitumista ja strategista mobilisoitumista ei tarvita kapitalismin romahduttamiseksi eikä sosialismin ja kommunismin saavuttamiseksi.

Myös marxilaisten kriisiteoreetikoiden, sekä alikulutusta että liikakasautumista korostavien, heikkoutena on pidetty sitä, että ne näkevät kapitalismin lopun vääjäämättömänä. Kapitalismi tuhoutuu lopulta omaan mahdottomuuteensa. Tämä näkemys on ongelmallinen, sillä se voi johtaa politiikkaan (tai epäpolitiikkaan), joka perustuu aktiivisen toiminnan sijaan odottamiseen. Jos kapitalismi tuhoutuu vääjäämättömästi joka tapauksessa, mihin kamppailuja tarvitaan? Toisin sanoen: mikä on poliittisen toiminnan ja kapitalismin kriisiytymistendenssin suhde? Mistä kriisit johtuvat ja mitä niille pitää tai edes voi tehdä?

Positiivisen tulkinnan mukaan nykyisen finanssikriisin syyt ovat ahneus, hallitusten huono talouspolitiikka, markkinoiden sääntelemättömyys, pankkien moraalittomat johtajat, bonusjärjestelmät, finanssimarkkinoiden, pörssikeinottelun ja spekulatiivisen räjähdyksmäinen kasvu ja niin edelleen. Positiivisen, ns. sosiaalidemokraattisen kriisitulkinnan, lähtökohtana on ajatus, että oikeanlaisella elvytyksellä, tasapainolla valtion ja yksityisen pääoman välillä sekä kaikin puolin ihmiskasvoisemmalla talouspolitiikalla kapitalismia voidaan hallita ja kehittää kestävästi. Tilalle on vaadittu markkinoiden sääntelyä, valtiointerventioita, elvytystä ja vanhaa kunnon John Maynard Keynesiä.

Kuten olemme osoittaneet, kapitalistiselle kehitykselle "nousukausi", "talouden ylikuumenemi-

nen", "kriisiytyminen" ja "taantumaan ajautuminen" eivät ole toisilleen vastakkaisia ja kapitalismin kehityksen kannalta epätoivottavia periodeja. Päinvastoin ilman poliittista vastarintaa kriisi luo rationaalisesti ja tehokkaasti perustan uudelle nousukaudella.

Täten emme voi luottaa ihmiskasvoiseen kapitalismiin, sillä kriisit ovat paitsi talouden taantumien jaksoja, myös poliittisten voimien kamppailun hetkiä, jolloin määritellään, millaisilla eväillä seuraavaa nousukautta lähdetään rakentamaan. Mikäli vasemmisto ei kriisien aikana kykene muuntamaan ja argumentoimaan ideologiaansa offensiivisiksi vaatimuksiksi ja toimiksi, kapitalismi kykenee luomaan nahkansa yhä uudelleen heikommilla työehtosopimuksilla, pienemmillä palkoilla, yhä epämääräisemmällä töillä, sosiaalisten etuisuuksien yksityistämällä, työläisten sitomisella suurempiin velkataakkoihin ja niin edelleen:

Teollisuuspääoma tekee siis tuotannon kapitalistiseksi; sen olemassaolo edellyttää kapitalistien ja palkkatyöläisten välisen luokkavastakohdan olemassaoloa. Sitä mukaa kuin se valtaa yhteiskunnallisen tuotannon, tekniikassa ja työprosessin yhteiskunnallisessa järjestelyssä ja samalla yhteiskunnan taloushistoriallisessa tyypissä tapahtuu mullistava muutos. Teollisuuspääoma alistaa valtaan kaikki aikaisemmat, tuhoutuneiden tai tuhoutuvien yhteiskunnallisten tuotantotapojen synnyttämät pääomalajit ja muuttaa niiden toimintojen mekanismin mukaisekseen; tästä lähtien ne liikkuvat enää vain sen perustalla, siis elävät ja kuolevat, seisovat ja kaatuvat tämän perustan mukana. (Marx 1974, 56-57.)

5.2. Subjektiivinen ja objektiivinen kriisistrategia

Aiheuttaako kapitalismin kriisiytymisen viime kädessä työläisten vastarinta? Vai onko työväenluokan tehtävänä olla passiivisen sivustakatsojan roolissa odottaen kapitalismin kriisiytymistä, jolloin on aika ottaa valta omiin käsiin? Vai onko kriisi pääoman tapa *vastata* työläisten kamppailuun ja kasvavaan valtaan, kuten 1970-luvun kriisistä on sanottu? Positiivisen ja negatiivisen näkökulman lisäksi kolmas tapa jakaa vasemmistolaiset kriisitulkinnat on poliittinen luokkataistelun näkökulma. Tämä näkökulma etsii kriisin syitä luokkataistelun suhteesta kapitalismin sykleihin.

"Avoin marxilainen" John Holloway julistaa "me olemme kriisi". Tästä näkökulmasta työväenluokan subjektiivinen voima ajaa kapitalismin kriisiin luokkataistelulla, joka tapahtuu ensisijaisesti yhteistyöstä (työstä, kulutuksesta, uusintamisesta) kieltäytymällä. Varsinkin kieltäytymistä korostavia näkökantoja on viime vuosina ollut paljon esillä. On puhuttu työstä kieltäytymisestä ja eksoduksesta, myös Megafonin sivuilla.

Kieltäytyminen on Hollowayn argumentin negatiivinen puoli. Positiivinen puoli, negation negatio, on konkreettisen eli hyödyllisen käyttöarvoja tuottavan työn, vastakkaisena abstraktille työlle, näkeminen vastarinnan lähteenä:

Todellinen uhka pääomalle ei ole abstrakti työ, vaan hyödyllinen työ tai luova tekeminen, sillä luova tekeminen on radikaalisti vastakkainen pääomalle, omalle abstraktiolleen. Luova tekeminen sanoo: "ei, me emme tee mitä pääoma käskee, me teemme niin kuin haluamme tai koemme välttämättömäksi." (Holloway 2006)

Tämä argumentti perustuu Marxin analyysille työn kaksinaisluonteesta, jonka mukaan työ jautuu abstraktiin ja konkreettiseen työhön. Kyse ei ole siitä, että nämä työt olisivat konkreettisia ja nuo työt abstrakteja. Kapitalismin kontekstissa työ on aina sekä konkreettista, että abstraktia. Tämä tuo antagonismin työprosessin sisälle. Hollowayn mukaan konkreettinen työ, jota hän kutsuu luovaksi tekemiseksi, on työläisen kannalta evätyynä läsnä abstraktin työn tekemisessä. Tässä on myös Hollowayn subjektivistisen kriisiteorian ydin. Luova tekeminen on evätyynäkin aina jo läsnä työssä ja yhteiskunnallisessa elämässä. Hollowayn mukaan elävää ja kuollutta työtä, vastarintaa ja valtaa, tekemistä ja tekoa ei voi erottaa toisistaan kapitalismin

kontekstissa eikä niitä voi lokeroida tietyille yhteiskunnallisen elämän alueille kuten politiikka tai työ. Nämä lokerot ovat pikemminkin fetissejä, jotka sisältävät ei-identtisen murtumansa - ja tämä ei-identtinen vastarinta takaa sen, että kapitalismi on olemuksellisesti kriisiytyvä järjestelmä. (Holloway 2002; ks. myös Adorno 1966/97)

Hollowayn ja monien muidenkin subjektivistien kriisiteoriassa on se ongelma, että lopulta heidän esittämänsä luokkataistelu voidaan nähdä samanlaisena automaattisena prosessina yhtä lailla kuin kapitalismin objektiiviset laitkin. Jos kriisejä aiheuttavaa kamppailua on mikä tahansa toiminta, joka on jollain tavalla negatiivista vallitsevaan järjestelmään nähden - ja tätä on evähtynä kaikkialla, voi tämä johtaa yhtä lailla passiiviseen politiikkaan. Jos kapitalismin kriisiyttävää vastarintaa on lähes mikä tahansa, joka ei suoraan osallistu kapitalismin reproduktioon - ja foucault'laisittain missä on valtaa, siellä on myös vastarintaa - miksi turhaan yrittää rakentaa kapitalismin vastaista liikettä?

Entä tuottaako työväenluokan autonominen kamppailu ylipäättään kriisit suoraan kausaalisesti? Tätä väitettä on hankala todentaa historiallisesti. Näin vahva väite toistuu toki luokkataistelua painottavien teoreetikkojen teksteissä pikemminkin retorisenä kuin analyttisenä. Esimerkiksi 1930-luvun lama oli monella tapaa seurausta työväenluokan militanssista, mutta myös monesta muusta seikasta. Toisaalta monet kapitalismin historialliset kriisit ovat syntyneet ilman niitä edeltävää näkyvää työläisten militanttia ja organisoitunutta toimintaa. Selkeimpänä esimerkkinä nykyinen kriisi. Tämä ei toki tarkoita, ettei luokkataistelua ole käyty, se on vain voinut saada erilaisia vähemmän näkyviä muotoja. Kuitenkin, jos hyväksytään väite, että nykyinen kriisi on kapitalismi pahin sitten 1930-luvun, eikö silloin olisi odotettavissa, että sitä olisi edeltänyt vastaavanlainen kamppailujen sykli kuin 1930-luvun lamaa? Vaikka kamppailun muodot olisivat muuttuneet hienovaraisemmiksi, näkymättömämmiksi ja siirtyneet tietoverkkoihin, tuntuu tämä ajatus silti vahvasti liioittelulta.

Jos kuitenkin suhtaudutaan subjektivistiseen argumenttiin positiivisesti, voidaan sen rationaalinen ydin ehkä tavoittaa tarkastelemalla lainan ja luokkataistelun suhdetta. Tätä suhdetta on pohtinut Midnight Notes -kollektiivi pamfletissaan *Promissory Notes: From Crisis to Commons*. Pamfletissa lainataloudessa nähdään kaksi puolta. Toisaalta laina on aina työhön pakottamisen mekanismi. Se on tapa riistää lisää lisäarvoa koron muodossa, koska viime kädessä korotkin maksetaan aina lisätyöllä. Toisaalta lainan historiallinen analyysi paljastaa, että 1970-luvun jälkeisen työläisten, mustien ja naisten poliittisen kamppailun ansiosta pankit pakotettiin lieventämään lainaehtoja, jolloin proletariaatille avautui pääsy kiertävään rahapääomaan. (Midnight Notes, 2009.) Tämä mahdollisti sen, että kokonaiskulutustasoa voitiin ylläpitää jonkin aikaa korkeamman tuotantotason ja voiton suhdeluvun asteella, kuin reaali-palkat olisivat sallineet.

Ennen kaikkea laina kuitenkin problematisoi puhtaasti työstä kieltäytymiseen perustuvan poliittisen strategian. Lyhyellä tähtäimellä lainanotto todella edesauttaa työstä kieltäytymistä. Jos saan esimerkiksi nostettua Visa-kortin luottorajaa, voin tehdä vähemmän työtunteja. Samalla laina sitoo kuitenkin ottajansa tiukemmin kapitalistiseen talousjärjestelmään ja pakottaa töihin pidemmällä tähtäimellä. Viime aikojen lehtikirjoittelusta löytyy riittävästi esimerkkejä tilanteista, joissa on otettava vastaan *mitä tahansa* työtä asunto- ja opintolainan takia. Toisaalta taas asuntolainan olemassaolo sitouttaa työläisen nykyiseen työpaikkaansa. Työläinen todennäköisesti on entistä nöyrempi ja mielistelevämpi, jos tietää uuden työpaikan löytymisen olevan vaikeaa, kun asuntolainaa pitäisi lyhentää. Lainalla on siis yhteiskuntamuotona eräänlainen kaksinaisuusluonne.

Nykyisen kriisin puitteissa voidaan sanoa, että finanssitalous oli kriisin keskeinen laukaisija. Ei kuitenkaan pelkästään niin kuin on väitetty, että talouden finanssoituminen olisi karannut käsistä, vaan niin, että ennen kriisiä luokkataistelun näyttämönä oli entistä enemmän lainanotto. Tämä ei tarkoita muiden luokkataistelun muotojen merkityksen katoamista, vaan sitä, että ne determinoivat lainan kanssa vastavuoroisessa suhteessa sekä saavat uusia muotoja toteutuessaan lainan ja finanssitalouden kentillä.

Subjektivistisen katsantokannan lisäksi kapitalismin kriisejä on pidetty kapitalismin objektiivisista lainalaisuuksista johtuvina. Tällöin ei kysytä, miten ihmisten ja luokkien toiminta - poliittinen toiminta tai *toiminta yleensä* - aiheuttaa järjestelmän kriisiytymisen. Objektivistinen tulokinta ei kuitenkaan tarkoita välttämättä sosiaalidemokraattista uskomusta siihen, että kapitalismi lopulta kumoutuu omaan mahdottomuuteensa ilman vallankumouksellista väliintuloa, jolloin poliittisen toiminnan kehikseksi muodostuu puhdas reformismi.

Esimerkiksi Rosa Luxemburg argumentoidessaan Bernsteinia vastaan klassikkoteoksessaan *Yhteiskunnallinen uudistyö vai vallankumous* (1900) ja Paul Mattick Marcuse-kritiikissään (1972) perustelevat vallankumouksellisuuden välttämättömyyttä kapitalismin tuhon välttämättömyydellä. Mattickin mukaan kriisit ovat vallankumouksellisia ja taantumuksellisia periodeja, joihin kapitalismi ajautuu lakiensa mukaisesti, mutta joita ei ole ennalta määrätty vaan niiden lopputuloksen määrää lopulta luokkataistelu. Luxemburg ja Mattick voidaan siis molemmat laskea objektivisteiksi, vaikka Luxemburgin kriisiteoria perustui alikulutusteoriaan ja jälkimmäisten voittosuhteen laskutendenssiin.

Kapitalismin objektiivinen tendenssi kriisiytyä onkin nähty vallankumouksen kannalta olennaiseksi. Se tarkoittaa, että kapitalismi on korjaamaton ja sosialismi välttämätön. Kapitalismin kriisiytymistä ja välttämätöntä tuhoa käytetään nimenomaan argumenteissa vallankumouksellisen asenteen puolesta reformismia vastaan. Esimerkiksi Grossmannin mukaan mikään talousjärjestelmä ei kriiseistään ja heikkouksistaan huolimatta romahda itseksensä vaan kriisit tarjoavat ainoastaan objektiivisen mahdollisuuden kumota ja ylittää vallitseva tilanne. Teorian ja käytännön yhteys on siinä, että analyysi paljastaa järjestelmän heikot kohdat, joihin proletariaatin politiikan tulee iskeä.

Objektivistista näkemystä kuvaa ajatus työväenluokan subjektiviteetista reaktiivisena: se seuraa kapitalismin kehitystä ja purkautuu objektiivisesti oikealla hetkellä. Vallankumouksellisen toiminnan tarkoitus on valmistaa työväenluokkaa tähän. Objektivistinen näkemys muistuttaa Machiavellilaista käsitystä poliittisesta toiminnasta, jossa "onni" (Fortuna) eli objektiiviset olosuhteet asettavat toiminnalle kehiksen. Tällöin politiikan on otettava tämä kehys huomioon ja pyrittävä käyttämään sitä hyväkseen (Machiavelli 1984). Tähän tarvitaan rohkeutta ja kyvykkyyttä (Virtù) - marxilaisena esimerkkinä tästä Leninin poliittinen tyyli (ks. Salo 2009). Reaktiivisen puolen vastapainona on kriiseihin valmistautuminen: aktiivinen organisointi ja agitaatio myös nousukauden aikana.

Kuten usein käsitteellisissä kahtiajaoissa, kuten tässä tapauksessa subjektivismi/objektivismi, täytyy kahtiajako kyetä ylittämään. Kapitalismianalyysin kontekstissa tässä auttaa vieraantumisen käsite. Kapitalismin liikelait todella hallitsevat ihmisiä epäinhimillisinä ja objektiivisina voimina. Kuitenkin ne ovat ihmisten toiminnan tulosta, ihmistä vastaan kääntyneinä. Tässä ei ole mahdollisuutta perehtyä vieraantumisen käsitteen ristiriitaiseen historiaan tarkemmin, mutta lyhyesti sanottuna käytämme sitä pääasiassa humanistisista lähtökohdista irrotettuna kapitalismispesifinä käsitteenä, joka artikuloituu luokkasuhteiden - työn ja pääoma ristiriidan - kautta. Kaitila (2009a) käsittelee vieraantumisen käsitettä juuri tästä näkökulmasta. Vieraantuminen problematisoi subjektivisen ja objektiivisen vastakkainasettelun muun muassa niin, että siinä pääomaobjekti ottaa subjektin muodon ja alistaa yhteiskunnallisen toiminnan arvonnäkökulmansa alle. Kriisien kontekstissa tämä ilmenee juuri siinä, että porvarillinen taloustiede näkee ne luonnonvoimankaltaisina ennustamattomina ilmiöinä. Kapitalismi siis tekee ihmisten toiminnasta heille itselleen vierasta - siis objektiivista. Globaali kapitalismi korostaa tätä näyttäytyessään valtavana ja hallitsemattomana monoliittina, jonka toimia ei voi ennustaa. Muun muassa tätä tarkoitti myös Engels puhuessaan "markkinoiden anarkiasta".

Kuitenkin kapitalismilla on tendenssin omaisia lakeja, kuten voittosuhteen laskutendenssi, jotka tekevät kriiseistä ja niiden syistä ymmärrettäviä. Koska kapitalismin toiminnassa on aina kysymys ihmisten toiminnasta eikä yliluonnollisista voimista tai luonnonlaeista olisi periaat-

teessa mahdollista myös vaikuttaa kriiseihin ennakkoiden - ei vain valmistautua ja vastata niihin. Tähän tarvitaan kuitenkin luokkapoliittikkaa ja poliittista voimaa - toisin sanoen uutta poliittista kompositiota. Lopullisesti jako subjektiiviseen ja objektiiviseen taloudessa voidaan siis ylittää vain käytännön politiikalla. Talouskriisien kontekstissa tulee selväksi, että vieraantumisen teoriassakin on kysymys ensisijaisesti *vallasta* ei alkuperäisen ihmisluonnon epäautenttisuudesta - paitsi jos ihmisluonto ymmärretään yhteiskunnallisen ihmisen kyvyksi tehdä intentionaalisia tekoja, kuten Marx ymmärsi verratessaan ihmisarkkitehtiä ja mehiläistä. Kamppailu vieraantumista vastaan on samalla kamppailua vallasta. Olennaisinta kriisien marxilaisessa analyysissä on se, että kriisit liittyvät kapitalistiseen talousjärjestelmään elimellisesti, eikä niitä voi lopullisesti poistaa kumoamatta koko yhteiskuntamuotoa, vaikkakin niiden sisältöön, tiheyteen ja ankaruuteen on mahdollista väliaikaisesti vaikuttaa. Pahinta mitä voi tehdä, on nostaa kädet pystyyn ja todeta poliittisen toiminnan mahdottomaksi tai turhaksi, sillä nykyisen kriisin ankaruus ja laajuus sekä sen yhdistyminen öljy- ja ilmastokriisiin osoittaa, että kysymys sosialismista vai barbariasta on muuttunut kysymykseksi sosialismista vai lajin säilymisestä.

Kirjallisuus

Adorno, Theodor W. (1966/1997) *Negative Dialektik*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.

Choonara, Joseph. (2009) *Marxist Accounts of the Current Crisis*. International Socialism - A quarterly journal of socialist theory: <http://www.isj.org.uk/index.php4id=557&issue=123>

Cullenberg, Stephen E. (1994) *The Falling Rate of Profit: Recasting the Marxian Debate*, Pluto Press, Lontoo.

Foster, John Bellamy (2009) *Epäonnistunut järjestelmä - kapitalistisen globalisaation maailmanlaajuinen kriisi*. Kustannusyritys TA-Tieto Oy, Helsinki.

Holloway, John (2002) *Change The World Without Taking Power. The Meaning of Revolution Today*. Pluto Press, Lontoo.

Holloway, John (2006) "We Are the Crisis of Abstract Labour"
<http://www.ainfos.ca/06/apr/ainfos00238.html>

Lebowitz, Michael A. (1976) *Marx's Falling Rate of Profit: A Dialectical View*. Simon Fraser University.

Luxemburg, Rosa. (1900) *Yhteiskunnallinen uudistyö vai vallankumous*. <http://www.marxists.org/suomi/luxembur/1900/index.htm>

Kaitila, Joel (2009a) "Vieraantumisesta".
http://www.revalvaatio.org/index.php?option=com_content&view=article&id=95:vieraantumisesta

Kaitila, Joel (2009b) "Käsikirjoituksia luokkataistelujen historiasta: fordismin kriisistä globaaliintalouuskriisiin". Tässä numerossa.

Kaitila, Joel ja Peltokoski, Jukka (2009) "Luokkakompositio ja opiskelijan nelosrooli".<http://www.megafoni.org/index.php/julkaisut/2/80-luokkakompositio-ja-opiskelijan-nelosrooli>

Machiavelli, Niccolò (1984) *Ruhtinas*. WSOY, Helsinki.

Marx, Karl (1974) *Pääoma: kansantaloustieteen arvostelua 2 - Pääoman kiertokulkuprosessi*. Progress, Moskova.

Marx, Karl (1980) *Pääoma: kansantaloustieteen arvostelua 3 - Kapitalistisen tuotannon kokonaisprosessi*. Progress, Moskova.

Marx, Karl & Engels, Friedrich (1976) *Kirjeitä*. Kustannusliike Edistys, Moskova.

Mattick, Paul (1972) *Critique of Marcuse and 'One Dimensional Man In Class Society'*. Merlin Press, Lontoo.

Midnight Notes Collective and Friends (2009) *Promissory Notes: From Crises to Commons*. <http://www.midnightnotes.org/Promissory%20Notes.pdf>

Salo, Miika (2009) "Lenin kolmen pisteen kehällä... leniniläinen poliittinen tyyli". [http://sosialismi.net/kirjasto/Salo - Lenin kolmen pisteen kehalla.pdf](http://sosialismi.net/kirjasto/Salo_-_Lenin_kolmen_pisteen_kehalla.pdf)

Sauramo, Pekka (2009) "Nykykriisi ja 1930-luvun lama Yhdysvalloissa - Mikä kapitalismissa on muuttunut?", Kirjassa *Nykykriisi ja Marx*. Kustannusyhtiö TA-Tieto Oy, Helsinki.

Sander (2009) *Crisis of Value*. Radical Perspectives: <http://sites.google.com/site/radicalperspectivesonthecrisis/finance-crisis/on-the-origins-of-the-crisis-beyond-finance/sandervalue-vreationandthecrisistoday>

Shaikh, Anwar (1978) *An Introduction to the History of Crisis Theories*. U.S. Capitalism in Crisis, U.R.P.E., New York. http://homepage.newschool.edu/~AShaikh/crisis_theories.pdf

Kriisin paluu – Valotus Andrew Klimanin ajatteluun

Jukka Peltokoski

Andrew Kliman toimii taloustieteen professorina Pacen yliopistossa New Yorkissa. Viime aikoina hän on julkaissut huomiota herättäneen teoksen Reclaiming Marx's "Capital" (Lexington Books), jossa hän puolustaa Marxin teorian sisäistä johdonmukaisuutta sekä tarkastelee niin sanottua voiton suhdeluvun laskutendenssiä. Keskitymme tässä kysymykseen voiton suhdeluvusta, joka Klimanin mukaan selittää olennaisesti talouskriisien dynamiikkaa. Käytän vaihtelevasti myös käsitettä "voittotaso".

Kliman on yksi aktiivisimmista ja kriittisimmistä nykykriisin kommentaattoreista. Kriisin syyt palautuvat hänen mukaansa ennen kaikkea siihen, ettei maailmassa ole tapahtunut sitten toisen maailmansodan riittävän laajamittaista pääoman tuhoutumista, joka olisi avannut tilaa uusille sijoituksille ja voitoille. Liian vähäinen pääoman tuhoutuminen kriiseissä ei avaa tilaa uudelle kasvubuumille.

Klimanin mukaan 1930-luvun laman jälkeen syntyi poliittinen konsensus siitä, ettei vastaavaa kriisiä saa enää päästä syntymään. Poliitikot oikealta vasemmalle eivät yksinkertaisesti halua "suuren laman" mukanaan tuomien seurausten toistuvan. Ongelmana ei ole niinkään taantuma tai lama sellaisenaan, vaan lamaa lainomaisesti seuraava luokkajakojen kärjistyminen ja poliittisen kentän radikalisoituminen. Niinpä poliitikot pyrkivät "manageroimaan" talouskriisit julkisen velanoton, sijoitusten ja lainanannon keinoin. Klimanin mukaan tämä on pitkällä tähtäimellä kestämaton strategia.

Ratkaisevaa nykytilanteen kannalta on erityisesti 1970-luvun kriisi, josta maailmantalous ei Klimanin mukaan ole edelleenkaan toipunut täysin. Toipuminen on ollut vain osittaista, sillä pääomien ei annettu tuhoutua laajassa mittakaavassa. Klimanin katsoo, että elpyminen on perustunut lähinnä kahdelle tekijälle: 1) reaalitypalkkojen alenemiselle ja muille säästöille sekä kriisin ulkoistamiselle kolmanteen maailmaan; 2) velan ja velkajärjestelmien kasvattamiselle, mikä on hillinnyt reaalitypalkkojen alentumisen seurauksia.

Vaikka talouskriisit ovat inhimillisiä tragedioita ja kaatavat kapitalistisia yrityksiä, niin Kliman tähdentää, että kapitalistisen järjestelmän kehittymisen kannalta kriisit ovat myös hyödyllisiä, jopa välttämättömiä. Talouskriiseissä tuhoutuu pääomaa, kun teollisuuskoneet pysähtyvät ja rakennukset seisovat käyttämättöminä. Velkoja jää maksamatta ja hinnat romahtavat niin osake- kuin tavaramarkkinoillakin. Yksittäisten kapitalistien päitä putoilee, mutta kriisi avaa myös tilaa uusille sijoituksille ja tuotantovälineiden uudistamiselle ja teknologiakehitykselle. Sijoitukset synnyttävät uutta työllisyyttä sekä kulutusta ja käynnistävät rattaiston uuteen nousuun.

Jos ajatellaan esimerkiksi nykykriisiä, niin eräs elvytyksen strategioista tulee olemaan panostaminen vihreisiin teknologioihin, minkä toivotaan sekä edistävän työllisyyttä että tuotannon energiatehokkuutta ja päästöttömyyttä. Teknologiakehitys voidaan nähdä positiivisessa valossa, mutta kapitalismia uusi vihreä paradigma ei tietenkään murra. Siinä lienee itse asiassa osin kyse myös geopolitiikasta, jossa läntiset maat yrittävät vaikuttaa uusien globaalien ympäristönormien muodostumiseen pakottaakseen Kiinan kaltaiset uhkaavasti nousevat talousalueet si-

joittamaan uusiin vihreisiin teknologioihin ja laskemaan näin voittotasoaan.

Klimanin selitys sille, etteivät uudet sijoitukset yksinään, siis ilman ajoittaista pääomien tuhoutumista, johda sellaiseen tuottoisuuteen, joka synnyttäisi talouskasvulle olennaisen "boomin", liittyy Marxin teoreemaan voiton suhdeluvun laskutendenssistä, yhteen marxilaisen teorian kiistellyimmistä kohdista. Kliman puolustaa jyrkästi tämän *Pääoman* kolmannessa osassa esitetävän teoreeman paikkansapitävyyttä. Hahmottelen seuraavassa teoreeman pääpiirteet.

Voitot kasvavat, voittotaso laskee

Tiivistetysti esitettyä voiton suhdeluvun laskutendenssi syntyy siitä, että tuotantovälineiden kehitys korvaa työvoimaa tuotannossa. Kapitalistit sijoittavat tuotantovälineiden kehitykseen alentaakseen myymiensä tavaroiden tuotantokustannuksia, siis halventaakseen tavaroita, mutta samalla ihmistyön osuus tuotannossa alenee suhteessa kiinteään pääomaan, mikä alentaa tuotteisiin siirtyvän lisäarvon määrää. Voiton suhdeluku viittaa näin kehitykseen, jossa jonkun yrityksen tai toimialan nimellisvoitot voivat kasvaa ilman, että voitot kasvaisivat kuitenkaan suhteessa sijoitettuun pääomaan. Voittotaso alenee vaikka näyttäisi siltä, että rahaa tulee taloon entistä enemmän.

Jos laskutendenssin teoria pitää paikkansa, on se paradigmaesimerkki lainalaisuudesta, joka on yksittäisten kapitalistien rationaalisen toiminnan tarkoittamaton negatiivinen seuraus. Jokaisen yksittäisen kapitalistin on rationaalista sijoittaa tuotantovälineiden ja työmenetelmien kehittämiseen, että yritys tuottaisi entistä enemmän tavaroita samalla tai jopa vähemmällä ihmistyön määrällä. Näin yksittäinen kapitalisti voi saada hetkellistä hyötyä markkinoiden hintakilpailussa ja kerätä keskimääräistä suuremmat voitot.

Markkinoilla vallitsevan "vapaan" kilpailun vaikutuksesta kuitenkin myös muut ovat *pakotettuja* tekemään samoin, siis omaksumaan kehittyneempiä tuotantovälineitä ja työmenetelmiä, jolloin tavaroille syntyy uusi, entistä alempi hintataso. Keskimääräinen hinta mukautuu uuteen tilanteeseen, jolloin lopputuloksena on voiton suhdeluvun vähentyminen. Siis jokaisen yksittäisen kapitalistin halu kasvattaa voittojaan sekä pakko seurata alansa kehitystä johtaa kokonaisuudessaan ei-toivottuihin seurauksiin.

Kehityksen seurauksena pysyvän pääoman suhde vaihtelevaan pääomaan nähden kasvaa, mikä pienentää lisäarvon osuutta tuotteen arvossa. Vanhemman polven kielellä ilmaistuna laskutendenssi toteutuu pääoman "elimellisen kokoonpanon jatkuvana kohoamisena". Kapitalistit vähentävät mahdollisimman pitkälle sitä elävän työn määrää, mikä on välttämätöntä tuoteyksikköä kohti. Seurauksena on tuotantovälineiden osuuden kasvu suhteessa työvoiman osuuteen.

Nykyaikaisia finanssivetoisia markkinoita ajatellen laskutendenssi tarkoittaa yrityksen tai tuotannonalan kannattavuuden vähentymistä sijoittajien silmissä ja pääoman virtaamista muille aloille. Ajatusta voi ehkä kehitellä myös siihen suuntaan, että kun yritykset joutuvat kilpailun takia panostamaan jatkuvasti yhä enemmän rationalisointeihin, laadunvalvontaan, teknologiakehitykseen sekä erilaiseen tutkimus- ja kehitystyöhön, tavaroista realisoitavissa olevan lisäarvon määrästä yhä suurempi osa menee tuotantoon tehtyjen sijoitusten kuolettamiseen, jolloin (osakkeen)omistajille jää suhteessa yhä vähemmän.

Voittotason näkökulma kertoo havainnollisesti kapitalismin sisäisestä "mullistuksellisesta" luonteesta, johon esimerkiksi *Kommunistisen puolueen manifesti* viittaa. Kapitalistien pakko tehostaa jatkuvasti tuotantoa korvaamalla elävää työtä uusilla teknologioilla ja työmenetelmillä, mikä tarkoittaa tuotannon sisäisten rajojen jatkuvaa ylittymistä. Kokonaisyhteiskunnallisella tasolla tämä sisäsyntyinen "edistyksellisyys" johtaa kuitenkin ylituotantokriiseihin, jotka paljastavat kapitalismin sisäisesti ristiriitaisen luonteen.

Tuotantovoimat kasvavat tuottaen yhteiskuntaan yhä enemmän aineellista rikkautta, mutta tavalla, joka johtaa markkinoille syntyvän tavarapaljouden ja yksityisen kulutuksen kohtaamattomuuteen. Tuotantovälineiden syrjäyttäessä työvoimaa työväestön ostovoima heikkenee ja jää jälkeen markkinoille tuotetun tavararavasta. Kysyntä alittaa tarjonnan, jolloin osa ravasta jää realisoitumatta, mikä heikentää yritysten kykyä kuolettaa velkojaan ja pienentää voittosuhdetta ylipäättään.

Dynamiikka johtaa perimmiltään taantumaa tai lamaan, jossa yritykset irtisanovat ja lomauttavat työvoimaa sekä tekevät erilaisia muita rationalisointeja pitääkseen yllä kannattavuuttaan (mikä nyky-yhteiskunnan puitteissa tarkoittaa ennen kaikkea pörssikursseissa mitattavaa kannattavuutta). Taantuma yhä vain kärjistää ylituotantokriisiä heikentämällä työvoiman ostokykyä ja velanmaksukykyä. Yrityksille, kuten myös työvoimalle, on nousukauden aikana kertynyt velkoja, joiden takaisinmaksussa syntyy nyt vaikeuksia. Luottojärjestelmä halvaantuu, kun osoittautuu, että tavaroita ei käytännössä olekaan realisoitu, vaikka ne ovat jo siirtyneet kulutukseen (yksityiseen tai tuotannolliseen). Luoton keinoin ylitetyt maksukykyisen kulutuksen rajat tulevat vastaan - tai tarkemmin sanottuna niiden nähdään jääneen jo kauas taakse.

Toisaalta riittävän pitkään jatkuva taantuma avaa kapitalisteille perimmiltään mahdollisuuden uusien sijoitusten tekemiseen. Laskeneet hinnat ja korkotaso tekevät mahdolliseksi uudistaa tuotantovälineitä ja ottaa riskejä. Taantumien toimivat täten kapitalistisen tuotannon *jaksottaisen kehityksen* käännekohtina, jotka antavat alkusysäyksen uudelle kasvulle ja uusien teknologioiden käyttöönotolle.

Okishion vastaisku

Historiallisesti käsitys voiton suhdeluvun laskutendenssistä on kyseenalaistettu erityisesti niin kutsutussa Okishio-teoreemassa, jonka mukaan investoinnit tuotantoteknologioihin johtavat aina - täysin päinvastoin kuin Marxin ajatuksessa - voiton suhdeluvun kasvuun. Vuodelta 1961 peräisin olevaa Okishio-teoreemaa on usein pidetty vedenpitävänä todistuksena Marxia vastaan. Klimanin mukaan se perustuu virheelliselle laskutoimitukselle.

Emme voi paneutua tässä Klimanin Okishio-teoreemaa koskevaan vastaesitykseen erityisen syvällisesti, sillä se on oikeastaan koko hänen uusimman kirjansa aiheena. Jos Klimanin argumentaation yrittää kuitenkin kiteyttää, paikantuu teoreeman virhepäätelmä siihen, että se tarkastelee investointien ja voittojen suhdetta ilman ajallista viivettä. Teoreema kiinnittää huomiota siihen, kuinka investoinnit kasvattavat yrityksen kannattavuutta, mutta väheksyy muita hintojen kehitykseen liittyviä tekijöitä.

Okishio-teoreemassa voitot ja yrityksen kannattavuus kasvavat "yhtäaikaaisesti" sijoitusten kanssa, mutta todellisuudessa, Kliman argumentoi, sijoitusten hinnan ja tuotteiden hinnan välinen suhde on kompleksisempi. On kiistämätöntä, että yrityksen tuottavuus kasvaa tuotantovälineisiin tehtyjen sijoitusten myötä ja tämä kasvattaa yrityksen kannattavuutta. Kuitenkin samalla tuottavuuden kasvu vaikuttaa madaltavasti hintojen kasvuun verrattuna sijoituksista jo maksettuun hintaan.

Klimanin mukaan Okishio-teoreemassa siis mitataan sijoitusten arvo väärin; sijoituksia ja voitoja ei voida tarkastella yhtäaikaisesti, vaan niiden välissä tapahtuu kehitys, jonka seurauksena varallisuuden alentunut arvo ei enää vastaa sitä summaa, joka tuotantovälineisiin tosiasiasa sijoitettiin.

Klimanin mukaan staattinen lähestymistapa ei vastaa Marxin muotoiluja. Sen sijaan se viittaa imaginaariseen tilanteeseen, jossa panoksia ja tuotoksia koskevat hinnat ovat suoraan verrannollisia. Jatkuvasta teknologisesta kehityksestä johtuen uuden arvon tuotanto laskee jatkuvasti

suhteessa tuotannon fyysisen volyymin kasvuun. Julkinen kulutus sekä keskuspankkien aulis lainananto voivat näennäistä kasvattaa uuden arvon muodostusta, mutta kyse on Klimanin mukaan vain viivytystaistelusta.

Julkinen kapitalismi

Voiton suhdeluvun laskutendenssi ei viittaa loputtomaan kurjistumiseen, eikä kapitalismin väistämättömyyden romahdukseen. Se kuitenkin selittää, miksi kapitalismi kriisiytyy väijäämättömästi aika ajoin. Syynä on järjestelmän sisäsyntyinen pyrkimys ylittää suhdeluvun tendenssinomainen lasku.

Kommentaareissaan Kliman korostaa, ettei kriisin ja laman käsitteitä pidä sekoittaa. Tällä hetkellä poliitikot ja rahamaailman edustajat reagoivat ennen kaikkea laman tai taantuman vaaaraan, mikä ei tarkoita, että he välttämättä onnistuisivat ratkaisemaan myös kriisin. Lamaa voidaan mitata ennen kaikkea työttömyysluvuissa, mutta kriisissä on kyse pääoman kasautumisen ja kapitalististen suhteiden halvaantumisesta siten, että talousjärjestelmä lakkaa toimimasta normaalilla tavalla. Tietysti nämä ovat suhteessa toisiinsa, mutta asian eri ulottuvuuksia.

Nykykriisiä analysoitaessa, ja nimenomaan kriisinä, on Klimanin mukaan kiinnitettävä huomiota luottamuksen ja likviditeetin kysymyksiin. Meneillään oleva kriisi on kiteytettävissä dynamiikkaan, jossa luotonanto tyrehtyi, kun erilaisilta rahoittajilta loppui luottamus lainanottajien maksukykyyn. Syntyi "likviditeettilukko", joka jäädetti lainamarkkinat. Jos likviditeettilukko pitkittyy, se voi aiheuttaa koko järjestelmän romahduksen.

Klimanin mukaan nykyinen talouskriisi ei ole vakava tai syvä niinkään laman mielessä, mutta se on erityisen vakava kysymyksenä luottamuksesta. Kriisi on tuonut näkyville, kuinka erilaiset markkinatoimijat ovat riippuvaisia lainoista paitsi ylipäättään uusien investointien tekemiseksi myös kyetäkseen pyörittämään yksinkertaisia päivittäistoimintojaan aina palkanmaksusta lähtien. Lainavetoinen talous on herkkä luottamusta koskeville murtumille.

Klimanin mukaan nykyinen kriisi on syvin ja vakavin tähän mennessä nähdyistä velkavetoisen talouden kriiseistä. Poliittinen ongelma kiteytyy kuitenkin ennen kaikkea siihen, ettei hallituksilla ja kansainvälisillä organisaatioilla - katsottiin niitä oikealta tai vasemmalta - ole muita keinoja vastata kriisiin kuin mitä ne jo tekevät. Nyansseista voidaan kiistellä, mutta käytännössä kaikki mitä on tehtävissä, on likviditeetin takaaminen valtiollisen luotonannon ja kansainvälisten rahoituslaitosten keinoin.

Kaikki mitä on tehtävissä - ellei itse kapitalismia aseteta kyseenalaiseksi - on saada likviditeettilukot purettua ja raha liikkumaan. Tässä rautahäkissä vasemmisto ja oikeisto voivat kiistellä vain elvytyspolitiikan teknisistä yksityiskohdista. On muistettava, että Klimanin kommentit kohdistuvat ennen kaikkea amerikkalaiseen talouteen, mutta huomiot ovat varmasti sovellettavissa myös Eurooppaan.

Kliman ei pidä arvottomana toimenpiteitä laman torjumiseksi ja työväen olosuhteista huolehtimiseksi, mutta hänen mukaansa on ennen kaikkea ymmärrettävä, että nykykriisissä elvytyksen kohteeksi on asettunut kapitalistinen järjestelmä itsessään. On virheellistä ajatella, että nyt nähtävät elvytystoimenpiteet tekisivät lopun "ahneiden kapitalistien" ja "vapaana" mellastavien markkinoiden terrorista tai että olisimme siirtymässä jotenkin "parempien markkinoiden" aikaan. Kliman muistuttaa, että loppukädessä kapitalismia ei voida säännellä, markkinoiden anarkismia ei voida paeta, eikä siis ole mitään takuita sille, että säännelty kapitalismi toimisi sääntelemätöntä paremmin. Sääntely voi viivyttää kriisejä, mutta ei poistaa niitä. Historia osoittaa, että myös säännelty kapitalismi kriisiytyy.

Niin ikään kyse ei Klimanin mukaan ole "suuresta puhalluksesta", jonka myötä rikkaista tulee yhä vain rikkaampia, kuten vasemmisto populistisesti usein sanoo. Elvytys toki pelastaa kapitalisteja vararikolta, mutta pääomapiirit eivät varsinaisesti rikastu sen ansiosta. Kliman huomauttaa, ettei esimerkiksi USA:n käyttämä elvytysraha ole verorahaa, vaan ulkomaanvelkaa, jota työläiset eivät tule maksamaan niinkään veroina, vaan korkotason kasvusta johtuvana hädästä talouskasvuna, työttömyytenä ja palkkakehityksen taantumisenä.

Kliman korostaakin, ettei hallitusten interventioita ole suunnattu niinkään yksityisten intressien, vaan *järjestelmän itsensä toimivuuden takaamiseksi*. Elvytyksessä ovat hänen mukaansa käytössä lyhyen tähtäimen pelastustoimenpiteet. Ensisijaisena tarkoituksena on palauttaa markkinoille luottamus lukkiutuneen velkajärjestelmän avaamiseksi ja talouden romahduksen estämiseksi.

Viranomaiset eivät toimi yksityisten intressien vuoksi. Järjestelmässä ei ole enää mitään yksityistä. Siitä on Klimanin mukaan tullut puhtaasti julkisen vallan hanke, joka on täysin vieraantunut kaikista inhimillisistä tarpeista.

Jos Kliman on oikeassa, velalla elvyttäminen tulee synnyttämään vain yhä uusia velkavetoisia kriisejä, kun tuotettu arvo ei käy yksiin velalla tuotetun kasvun kanssa. Arvolaki on siis kaikkea muuta kuin romahtanut; kriisit todentavat sen olemassaolon. Vaikka nykypöytäkirjoissa on olennaisesti kysymys luottamuksesta, ei sitä siis voida silti psykologisoida. Tappiot olivat jo olemassa ennen kuin ne tunnistettiin. Varallisuus oli tosiasiallisesti hintaansa arvottomampaa jo ennen kuin asia tuli kriisin myötä julkisuuteen. Velan kasvattaminen tuotantoa nopeammin ei yksinkertaisesti kestä.

Klimanin mukaan kriisit tulevat jatkumaan kunnes:

- 1) riittävä määrä pääomaa tuhoutuu tuottaen edellytykset uudelle kasvubuumille;
- 2) lainananto tyrehtyy kokonaan paniikin seurauksena, talousjärjestelmä romahtaa ja maailma sortuu kaaokseen, fasismi tai vastaavaan; tai
- 3) kapitalismi korvataan inhimillisellä sosialismilla.

Tässä Klimanin kommentaarit tulevat myös rajoilleen, eivätkä anna kuin vihjeitä siirtymäkautta koskeviin kysymyksiin. Kliman on talousteoreetikko ennemminkin kuin poliitikko. Ennen kaikkea Kliman on puhunut opetuksen ja tutkimuksen puolesta.

Vasemmistolainen koulutustehtävä

Päättäjien politiikkana on estää pääoman laajamittainen tuhoutuminen. Valtioiden velkataakkoja kasvatetaan historiallisiin mittasuhteisiin. Klimanin mukaan seurauksena on yksiselitteisesti, että seuraava finanssimarkkinoille iskevä paniikki voi olla syvempi ja seuraamuksiltaan jopa vakavampi kuin nykyinen kriisi. Mikäli elvytystoimet eivät pure edessämme on mahdollisesti 1930-lukua pahempi kehitys, jonka väistämättömänä seurauksena on myös uusi fasismin nousukausi.

Kliman tähdentää, ettei kukaan maailmassa kykene ennustamaan talousjärjestelmän kehitystä kuin muutamien kuukausien tai korkeintaan vuoden aikajänteellä. Hän arvioi kuitenkin nykyisen taantuman olevan vakava ja pitkä. Kaiken lisäksi se vaikuttaa koko ihmiskuntaan paljon laajemmalla mittakaavalla kuin 1930-luvun kriisi, koska planeetta on tänään paljon kokonaisvaltaisemmin ja syvällisemmin riippuvainen finanssijärjestelmän toiminnasta.

Jos elvytystoimenpiteet siis osoittavat, että poliittisten päättäjien huolenaiheena on järjestelmä itsessään ja keskeisenä ongelmana on luottamuksen palauttaminen, niin mikä on kriisin porvarillinen ulostulo? Kliman katsoo, että luottamuksen takeeksi ovat nyt asettuneet valtiot tavalla,

joka antaa niille uuden roolin maailmantalouden kokonaisjärjestelmässä. Syntymässä ei ole vähempää kuin globaalin valtiokapitalismin vaihe, jossa aktiiviset valtiointerventiot sekä rajoitettu valtiollinen omistus tulevat näyttelemään keskeistä roolia taloudessa.

Myös sosialistisiksi laskettavat keinot ovat käytössä, sillä siirtymä on Klimanin mukaan täysin epäideologinen. Kyse on pragmaattisesta liikkeestä talousjärjestelmän toimivuuden takaamiseksi "keinolla millä hyvänsä". Kyse on Marxin sanoin "kapitalistisen tuotantomuodon lakkauttamisesta kapitalistisen tuotantomuodon itsensä sisällä".

Vasemmistossa on tapahtunut ideologinen paluu keynesiläisyyteen, mutta Kliman ei näe paluussa mitään reaalisia mahdollisuuksia. Keynesiläisyyden tarkoituksena oli stimuloida tuotantoa ja työllisyyttä suljettujen talousjärjestelmien sisällä. Tämä ei enää ole mahdollista. On myös muistettava, että hyvinvointivaltioprojekti kriisiytyi välittömästi, kun sen ympäriltä katosivat toisen maailmansodan jälkeisen nousukauden luomat edellytykset. Keynesiläisyys ei ole se, mitä näemme tänään; tänään talouden keskiössä on velkapumppu, jolla taataan rahoitussektorin luotonantoa.

Klimanin mukaan toivo on kuitenkin siinä, että yhä useammat ihmiset ovat viimeistään vielä pahemman kriisin iskiessä pakotettuja miettimään, mikä on mennyt pieleen, miksi kapitalistinen maailmanjärjestys on johtanut täydelliseen umpikujaan ja mikä olisi vaihtoehtoinen tapa järjestää tuotanto.

Klimanin mukaan on siis asetettava vakavasti haasteeksi luoda joukkojen keskuuteen ymmärrystä siitä, miksi kapitalistinen järjestelmä ei voi toimia ihmiskunnan enemmistön hyväksi. On palattava marxilaiseen kapitalismin kritiikkiin ja luotava pätevää ymmärrystä kapitalistisen järjestelmän toimintamekanismeista. Tarvitaan uusia opetusohjelmia ja uusia koulutusinstituutioita - ja rahoitusta vasemmistolaiselle tutkimukselle ja opetukselle. On asetettava vakavasti haasteeksi miettiä, miten kapitalistisesta järjestyksestä vapautuminen voidaan tehdä todellisuudeksi.

Sillä välin toivo on ihmisten itsensä organisoimassa itsesuojelussa kriisiytyvää kapitalismia vastaan. Ihmisten on tehtävä parhaansa suojellakseen maitaan, töitään, tulojaan ja oikeuksiaan yhdessä toisensa kanssa. Haastattelussamme hän kiistää sekä valtiovallan valtaamiseen liittyvät näkymät että uusien commonsien autonomisen luomisen tien. Hän peräänkuuluttaa uutta tuotantosuhdetta, mutta ei tarjoa itse kuin lähelle utopiaa meneviä käytännön ehdotuksia. Allekirjoittaneelle on päinvastoin vaikea nähdä, miten vertaistuotantoa ja yhteisresursseja voitaisiin edistää ilman että sekä haastetaan valtiovalta vakavasti että kehitetään uutta tuotantosuhdetta uusia commonseja koskevien kokeilujen kautta.

Kohti talousteoreettista käännettä

Sekä marxilaisen teorian puolustuksessaan että talouskriisiä koskevissa näkemyksissään Kliman nojaa vahvasti matemaattisiin laskutoimituksiin. Tilastolliset aineistonsa hän hakee virallisista lähteistä. Taloudellisten lakien tutkimus puolustaa vankasti paikkaansa työväen materiaalisia olosuhteita koskevana metodina käsitteellisten innovaatioiden tuotantoon erikoistuneen postmarxilaisen ajattelun rinnalla.

Halusimme haastatella Klimania tuodaksemme avoimesti sosialismista puhuvan talousteoreetikon ajatuksia myös Suomeen. Samalla halusimme kiinnittää huomiota siihen, kuinka "rapakonkin takana" tuotetaan ajankohtaista marxilaista ajattelua.

Juuri vasemmistolainen talousteoria on jotain, mitä meiltä tuntuu tänään puuttuvan, ainakin talousteoria, joka haastaisi kapitalismin ja peräisi vaihtoehtoa, ei vain kapitalismin oikeudenmukaisempaa sääntelyä. Tässä suhteessa meillä ei käytännössä ole muuta kuin sosiaalidemo-

kraattista vasemmistoa. Valtavirran vasemmistolainen talousajattelu kulkee enemmän tai vähemmän uskollisesti keynesiläisyyden jalanjäljissä. Tästä osoituksena esimerkiksi Paul Krugmanin saama huomio.

Kliman suhtautui haastattelupyyntöömme varauksettoman ilahtuneesti ja toverillisesti. Olemme puolestamme ilahtuneita hänen vakavaa suhtautumista osoittavasta vastaustyylistään. Haastattelu julkaistaan myöhemmin englanninkielisenä versiona jossain sopivassa kansainvälisessä verkkojulkaisussa. Se ilmestyy myös Klimanin omilla verkkosivuilla osana hänen kriisiä käsittelevää pamflettiaan (ks. <http://akliman.squarespace.com>).

Olemme keränneet alle joitain Klimanin kriisikommentaareja lähempää tutustumista varten.

Artikkeli on loppuun kehitetty versio esitelmästäni, jonka pidin seminaarissa Talouskriisi ja Marxin paluu, joka pidettiin Tampereen yliopistolla 16.10.2009. Seminaarin esitelmät ovat ladattavissa podcasteina Marx-piirin sivuilta: <http://marxpiiri.wordpress.com/2009/10/27/talouskriisi-ja-marxin-paluu-seka-totuusradion-marx-sessio>. Allekirjoittaneen esitelmän slaidit voit ladata Slidesharesta: <http://www.slideshare.net/jukpelto/kriisin-kosto-haaste-vasemmistolle>.

Klimanin lyhyt nettibiografia

"The crisis: An interview with Andrew Kliman", *The Commune* 5.11.2008. URL: <http://thecom-mune.wordpress.com/2008/11/05/new-pamphlet-the-crisis-an-interview-with-andrew-kliman>

"Interview with Andrew Kliman", *Kapitalism101* 7.4.2009. URL: <http://kapitalism101.wordpress.com/2009/05/07/interview-with-andrew-kliman>

"A crisis for the centre of the system", *International Socialism* 2.8.2008. URL: <http://www.isj.org.uk/?id=482>

"On the Roots of the Current Economic Crisis and Some Proposed Solutions", *Marxist-Humanist Initiative* 17.4.2009. URL: <http://marxisthumanistinitiative.org/2009/04/17/on-the-roots-of-the-current-economic-crisis-and-some-proposed-solutions>

"The Destruction of Capital' and the Current Economic Crisis", *Socialism & Democracy* 23(2), 47-54. URL: <http://akliman.squarespace.com/storage/Kliman%20Destruction%20of%20Capital%20web%201.31.09.doc>

"The Persistent Fall in Profitability Underlying the Current Crisis: New Temporalist Evidence", Klimanin kotisivut 14.10.2009. URL: <http://akliman.squarespace.com/storage/Persistent%20Fall%20whole%20primo%2010.17.09.pdf>

"Trying to Save Capitalism from Itself", Klimanin kotisivut 25.4.2008. URL: <http://akliman.squarespace.com/storage/Trying%20to%20Save%20Capitalism%20from%20Itself.doc>

Kukaan ei tiedä, onko kriisi ohi

– Haastattelu Andrew Klimanin kanssa

Joel Kaitila, Lauri Lahikainen & Jukka Peltokoski

Viittaat talouskriisin syitä käsittelevissä analyysiesissä teoriaan voiton suhdeluvun laskutendenssistä. Erityisesti viittaat 1970-luvulta alkaneeseen reaali-palkkojen alen-tumiseen sekä tästä johtuvaan kulutuksen luottopohjaistumiseen. Voisiko analyysia-si edelleen täsmentää? Onko mahdollista hahmotella - Amerikan tilannetta koskevien tilastojen pohjalta - toimialakohtaisia eroja siinä, miten tendenssi on toteutunut? Missä muodossa se on toteutunut eri sektoreilla ja millaisissa rytmeissä? Näetkö sektorien välillä voittajia ja häviäjiä?

Tarkasteleman toimialakohtainen aineisto osoittaa, että toisesta maailmansodasta lähtien jat-kunut voiton suhdeluvun lasku amerikkalaisessa taloudessa on laaja-alainen ja yleinen ilmiö, eikä se kohdistu mihinkään erityiseen alaan. Niinpä meidän on keskityttävä yleisiin, koko ta-loutta koskeviin kapitalistisen tuotannon lakeihin, että ymmärtäisimme laskun.

Pitää kuitenkin mainita, että tuottoja koskeva toimialakohtainen aineisto on varsin ongelmallis-ta. Näin on pitkälti siksi, että se ei erittele osakeyhtiöitä (*corporate*) muista yhtiöistä. Suuri osa jälkimmäisistä ei ole varsinaisia kapitalistisia yrityksiä. Koska joillain sektoreilla on suhteessa enemmän pienyrityksiä kuin toisilla, sektorien välisistä vertailuista on vaikeaa tehdä johtopää-töksiä. Olisi hyvä, jos olisi sektorikohtaista aineistoa, joka koskisi ainoastaan suuryrityksiä, mutta sellaista ei ole tarjolla.

Kaksi USA:n hallituksen talousministeriön analytiikkaa julkaisi hiljan arvion finanssimarkkinoi-den ulkopuolella toimivien teollisuudenalojen tuottojen tasosta (voittosuhteen tasosta) vuosien 1997 ja 2007 välillä. Heidän tuloksensa osoittivat, että tuottojen taso "informaatio-kommuni-kaatio-teknologisilla" tuotannonaloilla oli keskimääräistä korkeampi vuosien 1997 ja 1999 välil-lä, mutta tippui sitten. Vuodesta 2000 se on ollut keskimääräistä alempana. Onko kapitalistis-ten yritysten kannattavuus siis it-aloilla alhaisempi ja laskemassa vai ovatko luvut vinoutuneita johtuen kaikista pienistä ei-kapitalistisista verkkosivujen tekijöistä ja vastaavista. Kukapa tie-tää?

Olettaen, että kapitalismi selviää nykykriisistä haavoittumattomana, mikä ei mielestäni vielä ole mitenkään varmaa, arvelen, että voittajat USA:ssa tulevat jatkossakin olemaan enimmäk-seen teollisuudenaloja, jotka toimivat paljolti suoran ja epäsuoran valtionavun turvin ja joiden yrityksillä on monopolioikeudet. Mahdollisesti jotkut "vihreän teknologian" alat tulevat olemaan myös osa tätä joukkoa.

Ottaako reaali-palkkojen alenemisen analyysisi huomioon epäsuorien tulomuotojen kuten julkisin menoin rahoitettujen sosiaalipalveluiden tavaramuotoistumisen vai onko kyse vain työpalkasta kapeammassa merkityksessä? Jos myös epäsuorat muo-dot ovat kuvassa mukana, tendenssi reaali-palkkojen laskusta oletettavasti vain syve-

nee. Oletko tästä samaa mieltä?

En tiedä vastausta kysymykseen, koska en ole tehnyt paljoa varsinaista *analyysia* reaalipalkkojen alenemisesta. Olen viitannut hyvin tunnettuun tosiasiaan siitä, että tavallisten työntekijöiden reaalipalkat (lattiatasen, ei esimiestason työntekijöiden) laskivat USA:ssa 1970-luvun aikana ja ovat sittemmin jääneet polkemaan paikoilleen. Nämä reaalipalkkoja koskevat luvut eivät sisällä terveydenhuollon menoja, eläkekuluja tai muita vastaavia. On hyvin tiedossa, että liittovaltion hallituksen tuki sosiaalipalveluille on vähentynyt, mutta uskon, että osavaltioiden ja paikallishallinnon kuluttama raha sosiaalipalveluihin on jossain määrin kasvanut tämän seurauksena. Lisäksi terveydenhuollon menot, eläkekulut ja erilaiset yksityisyriytysten tarjoamat "täydennykset" ovat lisääntyneet merkittävästi. Ne olivat noin 13% työntekijän koko tulosta silloin kun reaalipalkat alkoivat laskea varhain 1970-luvulla. Vuodesta 1984 lähtien ne ovat olleet keskimäärin 18%. Toisaalta osa tästä kasvusta johtuu siitä, että terveydenhoidon kustannukset ovat nousseet nopeammin kuin hinnat keskimäärin. Joku osuus lisääntyneistä terveydenhuollon hyvityksistä, joita työvoima saa, menee yksinkertaisesti korkeampien kustannusten korvaamiseen, jolloin terveydenhuolto ei sinällään lisäännä.

Korostan, että vaikka ajattelen, että talouskriisillä on jotain tekemistä reaalipalkkojen alenemisen kanssa, jälkimmäinen ei auta selittämään voiton suhdeluvun trendiä - palkkojen aleneminen ei aiheuta voiton suhdeluvun alentumista! Vähentääkseen reaalipalkkojen alentumisen seurauksia USA:n hallitus on leikannut veroja ja ottanut lainaa, mikä on lisännyt alijäämää. Myös työväki on ottanut massiivisesti lainaa. Tällaiset lainan muodot ovat edesauttaneet luomaan viime vuosikymmenien aikana nähtyjä kuplia - mutta kuplat puhkeavat aina. Nykyinen kriisi on perimmiltään jälleen yksi tällainen kupla, vaikka se on tietysti paljon laajempi ja sillä on ollut paljon vakavammat seuraukset kuin edellisillä.

Toisaalta lasku reaalipalkkoissa ei ole varsinaisesti vaikuttanut voittosuhteen laskun trendiin USA:n yrityssektorilla. Näin on koska tavallisten työntekijöiden palkkojen lasku ei ole johtanut voittojen kasvuun. Mitä sen sijaan on tapahtunut, on se, että muiden kuin tavallisten työntekijöiden, kuten johtohenkilöiden, managerien ja asiantuntijoiden tulot ovat kasvaneet. Joku voi tietysti väittää, että iso osa heidän tuloistaan on lisäarvoa toisessa muodossa. Tämä ei kuitenkaan vaikuta analyysiini voittosuhteen laskutrendistä, koska nämä voittosuhteet tarkoittavat yritysten voittosuhdetta kasvavaan pääomaan nähden, eivät yritysten voittoa *ynnä* tuloa ei-proletaareille.

Onko luottopohjainen kuluttaminen tullut jäädäkseen? Jos kyllä, olisiko työväen kamppailtava myös erilaisten luottomuotojen puolesta? Pitäisikö luottojärjestelmässä tehdä reformeja vai onko tämä täysin epäolennainen kysymys?

Mielestäni pitää erottaa kaksi asiaa. Ensimmäinen on se, mitä jotkut ihmiset kutsuvat "finanssoitumiseksi" tarkoittaen luoton lisääntyvää käyttö tavaroiden ostamisessa käteisen sijaan. Se on tullut jäädäkseen. Mutta sen määrän lisääntymistä on ehkä liioiteltu. Milloin ihmiset ovat muka sitten maksaneet käteisellä ostaessaan koteja tai autoja? Suuri osa lopusta lisäyksestä tulee siitä tosiasiasta, että yhä suurempi osa USA:n työväestä elää omissa kodeissaan vuokrala olon sijaan, ja heillä on autot, mitä heillä ei ollut kaksi sukupolvea sitten. Onko se huono asia? Lisäksi kysymys on lyhytaikaisen luoton lisääntyvästä käytöstä. Jos ihmiset ostavat tavaraa verkosta käyttäen luottokortteja menemättä kauppaan ja maksamatta käteisellä, onko se huono asia?

Osa epätoivoisesta raivosta luoton käyttöä kohtaan näyttäisi olevan peräisin eräänlaisesta romanttisesta vastenmielisyydestä kaupallisuutta ja finansseja kohtaan. Se näyttää juontuvan myös samanlaisesta tyytymättömyydestä "kulutusyhteiskuntaa" ja työväen oletettua "väärästä tietoisuudesta" johtuvia valintoja kohtaan. En pidä tästä lähestymistavasta. En usko, että intellektuellien, tai vasemmistolaisien, tehtävä on opettaa ihmisille, kuinka heidän pitäisi käyttää rahansa tai suositella, että työväki eläisi vielä niukemmin kuin he jo nyt elävät.

Toinen asia on sellaisen kulutuksen *lisääntyminen*, joka rahoitetaan luotolla. Se ei tullut jäädäkseen, koska se oli kestävämpi. Pitkällä tähtäimellä ei voi kuluttaa enempää kuin tienaa ja lainata loput. Niinpä suuntaus lainata ennemminkin kuin säästää on kääntynyt nurin talojen hintojen ja osakemarkkinoiden romahtamisen, kuten myös työttömyyden kasvun ja uutta lainanottoa koskevien rajoitusten kanssa. Viimeisimmät USA:n tilastot, elokuun ajalta, osoittavat, että kuluttajien lainanotto on laskenut kokonaiset seitsemän kuukautta, ja luottokorttilaina on laskenut kokonaiset yksitoista kuukautta.

Tämä lasku velkaantumisessa voi kuitenkin olla väliaikaista. Paljon riippuu siitä, miten halukkaita sijoittajat finanssimarkkinoilla tulevat olemaan tekemään sitä, mitä he tekivät kriisiä edeltävänä ajanjaksona - lainaamaan epäsuorasti suuria summia työväelle löysillä ehdoilla ostamalla asuntolainapaketteja sekä luottokorttilainoja niitä antavilta instituutioilta. Tämä puolestaan riippuu osin siitä, mitä USA:n hallitus tekee säädelläkseen kaupankäyntiä sellaisilla "vakuutuksilla", joita sijoittajat ottavat (luotto-oletusten vaihtokauppa) kun he ostavat näitä luotopaketteja.

En sano, että tällaiset säätelykeinot olisivat huono asia tai että ei pitäisi tehdä reformeja, jotka vähentävät hämäräperäistä lainanantoa. Finanssimarkkinat kuitenkin tulevat löytämään keinot kiertää sääntelyn. Ja meidän pitäisi pitää mielessä, että 1970- ja 1980-luvuilla USA:ssa oli erittäin vakava kriisi säästö- ja laina-alalla. Tämä johti alan osittaiseen romahdukseen juuri siksi, että kyse oli vahvasti säännelystä alasta. Kun inflaatio kiihtyi, sääntely, joka rajoitti korkoprosenttia, jolla ala saattoi hinnoitella asuntolainoja ja prosentit joilla se saattoi maksaa tallettajille, söi sen kilpailukykyä ja tuottavuutta. Niinpä sääntely ja reformit eivät estä seuraavan kriisin puhkeamista.

Ja jos kiinnitettyjen asuntolainojen myöntäminen on voimakkaasti säänneltyä, seurauksena on, että työläiset, joilla ei ole varaa ostaa omaa kotia, jäävät ilman omaa kotia sen sijaan, että he saisivat kodin muutamaksi vuodeksi ja menettävät sen sitten, koska eivät kykene maksamaan asuntolainaa. Kumpi on huonompi? Mielestäni työväki toimii parhaiten taistelemalla kotiensa, tulojensa ja työpaikkojensa puolesta ennemminkin kuin kannattamalla mitään erityisiä institutionaalisia muutoksia. Tulot ratkaisevat, eivät instituutiot tai lait. Avainkysymys on voittaa myönnetyksiä, mikä ei tule olemaan helppoa. He voivat jättää hallituksen ja työnantajat suunnittelemaan, kuinka järjestelmää pyöritetään. Se ei ole heidän systeeminsä eikä se toimi heidän edukseen - koska se ei ole tarkoitettu tekemään niin. Se on tarkoitettu tekemään arvosta "itseään kasvattava" heidän lisätyönsä välityksellä.

Reaalipalkkojen lasku näyttäisi käyvän historiallisesti yksin työväenluokan poliittisten tappioiden jakson kanssa - alkaen karkeasti 1970-luvulta. Yleisemmin muotoiltuna pääoman kasautumisen muodot sekä pääoman edustajien pyrkimykset hallita niitä näyttävät vastaavan poliittisen luokkataistelun rytmeihin ja muotoihin. Mitä ajattelet nykykriisin (tai talouskehityksen ylipäättään) ja luokkasuhteiden poliittisen uudelleen järjestelyn suhteesta?

Kuten mainitsin yllä, mielestäni reaalipalkkojen alentuminen johti erilaisten lainan muotojen räjähdykseen ihmisten kompensoidessa alentumisen vaikutuksia, ja tämä on ollut osasyy sittemmin puhjenneiden kuplien kehityksessä. Tätä lukuun ottamatta en katso, että luokkataisteluun viittaaminen auttaisi paljoo selittämään nykyistä kriisiä. En tarkoita, ettei luokkataistelu olisi tärkeää tai että sillä ei olisi selittävää voimaa hyvin yleisellä tasolla. Esimerkiksi yksi syy sille, että kapitalismi ottaa aina käyttöön työvoimaa säästäviä innovaatioita on pyrkimys opettaa säyseyttä "työvoiman kesyttämättömille käsille", kuten Andre Ure on tunnetusti sanonut. Tämä on kuitenkin jatkuva prosessi. Se tapahtui myös suurta lamaa seuranneessa buumissa. Se ei siis riitä selittämään, miksi nyt on ennemminkin kriisi kuin buumi.

Itse asiassa, ellei yritä tunnistaa kriisin kaikkein välittömiä syitä - mitä en pidä erityisen

mielenkiintoisena tehtävänä - jos yrittää sen sijaan tunnistaa pitkän aikavälin ehtoja, jotka tuottavat kriisin puitteet, olen sitä mieltä, että hyvin vähän siitä, mitä nyt on ehdotettu on avuksi. Kuten esitän juuri esille laittamassani tutkimuksessa tuottavuudesta ("The Persistent Fall in Profitability Underlying the Current Crisis: New temporalist evidence", saatavilla yhdessä aineiston ja graafien kanssa sivulta <http://www.akliman.squarespace.com/persistent-fall>), näin on siksi, että voittoaste on laskenut enemmän tai vähemmän jatkuvasti 1950-luvulta saakka. Tai jos käytämme kapeampaa "voiton" määritelmää, se laski 1950-luvun lopulta varhaiselle 1980-luvulle, eikä ole korjaantunut. Siten oli vain ajan kysymys, milloin vakava kriisi tulisi. Se viivästyi pitkän aikaa johtuen kerrytetystä velasta, joka ehkäisi ongelmia. Velan kerryttäminen kuitenkin myös teki kriisistä pahemman kun se purkautui.

Todella tärkeä kysymys on siis: "Miksi voittosuhte kävi läpi pitkäkestoisen laskun eikä korjaantunut?" Koko toisen maailmansodan jälkeisenä aikana tapahtui vain pieni muutos voittojen ja työntekijöiden saaman kompensaation välisessä suhteessa, joten sillä oli vain vähän tekemistä laskun kanssa. Lisäksi oli jatkuva nousu tavaroiden nimellishinnoissa, mikä ylitti niiden arvon. Ne kohottivat voittosuhdetta, mutta vain suurpiirteisen pysyvällä määrällä läpi ajanjakson. Niinpä suurta hintojen laskua kohti tavaroiden todellista arvoa ei tapahtunut, mikä olisi aiheuttanut voittojen laskun. Mitä siis tapahtui?

Paperissani väitän, että todellisuudessa *mitään* ei tapahtunut. Ei ollut mitään tapahtumaa tai tapahtumasarjaa, ei muuttuneita olosuhteita, joka olisi aiheuttanut laskun. Sen sijaan läpi toisen maailmansodan jälkeisen ajan uudet sijoitukset eivät milloinkaan luoneet tarpeeksi ylimääräistä lisäarvoa estääkseen voiton suhdeluvun laskun. Uusien sijoitusten voiton suhdeluku, ylimääräinen lisäarvo per uusien investointien yksikkö, pysyi karkeasti vakiona - se ei laskenut - mutta ongelma oli, että se oli paljon sodanjälkeisen buumin alussa vallinneen yleisen voiton suhdeluvun alapuolella. Kuvittele, että vieraiden keskimääräinen ikä juhliissa on neljäkymmentä vuotta, kun ensimmäiset vieraat ovat saapuneet. Sen jälkeen jokainen juhliin tuleva uusi vieras on kaksikymmentä vuotta. Niinpä vieraiden keskimääräinen ikä laskee jatkuvasti, ja tulee uusien vieraiden saapuessa lähemmäksi ja lähemmäksi kahtakymmentä. Näin tapahtui käytännössä voiton suhdeluvulle.

Ja sikäli kun ylimääräisen lisäarvolla puutteella oli vain vähän tekemistä riiston tason laskun kanssa, tai työväen saamien tulojen tason kasvun kanssa, voiton suhdeluvun lasku on pohjimmiltaan palautettavissa riittämättömään työllistämiseen. Milloinkaan toisen maailmansodan jälkeisenä aikana ei ole palkattu tarpeeksi työntekijöitä per sijoitusyksikkö, joten milloinkaan ei ole tuotettu tarpeeksi uutta arvoa per sijoitusyksikkö, että voiton suhdeluvun lasku olisi voitu estää.

Autonomimarkxilainen talousteoreetikko Christian Marazzi esittää kirjassaan *Pääoma ja kieli* ettei teoria voiton suhdeluvun laskutendenssistä pidä paikkaansa nykykapitalismissa. Marazzin mukaan uusilla tuotannonaloilla vallitsee voiton suhdeluvun laskutendenssin sijaan voittojen jatkuvan kasvun laki. Ajatuksena on, että nykytaloudessa tärkeimmät sijoitukset tehdään niin sanottuun inhimilliseen pääomaan. Koska inhimillinen pääoma ylittää luonteensa vuoksi sektorirajat, se häivyttää sektorien väliset jaot ja näille perustuvat laskelmat. Argumentti etenee edelleen siten, että investoinnit jonkin sektorin sisällä eivät vähennä voittosuhdetta perinteisessä mielessä, sillä voitot tulevat joka tapauksessa niin sanotun general intellectin hyväksikäytöstä. Tunnetko nämä analyysit? Kuinka näet oman teoriasi ja immaterialisaatioteesi suhteen? Muuttuisiko kuva merkittävästi, jos asiaa analysoitaisiin voiton suhdeluvun näkökulmasta voiton sijaan? Millaisia haasteita uusi talous ylipäättään asettaa Marxin teorialle?

Minulla on kaksi perusongelmaa immateriaalisen työn teesin kanssa. Ensinnäkin maailmanlaajuisesti ajatellen se ei toteudu kovin suuressa mittakaavassa. Pääoman eteen töitä välittömästi tekeviä työläisiä on enemmän kuin koskaan. Muistan lukeneeni kuusi tai seitsemän vuotta sit-

ten Michael Hardtilta pätjän, jossa hän käsitteli tätä tai vastaavaa kysymystä. Hän siteerasi kohtaa Marxin johdannosta Grundrisseen ja esitti että siinä sanotaan "yhden erityislaatuisten työn hallitsevan muita ... yleinen valotus, joka sävyttää kaikki muut värit ja muuttaa niiden erityisyyttä". Toisin sanoen Hardtin mukaan ei ole väliä suorittaako immateriaalista työtä suhteellisen paljon vai vähän väkeä ja onko heidän lukumääränsä kasvamassa nopeasti tai hitaasti. Merkittävää on vain immateriaalisen työn asema "meidän aikamme" tunnusomaisena työnä. Tämä on aika epämääräinen ja subjektiivinen väite. Se ei näytä merkitsevän muuta kuin, että Hardtin mieleen tulee tehdastyöläisen hahmo, kun hän ajattelee 1930-luvun työläistä, ja kun hän ajattelee nykytyöläistä, hänen mieleensä tulee joku kirjoittamassa tietokoneohjelmaa.

Toiseksi huolimatta runsaasta Marxin terminologian käytöstä työn immaterialisaation teesillä on vähän tai ei ollenkaan yhteyttä Marxin arvoteoriaan. Marx sanoi, että arvon täytyy syntyä jostain käyttöarvosta (tarpeellinen esine tai vaikutus), mutta pääoma on välinpitämätön sille, mikä tuo käyttöarvo sattuu olemaan. Hyödykkeen erityinen fyysinen luonne ei ole olennaista. "Pääoma tuottaa perimmiltään pääomaa", ei mitään erityisten objektien tyyppiä tai materiaalisia vaikutuksia. Kun Marx esitteli pääomaa tuottavan työn käsitteen, hänellä oli tietoisesti käytössä "esimerkki aineellisen tuotannon alan ulkopuolelta, [...] opettaja". Tämä tapahtui 142 vuotta sitten.

Ongelma ei ole se, että joku olisi väärässä siksi, että hänen teoriansa eroaa Marxista, vaan se, että tapahtuneet yhteiskunnalliset muutokset, joita käytetään oikeuttamaan Marxin teorian hylkääminen tai muokkaaminen, ovat täysin epäolennaisia sen kannalta. Niillä ei ole vaikutusta sen pätevyyteen tai hedelmällisyyteen.

Tässä suhteessa haluan sanoa jotain myös käsityksestä, että arvoa ei voida enää mitata, tai se on "mitattavuuden ulkopuolella", tai ihan mitä tahansa. Ensinnäkin, sikäli kun itse kykenen käsitteämään (ja se ei ole helppoa), Negri väittää ennen kaikkea, että hinnat eivät vastaa arvoja, että valtio manipuloi hintoja, eivätkä hinnat määräydy arvosta mitenkään tiukasti yksi yhteen-suhteessa, koska kukaan ei tiedä, mikä tuotteen todellinen arvo on. Kaikki tämä on totta. Yksittäisten tuotteiden hinnat erosivat kuitenkin niiden arvosta Marxinkin aikana.

Ne vastasivat toisiaan tai suhtautuivat toisiinsa jotenkin yksiselitteisesti vain sattumalta. Ja Marx oli tästä hyvin tietoinen. Hänen argumenttinsa oli se, että yhteiskunnallisen kokonaispääoman tasolla hinta vastaa kokonaisuudessaan arvoa, ja kokonaisvoitto vastaa lisäarvoa. Jos yksi talouden ala saa enemmän kuin se tuottaa, toinen saa vähemmän. Niinpä tarkasteltaessa kapitalistista tuotantoa kokonaisuutena, kuten Marxin teoria tekee, myöskään sillä ei ole merkitystä, että yksittäisten tavaroiden arvoja ei tiedetä tai että hinta-arvo-poikkeama johtuu suorasta valtiomanipulaatiosta ennemminkin kuin, sanotaan vaikkapa, monopolivallasta.

Avainkysymys on, olivatko tavaroiden arvot, ja ovatko ne yhä edelleen, *määrättyjä* johtuen keskimääräisestä määrästä työvoimaa, joka tarvitaan niiden tuottamiseen. Toisin sanoen, jos tarvitaan vähemmän työvoimaa uudelleen tuottamaan ne, onko niiden hinta taipuvainen laskemaan? Tämä on yleisesti ottaen Marxin arvoteorian ratkaiseva opinkappale, ja erityisellä tasolla se on laki voiton suhdeluvun laskutendenssistä. Kirjoittajat kuten Negri tuntuvat ehdottavan, että enää ei olisi olemassa merkittävää suhdetta hintojen vaihtelun ja tuotteiden uudelleen tuottamiseen tarvittavan työvoiman määrän vaihtelun kanssa. Kuinka he sitten selittävät nopean ja jatkuvan laskun tietokoneiden, puhelinpalvelujen ja vastaavien hinnoissa?

Ja kuvitellaanpa tilanne, jossa ohjelmistotaloilla ja musiikkiihtiöillä ei ole monopolioikeuksia, jotka sallivat niiden estää muita kopioimasta heidän tuotteitaan. Tällaisten tavaroiden uudelleen tuottamiseen ei tarvita juuri ollenkaan työtä. Millaisia hintoja ne siis voisivat laskuttaa, jos niillä ei olisi monopolioikeuksia?

En ole täysin varma, mitä tarkoittaa, että voitot "tulevat 'general intellectin' haltuunotosta", mutta mikäli se tarkoittaa, että voitot tulevat siitä, että käytetään hyväksi tietoa, jota on saa-

tavilla laajalti, niin luulen, että edellinen esimerkki tekee ongelman selväksi. Jos se on laajalti saatavilla, mikään osa tietoa ei määritä millään tavoin hintaa; se määrittää hintaa vain, jos on olemassa monopoli sen käyttöoikeuksiin. Se ei eroa ilmasta, joka on ilmaista ja joka ei lisää arvoa sitä käyttäviin tuotteisiin (kuten renkaat) nimenomaan siksi, että se on ilmaista. Minun pitää myös huomauttaa, etteivät aiemmin viittaamani luvut it-aloilta tue käsitystä siitä, etteikö voiton suhdeluvun tendenssi toimisi myös tietopohjaisilla teollisuuden aloilla.

Analysoit voiton suhdeluvun laskutendenssiä ennen kaikkea suhteessa ylituotantoon ja realisaatio-ongelmaan. Laskutendenssin dynamiikka liittyy kuitenkin myös kiinteän pääoman sekä niin sanottujen ulkoisvaikutusten (externalities) hintaan. Midnight Notes -kollektiivi on kiinnittänyt huomiota tähän (Midnight Notes Collective's 'Promissory Notes', <http://www.midnightnotes.org/Promissory%20Notes.pdf>). Kiinteän pääoman osalta he viittaavat öljykriisiin. Ulkoisvaikutuksilla he viittaavat saastuttamiseen ja ylipäättään tuotannon ekologisiin vaikutuksiin. Ympäristöliikkeen painostuksesta johtuen nämä eivät ole enää ilmaisia yrityksille ja madaltavat siten voiton suhdelukua. Missä määrin itse annat painoarvoa tällaisille tekijöille? Missä määrin näet niiden selittävän nykyistä talouskriisiä? Jotkut ympäristöliikkeen tahot ovat taipuvaisia johtamaan koko nykyisen kriisin öljykriisistä. Mikä on oma arviosi?

Minun on vaikea käsittää argumentteja, joiden mukaan nykyinen talouskriisi johtuu kokonaan tai suurelta osin öljyn hinnan kasvusta. Raakaöljyn hinta suhteutettuna inflaatioon putosi hyvin jyrkästi, noin 70%:lla, 1980-luvun ensimmäisellä puoliskolla ja pysyi alhaisella tasolla vuoteen 2002 saakka. Siten öljyn hinnan nousu ei kuulu pitkän aikavälin tekijöihin, jotka loivat kriisille otolliset olosuhteet, koska hinta ei noussut.

Jos kysymys on sen sijaan kriisin välittömistä syistä, öljyn hinta kohosi nopeasti tämän vuosikymmenen puolivälissä ja kriisiin saakka, mutta tämä oli aikaa, jona voitot kasvoivat, joten miten se vaikutti kriisiin? Öljyn hinnan kasvu vaikuttaa olevan paljolti seuraus, ei syy.

Osakkeiden hintakuplasta johtuen näimme valebuumin, jonka takia kysyntä oli korkealla ja korratti öljyn hintaa, ja öljyn tuottajat kykenivät pitämään tarjonnan alhaalla ajaen hintoja yhä korkeammalla, koska he ovat pelanneet uhkapeliä ajatellen, että hinnat nousevat tulevaisuudessa vieläkin korkeammalle. Ehkä argumentilla on paikkansa tässä, mutta en ole nähnyt selkeää. Vaikka näin olisikin, kriisille oli monia välittömiä syitä - matalat korkoprosentit, keinottelu, velan räjähdysmäinen kasvu jne. - joten olisi iso työ laatia vakuuttava esitys siitä, että öljyn hinta oli pääasiallinen tai edes yksi pääasiallisista välittömistä syistä kriisiin.

Mitä ulkoiskustannuksiin ja vastaaviin sekä entisten ulkoiskustannusten "sisäistymiseen" ympäristöliikkeen vaikutuksesta tulee, haluaisin nähdä joitakin todellisia numeroita. On olemassa myös kysymys siitä, missä määrin saasteiden kontrollointiin ja puhdistukseen menevät kustannukset ovat siirtyneet tuotteiden valmistajille korkeampien hintojen muodossa. Emme keskustele tässä mielipiteistä. Kustannukset ja se, kuka lopulta kantaa kustannukset, voidaan laskea, mutta ilman laskutoimituksia ei ole mitään mahdollisuuksia sanoa, missä määrin ne ovat vaikuttaneet kannattavuuden kehitykseen.

Miten arvioit vihreitä teknologioita uusien investointien kohteena? Puhut kapitalismin välttämättömyydestä tuhota riittävä määrä omaisuutta uuden kasvun mahdollistumiseksi (mitä ei nähdäksesi ole tapahtunut sitten toisen maailmansodan). Entä voivatko vihreät teknologiat muodostaa uuden kasvun perustan? Tai yleisemmällä tasolla, voitko kuvitella, että todistaisimme joidenkin muiden teknologisten innovaatioiden avaavan uuden "boomin" siten, että kasvu realisoituisi ilman kuvaamaasi "luovaa tuhoa"? Loppujen lopuksihan myös innovaatiot ovat "tuhovia" sillä ne syrjäyttävät vakiintuneita toimijoita ja tuotteita markkinoilta.

Mielestäni buumit eivät johdu investoinneista uusiin teknologioihin. Kun uuden buumin puitteet

ovat valmiit, uusia sijoituksia syntyy paljon, ja suhteettoman suuri osa näistä tietenkin käytetään uudempiin mielummin kuin vanhempiin teknologioihin. Kuitenkin buumi on syy ja uusien teknologioiden käyttöönotto seuraus. Uudet teknologiat ovat jossain määrin olemassa jo edeltävän laskukauden aikana, mutta niihin sijoitettiin vain vähän, koska sijoittaminen niihin ei ollut vielä kannattavaa. Pääoman tuhoutuminen, joka tuottaa puitteet seuraavalle buumille, tekee niistä yllättäen tuottoisia. Uusien teknologioiden käyttöönotto tai käyttämättä jättäminen on, jälleen, taloudellisten olosuhteiden seuraus, ei päinvastoin.

Miksi uudet teknologiat loisivat buumin? Epäilen, että tämän ajatuksen takana on käsitys, että tuottavampi kapitalismi on myös taloudellisesti kannattavampi kapitalismi. Tästä käsityksestä tekee pinnallisesti katsottuna uskottavan se, että tuottavammat yritykset ovat kannattavampia kuin vähemmän tuottavat. Tästä ei kuitenkaan seuraa, että jos tuottavuus nousee yleisesti, myös yleinen voiton suhdeluku nousee. Jos olettaa näin, lankeaa virheelliseen rakenteelliseen hahmotukseen. (Jos olet stadionilla ja nouset ylös, näet paremmin. Kuitenkin jos kaikki nousevat ylös, et näe yhtään paremmin.)

Ja jos tuottavampi kapitalismi tarkoittaa kannattavampaa kapitalismia, niin miksi järjestelmä ei ole valtavan kannattava johtuen viimeisen parin vuosisadan aikana tehdyistä jatkuvista teknologisista uudistuksista? Mistä voittotason lasku ja useat talouskriisit tulevat aikana, jota luonnehtii informaatio- ja kommunikaatioteknologioiden vallankumous? Säännöllisesti jätetään huomiotta, että teknologiset uudistukset tapaavat laskea hintoja tai ainakin tasoa, jolla hintoja voidaan nostaa, ja että tämä aiheuttaa voittojen ja voiton suhdeluvun laskua. Tämän Marx ymmärsi, ja se on ratkaiseva seikka hänen voiton suhdeluvun laskutendenssin laissaan.

Joten ei, en usko, että uutta buumia voi tulla ennen pääoman riittävää tuhoutumista. (En puhu Joseph Schumpeterin "luovan tuhon" ajatuksesta; hän oli itävaltalaisen koulukunnan taloustieteilijä.) Tarvittava avaintekijä on pääoman tuhoutuminen arvossa mitattuna - lasku tuotantovälineiden hinnoissa ja tänään erityisesti lasku pörssiosakkeiden hinnoissa, väitteissä koskien tulevaisuuden arvon nousua. Fyysinen tuho, joutilaiden koneiden ruostuminen sekä tyhjien tehtaiden ja toimistojen rapautuminen voivat myös olla osa prosessia, vaikka periaatteessa se ei ole välttämätöntä. Alentamalla uusien sijoitusten hintaa pääoman arvon tuhoutuminen muuttaa aiemmin kannattamattomat sijoitukset kannattaviksi. Uudenlaiset tuotteet, uudet markkinat, joille myydä niitä, tai uudet tuotantotavat eivät ole välttämättömiä.

Kirjoitit vähän yli vuosi sitten tekstin otsikolla "Worse than They Want You to Think". Tänäpäni moni taloustieteilijä on sitä mieltä, että kävimme syvällä, mutta syvemmälle emme enää mene. Ilmoilla nähdään elpymisen merkkejä. Keskeinen kysymys heille on lähinnä, miten pitkään elvytystä ja julkisia investointeja pitäisi valtioiden ja kansainvälisten talousorganisaatioiden toimesta jatkaa. Esimerkiksi Paul Krugman on vielä viimeaikaissakin lausunnoissaan peräänkuuluttanut elvytyksen jatkamista ja julkisen talouden menojen lisäämistä, siis valtion velkataakan ja budjettialijäämän kasvattamista (Krugman's 'How Did Economists Get It So Wrong?', http://www.nytimes.com/2009/09/06/magazine/06Economic-t.html?_r=3&em=&pagewanted=all). Krugman on myös esittänyt, että kriisin perimmäinen haaste talousteorialle on luopua uskosta rationaaliseen toimijaan ja täydellisiin markkinoihin. Krugmanin näkemyksen mukaan meidän on kehitettävä keynesiläisyyttä kahteen suuntaan. Yhtäältä hän peräänkuuluttaa käyttäytymisen taloustiedettä (behavioral economics). Toisaalta hänen mukaansa on tunnustettava, että viat ja kitka ovat elimellinen osa markkinoita, eivät vain sen marginaalisia ongelmia, jotka voidaan ainakin periaatteessa korjata. Onko tilanne mielestäsi yhä edelleen pahempi kuin "he" antavat meidän ymmärtää? Olemmeko tilanteessa, jossa olennaista on vain kysymys siitä, milloin on teknisesti oikea hetki lopettaa elvytys? Pelastuuko taloustiede omasta kriisistään syventymällä ihmisten psykologiaan ja tunnustamalla markkinoiden epätäydellisyyden?

Sanoessani, että kriisi on "pahempi kuin he haluavat sinun ajattelevan" viittasin vasemmistoliberaaleihin ekonomisteihin ja muihin vasemmalla, jotka kielsivät vakavan kriisin olemassaolon. Tämä tapahtui kaksi tai kolme viikkoa sen jälkeen, kun Lehman Brothers oli kaatunut, USA:n hallitus oli ottanut haltuunsa vakuutusfirma AIG:n ja niin edelleen. Bushin hallinto, Liittovarojen järjestelmä ja useimmat taloustieteilijät eivät missään nimessä vähätelleet kriisin vakavuutta. He olivat erittäin huolestuneita ja vaativat massiivista TARP -pelastuspakettia. Sen sijaan monet vasemmalla, kuten monet oikeallakin, yrittivät kieltää vakavan kriisin olemassaolon väittäen, ettei pelastuspakettia tarvita "talouden" (ts. kapitalistisen järjestelmän) pelastamiseksi ja että se oli vain keino tehdä rikkaista pankkiireista rikkaampia.

Kukaan ei tällä hetkellä tiedä, eikä voi tietää, onko taantuma loppunut tai palaako se. Kukaan ei tällä hetkellä tiedä, eikä voi tietää, onko finanssijärjestelmä todella tasapainottunut vai voiko jokin negatiivinen tapahtuma laukaista samanlaisen kriisin kuin vuosi sitten, tai ehkä jopa pahemman. Kaikki vain arvailevat. USA:ssa näyttää siltä, että pelastuspaketit ja "elvytys" ovat pysäyttäneet tuotannon ja myynnin vähentymisen ainakin väliaikaisesti - mutta eivät työllisyyden vähentymistä. Hallitus antaa ihmisille 8000 dollaria, jos he ostavat uuden asunnon, ja se antaa ihmisille rahaa, jos he vaihtavat "rötelönsä" vähemmän bensaa kuluttavan autoon.

Mutta mitä tapahtuu kun kaikki tämä päättyy? Sen täytyy päättyä. Viime syyskuun ja lokakuun puolivälin aikana tänä vuonna USA:n valtionvarainministeriön velka nousi yli 3,3 biljoonaa dollaria. Se tarkoittaa 24% lisäystä vain kolmessatoista kuukaudessa suhteessa ministeriöllä olevaan kokonaisvelkaan. Tämä ei voi jatkua ikuisesti. Niinpä avainkysymys on, onko "elvytys" ollut oikeanlaista elvytystä. Toisin sanoen, onko se luonut olosuhteet, jotka tekevät mahdolliseksi, että talouden oma rivakka aktiivisuus palaa, eikä hallituksen tarvitse enää tukea sitä keino-tekoisesti. Toistan, ettei kukaan tiedä tai voi tietää, mutta epäilen, että vastaus on ei, koska taustaehdot, erityisesti valtava määrä kaikenlaista velkaa, ei ole muuttunut miksiäkään.

Epäilen, että elvytyksen pääasiallinen vaikutus on ollut vain siirtää kulutuksen ajoitusta. Auton tai kodin ostoa harkinneet ihmiset ovat päättäneet toimia hieman aiemmin, koska hallitus on tarjonnut rahaa. Osa sellaisista autojen ja kotien ostoista, mikä olisi tapahtunut myöhemmin, ei tapahtu, koska ne on jo suoritettu silloin kun rahaa on ollut tarjolla.

En sano, että tämä olisi enemmistön näkemys, mutta se ei ole epätyypillinenkään. USA:n Kauppaministeriön alainen talouden tutkimuslaitos, "National Bureau of Economic Research", on ryhmä, joka tekee "virallisia" päätöksiä siitä, onko taantuma ohi vai ei. Viime aikoihin saakka tätä ryhmää johti Martin Feldstein, konservatiivinen taloustieteilijä ja Reaganin taloudellinen neuvonantaja. Hän voi arvioida tilastoja yhtä hyvin tai paremmin kuin kukaan muu. Muutama kuukausi sitten hän sanoi, aivan kuten olen juuri sanonut täällä, että "elvytyksellä" ei tule olemaan pysyvää vaikutusta. Hän siis ennusti, että romahdus tulee toistumaan taas päätyttyään.

Mitä tulee kysymykseen taloustieteestä, se on ideologisen kriisin tilassa oltuaan erittäin orientoitunut "vapaisiin markkinoihin" ja kriisin osoitettua, että *laissez faire* ei ole patenttiratkaisu. Toisaalta Krugmanin kommentti ilmentää sitä tosiasiaa, että edes keynesiläisyyden puolestapuhijat eivät ole tänään optimistisia 1960-luvun keynesiläisiä hienosäätäjiä. Noina aikoina keynesiläiset taloustieteilijät ajattelivat, että he voivat "hienosäätää" kapitalistista taloutta samoin kuin hienosäädämme moottoreita. 1970-luvun globaali talouskriisi tuli heille karuna shokkina. Nykykriisissä taloustieteilijät toki puolustavat ja muotoilevat makroekonomistisia toimia, joita voidaan kutsua keynesiläisyydeksi, mutta nämä ovat lyhytjänteisiä hätätilan toimenpiteitä. Ne eivät itse asiassa ole minkään koulukunnan menetelmiä, eivätkä ne nojaa mihinkään sofistikoituneeseen teoriaan. Älykäs maallikko voisi suunnitella ne - yrittää estää vielä vakavampi romahdus kuluttamalla kuin hullu, leikkaamalla veroja ja pelastamalla firmoja, jotka ovat liian isoja romahtamaan.

En usko, että taloustiede tulee ylittämään meneillä olevan kriisinsä omaksumalla Krugmanin linjan, että vapaa markkinatalous ei toimi, koska markkinat ovat sisäisesti epätäydelliset ja

koska ihmiset ovat sisäisesti "irrationaalisia" (siinä taloustieteilijöiden käyttämässä teknisessä merkityksessä, jossa käsite tarkoittaa, että ihmiset eivät käyttäydy, kuten taloustieteilijöiden mallit sanovat heidän käyttäytyvän). On OK sanoa, ettei markkinoita voida hienosäätää kun ajattelet, että markkinat toimivat hyvin omillaan, mutta kun olet menettänyt uskosi hienosäätöön ja "vapaisiin" markkinoihin, porvarillisen ajattelun puitteissa paljoa mitään ei ole jäljellä. Niinpä taloustieteilijöiden on joko keksittävä uudelleen jokin optimistinen valtiollinen makro-ekonomistinen teoria korvaamaan keynesiläisyyden tai heidän täytyy päätellä, että he eivät kykene tarjoamaan keinoja estää toisen nykyistä vastaavan kriisin kehittyminen.

Krugman ja muut tulevat lähelle jälkimmäistä positiota; tekstissään hän kirjoittaa, että "taloustieteilijät tulevat oppimaan, kuinka elää sekasotkun kanssa". Tämä ei ole suunnitelma taloustieteen nyt kohtaaman ideologisen kriisin ratkaisemiseksi. Se on luovuttamista. Niinpä ellei ilmaannu jotain optimistista valtiollista vaihtoehtoa, tai aitoa uutta buumia, jonka myötä kaikki voivat unohtaa tämän kriisin koskaan tapahtuneenkaan, minun mielestäni ideologiavetoinen taloustiede sekä sen valtiollisessa että laissez faire -muodossa tulevat hiljalleen hiipumaan pois. Tämä prosessi oli jo käynnissä ennen kriisiä. Esimerkiksi taloustiede siinä muodossa kun sitä harjoittaa Steven Levitt, suosittu kirjan *Freakonomics* yksi kirjoittajista, ratkoo joitain enimmäkseen merkityksettömiä älyllisiä ongelmia.

Kannatat avoimesti sosialismia. Koska sanalla on valtava historiallinen painolasti, on ehkä paikallaan pyytää selventämään sitä. Mitä se sinulle tarkoittaa? Mitä sosialismi tarkoittaa tänään? Pitäisikö meidän vallata valtiovalta ja kansallistaa tuotantolaitokset? Historiallisesti sosialismi oli sidottu ajatukseen, että sosialismi on mahdollista vasta kun hallitus on työväenpuolueen hallinnassa. Onko sosialismia mahdollista kehittää "immanentisti" jo nykytilanteen vallitessa (vaikkapa niin kutsuttujen commonsien muodossa)? Näetkö maailmalla rohkaisevia esimerkkejä sosialismin mahdollisuuksista, valtioita tai mitä tahansa? Mitä pitäisi tehdä?

Tarkoitan yhteiskuntaa, jossa jokaisen vapaa kehitys on kaikkien vapaan kehityksen ehto. Kenenkään kyky tehdä työtä ei siis pitäisi olla tavara, jonka kontrollista heidän täytyy luopua vain pysyäkseen hengissä. Ihmiset eivät työskentelisi tarkoituksena lisätä jotain abstraktia rikkautta mittaavaa (arvoa), vaan tyydyttääkseen omia ja toistensa tarpeita ja haluja, ja ennen kaikkea tarvetta itsetoteutukseen. Jo alusta alkaen työ tulee olemaan "välittömästi sosiaalista"; tunti toisen työtä tulee vastaamaan samaa tuntia toisen henkilön työtä, vaikka ensimmäinen personaa tuottaisi paljon vähemmän - johtuen korkeasta iästä, sairaudesta, epäpätevyyydestä, tuottamattomammasta maasta, vanhentuneista välineistä tai mistä tahansa. Ja niinpä kumpikin on oikeutettu samaan palkkaan. Myöhemmin, "korkeammalla tasolla", on kuviteltavissa, että vallitsee yltäkylläinen rikkaus, ja työn luonne on muutettu siten, ettei ole mitään, mitä joku haluaisi tai välttäisi ja että ihmiset ovat tottuneet yhteistoiminnallisempiin normeihin. Silloin, mutta vasta silloin, he antavat panoksensa ilman suhdetta siihen, mitä he saavat vastineeksi, ja he saavat ilman suhdetta siihen, miten he osallistuvat.

Kaikki tämä on suoraan Marxia. Käytän vain paljolti erilaista käsitteistöä, koska alkuperäinen käsitteistö on muuttunut kliseiksi ja se on niin vääristynyttä. Humanistimarxilaisen perinteen USA:ssa perustanut Raya Dunayevskaya teki suuren työn tuodessaan takaisin esille Marxin työn todellisen merkityksen, sen vallankumouksellisen humanistisen olemuksen. Kykenen itse lukemaan Marxia sillä tavalla kuin luen hänen tekemänsä suuren palveluksen ansiosta.

Käsitys siitä, että sosialismi tulisi siten, että puolue valtaa valtiovallan ja kansallistaa tuotantovälineet on perustavasti harhainen. John Hollowayn kirja on sanonut jotain tärkeää tästä. (Mutta sitä on luettava varovasti; hän ei sanonut, että sosialismi voi syntyä ilman kapitalistisen valtion haastamista.) Eli ajattelen kyllä, että kapitalistisen valtion täytyy rikkoo ja tuotantovälineet täytyy sosialisoida. Silti mainitun käsityksen ongelma on, että se olettaa, että poliittiset ja juridiset muutokset, eivät muutokset tosiasiallisissa tuotantosuhteissa, ovat yhteiskunnallisen muutoksen avaintekijöitä. Se on 180 asteen nurinkäännös Marxista. Valtiokapi-

talismmin kauhujen - joita kutsuttiin "kommunismiksi" ja jotka olivat täysin kiinni käsityksessä "komentopolitiikasta", kuten Mao määritteli - pitäisi auttaa meidät pitämään mielessä, että se on myös 180 asteen nurinkäännös suhteessa näiden tekijöiden todelliseen suhteeseen.

Toisen internationaalin marxistit, Lenin mukaan lukien, eivät vain ymmärtäneet tätä. Valtiossa ja vallankumouksessa hän kirjoitti, että postilaitos on "erinomaisesti varustettu mekanismi" joka pitää yksinkertaisesti ottaa haltuun; välitön tarkoitus oli "organisoida *koko* talous postilaitoksen tavoin". Ei ole olemassa todistusaineistoa, että Lenin olisi ajatellut, että työpaikkojen suhteissa olisi kapitalismissa jotain vikaa. Eikä ole todistusaineistoa siitä, että hän olisi ymmärtänyt, että talousjärjestelmä, toisin kuin yksittäinen yritys, kuten postilaitos, olisi jotain muuta kuin mitä joku *hallitsee* antamalla käskyjä. Se on suhteiden verkosto. Nämä suhteet pysyvät kapitalististen tuotantosuhteiden hallitsemina kunnes nuo lait on murrettu, ja se vaatii perusteellista muutosta tuotantosuhteissa. Tärkein laki on arvon määräytyminen työajan mukaan. Se pakottaa yrityksen, kuka tahansa omistaakaan tai "kontrolloikaan" sitä, minimoimaan kustannukset säilyäkseen kilpailukykyisenä ja siksi irtisanomaan tehottomat ja tarpeettomat työläiset, kiihdyttämään tuotantoa, pitämään työolosuhteet turvattomina, tuottamaan voittoa sen sijaan, että tuotetaan tarpeita varten ja niin edelleen. Jos toimit kapitalistisen järjestelmän sisällä, et voi yksinkertaisesti vain antaa käskyä tuottaa tarpeita varten tai käskyä olla irtisanomatta työläisiä. Menojen leikkaaminen on avain eloonjäämiselle.

Tämä johtaa minut käsitykseen sosialismista ilman kapitalismia, laajentamalla commonsien tai minkä tahansa aluetta. Sitä ei voida tehdä. Sitä on yritetty, eikä se onnistu. Laajemman järjestelmän taloudelliset lait eivät salli sitä. Jos sinulla on suhteita "ulkopuolella" olevaan kapitalistiseen maailmaan, jos esimerkiksi teet ostoksia siellä, sinun on myös myytävä saadaksesi rahaa, että voit ostaa sieltä. Etkä saa myytyä mitään, jos sinun hintasi ovat korkealla, koska kustannuksesi ovat korkealla.

Marxilla oli mielestäni hyvin järkevä ja tasapainoinen näkemys tilanteeseen. Yhtäältä hän arvosti suuresti työläisten kooperatiiveja uuden yhteiskunnan airueina, tai mitä on nykyään kutsuttu "prefiguraatioiksi". Toisaalta hän varoitti, että niin kauan kun ne ovat olemassa kapitalismin sisällä "ne luonnollisesti uusintavat kaikissa tapauksissa, nykyisessä organisoitumisen muodossaan, kaikki olemassa olevan kapitalistisen järjestelmän viat, ja uusintavat ne välttämättä ... vastakohta pääoman ja työvoiman välillä hylätään ... vain siltä osin, että yhdistyneet työläiset tulevat oman itsensä kapitalisteiksi". He toisin sanoen riistävät itse itsensä.

Mielestäni tämän tilanteen ylittämiseksi tarvitaan kahta asiaa. Ensinnäkin meidän täytyy tunnustaa, että työväen vapautumisen täytyy olla heidän omaa toimintaansa. Kuten Eugene V. Debs sanoi: "Liian kauan ovat maailman työläiset odottaneet Moosesta, joka johdattaisi heidät ulos häkistä ... jos sinut voitaisiin johdattaa ulos, sinut voitaisiin johdattaa myös takaisin." Niinpä ydinkysymys ei ole "vallan haltuunotto", vaan se mitä tapahtuu *jälkeen*, kuten Dunayevskaya usein sanoi. Käytännön ja teorian välille täytyy tulla uusi suhde, jossa tavalliset ihmiset eivät ole vain muskeli, joka pudottaa vanhan vallan alas vaan josta tulee täysin varustettu, teoreettisesti ja älyllisesti, hallitsemaan yhteiskuntaa itse, eikä niin, että valta annetaan eliitin käsiin. Tämä vaikuttaa hyvin utooppiselta, mutta vaihtoehtoa ei oikeastaan ole. Toiseksi meidän täytyy keksiä, kuinka moderni yhteiskuntamme voi toimia vapaana kapitalistisen tuotannon laeista. Vain harvat ihmiset vasemmalla ymmärtävät, että tämä ylipäättään on todellinen ongelma. Kuten kuitenkin sanoin, kukaan komissaari ei voi määrätä, että tuotantovälineet kuuluvat koko yhteiskunnalle tai että meidän on tuotettava tarpeita varten voiton sijasta, eikä mikään työläisten neuvosto voi äänestää näitä asioita olevaksi. Täytyy olla *ensin* uusi tuotantosuhte, vasta sitten tällaiset asiat ovat mahdollisia. Myös tämä vaikuttaa kovin utopistiselta, mutta jälleen, vaihtoehtoa ei oikeastaan ole.

Luokka kriisissä

Janne Hernesniemi

Merkittävää osaa nykyistä talouskriisiä käsittelevistä analyyseistä on leimannut yksipuolinen ja historiaton keskittyminen kriisin teknisiin yksityiskohtiin. Näin vaikuttaa olevan asianlaita erityisesti suomalaisessa keskustelussa - myös vasemmiston sisäisissä debateissa, joissa osapuolet ovat tyytyneet lähinnä toistelemaan markkinoiden säätelyn palauttamisen tärkeyttä sekä elvytyksen merkitystä kriisin jälkihoidossa. Nämä argumentit eivät laadullisesti juurikaan poikkea oikeiston ehdotuksista, vaikka ovatkin yhteiskuntavastuullisen eetoksen sävyttämiä. Tämä poliittinen mielikuvituksettomuus on ollut nähdäkseni osaltaan seurausta siitä, ettei vasemmisto ole kyennyt artikuloimaan kriisin luokkakantaista ulottuvuutta, eikä toisaalta tunnistamaan kriisiin johtaneen uusliberalistisen kehityksen luokkaperustaista strategiaa, vaikka uusliberalismin kriisi sinänsä onkin rekisteröity.

Talouskriisi on pinnallisimmillaan nähty epäpoliittisesti uusliberalismin hillittömyyden ja pankkiirien ahneuden seurauksena. Hieman syvällisemmät älyniekat ovat taas - sinänsä aivan oikein - kiinnittäneet huomionsa finanssisektorin kasvaneeseen itsenäisyyteen suhteessa reaalitytalouteen. Vasemmiston mielikuvituksettomuus on näyttäytynyt keynesiläisen kauden nostalgisena ja kritiikittömänä muistelona. Karkeasti ottaen kriisiä on tulkittu vasemmiston piirissä joko markkinoiden vapaan itseliikunnan, pankkiirien moraalisen turmeluksen ja finanssisektorin ylivallan seurannaisvaikutuksena tai sitten Toisen Internationaalin hengessä kapitalismin sisäisten lainalaisuuksien ja endogeenisen kehityksen välttämättömänä ja määrättynä lopputuloksena. Kaikissa tapauksissa kriisiä on käsitelty vailla viittausta työväenluokan kamppailuihin.

Merkittävää ja vaihtoehtoista vasemmistolaista kriisianalyysia on kuitenkin viime vuosina tuotettu. Maininnan arvoisia ja tämän artikkelin kannalta tärkeitä nimiä ovat Costas Lapavistas, David McNally, David Harvey sekä Midnight Notes -kollektiivi, joille olen paljosta velkaa. Näille analyyseille on yhteistä kriisin sijoittaminen osaksi kapitalismin ristiriitaisen kehityksen historiallista jatkumoa ja luokkien voimasuhteiden muutoksia.

Tässä artikkelissa en pyri tarjoamaan kokonaisvaltaista ja tyhjentävää selitystä nykyiselle maailmanlaajuiselle talouskriisille. Tarkoitukseni ei ole myöskään analysoida tai jäljentää reaalitytalouden ja finanssisektorin välisissä suhteissa tapahtuneita muutoksia. Sen sijaan kirjoituksen spesifinä pyrkimyksenä on hahmotella kriisiä luokkakantaista näkökulmasta. Tavoitteenani on edellä mainittuihin ja muihin teoreettisiin lähteisiin nojautuen osoittaa kriisin elimellinen yhteys uusliberalistisen projektin kehitykseen, joka 1970-luvun puolivälistä saakka on muokannut pääoman kasautumisen puitteita sekä pääoman ja palkkatyön välisiä voimasuhteita. Syvemmällä tasolla nykyisessä kriisissä ei ole kyse ainoastaan tai ensisijaisesti finanssisektorin hillittömyyden ja säätelyn puutteen aikaansaamasta suistumasta. Kriisillä on myös kohta-lokkaampi yhteys reaalitytalouden ongelmiin. 1970-luvun puolivälistä aina vuoteen 1982 saakka sekä jälleen epävakaan kasvukauden jälkeen vuodesta 1997 lähtien reaalitytalous on kärsinyt ylituotannosta ja voittojen suhteellisesta laskusta.¹ Reaalitytalouden ylituotantokriisi on osittain, vaikkakaan ei täysin, selittänyt finanssisektorin kasvanutta merkitystä - pääomien "pakoa" finanssimarkkinoille sekä lainan korostunutta merkitystä kasvun vetojuhtana.

Lyhyesti ilmaistuna nykyisessä kriisissä on kyse taloudellisia ja yhteiskunnallisia suhteita jo yli kolmen vuosikymmenen ajan muotoilleen uusliberalistisen järjestyksen legitimaatiokriisistä. David Harveya seuraten esitän, ettei uusliberalismia tule ymmärtää ainoastaan vapaakaupan ideologiaksi, vaan luokkaprojektiksi, jonka nimissä toisen maailmansodan jälkeen voimistunutta työväenluokan valtaa on heikennetty järjestelmällisesti 1970-luvun puolivälistä lähtien. Uusliberalismi on hyökännyt työväenluokan organisaatioita ja saavutuksia vastaan. Se on myös kääntänyt työväenluokan radikaalien suuntausten ja kansalaisliikkeiden esittämän keynesiläisyyden subjektivistisen kritiikin uusliberalismin kielelle ja on siten kyennyt esittämään luokkaprojektinsa yksilöllisyyden ja moninaisuuden voittona, pakona keynesiläisestä massayhteiskunnasta - häivyttäen samalla pois näköpiiristä ne uudentyypiset kontrollien kehikot, joissa subjektiviteettia tuotetaan.

Talouden ja yhteiskunnan uusliberalistinen uudelleen strukturointi on sekä kärjistänyt luokka-antagonismia että nostanut esille kapitalismin sisällä piileviä ristiriitoja. Yksi nykyisen talouskriisin syistä liittyy läheisesti uusliberalistisen kasvustrategian kärjistämään ristiriitaan, voittojen kasvattamisen ja työvoiman hinnan alentamisen väliseen kaksimieliseen jännitteeseen. Voittoja on tavoiteltu työvoiman kustannuksia alentamalla samaan aikaan kun kysyntää on ylläpidetty lainapohjaisesti.

Yhdysvalloissa vuoden 2007 aikana puhjennut asuntolainakriisi on tämän ristiriidan puhkeamisen selvin osoitus. On tietenkin huomioitava, ettei Yhdysvaltojen asuntolainakriisi itsessään *ai-kaansaanut* maailmanlaajuisia talouskriisiä. Yhdysvaltain työväenluokan velkaantuminen ja maksuongelmien kasautuminen, yhdessä uusien sijoitusinnovaatioiden kanssa kuitenkin *laukasi* finanssikriisin, joka lopulta levisi maailmanlaajuiseksi reaalitalouden taantumaksi. Nykyinen kriisi on tässä mielessä ollut osaltaan seurausta työväenluokan luokkavallan heikkenemisestä, prosessista mitä voisi kutsua myös marxilaisesti luokan dekompositioksi. Kriisin perusta on muurattu reaalipalkkojen stagnaation, julkisten palveluiden alasajon sekä yksityisen kuluksen velkapohjaistumisen huokoiseen sementtiin.

En siis piirrä empiiristä tai tarkkaa historiallista kuvaa talouskriisin syistä ja seurauksista. Sen sijaan hahmottelen eräänlaisen pelkistetyn tiivistyksen, jossa kriisin syyt punoutuvat luokkien voimasuhteiden muutoksiin. Tarkastelen kriisiä rinnakkain globaalin ja Yhdysvaltoihin keskittyneen analyysin ristivalotuksella.

Uusliberalismi luokkavallan restauraationa

David Harvey on merkittävässä kirjassaan *Uusliberalismin lyhyt historia*² piirtänyt läpileikkauksen uusliberalismin hegemonian synnystä ja leviämisestä. Harveya seuraten uusliberalismin kehitys voidaan karkeasti ottaen nähdä vastareaktion toisen maailmansodan jälkeen harjoitetulle keynesiläiselle talouspolitiikalle, jonka kulmakiviä olivat työväenluokan ja pääoman historiallinen kompromissi, varallisuuden jakaminen tulonsiirtojen välityksellä sekä valtion vahva rooli talouden säätelijänä. 1970-luvulle tultaessa keynesiläinen politiikka ja energiakriisi olivat ajaneet talouden stagflaatioon - tilaan, jossa talouden pysähtyneisyyttä säestää korkea inflaatio eli hintojen nousu. Korkea inflaatio oli osaltaan seurausta korkeista palkoista, joita voimakkaat ammattiliitot olivat neuvotelleet jäsenilleen osana fordistista kompromissia. Samaan aikaan kehittyvissä maissa harjoitettu hyvinvointivaltiollinen politiikka oli pakottanut kapitalistit siirtämään yhä suuremman osan voitoistaan sosiaaliin tulonsiirtoihin ja levittämään näin varallisuuttaan. Toisaalta tulonsiirroilla ja korkeilla palkoilla oli varmistettu kokonaiskysynnän turvaaminen. Keynesiläinen talouspolitiikka oli kuitenkin supistanut voittojen osuutta ja pienentänyt näin "voittomarginaalia" sekä nakertanut pääoman poliittista valtaa.

Harveyn mukaan uusliberalismi kehittyi 1970-luvulta lähtien (marginaalisen mutta vaikutusvaltaisen) taloudellisen eliitin vastaiskuna työväenluokan kasvaneelle vallalle, joka järjestöjensä välityksellä oli pakottanut pääoman jakamaan varallisuuttaan. Uusliberalismi esittäytyykin

Harveyn kirjassa kapitalistisen eliitin luokkavallan restauraation projektina.³ Tiiviisti muotoiltuna uusliberalismi on merkinnyt globaalin vapaakaupan esteiden purkamista, finanssi- ja työmarkkinoiden säätelyn löysentämistä sekä tiukkaa niukkuuden luomiseen tähtäävän talouspolitiikan harjoittamista ja tähän liittyen julkisten palvelujen yksityistämistä ja alasajoa. Sen maailitauluna ovat toisin sanoen olleet ne työväenliikkeen historialliset voitot, jotka pitkälti saavutettiin kapitalismin "kultaisen kauden" aikana 1949-1973.

Näennäisestä johdonmukaisuudesta huolimatta uusliberalismin maailmanlaajuinen leviäminen on käytännössä ollut epätasaista. Uusliberalistista teoriaa, sellaisena kuin Friedrich von Hayek ja Milton Friedman sen ovat esittäneet, ei ole kopioitu sellaisenaan todellisuuteen. Uusliberalistisen järjestyksen todentuminen on ollut ristiriitaista ja sen käytäntöä ovat muokanneet pragmaattiset luokkaintressit ja poliittisten voimasuhteiden asetelmat. On myös tärkeää huomioda, etteivät uusliberalismin tulokset ole ainakaan taloudellisen kasvun kriteereillä mitattuna vastanneet asetettua tavoitetta, nimittäin reaalityalouden stagnaation ja alhaisen tai poukkoilevan talouskasvun selättämistä. Bruttokansantuotteen kasvulla mitattuna globaalin talouden kasvu on viimeisen kolmenkymmenenviiden vuoden aikana ollut vaatimatonta kulta-ajan ainutlaatuisiin lukemiin verrattuna.⁴

Toisaalta, olisi kuitenkin harhaanjohtavaa leimata vuoden 1973 jälkeinen aika kokonaisuudessaan taloudellisen taantumana aikakaudeksi. Ajoittaista ja paikallista kasvua on toki vuoden 1973 jälkeen ollut, mutta sitä ovat sävyttäneet talouden epävakaisuus sekä alueelliset ja kansalliset taantumet. Varsinkin Itä-Aasian taloustiikerit, Kiina etunenässä, ovat kasvattaneet bruttokansantuotettaan. Monista sellaisista marxilaisista talousteoreetikoista poiketen, jotka voiton suhdeluvun laskutendenssiin tukeutuen näkevät kapitalismin vuoden 1973 jälkeisen elämän *silkkana* taantumana, David McNally⁵ väittää globaalin kapitalismin kokeneen taloudellisen kasvun kauden vuosien 1982-1997 välillä, vaikkakin tuota kasvua ovat leimanneet paikalliset kriisit, epävakaus ja loivempi nousu verrattuna keynesiläiseen nousukauteen. McNallyn mukaan kasvun vetojuhdiksi asettuivat tuolloin ensisijaisesti Itä-Aasian nousevat taloudet. Myös maailmanlaajuisella tuotannon uudelleen sijoittamisella, globaalien työmarkkinoiden määrällisellä laajentamisella ja uusilla tuotantoteknologioilla sekä työvoiman intensiivisemmällä hyödyntämisellä kyettiin laajentamaan voittojen piiriä, joka vuoden 1973 jälkeen oli käynyt yhä kireämmäksi. Vuonna 1997 puhjennut Itä-Aasian talouskriisi merkitsi kuitenkin tämän ajanjakson päätepistettä. Vasta tuolloin globaalia kapitalismia vaivaavat ylikasautumisen ja supistuvien voittojen ongelmat nousivat todella näkyviin aloittaen ajanjakson, jonka kulminaationa tai murtumispisteenä nykyistä talouskriisiä voidaan pitää.

Uuden vaurauden luomisen ohella uusliberalismi onkin ennen kaikkea jakanut uudelleen olemassa olevaa varallisuutta, keskittäen sitä pienen ja etuoikeutetun luokan käsiin. Taloudellisen eriarvoisuuden mittava kasvu viimeisen kahdenkymmenenviiden vuoden aikana ei ole ollut uusliberalismin sivutuotetta, vaan sen pääartikkeli, jonka leviämistä edes Kiinan eivätkä sen koommin Kremlin muurit ole estäneet.

Kun uusliberalismia tarkastellaan luokkavallan restauraationa, eikä ainoastaan vapaakaupan tehokkuusideologiana, näyttäytyy sen vihamielisyys järjestäytyntä työväenliikettä vastaan kaikessa selvydessään. Juuri työväenliikkeen, eritoten sen ammatillisen siiven vallan murentaminen on mahdollistanut uusliberalistisen talouspolitiikan harjoittamisen yleistymisen. Tämän prosessin virstanpylväinä voidaan pitää Margaret Thatcherin ja Ronald Reaganin valtaan nousua 1970- ja 80-lukujen taitteen molemmin puolin. Edellinen peri kunnian Britannian kaivos-työläisten voimakkaan lakkoliikkeen nujertamisesta kun taas jälkimmäinen muistetaan lennonjohtajien lakon säälimättömästä murtamisesta. Maailmanlaajuisella tasolla puolestaan Kansainvälisen valuuttarahaston niin kutsutut rakennesopeutusohjelmat ovat levittäneet uusliberalistista talouspolitiikkaa kehittyviin maihin, voimistaen samalla etelästä pohjoiseen suuntautuvia pääoman virtoja.

Työmarkkinat taistelutantereena

Uusliberalistisen opin mukaan työväen ammatillinen järjestäytyminen merkitsee uhkaa markkinoiden oletetusti vapaalle itsesäätelylle. Ammattiyhdistysliikkeet muodostavat kilpailua vääristäviä palkkakartelleja, jotka keinotekoisesti ylläpitävät työvoiman korkeaa hintaa, kun sen tulisi määräytyä markkinoiden vapaan hinnanmuodostuksen kautta. Uusliberalistisen teorian mukaan työttömyys on seurausta työvoimatavaran liian korkeasta pohjahinnasta. Työttömyys nähdään siten vapaaehtoisena valintana, jota tukevat yrittäjyyttä ehkäisevät kannustinloukut. Näitä puolestaan luovat ilmaiset ja vastikkeettomat julkiset palvelut. Ammattiliitot toimivat yrityksen ja työntekijän välissä kääntäen hintakilpailun jälkimmäisen eduksi. Yrityksen ja työntekijän suhde tulisikin uusliberalismin pastorien mukaan nähdä kahden muodollisesti tasavertaisen oikeushenkilön juridisena ja vapaaehtoisena sopimuksena. Tästä puhtaasti ideologisesta selitysmallista käsin uusliberalistisen talouspolitiikan harjoittajat ovat pyrkineet perustelemaan palkkatyön ja pääoman välisen kompromissin purkamista, kritisoiden ennen kaikkea keynesiläisen täystyöllisyyden ihannetta. Uusliberalistisen perustelun mukaan työsuhde perustuu työnantajan ja työntekijän väliseen luottamukselliseen sopimukseen, ei työmarkkinaosapuolien väliseen julkiseen kädenvääntöön. Käytännössä vaade esiintyy työehtosopimusten yleissitovuuden kritiikkinä.

Julkisuuudessa ammatillisen työväenliikkeen repressio on esiintynyt työnantajapuolen vaatimuksena työmarkkinoiden joustavuuden lisäämisestä. Käytännössä työmarkkinoiden joustavuuden lisääminen on merkinnyt työehtojen heikentämistä ja työttömyyden lisääntymistä. Työläisten kannalta työmarkkinoiden joustavuuden lisääntyminen on näyttäytynyt työn prekarisaationa, lisääntyneenä epävarmuutena ja "työelämän huononemisena". Työmarkkinoiden säätelyn purkaminen ja työn prekarisaatio ovat luoneet olosuhteet, joissa työläisten keskinäistä kilpailua on lietsottu erilaisten työehtojen ja palkkaluokkien mosaiikilla samaan aikaan kun ammatillisen työväenliikkeen asemaa kollektiivisena edunvalvojana on pyritty heikentämään.

Työmarkkinoiden säätelyn löysentämisellä on tähdätty työvoiman kitkattomampaan ja suhdanteita mukailevaan hallintaan. Tämä on tarkoittanut keynesiläisestä täystyöllisyyden ihanteesta luopumista. Työttömyyden vähentämisen sijaan uusliberaali talouspolitiikka on asettanut tavoitteekseen inflaation kurissa pitämisen.⁶ Inflaation ehkäisyn kannalta tiukkojen työmarkkinoiden löysentäminen pureutuu ongelman ytimeen. Sikäli kun ammatillinen järjestäytyminen on sallittua ja tehokasta, täystyöllisyyden tavoittelu johtaa lähes automaattisesti työväen kasvaneeseen neuvotteluvoimaan ja sitä kautta palkankorotuksiin ja inflaation nousuun. Uusliberalismi on merkinnyt keynesiläistä "yhteiskuntasopimusta" jäsentäneen tuottavuuden ja palkkojen välisen kausaalisen yhteyden katkaisemista sekä palkkavetoisen kasvustrategian hylkäämistä. Voittoja tavoitellaan nyt palkkavetoisen kasvustrategian sijaan työvoiman hintaa alentamalla sekä työn intensiivisyyttä lisäämällä - menetelmillä, jotka ovat tuttuja *Pääomasta*. Voittomarginaalien odotetaan kasvavan kun vain keskitytään "ydinosaamiseen" samalla kun taloudenhoitoa ja tuotantoketjua tehostetaan.

Toisaalta työn prekarisaatio ja täystyöllisyydestä luopuminen ovat jossain määrin heikentäneet palkkatyön ihannoitua merkitystä kansalaisuuden perustana - nimittäin työläisten itsensä silmissä. Kun työvoiman oletetaan sopeutuvan kulloisiinkin työmarkkinasuhdanteisiin ja vaihteleviin vaatimuksiin, ei identifikaatio työhön tai työpaikkaan vaikuta mielekkäältä. Työ on korkeintaan yksi kanava omien intohimojen toteuttamiselle, yhä useammin kuitenkin vain toimeentulon väline. Kun uraelämään ja tasaisiin ansioihin kasvaneet vanhemmat sukupolvet ovat kokeneet työn prekarisaation pelkästään negatiivisena ilmiönä, suhtautuvat nuoremmat sukupolvet siihen jo työelämän normaalitilana. Heille ongelma ei ole välttämättä niinkään työn katkonaisuus, vaan toimeentulon epävarmuus ja sosiaalietuuksien välillinen sidos palkkatyöhön. Työmarkkinoiden joustot ovatkin sattuneet sopivasti yhteen sosiaaliturvan heikentämisen kanssa. Ammattiliitot ovat heränneet ongelmaan viiveellä. Jatkuvasti vaihtuvat työpaikat ja toimenkuvat ovat vaikeuttaneet kollektiivisen vastarinnan organisoimista. Työmarkkinoiden joustavoittaminen ja työn prekarisaatio ovat tapahtuneet pitkälti pääoman ehdoilla.

Tässäkin on silti huomioitava, ettei uusliberalistinen rautakorko ole yksin musertanut keynesiläistä järjestystä. Kuten Joel Kaitila tuo artikkelissaan "Fordismin kriisistä globaaliin talouskriisiin"⁷ esille, uusliberalismi on pikemminkin kaapannut 1960-70-lukujen amerikkalaisen työväenluokan radikaalien kerrostien ja kansalaisoikeusliikkeen artikuloiman keynesiläis-fordistisen politiikan kritiikin ja kääntänyt sen nurin. Keynesiläisen regiimin murtuminen on tämän oivaltavan tulkinnan mukaan tapahtunut kahden kriittisen tendenssin törmäyksenä, jossa autonomisen työväenliikkeen ja kansalaisoikeusliikkeen esittämä fordismin kritiikki on yhtäaikaaisesti sekä sisällytetty osaksi uusliberalistista projektia että kumottu. Keynesiläisen massayhteiskunnan ja sen postuloiman normatiivisen elämänjärjestyksen arvostelu on näin valjastettu uusliberalismin moraaliseksi perusteeksi - vaikkakin perversoituneessa muodossaan.

Työmarkkinoiden säätelyn löysentämisen keskeisenä tavoitteena on ollut työvoiman joustavamman hallinnoinnin ohella myös työvoiman hinnan alentaminen. Reaalipalkat ovatkin 1970-luvun lopulta lähtien laskeneet tai polkeneet paikallaan useimmissa kehittyneissä maissa. Samalla palkkojen osuus bruttokansantuotteen kehityksestä on 1980-luvulta lähtien laskenut useissa kehittyneissä maissa - samaan aikaan kun työn tuottavuus on kasvanut.⁸ Myös niin sanotun funktionaalisen tulonjaon valossa mitattuna eriarvoisuus palkkatyön ja pääoman välillä on kasvanut. Funktionaalisella tulonjaolla viitataan tuotannossa syntyneen yleisen arvonlisäyksen jakautumiseen palkkatyön ja pääoman kesken. Viimeisten kolmen vuosikymmenen aikana suhde on kääntynyt työläisten kannalta tappiolliseksi. Yhä suurempi osa arvonmuodostuksesta kanavoituu pääomalle, mikä luonnollisesti alentaa palkkojen suhteellista osuutta arvonlisäyksestä.⁹ Marxilaisella käsitteistöllä ilmaistuna palkkojen suhteellisen osuuden pieneneminen on johtanut lisäarvon suhdeluvun, eli työstä perityn lisäarvon suhteellisen osuuden kasvuun ja sitä kautta taloudellisen riiston voimistumiseen. Työttömyyttä tai työttömyyden uhkaa lietsunut tuotannon maailmanlaajuinen uudelleen sijoittaminen on näytellyt työvoiman hinnan alenemisessa keskeistä roolia. Globaalin talouden puristuksissa kansallisella tasolla toimivien ammattiliittojen on entistä vaikeampaa suojella palkkoja ja työpaikkoja kansainväliseltä hintakilpailulta.

Julkisesta yksityiseen

Työvoiman kustannusten alentamisen lisäksi uusliberalismi on alentanut myös "yhteiskunnallista palkkaa" hyökkäämällä tulonsiirtoihin rahoitettuja julkisia palveluita vastaan. Reaalipalkkojen laskiessa ja julkisten palveluiden tarjonnan supistuessa työvoiman uusintamisen hinta siirretään työläisille itselleen. Valtioiden harjoittaman uusliberalistisen talouspolitiikan myötä julkisen sektorin tarjoamien ilmaisten tai kohtuuhintaisten palveluiden tarjontaa on supistettu ja laatua heikennetty. Toisaalta julkisia palveluita on sovitettu tavaramuotoon ja tuotu lähemmäs markkinoita erilaisten palvelumaksujen ja -seteleiden verukkeella.

Julkisen sektorin resursseja on supistettu tiukan budjettitasapainoon tähtäävän talouspolitiikan keinoin ja rikkaita suosivin veronkevennyksin, mutta myös siirtämällä julkista varallisuutta suoraan yksityisten käsiin. Valtio-omisteisia laitoksia on yhtiötetty, avattu kilpailulle ja yksityistetty. Näin julkisten palveluiden supistamisella on luotu uusia markkinoita ja mahdollisuuksia pääoman kasautumiselle. Julkisten palveluiden yksityistäminen ja alasajo onkin pakottanut työläiset kuluttajina suuntamaan yhä suuremman osan varoistaan palveluihin ja tuotteisiin, joita heidän on nyt ostettava vapailta markkinoilta - sikäli kuin heillä vain on varaa siihen. Tämä sekä yksityisille kuluttajille samanaikaisesti laajennetut ja suunnatut lainamarkkinat ovat johtaneet siihen, että perustarpeiden tyydytys on kanavoitumassa kasvavassa määrin yksityisille markkinoille. Julkisten palveluiden alasajo merkitsee sosiaalisten palvelujen luokkapohjaisen uusjaon hyväksymistä, jossa varallisuus ja kulutuskyky määrittävät oikeutta tiettyihin palveluihin sekä heijastuvat suoraan palvelun laadussa. Uusliberalistisen selviytymisopin mukaisesti sosiaaliset ongelmat ratkaistaan valtion sosiaalipolitiikan sijaan markkinoilla, jossa ihmiset kohtaavat riskit yksilöinä.

Tämän jälkimmäisen opin jonkinlaisena edustavana tiivistymänä voidaan pitää Yhdysvaltoja, jonka hyvinvointivaltiollinen kehitys ei edes sosiaalisten uudistusten kulta-aikana 1960-luvulla saavuttanut Länsi-Euroopan tai Pohjoismaiden tasoa. Olisi kuitenkin virheellistä olettaa, ettei hyvinvointivaltiollinen kehitys ja sitä seurannut purkaminen olisi ulottunut myös Yhdysvaltoihin.

Yhdysvaltojen sosiaaliturvaa kehitettiin 1930-1970 -lukujen välissä kahdessa aallossa. Amerikkalaisen työväenliikkeen militanssi sekä 1930-luvun lamasta oppia ottanut kapitalistinen reformismi synnyttivät uudistusten ensimmäisen aallon, *New dealin*, jonka aikana luotiin työttömyysturva, kansaneläke, työtapaturmavakuutus ja lukuisia köyhyyden vastaisia ohjelmia. 1960-luvulla pitkälti kansalaisoikeusliikkeen taisteluiden ansiosta rakennettiin puolestaan *War on Poverty* -ohjelma, jonka puitteissa kehitettiin terveydenhuoltoa ja yhteisöperustaisia sosiaaliohjelmia köyhyyden vähentämiseksi. Universaalia sosiaalisten oikeuksien verkkoa ei kuitenkaan koskaan punottu ja amerikkalainen "hyvinvointivaltio" typistyi vain pientä kansanosaa huoltavaksi köyhäinavuksi. Reaganin kaudella hallinnon pyrkimykset työvoiman hinnan alentamiseen, rikkaita suosivat veronalennukset ja sosiaalisten etuuksien leikkaaminen käynnistivät uuden tendenssin, jonka seurauksena hyvinvointivaltiollinen kehitys tukahdutettiin. Reaganin ja Bush vanhemman kausilla supistettiin myös pienituloisten asumiseen kohdistettua tukea - mikä on merkityksellistä ajateltaessa nykyisen asuntolainakriisin rakentumista. Clintonin kausi ei merkinnyt poikkeusta, vaan päinvastoin Reaganin käynnistämän uusliberalistisen tendenssin vahvistumista, minkä seurauksena julkisia palveluita ryhdyttiin massiivisessa mittakaavassa yksityistämään samanaikaisesti kun sosiaalitet jäivät jälkeen elintason noususta.¹⁰

Clintonin ja Bush nuoremman aikana sosiaaliturvasta on muokattu moraalisen opetuksen instrumentti. Yhtäältä sosiaaliturvan saantia säädellään yksityisyyden alueelle ulottuvilla moralisoivilla vaatimuksilla, jotka kohdistetaan erityisesti köyhiin naisiin (pyrkimyksenä on esimerkiksi yksinhuoltajuuden lisääntymisen ehkäiseminen sekä heteroseksuaalisen ydinperhemallin edistäminen). Toisaalta Bushin kaudella kristilliset hyväntekeväisyysjärjestöt ovat kasvattaneet merkitystään sosiaaliturvan tarjoajina valtion subventoidessa nyt niiden toimintaa, ei-tunnustuksellisen sosiaalityön kustannuksella. Tässä jälkimmäisessä prosessissa uusliberalistinen julkisen yksityistäminen toteuttaa käytännössä arvokonservatiivisen katekismuksen ilosanomaa.¹¹

Tony Plattin mukaan¹² yhdysvaltalainen sosiaaliturvajärjestelmä on toiminut ennen kaikkea työvoiman hallinnoinnin ja työmarkkinoiden säätelyn välineenä. Amerikkalainen sosiaaliturva on vuoden 1967 *Work Incentive* -ohjelmasta lähtien ollut luonteeltaan vahvasti vastikkeellinen. Uusliberalistisella aikakaudella tämä ulottuvuus on kuitenkin saanut alleviivatun merkityksen - varsinkin Clintonin hallinnon toteuttamien lainsäädännöllisten uudistusten myötä. Esimerkiksi New Yorkissa sosiaalietuuksia on sidottu työvelvoitteeseen, minkä varjolla kaupunki on kyennyt korvaamaan vakituisia työntekijöitään työttömien puoli-ilmaisella työvoimalla. Kun vuonna 1998 kaupunki vähensi työntekijöidensä määrää 20 000:een, työskenteli kaupungin "työkokeilussa" samana vuonna 34 000 työtöntä.¹³ Tämä *Workfare*-nimellä tunnetuksi tullut amerikkalainen sosiaalipolitiikan malli tuottaakin käytännössä halpaa ja oikeudetonta työvoimaa, alentaen näin työn hintaa ylipäättään ja löysentäen työehtoja. Minimipalkkanormit, työttömyysvakuutus ja liittovaltion terveys- ja turvallisuusstandardit eivät näitä työläisiä koske. Asettamalla työttömien ja palkkatyöläisten edut vastakkain *Workfare* hajottaa työläisiä keskenään kilpaileviin segmentteihin.

Työläisten tulojen finansiaalinen pakkolunastus

Palkkakustannusten supistamiselle ja työn intensiivisyyden lisäämiselle perustuva kasvustrategia asettaa ennen pitkää rajan voittojen kasvulle kuluttajakysynnän supistuessa. Herääkin kysymys, miten kapitalistit ovat varmistaneet kysynnän reaali-palkkojen alentuessa tai jämähtäessä paikoilleen? Tämän visaisen pulman maailman finanssinerot ovat ratkaisseet lykkäämäl-

lä sitä tulevaisuuteen. Kysynnän turvaamiseksi yksityistä kulutusta on muunnettu kasvavassa määrin lainapohjaiseksi. Kulutuksen lainapohjaistaminen onkin näyttäytynyt ratkaisuna kapitalismin sisäiselle ristiriidalle, jossa vastakkain leikkaavat kysynnän lisäämiseen ja palkkojen supistamiseen tähtäävät tendenssit.¹⁴

Reaalipalkkojen alenemisen ja julkisten palveluiden heikkenemisen kaksoispaine on pakottanut työläiset lainapohjaistamaan kulutuksensa. Asuminen, opiskelu, vanhuudenturva ja päivittäiset kulutusmenot tyydytetään nyt etenevässä määrin lainapohjaisesti. Työläisten henkilökohtaisista tuloista, ennen kaikkea palkoista, on tullut pankkien ja vakuutusyhtiöiden merkittävä tulon lähde. Costas Lapavitsasin tavoin voidaan puhua työläisten henkilökohtaisten tulojen finansialisoimisesta.¹⁵

1960-luvun lopulta lähtien ylikansalliset yritykset ovat astuneet finanssimarkkinoille aktiivisina toimijoina. Ne ovat ryhtyneet rahoittamaan toimintaansa yhä suuremmassa mittakaavassa suoraan avoimilta markkinoilta käymällä kauppaa arvopapereilla sekä kehittämällä joustavia ja tuottoisia lainamarkkinoita, jossa kalliit välikädet on ohitettu. Tällaiset mahdollisuudet ovat kannustaneet yrityksiä moninaistamaan rahoituslähteitään pankkien kustannuksella. Finanssimarkkinoiden vahvistaessa asemaansa yritykset ovat hioneet finansiaalisia taitojaan ja perustaneet omat finanssiosastonsa. Pankkien ja yritysten suhde on muuttunut etäisemmäksi: yritykset ovat kasvattaneet taloudellista riippumattomuuttaan pankeista.¹⁶ Kun pankkien rooli teollisten ja kaupallisten yritysten lainanantajana on menettänyt merkitystään, ovat pankit joutuneet etsimään uusia tulon lähteitä.

Yhtäältä perinteisesti lainanannosta ja talletuksista tulonsa ansaitsevat vähittäispankit (liikepankit, säästöpankit ja osuuspankit) ovat omaksuneet aiemmin investointipankeille kuuluneita tehtäviä. Ne ovat ryhtyneet joko käymään kauppaa arvopapereilla tai sitten välittämään kaupankäyntiä finanssimarkkinoilla tienaten siten palkkioilla ja välitysmaksuilla. Näin perinteinen erottelu vähittäispankkien ja investointipankkien välillä on menettänyt merkitystään reviirien sekoittuessa.¹⁷

Toisaalta pankit ovat hakeneet uusia tulon muotoja ryhtymällä lainoittamaan työläisten kulutusta. Tämä on edellyttänyt lainan myöntämistä säätelevien kelpoisuusvaatimusten höllentämistä. Kriisin synnyinmaalla Yhdysvalloissa aiemmin tiukkoja lainaehdot hoitettiin 1970-luvulla siten, että myös köyhimmät väestöosat pääsivät lainamarkkinoille.¹⁸ Jo valmiiksi rajoituneen julkisen sektorin supistamisen johdosta lainasta on muotoutunut kaikkein köyhimmille ainoa tie säädyllisemmän elintason saavuttamiseen - sekä talouden suhdanteiden kääntyessä, polku velkavankeuteen ja kurjuuteen. Lainanottoon on kannustettu myös valtion talouspolitiikan keinoin: yhtäältä leikkaamalla julkisia palveluita mutta myös verohelpotuksilla (esimerkiksi omistusasumista suosivalla asuntolainan korkojen verovähennysoikeudella). Lainaehdotjen höllentäminen yhdessä julkisten palvelujen alasajon kanssa on avannut pankeille ja vakuutusyhtiöille laajat ja neitseelliset markkinat. Voittoja nyhdetään nyt suoraan työläisten ansioista.¹⁹ Lapavitsas puhuukin siekailematta työläisten tulojen finansiaalisesta pakkoluovutuksesta.²⁰

Menojen ohella myös työläisten tuloja on sidottu finanssisektorille erilaisten vakuutusten sekä sijoitus- ja eläkerahastojen muodossa. Kun perinteinen säästäminen on korvautunut sijoitusrahastoilla, ovat amerikkalaiset työläiset joutuneet kriisin kynnyksellä kokemaan ei-likvidin varallisuutensa arvon romahduksen. Yksityiset vakuutukset, kulutusluotot, luottokortit, asuntolainat ja sijoitusrahastot ovat kietoneet työväenluokan yhä tiiviimmin kiinni pääomaan finansiaalisten riippuvaisuussuhteita kautta. Samalla työväenluokkaa on koulutettu sopeutumaan ajoittaisiin kulukuureihin ja "kriisityöhön".²¹

Kun palkkojen osuus tuotannon arvonlisäyksestä on pienentynyt ja reaalipalkkojen kehitys on jämähtänyt paikalleen, on lainapohjaisesta kulutuksesta tullut keino kysynnän keinotekoiselle ylläpitämiselle. Tässä mielessä lainapohjainen kulutus on ollut keino viivyttää reaalitalouden

ylituotantokriisin puhkeamista.²² Laajojen pääomavirtojen siirtyminen finanssimarkkinoille voidaan ylipäättään nähdä reaktiona reaalityalouden stagnaatioon.²³ Nykyinen kriisi on osoittanut ettei oireiden välttely ole poistanut itse torjuttua syytä.

Työläisten reaalitypalkkojen lasku tai jämähtäminen yhdistettynä lainaperustaisen kulutuksen kasvuun ei ole ollut kestävä yhtälö. Tässä paradoksaalisessa laskelmassa työläisten suhteellisesti tai absoluuttisesti alenevien tulojen tulisi riittää yhtä aikaa sekä velan lyhentämiseen että päivittäiseen kulutukseen, jota ehdollistavat kaiken lisäksi sosiaalitys statuskilpailun normatiiviset paineet. Jossain vaiheessa velan tendenssimäinen kasvu ohittaa pakostakin paikallaan polkevat tulot. Kotitaloudet ovatkin ylivelkaantuneet kun velan suhteellinen osuus on jatkuvasti kasvanut tuloihin verrattuna. Talouskriisissä ei ole siten kyse ainoastaan rahoitusmarkkinoiden heikosta säätelystä, vaan yli kolme vuosikymmentä jatkuneesta kehityksestä, jonka keskiössä on reaalityalouden ylituotantokriisin elvyttäminen lainapohjaisella kulutuksella.

Yhdysvaltain asuntolainakriisin anatomia

Yhdysvalloissa vuonna 2007 puhjennut asuntolainakriisi on todiste siitä, kuinka työläisten henkilökohtaiten tulojen finanssialisaatio yhdessä finanssimarkkinoiden uusien instrumenttien kanssa laukaisivat finanssikriisin, joka lopulta levisi maailmanlaajuisesti reaalityalouden taantumaksi. Kriisin puhkeamisen kannalta keskeisessä asemassa olivat Yhdysvaltain vuosina 2001-2007 ylikuumentuneet asuntolainamarkkinat, erityisesti työväenluokan köyhimmälle osalle suunnatut subprime-lainat. Näiden osuus kaikista lainoista kipusi vuoden 2006 aikana viidennekseen ja asuntolainojen osalta lähes kolmannekseen²⁴

Asuntomarkkinoiden ylikuumeneminen oli pitkälti seurausta lainamarkkinoiden vähäisestä säätelystä ja heikosta valvonnasta. Vuosina 2000-2001 puhjennut IT-kuplan ja varsinkin Yhdysvaltoja syyskuussa 2001 ravistelleiden iskujen jälkeen yleistä korkotasoa alennettiin taloudellisen terapian nimissä.²⁵ Alhaiset korot, nousevat kiinteistöjen hinnat sekä löysät lainaehdot loivat puitteet syklille, jossa nousevat asuntojen hinnat ja lainanotto kiihdyttivät vastavuoroisesti toisiaan. Pankit ja finanssilaitokset myönsivät kuluttajille lainoja erilaisten maksuhelpotusten turvin. Eräät lainasopimukset myönsivät asuntolainan ottajalle vapautuksen kaikista maksuista, korkolyhennyksiä lukuun ottamatta, tietyksi alkuajaksi, yleensä kahdeksi vuodeksi. Toiset sopimukset mahdollistivat joustavan takaisinmaksun, jossa maksamattomat koronlyhennykset lisättiin lainan pääomaan. Lainan takuiksi asetettiin ostettu talo.²⁶

Kun edulliset maksuajat päättyivät, löysivät monet asunnonostajat itsensä tilanteesta, jossa lainakulut olivat ylittäneet maksukyvyn. Tämä ei muotoutunut ongelmaksi, niin kauan kuin kiinteistöjen hinnat vain jatkoivat nousuaan. Vuosien 2006-2007 aikana kiinteistöjen hinnat kääntyivät kuitenkin laskuun. Tämä asetti maksuongelmista kärsivät velalliset hankalaan asemaan. Asuntomarkkinat ylikuumenivat, hintojen nousu ei vastannut odotuksia ja asunnoista syntyi ylitarjontaa, mikä alensi asuntojen hintoja. Maksuvaikeuksiin joutuneiden ihmisten asuntoja pakkolunastettiin. Tämän johdosta vapaiden asuntojen tarjonta vain lisääntyi, mikä edelleen alensi asuntojen hintoja, tuottaen lisää maksuongelmaisia asiakkaita. Kiinteistöjen laskevat hinnat karkottivat markkinoilta sijoittajat, jotka alun alkaen olivat kiihdyttäneet markkinoiden kuumenemista. Asuntojen hintojen syöksykierteisen laskun johdosta usean lainanottajan kohdalla lainan arvo ylitti lopulta itse ostetun kiinteistön arvon. Syyskuussa 2008 asuntojen hinnat olivat laskeneet Yhdysvalloissa vuoden 2006 keskiarvosta keskimäärin 20 prosenttia. Asuntojen pakkolunastusten määrää mitataan Yhdysvalloissa nyt miljoonissa. Vuonna 2008 yhteensä 2.3 miljoonaa yhdysvaltalaisista sai muistutuksen pakkolunastuksen uhasta. Vuonna 2009 määräksi on arvioitu 3.4 miljoonaa.²⁷

Kriisin puhkeaminen ei ollut silti yksinomaan tulosta maksamattomien asuntolainojen kasautumisesta. Merkittävää osaa näyttelivät myös uudet sijoitusinstrumentit, joiden avulla lainoihin ja

sijoituksiin liittyviä riskejä oli pyritty vähentämään hajauttamalla ne usealle osapuolelle. Yksi keino oli "paketoida" useita erillisiä lainoja arvopapereiksi, joita sijoittajat kykenivät sitten ostamaan ja myymään eteenpäin. Asuntokuplan aikana pankit "paketoivat" asuntolainojaan arvopaperinipuiksi, joiden arvo sidottiin asunnon hinnan kehitykseen ja lainamaksuihin.²⁸ Näitä asuntolainoista koostuvia velkakirjoja myytiin edelleen sijoittajille. Sijoittajat puolestaan paketoivat lainoja uudestaan ja myivät niitä eteenpäin. Käytäntö avasi ulkomaisille sijoittajille portin Yhdysvaltojen asuntomarkkinoille. Näin pankkien ei tarvinnut odottaa alkuperäisen lainan kuoleutumista, vaan ne saattoivat uudistaa pääomaansa ja tarjota siten lisää lainaa. Yhdeltä kannalta katsottuna pankit kykenivät näin jakamaan lainoihin liittyviä riskejä. Toiselta puolen tarkasteltuna tämän käytännön ansiosta pankkien ei itse asiassa tarvinnut kiinnittää suurtaakaan huomiota riskeihin. Samalla pankit saattoivat myös kätevästi hankkiutua eroon epävarmoista lainoistaan. Niin kauan kun asuntojen hinnat nousivat ja kotitalouksien uskottiin kykenevän maksamaan lainansa takaisin, näillä arvopapereilla oli kysyntää. Kun asuntojen hinnat kääntyivät laskuun, eteenpäin kaupatut velkakirjat, joiden arvo oli viime kädessä sidottu asunnon hintaan, muuntuivat tappiollisiksi. Mitä useamman välikäden kautta nämä velkakirjat kulivat, sitä epävarmemmaksi kävi voiton tai sijoitetun rahan takaisin saaminen.²⁹

Kun asuntomarkkinat luhistuivat, saivat pankit joukolla maksukyvyttömiä asiakkaita. Maailmanlaajuiset finanssi-instituutiot, jotka olivat sijoittaneet tai lainanneet rahojaan asuntojen hintakehitykseen sidottuihin arvopapereihin ryhtyivät kirjaamaan suunnattomia tappioita ja hankkiutumaan eroon tappiollisista arvopapereistaan - joita kukaan ei enää halunnut ostaa. Asuntojen hintojen laskiessa ja maksuvaikeuksista kärsivien asiakkaiden yleistyessä pankit joutuivat itsekin maksuvaikeuksiin. Kasvavien luottotappioiden keskellä pankit ryhtyivät haalimaan rahaa taatakseen maksuvalmiutensa. Tämä synnytti niin kutsutun likviditeettipulan. Pankkien *maksuvalmius*, eli kyky muuntaa varallisuus (lainat, arvopaperit, kiinteä omaisuus) käteiseksi, heikkeni, mikä taas johti siihen, etteivät pankit enää uskaltaneet lainata rahaa toisilleen. Maksuongelmaisten asiakkaiden kasautuminen ja lainamarkkinoiden jähmettyminen heikensivät lopulta pankkien *maksukykyä*, solvenssia, ajaen pankkeja ja muita finanssi-instituutioita vararikoon.³⁰ Lainahanat kiristyivät ja epävarmuus markkinoilla lisääntyi. Näin oli luotu edellytykset kriisin laajemmalle eskaloitumiselle.

Se, mitä edellä kuvaillusta tapahtumasarjasta seurasi, noudattaa talouskriisin klassista toisiaan seuraavien dominopalojen kaavaa. Lainahanojen tyrehtyminen ja talouden kasvanut epävarmuus pakottivat yritykset leikkaamaan tuotantoaan ja arvioimaan uudelleen tulevaisuuden investointejaan. Työttömyys ja lomautukset lisääntyivät, mikä osaltaan vähensi kulutusta ja lisäsi edelleen maksuongelmaisten velallisten määrää sekä tartutti maksuongelmat muihin lainoihin. Syntyi itseään ruokkiva kierre, jossa tuotannon supistukset heijastuivat heikentyneen työllisyyden välityksellä kysynnän tyrehtymisenä. Osakkeiden arvo kääntyi laskuun ja ihmiset ryhtyivät lunastamaan talletuksiaan sekä hankkiutumaan eroon halpenevista osakkeistaan ruokkien siten osakkeiden arvonlaskua. Odotukset markkinoilla luhistuivat ja markkinat hyytyivät. Taloudelliset ja finanssiaaliset riippuvaisuussuhteet levittivät kriisin maailmanlaajuiseksi taantumaksi romahduttaen viennin myötä myös globaalin kaupankäynnin ja reaalitalouden.

Se mitä yllä kuvaillusta seurasi on kaikkien tiedossa. Asuntolainakriisi kaatoi joukon tunnettuja finanssi-instituutioita. Konkurssin reunalle ajautuneet Morgan Stanley ja Goldman Sachs ovat muuntuneet investointipankeista "tavallisiksi" vähittäispankeiksi. Merrill Lynch ja Bear Sterns ovat molemmat kokeneet konkurssin. Edellisen omistaa nykyään Bank of America ja jälkimmäisen JP Morgan Chase. Lehman Brothers on kuollut. Asuntolainayhtiöt Freddie Mac ja Fannie Mae, samoin kuin vakuutusmahti AIG on kansallistettu.³¹ Yhdysvaltain valtiovarainministeriö on kanavoinut maksukyvyttömillä finanssilaitoksilla massiivisia tukipaketteja samaan aikaan kun maksukyvyttömiä työläisiä on hädätetty kodeistaan. Tässä kuvattu kehitys avaa perspektiivin, josta käsin asuntolainakriisiä voidaan lukea tietoisesti harjoitetun luokkapolitiikan tiedostamattomana seurauksena. Tätä samaa taustaa vasten tulisi lukea myös niitä elvytysraameja, joita kravattinsa väriä vaihtaneet talousvaikuttajat ovat luonnostelleet kapitalismin pelastamiseksi.

Yhdysvaltain asuntolainakriisi osoittaa koko voimallaan todeksi Costas Lapavitsasin havainnon, jonka mukaan työläisten tulojen finansialisaatio on ollut keskeisessä asemassa nykyisen kriisin puhkeamisen kannalta. On kuitenkin tärkeää lisätä tarkennus, jonka Lapavitsas itse esittää:

Yksityishenkilöille lainaaminen, edes asumista varten, ei olisi koskaan kyennyt saamaan aikaan maailmanlaajuista kapitalismin kriisiä itsessään. Tämä käy ilmeiseksi, jos Yhdysvaltojen suhteellisen pieniä riskilainojen markkinoita verrataan asuntolainamarkkinoihin kokonaisuudessaan tai varsinkin Yhdysvaltojen finanssijärjestelmään. Mutta kun yksityishenkilöille lainaaminen yhdistyi investointipankkitoiminnan kasvuun, osoittautui se kykeneväiseksi laukaisemaan merkittävän taantuman.³²

Yhdysvaltojen yksityisille kuluttajille suunnatut lainamarkkinat ovat laajentuneet suorassa suhteessa reaali-palkkojen laskun ja julkisen sektorin supistumisen kanssa. Reaali-palkkojen pysähdys yhdistettynä kasvaviin lainamenoihin on johtanut amerikkalaisten kotitalouksien mittavaan ylivelkaantumiseen.³³ Kun Yhdysvaltojen kotitalouksien yhteenlaskettu velka oli vuonna 1974 705 miljardia dollaria, paisui luku vuonna 2000 7.4 biljoonaan, kaksinkertaistuen vuonna 2008 14.5 biljoonaan dollariin. Keskimääräisen amerikkalaiskodin velat vuoden 2007 lopulla olivat 127 prosenttia vuotuisista bruttotuloista.³⁴ Lainapohjaisen kasvun rajat ovat tulleet nyt vastaan.

Vihan hedelmät

Tässä artikkelissa kriisiä on arvioitu yksityisen kulutuksen lainapohjaistumisen ja työväenliikkeen uusliberalistisen repression limittäisyyden näkökulmasta. Talouden laajamittaisen finansialisoimisen ja reaalitalouden stagnaation merkitys kriisin kehkeytymisessä on näin jätetty käsittelemättä. Näiden ohella kriisin kokonaisvaltaisen ymmärtämisen kannalta olisi tärkeää ulottaa tarkastelu myös luottoperustaisen sijoitustoiminnan ja spekulaaation sekä laajemmalti yritysten velkapohjaisen kasvun aikaansaamiin ongelmiin. Myös Bretton Woods-järjestelmän romuttumisen yhteys talouden finansialisoitumiseen ja markkinoiden "vapautumiseen" tulisi ulottaa osaksi kriisianalyysia, kuten David McNally esimerkiksi tekee.³⁵ Artikkelissani nämä sinänsä merkittävät ilmiöt on rajattu tarkennuksen ulkopuolelle.

Edellä hahmotetun pelkistetyn kehityskertomuksen perusteella nykyinen talouskriisi voidaan nähdä merkkinä uusliberalistisen luokkaprojektin epäonnistumisesta, yhtä lailla kuin se voidaan ymmärtää työläisten heikentyneen luokkavallan, luokan dekomposition seurauksena. Näin olisi äärimmäisen yksinkertaistavaa ja virheellistä väittää kriisiä työläisten tai muiden vastarinnan subjektien aikaansaannokseksi, kuten Suomessa esimerkiksi Jussi Vähämäki³⁶ on esittänyt *Multitudes* -lehden "kriisiaapista"³⁷ jäljentaen. Vähämäki esittää vasemmistoa kritisoiden, että "on typerää väittää, että kapitalistit ovat vastuussa kriisistä". Vähämäen mukaan nykyisessä kriisissä on kyse kapitalistisen hallintasuhteen kriisistä - siitä, etteivät "alistetut" alistu tarpeeksi vaan kapinoivat liikaa. Tämän hallintasuhteen kriisin Vähämäki yhdistää *Multitudes*'n artikkelia seuraten pinnallisesti voiton suhdeluvun laskutendenssiin, joka niin ikään tulkitaan ilmeisesti seurauksena "hallittujen" vastarinnasta.

Edellä kuvatun kehityksen valossa tämä tulkinta vaikuttaa kuitenkin virheelliseltä ja kamppailujen syklien hahmottamisen kannalta ongelmalliselta. Fordismin kriisiytyminen 1970-luvulla oli kyllä osittain - ja ehkä vahvastikin - työväenluokan kasvaneen militanssin ja kansalaisoikeusliikkeen taistelujen tulosta (erityisesti Yhdysvalloissa). Samaa ei voida sanoa nykyisestä kriisistä, joka laadullisesti on kehkeytynyt hyvin erilaisissa historiallisissa puitteissa. Vähämäki on silti oikeassa, vaikkakin ironisessa mielessä: ensimmäistä kertaa kapitalismin historiassa työväenluokan köyhin osa on laukaissut finanssikriisin, joka pandemian lailla on edennyt maailmanlaajuisesti lamaksi. Paolo dos Santosia lainaten: "Ajatus siitä, että Yhdysvaltain työväen-

luokan köyhimpien osien asuntolainatappiot voisivat kaataa johtavat kansainväliset finanssi-instituutiot ja laukaista maailmanlaajuisen taantumun, olisi vielä niinkin vasta kuin kaksikymmentäviisi vuotta sitten ollut käsittämätöntä."³⁸ Kapitalismi on todellakin synnyttänyt omat haudankaivajansa.

Uusliberalistisen regiimin muotoutumisen aikaansaama luokka-antagonismin kärjistyminen on painottunut pääoman ja kapitalistisen luokan hyväksi, mistä esimerkkinä käyvät varallisuuden entistä polarisoituneempi jakautuminen pienen taloudellis-poliittisen eliitin hyväksi sekä "yhteiskunnallisen palkan" alennukset ja palkkojen suhteellisesti pienentynyt osuus tuotannon arvonlisäyksestä. Velkapohjaisen kulutuksen edistäminen on toiminut työväenluokan hallinnonin ja moraalisen koulutuksen työkaluna, jolla työväenluokan riippuvaisuutta suhteessa pääoman hallintovaltaan on tiivistetty. Työväenluokan poliittinen hallinta on toteutettu yhteiskunnan mittavan taloudellisen uudelleen strukturoinnin välityksellä.

Toisaalta kriisi, vaikka onkin entisestään lisännyt pääoman ja palkkatyön välistä asymmetriaa, on myös luonut olosuhteet luokka-antagonismin poliittiselle tiivistymiselle. Kriisi on avannut uusia mahdollisuuksia vasemmistolaisille luokkakantaisille kamppailuille. Kysymys onkin siitä, kykeneekö vasemmisto artikuloimaan uusliberalismin kriisin *kapitalismin* kriisiksi sekä politisoimaan kriisin laukaiseman vihan - vai kanavoituuko viha luokkaa itseään vastaan, esimerkiksi populistisen äärioikeiston hyväksi. Tämä olisi kaksinkertainen tappio vasemmistolle. Jonkinlaisina positiivisina merkkeinä voidaan kuitenkin pitää yhdysvaltalaisten työläisten kollektiivista järjestäytymistä kotien pakkolunastuksia vastaan. Kyse on välttämättömyyden sanelemista valtauksista, joita ei motivoi niinkään eksodus ja eristäytyminen vaan suojelun tarjoaminen ja resurssien puolustaminen kapitalistisen pakkolunastuksen edessä. Myös Ranskan, Englannin ja Italian tehdasvaltauks³⁹ sekä erityisesti Kiinassa levittäytyvä levottomuus ovat merkkejä kriisin poliittisesta potentiaalisesta ja militanssin vahvistumisesta.⁴⁰

Vaikka kriisissä on kyse uusliberalismin legitimaatiokriisistä, ei tämä mitenkään automaattisesti merkitse sitä, että uusliberalistisen kauden käytännöt hylätään yhdessä yössä.

Parhaan rationaalisen argumentin ja yleisratkaisun sijaan vaihtoehto muotoillaan poliittisten voimasuhteiden kentällä. Talouden säätely ei itsessään ole sosialismia, eikä kriisi automaattisesti suuntaa heiluriliikettä takaisin kohti keynesiläistä menneisyyttä, kuten eräät vasemmistolaiset ovat toiveikkaasti povanneet. Paremminkin, elämme keynesiläisyyden ja uusliberalismin kaksoiskriisissä. Ja tähän on lisättävä vielä ilmastokriisi ja ekologisten resurssien hupenemisen kriisi.

Yhdysvalloista levinnyt talouskriisi osoittaa kuitenkin järkähtämättömästi todeksi sen, etteivät markkinat sovellu sosiaalisten ongelmien ratkaisupaikaksi. Perustarpeiden tyydytys (asuminen, ravinto, terveys, vanhuudenturva, liikkuminen, opiskelu jne.) on turvattava markkinoista riippumatta ei-tavaramuotoisten julkisten palveluiden avulla. Samalla näiden tarpeiden tyydytys on varmistettava varallisuuden tasosta riippumatta. Tämä edellyttää sosiaalietuuksien ja palkkatyön välisen kausaalisen riippuvuuden katkaisemista - *workfare*-perustaisen ajattelun kritiikkiä, pukeutuupa tämä ajattelu sitten oikeistolaiseen tai sosiaalidemokraattiseen kaapuun. Tätä ei tule nähdä niinkään ansiosidonnaisen työttömyysturvan kritiikkinä, vaan pikemminkin uudenlaisen elämäntyylin oikeudellisen ja materiaalsen pohjan muotoiluna, jossa oikeutta resursseihin ja perustarpeiden tyydytykseen eivät ohjaa lisäarvon kasaamisen ehdollistamat markkinat ja kapitalistisen palkkatyön normatiivinen perusta. Kysymys on myös uudenlaisen vasemmistolaisen paradigman hahmottelusta tilanteessa, jossa taloudellisen kriisin lisäksi myös kasautumisen ekologiset rajoitukset asettavat ehtonsa tulevaisuuden vasemmistolaisille yhteiskunnallisille vaihtoehdoille.

Viitteet

1 McNally, David. 2009. "From Financial Crisis to World-Slump - Accumulation, Financialisation, and the Global Slowdown", *Historical Materialism* 17 (2009).

2 Harvey, David. 2005. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford University Press: Oxford, New York. Teos on suomennettu nimellä *Uusliberalismin lyhyt historia* (Vastapaino 2008). Viittaan tässä alkuperäisteokseen.

3 Harvey 2005, 16, 31.

4 Kun maailmantalous kasvoi asukasta kohden jakautuvan bruttokansantuotteen mittareilla vuonna 1960 3.5 prosenttia ja vuonna 1970 2.4 prosenttia, alentuivat kasvuluvut vuonna 1980 1.4 prosenttiin ja 1990 1.1 prosenttiin. Vuonna 2000 kasvu oli alle prosentin luokkaa. (Ks. Harvey 2005, 154, kaavio 6.1). Kasvussa on luonnollisesti ollut eroja valtioiden ja talousalueiden välillä, mutta globaalilla tasolla bruttokansantuotteen supistuminen on ollut ilmeistä. Toisaalta bruttokansantuotteeseen on kuitenkin suhtauduttava kriittisesti kapitalistisen kasvun mittarina, sillä yritykset eivät luonnollisestikaan pyri sen kasvattamiseen sinänsä, vaan voittojensa maksimoimiseen kansantalouden tarpeista riippumatta.

5 McNally, David. 2009. "From Financial Crisis to World-Slump - Accumulation, Financialisation, and the Global Slowdown", *Historical Materialism* 17 (2009), 42-43, 45-55.

6 Harvey 2005, 22-23.

7 Kaitila, Joel: "Fordismin kriisistä globaaliin talouskriisiin", *Megafoni* 3/2009

<http://www.megafoni.org/index.php/component/content/article/59-0309/120-fordismin-kriisista-globaaliin-talouskriisiin>

8 Lapavitsas, Costas. 2009a. "Financialisation, or the Search of Profits in the Sphere of Circulation", *Research on Money and Finance - Discussion Paper* 10, 17

<http://www.soas.ac.uk/rmf/papers/file51263.pdf>; Yhdysvaltojen reaali-palkkojen kehityksestä ks. Harvey 2005, 25, kaavio 1.6;

9 Funktionaalisen tulonjaon käsitteestä ks. esim. Mäenniemi, Otto. 2008. "Joustopien vaikutus tulevaisuuden työelämään - Pysyykö ammattiliike aktiivisena toimijana", *SAK-Tutkimustietoa* 2/2008, 44 <http://www.sak.fi/suomi/ServiceServlet?type=attachment&source=SAKAttachments&id=652>; funktionaalisesta tulonjaosta kehittyneissä maissa ks. Onaran, Özlem. 2006. *Labor's Share in Developing Countries in the Era of Globalization*. Vienna University of Economics and Business Administration; Onaran, Özlem. 2009. "From the Crisis of Distribution to the Distribution of the Costs of the Crisis - What Can We Learn from Previous Crisis about the Effects of the Financial Crisis on Labor Share?". Political Economy Research Institute. University of Massachusetts Amherst." http://www.global-labour-university.org/fileadmin/GLU_conference_TISS_2009/Submitted_papers/OEzlem_Onaran.pdf; funktionaalisesta tulonjaosta Suomessa, ks. Savela, Olli. 2006. "Työtulojen osuus tulokakusta pienentynyt", *Hyvinvointikatsaus* 3/2006, http://www.stat.fi/tup/hyvinvointikatsaus/hyka_2006_03_savela.html

10 Platt, Tony. 2003. "The State of Welfare - United States 2003", *Monthly Review* Volume 55, nro 5/2003. <http://www.monthlyreview.org/1003platt.htm>

11 Emt.

12 Emt.

13 Varsinaisen työvoiman korvaaminen puoli-ilmaisella, ja yritysten kannalta *ilmaisella* työvoimalla

malla on yleistynyt käytäntö myös Suomessa, jossa vuonna 2008 13 prosenttia työvoimasta, eli 320 000 työläistä teki työtä palkatta erilaisten työvoimapoliittisten järjestelyjen puitteissa. Universaalien oikeuksien korostamisen sijaan Suomessa on viime vuosina korostunut oikeistolainen *Workfare*-tyyppinen mentaliteetti.

[14](#) Ks. McNally. 2009, 45.

[15](#) Lapavitsas, Costas. 2009a; Lapavitsas, Costas. 2009b: "Financialized Capitalism - Crisis and Financial Expropriation", *Historical Materialism* 17 (2009);

[16](#) Lapavitsas. 2009a, 8, 14-15; McNally 2009, 56; Harvey 2005, 32.

[17](#) Lapavitsas 2009a, 8, 16; Lapavitsas 2009b, 127-128, 134, 143-144; dos Santos, Paolo: 2009a. "At the Heart of the Matter - Household Debt in Contemporary Banking and the International Crisis", *Research on Money and Finance - Discussion Paper* 11, 7.
<<http://www.soas.ac.uk/rmf/papers/file51264.pdf>>.

[18](#) Konings, Martijn & Panitch, Leo. 2009. "Myths of Neoliberal Deregulation", *New Left Review*, nro. 57, May-June 2009, 73.

[19](#) Lapavitsas 2009a, 19; dos Santos, Paolo. 2009b "On the Content of Banking in Contemporary Capitalism", *Historical Materialism* 17.

[20](#) Lapavitsas 2009a, 8; Lapavitsas 2009b, 115.

[21](#) Konings & Panitch. 2009, 72; McNally 2009, 72.

[22](#) Ks. esim. Midnight Notes Collective and Friends. 2009. "Promissory Notes - From Crisis to Commons". 3 <http://www.midnightnotes.org/Promissory%20Notes.pdf>

[23](#) Lapavitsas. 2009a, 4-6, 9, 12.

[24](#) Konings & Panitch. 2009, 76.

[25](#) Mt. 75.

[26](#) Ks. Wikipedia artikkeli "Suprime Mortgage Crisis"
http://en.wikipedia.org/wiki/Subprime_mortgage_crisis

[27](#) Reuters: <http://www.reuters.com/article/companyNewsAndPR/idUSNYS00752420091112>

[28](#) Torvalds, Nils. 2009. "Yhteiskunnallisia ratkaisuja, sääntelyn purkua ja markkinayllätyksiä". Teoksessa Torvalds (toim.) *Onnenpyörä vai venäläinen ruletti - Finanssikriisi 2008-2009. Tausta, kulku ja seuraukset*. 20.

[29](#) Ks. Lordon, Frédéric. 2007. "Maailma rahoitusmarkkinoiden panttivankina". *Le Monde Diplomatique* IV/2007. <http://www.maailmantalous.net/?q=fi/node/260>

[30](#) Ks. Lapavitsas 2009b, 120-1241.

[31](#) Lindström, Kim. 2009. "Rahoituskriisi ja pankkien kaatuminen." Teoksessa Torvalds (toim.) *Onnenpyörä vai venäläinen ruletti - Finanssikriisi 2008-2009. Tausta, kulku ja seuraukset*. 58-66; Torvalds, Nils (toim.). 2009. *Onnenpyörä vai venäläinen ruletti - Finanssikriisi 2008-2009. Tausta, kulku ja seuraukset*. 110-113.

32 Lapavitsas 2009a, 19.

33 Ks. Torvalds 2009, 23-25 (Yhdysvaltojen kotitalouksien velan kasvua kuvaavat tilastot)

34 Wikipedia artikkeli "Suprime Mortgage Crisis".
http://en.wikipedia.org/wiki/Subprime_mortgage_crisis

35 McNally 2009.

36 Ks. Vähämäen kirjoitus "Kriisiä vai työtä" blogissa *Itsen alistus* (lokakuu 2009). <http://itsenalistus.wordpress.com/2009/10/09/kriisia-vai-tyota/>

37 "Les Abécédairiens de la Crise: Crack-Capitalism". *Multitudes* 37/38 automne 2009
<http://multitudes.samizdat.net/Abecedaire-Deboule>. Ajatuskulku on tietenkin varastettu John Hollowaylta. Ks. Holloway. 2006. "We are the Crisis of Abtstract Labor".
http://www.periferike.org/periferike_06/archivio.php?lingua=eng&pagina=archivio&Id=25

38 dos Santos 2009a 4.

39 Termonen, Markus. 2009. "Talouskriisi ja tehdasvaltaukset". *Megafoni* 3/2009.
<http://www.megafoni.org/index.php/julkaisut/2/78-kiina-kriisissae-syy-paniikkiin>

40 Congchao.org. 2009. "Kiina kriisissä - Syy paniikkiin?". *Megafoni* 2/2009.
<http://www.megafoni.org/index.php/component/content/article/59-0309/109-talouskriisi-ja-tehdasvaltaukset>

Fordismin kriisistä globaaliin talouskriisiin

Joel Kaitila

Artikkeli tarkastelee kapitalismin kehitystä fordismista ja sen kriisistä postfordismiin sekä meillä olevaan kapitalismin globaaliin kriisiin. Analyysin kohteina ovat amerikkalaisen fordismin kriisi, luokkateoria ja postfordistisen kapitalismin suhde nykyiseen kriisiin sekä muutoksiin globaalissa luokkakompositiossa. Tarkastelu sidotaan yhtäältä regulaatiokoulukunnan käsitteistöön ja toisaalta analyysiin, joka käsitteellistää luokkasuhteet kapitalismin liikevoimana. Kapitalismin kehitys- ja kriisitendenssejä analysoidaan suhteessa työväenluokan kompositiossa tapahtuneisiin muutoksiin ja luokkakomposition sisällä vaikuttaviin subjektiivisuuksiin. Artikkelin kyseenalaistaa ajatuksen kapitalismin objektiivisista tai rakenteellisista liikelaeista, tai artikuloi niiden "kaksinaisluonteen". Kapitalismin historiallisia kehityslinjoja tarkastellaan tässä luokkakomposition kehitystä ja pääomien kasautumista välityksellisesti ilmenevien subjektiivisuuksien aikaansaamina tendensseinä, ei omalakisina ja subjektittomina prosesseina.

1. Ongelmakentän hahmottelua¹

Näyttäisi yleisesti vallitsevan käsitys, että 1970-luvulle asti kapitalismi oli enemmän tai vähemmän analysoitavissa marxilaisen käsitteistön avulla. Toisaalta on esitetty, että olemme asettuneet uudenlaiseen postfordistiseen kasautumisen järjestykseen, jota Marxin ja fordismin analyytikkojen teoretisoimat ristiriidat eivät välittömästi piinaa. Ikään kuin pääomien kasautumiskriisien ja luokkataistelujen kaltaiset ristiriidat piinaisivat 2000-luvun kapitalismia lähtemättömästi eri tavoin kuin kapitalismia ennen 1970-luvun loppua. Näkemys implikoi ajatuksen siitä, että kapitalismin marxilainen jäsentäminen on käynyt entistäkin ongelmallisemmaksi.

Hahmottelen tässä artikkelissa Marxille ja luokkakäsitteistölle rakentuvaa tapaa jäsentää kapitalismin kehitystä "fordismin kriisistä nykyiseen talouskriisiin". Hyödynnän luokkakomposition teoriaa ja regulaatiokoulukunnan käsitteistöä. En referoi käsitteitä, vaan laitan ne töihin ja törmäytän niitä yhteen. Tarvitaan luokkataistelunäkökulma kapitalismin viimeaikaiseen kehitykseen. Suurpiirteinenkin kokonaisanalyysi on tehtävä luokkakomposition käsitteen avulla, siis ali ja ohi "fordismin" ja "postfordismin" kaltaisten kapitalismia periodisoivien ja spatialisoivien jäsennysten. Tarvitaan lyhyesti sanottuna teoria globaalista sekamuotoisesta kasautumisregiimistä, joka ymmärtää katkosten lisäksi paremmin kapitalismiin sisältyviä jatkuvuuksia.

Marxilaisen ekonomiakritiikin käsitteet voivat ylipäänsä olla elossa vain jos niiden kautta asetetaan ja ratkaistaan ongelmia. Koska niiden kohteena ovat yhteiskunnallisten suhteiden historialliset muodot, ne ovat luonteeltaan *avoimia*.² Tämä koskee vielä enemmän määrin Marxin metodia analysoida kapitalismia luokkasuhteiden totaliteettina. Marxin tapa jäsentää kapitalismia on tärkeämpi kuin Marxin yksittäiset käsitteet. Esitän että marxilainen ekonomiakritiikki tarjoaa edelleen vankan perustan kapitalismianalyysille, vaikkei tarkasteltujen ilmiöiden kokonaisuus olisikaan niin "yksinkertainen" kuin mitä sen oletettiin olevan "silloin ennen" eli että se vastaisi 1800-luvun lopun tai 1900-luvun alun kapitalismien empiiristä todellisuutta.

En kannata ekonomiakritiikin korvaamista teorialla postfordistisesta kapitalismista. Ennen glo-

baalin talouskriisin murtautumista populaariin tietoisuuteen syyskesästä 2008 tämän diskurs- sin puitteissa ei juuri keskusteltu kapitalismin *systeemitasoisesta* kasautumiskriisistä. Päinvastoin, mikäli postfordismin teoreetikkoja luetaan kirjaimellisesti, voidaan paikantaa väittämiä, joiden mukaan pääomien kasautumiselle olisi pitänyt olla sangen hyvät edellytykset. Ekonomiakritiikin näkökulmasta tällaiset kannat ovat ongelmallisia. Ristiriita kahden jäsenystävän välillä ei ole halvaannuttavaa vaan päinvastoin motivoi ajattelemaan.³

Yhtäältä vasemmistolla on siis optimistinen teoria uudesta fordistisen kapitalismin ristiriidoista vapautumassa olevasta ja vasta hahmottuvasta uudesta tietokykykapitalismin muodosta.⁴ Toisaalta sillä on uusliberalismin lyhyt historia ja sen analyyttikkojen pessimistinen näkemys.⁵⁶ - eli miksi nykykapitalismin perusaineksista syntyy kasautumisen ja uuden kasvukauden sijaan globaali talouskriisi? Molemmilla analyyseilla on totuus pohja ja paljon annettavaa. Kun postfordismia koskeva optimistisempi analyysi yhdistetään työväenluokan tappiota manaaviin uusliberalismianalyyseihin on kaiketi kysyttävä: miksi nämä sisällöt saavat tämän muodon

2. Luokkataistelunäkökulma fordismin kriisiin

Kuinka lähestyä fordismia ja sen kriisiä? Miten tämä asiakokonaisuus suhteutuu uusliberalis- miin?

Keskustelu uusliberalismista on ollut eräänlainen yleiskieli suomalaisen vasemmiston tavassa hahmottaa kapitalismin viimeisiä vuosikymmeniä. Uusliberalismikeskustelu on tyypillisesti ollut luonteeltaan pessimististä. Puhutaan työväenluokan poliittisten tappioiden sarjasta. Tämä on ymmärrettävää, sillä diskurssi uusliberalismista on usein keskittynyt tuottamaan uusien ihmis- ten, instituutioiden ja pääomien liikkeiden hallinnan muotojen tarkastelua. Hyvinvointivaltion alasajo on ollut sen keskeinen teema.

David Harvey on ollut keskeinen hahmo uusliberalismikeskustelun teoreettisena viitepisteenä ja hänen käsityksensä uusliberalismista on avoimesti luokkaristiriitaisuuksia korostava. Kom- munistisesta näkökulmasta tämä vasemmiston viralliseksi historiantulkinnaksi muodostunut ja sinänsä osuva analyysi ei kuitenkaan ole vielä riittävä. Harveyn käsitystä uusliberalismista oi- keiston ja pääomaluokan hankkeena murtaa 1960/1970-luvuilla vahvistunutta työväenluokan valtaa keynesiläisen talouspolitiikan romuttamisen keinoin voidaan laajentaa. Harvey korostaa kyllä luokkataistelua, mutta hänen analyysinsä ei tunnista adekvaatilla tavalla työväenluokkaa uusliberalismina tunnetun historiallisen kamppailun *aktiivisena subjektina*.⁷

Megafonin entistä korostetummin luokkateoreettista ja luokkapoliittista puhetapaa on kritisoi- ton ja usein epätasällisin tavoin siitä, tästä ja tuosta luokkareduktionismin muodosta. Ylei- simpänä ja lähes aina täsmentämättömänä syytteenä on ollut se, että luokkateoria "redusoi subjektin yhteiskunnallisiin rakenteisiin".

Megafonin luokkapuheen kritiikkiä on tuskin esitetty Descartesia seuraten, mutta sen muoto on tyypillisesti heijastanut tämän tuttua tokaisua lisäämällä siihen yhden askeleen: Luokkareduk- tionismin muodon X on esiinnyttävä Megafonissa; siispä se on olemassa, koska sen täytyy olla olemassa; ja se esiintyy Megafonissa. Mikäli luokkareduktionismin muoto X on kuviteltavissa, Megafoni on luokista puhuessaan välttämättä syylistynyt siihen.

Omaa lähestymistapaani voisi melkein pä syyttää päinvastaisesta - siitä, että redusoin raken- teet subjektiivisuuteen tai nurinkääntymisen dialektiikkaan. On vielä oma kysymyksensä käy- tetäänkö luokkaa analyyttisena kategoriana vai poliittisena tunnuksena - vai molempina, kuten tässä artikkelissa teen.

Puran näitä käsityksiä. Esitän, miten luokkataistelujen yksittäisistä instansseista syntyi 1960/1970-luvuilla fordismin kriisiyttänyt luokkataistelujen "artikulaatio". Siinä yksittäiset,

hetkelliset ja konkreettiset luokkataistelun momentit artikuloituivat keskenään, jolloin niiden vuorovaikutuksesta syntyi tendenssi, joka oli latteasti ilmaistuna enemmän kuin osiensa summa. Luokkataistelujen historialliset artikulaatiot yhdistävät empiirisiä kamppailuita, mutta niiden artikulaatioiden tulokset *ilmenevät välityksellisesti*. Artikulaatiot ilmenevät vaikutuksiltaan välityksellisesti eli koko kapitalismin kehitystä määrittävinä rakenteellisina, institutionaalisina ja poliittisina tendensseinä. Toisaalta luokkasuhteiden totaliteetin kautta keskenään kommunikoivat tendenssit ja yksittäiset subjektiivisuudet eivät ole ajallisesti ja paikallisesti vain välittömiä ja hetkellisiä ilmiöitä, vaan antavat muodon suuremmille luokkaliikhehdinnän kokonaisuudelle. Syklit jättävät jälkeensä myös kokemuksia, kontakteja ja ideologisia ituja.⁸

Koska analyysin kohteena on työväenluokkaisen subjektiivisuuden ilmeneminen välityksellisesti kapitalistisen yhteiskunnan objektiivisissa rakenteissa ja näiden kehitystendensseinä on vain loogista, että "subjektiiviselle" raivataan tilaa analyysillä, jota voi halutessaan syyttää objektivismista. Oleellista tässä on kuitenkin se, että kapitalismin objektiviteettien ja rakenteiden ("fetismin") käsittäminen *sisäisessä* ja *konstitutiivisessa* suhteessa luokkien subjektiivisuuteen ja luokkakomposition dynamiikkaan mahdollistaa kysymyksenasettelun luokkasubjektiivisuudesta rakenteiden sisällä (rakenteiden ristiriitaisena konstituutona), ja päinvastoin. Näin mahdollistuvat kysymykset kuten miten luokkakompositiossa vallitsevat tendenssit syntyvät ja missä mielessä luokkakompositiossa vallitsevat tendenssit voivat osoittaa vallitsevien "kasautumisregiimin" ja "regulaatiomuotojen" *rajoille* - eli hegeliläisittäin kohti kapitalismin kasautumis- ja luokkavaltamuotojen murtumia.⁹

Etenkin amerikkalaisen autonomimarxismin näkökulmasta on usein esitetty väite, että keynesiläisyyttä ja fordismia ei murtautunut yksin uusliberalististen oppien ja hallinnan käytänteiden tuominen valtapolitiikkaan. Midnight Notes -kollektiivi¹⁰ korostaa tätä artikkelissaan nykyisestä talouskriisistä. Kollektiivin analyysi nykykriisistä tukeutuu yhtäältä amerikkalaisen autonomimarxismin ja Toni Negrin teorioihin kapitalismin kehityksestä. Midnight Notes rakentaa analyysinsä nykykriisistä väitteelle, jonka mukaan amerikkalaisen työväenluokan 1950-luvulta 1970-luvun puoliväliin kehittynyt ja politisoitunut luokkakompositio antoi keynesiläisyydelle kuoliniskun viimeistään 1970-luvulla - ja siis ennen uusliberalismin aikaa. Viitaten historioitsija Howard Zinnin analyysiin amerikkalaisesta yhteiskunnasta kyseisenä aikana voidaan lisätä, että erityisesti 1960-luvulla toimineet kansalaisoikeusliikkeet sekä rotu- ja sukupuolikysymyksiä korostaneet tendenssit olivat osaltaan lisäämässä työväenluokkaisen fordismia vastaan järjestäytyneen liikehdinnän painetta.¹¹

Analyysi ei syvenny amerikkalaisen fordismin kriisin lukuisiin yksityiskohtiin. Se jäsentyy ensinnä Agliettan kasautumisregiimin ja regulaatiomuodon käsitteiden ympärille ja pyrkii näiden käsitteiden välityksellä hahmottamaan uusliberalismin lyhyttä historiaa luokkakomposition muutosten kautta. Luokkakomposition yhteydessä Agliettan käsitepari heijastaa Sergio Bolognan ja Toni Negrin yrityksiä laajentaa Mario Trontin, Raniero Panzierin ja Romano Alquatin "objektivistista" luokkakomposition käsitteistöä.¹² Agliettan käsitteet jäsentävät, karkeasti ottaen, luokkataistelujen ja luokkakomposition kehityksen "yhteiskunnallis-kulttuurisen" ja "taloudellisen-poliittisen" momentin suhteellista autonomiaa toisistaan. Jaottelu on välttämätön, jotta amerikkalaisen työväenluokan käymiä "välittömiä" luokkataisteluja voidaan ymmärtää suhteessa 1960-luvun yleisempään yhteiskunnalliseen liikehdintään Yhdysvalloissa.

Autonomimarxilaisten mukaan luokkakomposition muutokset ja työläisten taistelut *aiheuttivat* fordismin ja keynesiläisyyden kriisin. Harveyta mukaillen on perusteltua väittää, että 1970-luvun puolivälissä alkanut uusliberalistinen poliittinen hanke on nähtävä oikeistolaisena reaktiona eli *seurauksena* autonomimarxilaisten hahmottelemien luokkaristiriitojen historiallisista kehitykslinjoista. Edelleen Harvey tähdentää, että uusliberalismi on ollut eliittien luokkatietoinen poliittinen hanke työväenluokan 1970-luvulla liian voimakkaaksi käyneen poliittisen komposition horjuttamiseksi.

Hegeliltä ja Marxilta lainaava voi syyttää kutsua Harveyn analysoimaa uusliberalistista fordismin

ja keynesiläisyyden romuttamisen projektia amerikkalaisen marxismin sekä työväen- ja kansalaisoikeusliikkeiden *Aufhebungiksi*. Tämä pitää paikkansa sekä teoriassa että käytännössä. Pitkällä aikavälillä tarkasteltuna uusliberalismi käänsi nurin työläisten ja kansalaisoikeusliikkeen keynesiläistä politiikkaa ja amerikkalaista fordismia vastaan suuntaamat poliittiset hankkeet. Paikkoja vaihtoivat myös autonomien ja Harvey'n analyyseissa esiintyvät liikkeet: työväenluokan aloitekyky tuotti vaikutuksia, jotka kääntyivät lopulta uusliberalistien aloitekyvyn iduiksi.¹³

Uusliberalistisen hegemonian myötä yhteiskunnallisten liikkeiden harjoittama käytännöllinen ja teoreettinen kritiikki käännettiin 1970-luvulla porvariston luokkataisteluaseeksi. Kun keynesiläiset talouspolitiikan metodit alkoivat murentua, oikeisto kykeni luomaan sen raunioille politiikkoja (*policy*), joilla painettiin alas liian korkeiksi karanteita reaalipalkkoja työväenliikkeen repression, keinoitekoisen inflaation ja julkishallinnon rahoituskriisin avulla.¹⁴ Vaikka uusliberalismi oli globaali ilmiö, sen amerikkalaisen variantin kova ydin konstituoitiin näissä kamppailuissa.¹⁵ Seuraava askel olikin jo itse asetelman nurinkäöntäminen uusliberalismin otteen tiukentuessa: 1980-luvulta eteenpäin institutionaalinen vasemmisto on käynyt jatkuvaa ja varsin epätoivoista puolustustaistelua turvataksaan edes 1960- ja 1970-luvuilla saavutettujen voittojen mahdollisimman hitaan murentamisen.

3. Fordismin aspektit: kasautumisregiimi ja regulaatiomuoto

Yllä on esitelty prisma, jonka lävitse uusliberalismin lyhyttä historiaa koskevia analyyseja voidaan lukea suhteessa luokkakomposition teoriaan. Varsinaisten luokkataistelujen historiallisen jatkumon ajattelu edellyttää asian sisällöllisempää tarkastelua. Tätä voidaan pohjustaa ottamalla Agliettan käsitepari kasautumisregiimi ja regulaatiomuoto käsittelyn johtolangaksi.

Aglietta esittää käsiteparin amerikkalaista "fordismia" ja sen historiallisia muotoja tutkivassa *Theory of Capitalist Regulation* -teoksessaan.¹⁶ Agliettan kirja edustaa niin sanottua marxilaisen reaalianalyysin perinnettä ja tarkemmin ranskalaisen "regulaatiokoulukunnan" analyysitapaa. Aglietta tutkii amerikkalaisen fordismin kasautumisregiimin vaiheita. Erityisesti kirjan teoreettisia osia voidaan pitää regulaatiokoulukunnan analyysivälineiden ja metodien kehittelyn alkusysäyksenä. Aglietta esittää kirjassaan varsin eklektisen mutta jäsentyneen yhdistelmän erilaisten marxismien (Althusser, Negri, ranskalaisen kapitalismin reaalianalyysin perinne) keskeisistä ajatusmuodoista ja kytkee näkemyksensä kapitalismin kehitystä käsittelevään historian tutkimukseen.

Kasautumisregiimi ja regulaatiomuoto muodostavat Agliettan kapitalismiteorian ytimen. Kyse on kahdesta eri tulokulmasta tarkastella niitä materiaalisia ja yhteiskunnallisia järjestelyjä, jotka pääoman kasautumisen kulloinenkin historiallinen vaihe edellyttää. Kapitalistisen yhteiskunnan institutionaaliset muodot, normit ja käytännöt puiteistavat ja materialisoivat palkkatyön ja pääoman välisen yhteiskunnallisen suhteen historiallista kehitystä. Agliettan käsitepari tarkastelee siis pääoman kasautumisen ja kapitalististen yhteiskuntasuhteiden uusintamisen rakenteellis-institutionaalisia edellytyksiä. Kasautumisregiimi ja sen regulaatiomuodot eivät ole historiattomia rakenteita tai irrallaan subjektiivisista tendensseistä, vaan konstituoituvat suhteissa luokkien välisen jännitteen kehitykseen, tai tarkemmin sanoen välittävät sitä.

3.1. Kasautumisregiimi

Kasautumisregiimi on Agliettan kapitalistisen yhteiskunnan dynamiikkaa käsittelevän analyysin kattokäsite.¹⁷ Aglietta katsoo, että koko reaalille kohteelle - kuten Yhdysvalloille - ominaisen kapitalismin kasautumisen dynamiikan täsmällinen tavoittaminen ei onnistu vain yhden välittävän keskusterman avulla. Kasautumisregiimin vastinpariksi asettuu regulaatiomuoto. Väärinkäsitysten välttämiseksi on hyvä tähdentää, että vaikka kasautumisregiimin ja regulaatiomuodon

välisen dialektisen suhteen esikuvana ovat Marxin surullisenkuuluisan vuoden 1859 *Zur kritik der politischen ökonomie* -teoksen "struktuurilistisen" Alkulauseen "tuotantosuhdet" ja "tuotantovoimat", Agliettan teoria on reaalianalyysin työkaluna moniulotteisempi ja dynaamisempi kuin Alkulauseen postuloima teoria perustasta ja päälylsrakenteesta - tai mikään sen variantista.¹⁸

Agliettan jäsennyksiä on kritisoiu "struktuurilismista". Nähdäkseni ne kuitenkin jättävät perusta/päälylsrakenne-dualismia enemmän tilaa subjektiivisuudelle kapitalismin historiallisen dynamiikan muotojen konstituutiota tarkasteltaessa. Lisäksi Agliettan jäsenny vastaa enemmän kypsän Marxin näkemystä kapitalismista luokkasuhteiden totaliteetin monitasoisena kokonaisuhteytenä, jossa spatiaalisen perusta/päälylsrakenne -metaforan implikoimalle erilliselle ideologiselle ylärakenteelle ei näyttäisi löytyvän paikkaa. Onkin vain loogista, ettei Aglietta tarkastele esimerkiksi kulutusnormien yhteydessä "ideologioita" omana sfäärinään, vaan pitää kiinni niiden perustasta luokkasuhteiden kokonaisuhteydessä. Samalla hänen metodinsa etuna on se, että hän tunnistaa ja artikuloi näiden ilmiöiden eritasoiset ja erisuuntaiset kehitysmahdollisuudet.¹⁹

Aglietta korostaa, että hänen tutkimansa amerikkalaisen kapitalismin fordistinen kasautumisregiimi sisälsi aina 1970-luvun puoliväliin saakka selkeän perustendenssin *suhteellisen lisäarvon tuottamisen menetelmien*²⁰ välityksellä tavoiteltuun talouskasvun malliin. Se hahmottui yhteiskunnallisten tuotantovoimien ja työnjaon kehityksen, suhteellisen vakaan palkkamuodon ja kulutustasojen regulaation ja pääoman kasautumisstrategioiden kokonaisuhteytenä.

Kasautumisregiimi liittyy "välittömän tuotantoprosessin"²¹ analyysin tasolla ensisijaisesti siihen pääoman yhteiskunnallisen tuotannon *hegemoniseen* muotoon, joka kulloisenkin historiallisen epookin puitteissa vallitsee. Agliettan tarkasteleman fordistisen kasautumisregiimin vallitessa tällainen hegemoninen muoto perustui eittämättä teknologisesti kehittyneelle, työnjakonsa suhteen pitkälle eriytyneelle ja suurivolyymiselle massateollisuudelle. Tällainen yhden muuttujan eristäminen ja löydösten periodisointi ei kuitenkaan kata koko kasautumisregiimien analytiikan kenttää ja on hyödyllinen jäsennystapa lähinnä heuristisena apuvälineenä, jolla hahmottaa fordismin dynamiikan raameja.²² Aglietta jäsentää Yhdysvaltojen esimerkin kautta kapitalismin kasautumis- ja uusintamisdynamiikkaa kokonaisuudessaan. Agliettan käsitteet siis hahmottavat kapitalismia ristiriitaisena totaliteettina; sen ilmiöiden limittäisyyden lisäksi on pidettävä mielessä kasautumisregiimin ja regulaatiomuodon suhteellinen autonomia toisistaan. Aglietta korostaa samaa kohdetta eri näkökulmista lähestyen, etteivät kasautumisregiimin määreet ja sen regulaatiomuodot (ks. seuraava luku) asetu välittömästi harmonisena tai orgaanisena jatkumona.²³

Asian voi ilmaista ehkä parhaiten hegeliläistä välityksen kategoriala hyödyntämällä. Välityksessä on yhtäältä kyse määrätyn muotoisen suhteen asettamisesta heterogeenisten elementtien välille; elementtien välittömät määritykset vaikuttavat niiden vuorovaikutussuhteen muotoon, joka puolestaan vaikuttaa elementtiensä käyttäytymiseen ja ominaisuuksiin. Koko asetelma luo vuorovaikutuksellisen dynamiikan, jossa kokonaisuhteyden osien sisäiset ristiriidat sekä osien ja kokonaisuuden väliset ristiriidat saavat dynaamisen kokonaisuhteyden muodon, jonka sisällä ristiriidat voivat liikkua välittömästi purkautumatta.

Agliettalle Kasautumisregiimi ja regulaatiomuoto ovat makrotason käsitteitä, jotka ovat monitahoisissa ja monitasoisissa suhteissa toisiinsa: ne edellyttävät toisensa ja asettavat toisensa, mutta eivät käy olemassaolon muodoiltaan ja yksityiskohtaisilta määreiltään välittömästi yksiin. Kasautumisregiimit ja regulaatiomuodot kehittyvät eri tahdissa, eri tendenssien ajamina ja voivat aivan hyvin antaa toistensa kehitykselle täysin erisuuntaisia impulsseja. Agliettan teoria pyrkiikin hahmottamaan makrotasoisien rakennanalyysin keinoin *murtumien* mahdollisuuksia näiden kahden instanssin välisessä suhteessa ja hahmottamaan, miten luokkataistelu tuottaa murtumispaineita kapitalistisen yhteiskunnan uusintamisyhteydessä.²⁴

Aglietta sitoo Marxia seuraten kasautumisregiimin käsitteellä yhteen kapitalistisen kasautumisen ja tämän välityksellä tapahtuvan kapitalistisen yhteiskunnan *uusintamisprosessin*.²⁵ Agliettan uusintamisen käsite viittaa yhtäältä kapitalistiseen tapaan uusintaa yhteiskuntaa tyydyttämällä sen muodostavien yksilöiden ja alajärjestelmien materiaaliset tarpeet markkinavälitteisesti ja pääoman kasautumisen edellyttämällä tavalla. Toisaalta kasautumisregiimi viittaa itse pääomasuhteen ja muiden kapitalistista yhteiskuntaa luonnehtivien yhteiskunnallisten suhteiden kuten tuotantosuhteiden uusintamisen tapaan.

Yhtäältä kapitalistinen kasautuminen on Agliettaa seuraten laadullisessa mielessä aina uusintamisen ja uusiutumisen prosessi.²⁶ Ajatuksella viitataan kapitalistisen uusintamisprosessin muotoon omat edellytyksensä eli palkkatyö/pääoma-suhteen alati uusintavana kehämäisenä prosessina. Toisaalta prosessi uusintaa tendenssimäisesti myös omat yhteiskunnalliset edellytyksensä; laajennetussa mittakaavassa (mikäli kasautumista tapahtuu) ja laadullisesti muuttuvissa ilmiöissä (tapahtuipa kasautumista tai ei). Marx ja Aglietta korostavatkin, että jo pelkä määrällinen kasautuminen ja kapitalistien välinen kilpailu aiheuttavat välttämättä uusiutumispaineita kasautumisregiimin konkreettisille tuotanto- ja jakeluprosesseille, yhteiskunnallisen työnjaon kulloisenkin muodolle, tulonjako- ja palkkamuodoille sekä näitä sääteleville instituutioille. Oman paineensa asettavat näihin rakenteellisiin ja institutionaalsiin järjestelyihin yhteydessä olevat poliittiset kamppailut.²⁷

Kasautumisregiimin käsitteellä Aglietta pyrkii käsitteellistämään kapitalistisen yhteiskunnan uusintamisprosessin ristiriitaisena mutta jatkuvana eli dynaamisena kokonaisuhteytenä (totaliteettina). Yhden kasautumisregiimin puitteissa kasautumisen välityksellä tapahtuva uusintamisprosessi voi saada useita empiirisiä toteutumismuotoja, mutta lopulta yhden kasautumisregiimin peruselementtien välisten suhteiden uudelleenjärjestelyjen eri kombinaatioiden määrä on käytännöllisesti katsoen rajoitettu. Näin on siksi, että uusintamis- ja kasautumisprosessien kehäkiertojen ja luokkataistelujen artikuloimien jännitteiden myötä paljastuu tendenssimäisesti ristiriitoja, jotka uhkaavat kasautumisregiimin perustavien elementtien uusintamista. Ne osoittavat kasautumisregiimin kulloisenkin historiallisen vaiheen rajoille, eli asettavat makrotasoisia uusiutumispaineita tai kriisiuhkia koko kasautumisregiimille. Tällaisesta kriisistä ei enää välttämättä selvitä kasautumisregiimin yksittäisten peruselementtien uudelleenrakentamisen tai olemassa olevien elementtien välisten sisäisten suhteiden uudelleenjärjestelyn keinoin; kyseiset ristiriidat osoittavat jo regiimin historiallisen sietokyvyn rajoille ja niiden yli ja ohi.²⁸

Kasautumisregiimi on siis käsite, joka kuvaa kapitalismin kulloisellekin historialliselle vaiheelle ominaisen tuotantomuodon kehitystendenssejä. Sen momentteina ovat kapitalismin välittömän tuotanto- ja kiertokulkuprosessin historiallisen muodon erityispiirteitä hahmottelevat määreet. Fordismin yhteydessä on luontevaa puhua massateollisuudesta, massayhteiskunnasta ja massatyöläisten kasvavaan kokonaiskysyntään/kulutukseen sidotusta kasautumisen strategiasta. Näiden pohjalta artikuloituivat ne menetelmät ja muodot, joiden välityksellä kasautumisregiimi *vaikuttaa* kapitalistisen kokonaisuhteyden ja sen alajärjestelmien muotoon - eli konstituoii kapitalistisen uusintamisyhteyden kokonaisuuden.²⁹ Kasautumisregiimi viittaa kahtalaiseen "tuotantoon": yhtäältä sekä empiirisesti havaittavissa olevaan että Marxin arvokäsitteistöllä analysoimaan tavaroiden ja pääomien tuottamiseen; toisaalta *omien yhteiskunnallisten edellytystensä* tuotantoon, eli palkkatyön ja pääoman välisen suhteen historiallisen muodon uusintamiseen.

3.2. Regulaatiomuodot

Kasautumisregiimi vastaa kapitalistisen uusintamis- ja kasautumisprosessin "mitä?" ja "miksi?" -muotoisiin kysymyksiin. Regulaatiomuoto välittää näitä kysymyksiä ja vastaa pikemminkin kysymykseen "miten?". Ilmiökenttä, jonka nimeksi on sittemmin vakiintunut regulaatiomuoto, viittaa Agliettan analyyseissa yleisesti luonnehtien historiallisesti määrätyn kasautumisregiimin

"yhteiskunnallisiin edellytyksiin". Se viittaa esimerkiksi niihin yhteiskuntarakennetta koskeviin järjestelyihin, joiden kautta kasautumisregiimin yhteiskunnalliselle uusintamiselle asettamat ehdot pyritään tuottamaan esimerkiksi institutionaalisten rakenteiden, yhteiskunnallisten normien ja poliittisen päätöksenteon kautta. Esimerkkejä on helppo listata vero-, tulonjako-, työvoima- ja koulutuspolitiikasta ja niiden rakenteellisista puitteista yhteiskuntasuunnitteluun, strategisista yhteiskunnan kehityshankkeista lainsäädäntöön, koulutusjärjestelmästä yhteiskunnallisten instituutioiden luomisesta yleiseen järjestyksen valvontaan ja niin edelleen. Yleisesti ottaen regulaatiomuodoissa on kysymys historiallisesti määrätyn pääoman kasautumisregiimin yhteiskunnallisten edellytysten tuottamisesta. Jos asian haluaa ilmaista teoreettisesti, kyse on sen "substanssin" konstituutiosta, jossa ja jonka välityksellä "pääomasubjekti" toteuttaa arvonlisäysimperatiiviaan.³⁰

Regulaatiomuotojen analyysin esikuvana voi pitää Marxin *Pääoman* toisessa kirjassa esittelemiä uusintamiskaavoja.³¹ Kuitenkin Agliettan regulaatiomuodot *problematisoivat kapitalismin uusintamisprosesseja* Marxia *eksplisiittisemmin yhteiskunnallisina ja lähtökohtaisesti konfliktuaalisina prosesseina*.³² Regulaatiomuotojen analyysia voi pitää Marxin skeemojen jatkokehittelynä. Lyhyesti luonnehtien Marxin reproduktioskeemat pyrkivät olemaan kapitalistisen yhteiskuntamuodon *materiaalisia* uusintamisen prosesseja ja *näiden prosessien ristiriitoja* eli kapitalismin kokonaistaloudellisia säännönmukaisuuksia hahmottamaan pyrkiviä ajatusmuotoja. Kapitalistinen uusintamisprosessi toteutuu pääomien kasautumisen välityksellä, mikä asettaa yhteiskunnallisten tuotantovoimien, yksilöiden, instituutioiden sekä luokka- ja tuotantosuhteiden kokonaisuuden uusintamiselle määrätynlaisia reunaehtoja. Regulaatiomuodolla viitataan yleisesti niihin suostuttelun tekniikoihin ja yhteiskunnallisiin käytänteisiin, joiden avulla kasautumisregiimin ja sille ominaisen luokkasuhteiden historiallisen muodon ristiriitoja pyritään välittämään. Yhdessä nämä tekijät muodostavat Marxia ja Aglietta mukailleen kapitalismin ristiriidat ja näiden välitysmuodot, eli kapitalismin historiallisen kehitysdynamiikan hallitsevat muodot.

Alain Lipietz³³ summaa haastattelussa "Rebel Sons: The Regulation School" regulaatiomuodon käsitteen tarkasteleman kentän ja suhteuttaa sen kasautumisregiimin käsitteeseen seuraavalla tavalla. Regulaatiomuodon käsite viittaa niihin institutionaalisiin järjestelyihin ja menettelytapoihin, yksilöiden "habituksien", tapoihin ja tottumuksiin, yhteiskunnallisiin suostuttelukäytänteisiin - siis kapitalistisen yhteiskunnan "pelin sääntöihin", niiden reflektiiviseen tuntemiseen ja näiden sääntöjen omaksumista edistäviin käytänteisiin. Toisaalta käsite viittaa mykkiin kapitalistisen pakkovallan muotoihin, joiden kohdeherkkää konstituomista ja käytäntöön panemista kulloinkin historiallinen kasautumisregiimi ja tämän tuotanto- ja yhteiskuntarakenne edellyttää. Regulaatiomuodon käsite on vähintään perheyhtäläinen luokkakomposition käsitteelle, vaikka se valottaakin kapitalismia eri näkökulmasta.

Klassisen marxismin kielellä regulaatiumuoto viittaa siis niihin materiaalsiin käytänteisiin, joiden välityksellä kapitalistisen kasautumisen "liikelait" ristiriitoineen ja poliittisine konflikteineen ovat konkreettisesti olemassa. Tässä on välttämätöntä täsmentää, että kapitalismin liikelait ovat dialektinen kategoria, eikä niitä ankarasti ottaen ole olemassa niiden yhteiskunnallisten ja materiaalistien prosessien ulkopuolella, joiden sisältämien tendenssien ilmausta kapitalismin liikelait ovat. Käsitteellisessä mielessä skeemaa on jäsennetty seuraavasti: kapitalismin "liikelait" ilmaisevat pääoman ja arvon kierron "yhteiskunnallisen objektiivisuuden muotojen" ja kapitalismissa vallitsevan "subjektiivisuuden ristiriitaisen muodon"³⁴ välistä *toiminnallista* suhdetta. Kapitalismi on tekemistä, mutta pääoman kasautumisella on monitasoisia tekijöitä eli subjekteja.

3.3. Fordismi kasautumisregiimin ja regulaatiomuodon kokonaisuhteytenä

Marxia seuraten näiden elementtien välinen historiallisesti määrätty dialektiikka konstituoii kapitalismin liikelait eli ne rajat, joiden puitteissa kapitalistinen yhteiskunta ja sen uusintamisyhteys voi niin sanotusti liikkua. Pääomasuhde materialisoituu eli saa konkreettisia "olemassaolon

muotoja"³⁵ määrätyn kasautumisregiimin ja regulaatiomuodon sisällä. Gunnin skeema avaa näkökulman Marxin ja regulaatiokoulun käsitteisiin, joiden avulla voidaan ymmärtää kapitalismin uusintamista ristiriitaisena kokonaisuhteytenä. Vaikka Marxiin tukeutuvat kategoriat pyrkivät tarkastelemaan pääomasuhteen uusintamista, ne *eivät* sulje pois kapitalismin ristiriitoja sen enempää kuin luokkataisteluaan. Itse asiassa *sekä* regulaatiokoulukunta *että* Marx korostavat *luokkaristiriitaa* kapitalistisen yhteiskunnan "ontologisen syvärakenteen"³⁶ olemuksellisenä määreenä. Teorian tulee artikuloida sen konkreettisia ja historiallisia ilmenemismuotoja. Vaikka regulaatioteoreetikot eivät viljelekään luokkataistelua agitoivaa terminologiaa joka rivillä, esimerkiksi Negrin kautta luettuna heidän kategoriansa eivät lähtökohtaisesti edellytä sitä, että kielletään luokkataistelun subjektiivisuuden relevanssi kapitalismin kokonaisanalyysin yhteydessä.³⁷ Päinvastoin, näiden eri marxismien kategorioiden naittamisessa on kyse pyrkimyksestä antaa luokkataistelulle ja sen liikkeissä konstituoituville yhteiskunnallisille tendensseille välitöntä katutaistelua entistä erittelykykyisempi käsitteellinen rakenne, joka kuitenkin pitää kiinni palkkatyö/pääoma-antagonismin keskeisyydestä. Käsitteistön on siis tunnistettava luokkataistelumuotojen välitykselliset ilmiöt. Vain näin voidaan käsittää välittömät konfrontaatiot ja luokkavoimien vaikutus esimerkiksi kapitalistisen yhteiskunnan instituutioiden sisällä *osana samaa dialektisesti välittyvää luokkataistelun jatkumoa*.³⁸

Välitetymmän käsitteellisen struktuurin hahmottaminen on välttämätöntä myös siksi, että se toimii kahteen suuntaan. Toni Negrin *Marx Beyond Marx* -teoksen metodiluvun hienoin oivallus on sen käsitteellinen täsmäntäminen, miten mainitut luokka- ja kasautumistendenssit eivät vain passiivisesti ilmennä ja taita prisman tavoin yhteen regulaatiomuodon ja kasautumisregiimin ristiriitoja. Päinvastoin Negriä seuraten voidaan yrittää hahmottaa sitä, miten kasautumisregiimin ja regulaatiomuodon ristiriitaisuudet ilmenevät yhteen taitettuina yhteiskunnallisina tendensseinä hieman samaan tapaan kuin voiton suhdeluvun laskutendenssin Laki tiivistää yhteen kapitalismin perustavia ristiriitoja ja *heijastaa* ne yhteiskunnan pinnalle.³⁹ Vastaavasti kapitalismin liikelait eivät ole vain ilmaus tuotantomuodon todellisesta yhteiskunnallis-poliittisesta dynamiikasta, vaan ne esiintyvät myös tuotantosuhteiden ja pääomien liikkeiden tasolta kapitalismin pinnan yhteiskunnalliselle tasolle heijastuvina mykkien taloudellisten pakkojen "voimina". Luokkakomposition ja kasautumisregiimin tendenssien teoreettinen tunnistaminen ja niiden muotoutumisen syiden tiedostaminen on ehtona tendenssien aloitteelliselle politisoinnille luokan intressejä vastaavalla tavalla.

Kapitalistisella palkkamuodolla on vastaavanlainen monia määreitä ja tendenssejä välittävä tai artikuloiva tehtävä regulaatiokoulun teoriassa. Agliettaa seuraten juuri palkkamuoto sitoo kasautumisregiimin ja regulaatiomuodon sekä näiden *kaikki* yksittäiset ja keskenään heterogeeniset momentit yhteen.⁴⁰ Syy palkkamuodon keskeisyydelle on selvä. Palkkamuoto on "viime kädessä" se yhteiskunnallinen muoto, jonka välityksellä kapitalistisen kasautumis-, tuotanto-, ja uusintamisprosessin taloudelliset muotomääräet ja institutionaaliset käytännöt välittyvät kapitalistisen yhteiskunnan pinnalle; palkkamuoto välittää kapitalismin tendenssit ja "lait" yksilöiden arkielämään. Palkkamuoto, ja siihen kohdistuvat regulaatiokäytänteet, on siten keskeinen rakenteellinen keskiö jonka välityksellä pääoma ja kapitalistiluokat pyrkivät suunnittelemaan ja poliittisesti hallinnoimaan kulloisenkin kasautumisregiimin luokka-asetelmien ja asiaan kuuluvien kvalifikaatioin varustettujen työläisten oikeassa mitassa tapahtuvan uusintamisen asettamia paineita ja tendenssejä.⁴¹

Keskeisenä regulaatiomuotona toimivat erilaiset yhteiskunnalliset kulutusta ja talouden toimintaa ohjaavat normit. Niitä voidaan hyvällä syyllä teoretisoida materialisoituneina "ideologian" muotoina - mikäli ideologiaa siis tarkastellaan luokkadynamiikan "diskursiivisina", "kielellisinä" ja esimerkiksi "oikeusmuotoja" koskevinä ilmenemismuotoina.⁴² Myös yhteiskuntapolitiikalla kuten perhemuodon kautta tapahtuvilla regulaatioilla voidaan Agliettaa seuraten katsoa olleen selkeä ideologinen funktio. Massatyöläisyydelle perustuva perhemuoto pyrki tendenssimäisesti välittämään naiset fordistisen kompromissin ja keynesiläisen kokonaiskulutuspolitiikan piiriin joko kotirouvina tai miehiä matalammin palkattuina työläisinä, joilla kuitenkin oli kasautumis-

strategian toteuttamiseen tarvittavaa kulutuskykyä.

Kasautumisregiiminä fordismi oli nimenomaan kasvulle ja tuotantovoimien kehitykselle rakennettu. Tälle perustui myös suhteellisen lisäarvon tuottamisen strategia. Sen regulaatiomuodon keskeinen funktio oli välittää ristiriitaa tuotannon perusyksiköiden eli lohkon 1 (tuotantovälineet) ja lohkon 2 (kulutushyödykkeet) epätasaisen historiallisen kehittymisen välillä.⁴³ Tästä seuraa paitsi arvon epätasaista jakautumista tuotannon peruslohkojen kesken, mutta myös ongelmia tuotannon välttämättömyyksien entistä laajamittaisemman materiaallisen uusintamisen toteuttamiselle. Lisäksi muotoutuu kysymys funktionaalisesta tulonjaosta, eli tarve hallinnoida tätä jakautumista esimerkiksi tuotanto- ja kulutusnormien välityksellä.⁴⁴ Edelleen fordismin perusluonnetta tuotantovoimien kehitykselle rakennettuna kasvuregiiminä heijastivat paineet *kasvattaa* työläisten kulutusnormeja määrällisesti, jotta tuotantovoimien kehitysasteen kannalta optimaalinen kasautumisstrategia mahdollistuisi. Tähän kytkeytyvät myös yhteiskuntapolitiikan suuret väestöä, perhemuotoa ja yhteiskuntasuunnittelua koskevat kysymykset.⁴⁵

Regulaatiomuotojen piiriin kuuluvat siis myös hyvin laajasti ymmärrettynä yhtäältä kaikki se, mitä foucault'laisessa tutkimuksessa on käsitelty otsikon biopolitiikka alla ja toisaalta leimallisemmin marxilaisen perinteen piirissä teoretisoidut ideologian muodot. Kenties Jussi Vähämäen⁴⁶⁴⁷ haasteeseen "kumota" Foucault'n kapitalismianalyysin perustavat väittämät voidaan vastata proaktiivisesti eli kehittelemällä Foucault'n omia ratkaisuja vastaavat skeemat ekonomiakritiikin käsitteellisen struktuurin puitteissa. Asetelman etuna on se, ettei tarvitse laskea irti Marxin työnarvoteoriasta, lisäarvoteoriasta ja pääomateoriasta, kun niiden jatkokehittelyyn pyritään. Tarvitsee vain asettaa Foucault'n tuotannon muodostama mittava ja tärkeä alaviite oikealle paikalleen. Siis artikuloida "ihmissubjektin hermeneutiikkaa" koskevat avaukset sisäisessä yhteydessä ekonomiakritiikin pääomasubjektin hermeneutiikkaa koskevaan malliin ja vetää tarvittavat johtopäätökset ekonomiakritiikin kahden subjektin käsitteen mallin päivittämiseksi. Lisäksi tarvitaan kriittinen varotoimi suhteessa Foucault'lle ominaisiin subjektiivisuuden tietoisuuden ulottuvuuden käsitteellistämisen tapoihin.

On selvää, että Agliettan laajoja kokonaisuuksia hahmottamaan pyrkivien käsitteiden muotoiluun liittyy limittäisyyden ja päällekkäisyyden ongelmia, joita ei voida selittää pois vetoamalla abstraktisti siihen, että itse analysoitu historiallinen kasautumismuoto muodostaa dynaamisen kokonaisuhteyden (totaliteetin). Aglietta on tästä perillä ja pyrkii kohteen spatiaalisten ja temporaalisten jakolinjojen ja luokittelujen sijaan artikuloimaan totaliteetin momenttien - kapitalistisen uusintamisyhteyden konkreettisten ilmiöiden - eri aspektien suhteen erittelykykyisen teorian.⁴⁸ Karkeasti luonnehtien kasautumisregiimin määreet viittaavat välittömämmin "taloudellisiin" ilmiöihin, regulaatiomuotojen analyysi puolestaan jäljittää samojen tuotantosuhteisiin liittyvien ilmiöiden välittömämmin "yhteiskunnallisia" tai "sosiaalisia" määreitä. Luokkien ja yksilöiden yhteiskunnalliset kulutusnormit sekä näiden yhteys liittojen neuvotteluvoimaan, ideologisiin käsityksiin oikeista palkkatasoista ja funktionaaliseen tulonjakoon kuuluvat regulaatiomuotojen analyysin piiriin. Teknisempi historiallinen erittely reaalipalkkatasoista, sen suhteesta hegemoniseen tuotantoprosessin muotoihin ja vallitsevaan työnjaon muotoon, edelleen pääoman voittojen suhdeluun ja kasautumisen rytmeihin tuotannonalakohtaisesti ja keskimääräisesti ovat puolestaan kasautumisregiimin määreitä jäljittävän jatkotutkimuksen kohteita. Tällainen on myös valtion tuominen konkreettisemmin kuvaan, kuten alussa todettiin.⁴⁹

Fordistinen kasautumisregiimi oli muodoltaan luokkakompromissi, joka tähtäsi kehittyneissä kapitalistimaissa suhteellisen vakaan talouskasvun ja yhteiskuntarauhan takaamiseen. Se oli sidottu kolmen peruselementin varaan⁵⁰:

1) Fordistisen kasautumisregiimin kulmakivenä oli työmarkkinaosapuolten välinen molemminpuolinen poliittinen tunnustussuhde. Se pyrki välittämään luokkakonfliktia poliittisten linjauksien sekä institutionaalisten ja yhteiskuntarakenteellisten käytänteiden kautta. Kompromissin tavoitteena oli sitoa työväenluokan taloudelliset kamppailut ja osa luokan poliittisista kamppai-

luista kapitalistisen kasvun moottoreiksi keynesiläisen talouspolitiikan keinoin. Ensimmäisen välineenä oli massatyöläisille räätälöity palkkamuoto, joka sitoi toisiinsa työn tuottavuuden ja reaalityöläisyydet; jälkimmäisen välineenä toimivat usein välttämättömät reformistisempaa politiikkaa harjoittaneet ay-liikkeen toimijat ja instituutiot.⁵¹ Syntyi taloudellinen kasvumalli, joka oli pakotettu puoltamaan työväenluokan taloudellista "autonomiaa" pyrkiessään takaamaan yhteiskunnan riittävän kokonaiskysynnän ja kulutuskyvyn. Fordistinen kasvumalli oli myös sidottu määrätynlaiseen "työn humanisoinnin" pitkien aaltojen (Julkunen) strategiaan, tuotantoteknologioiden, koulutusjärjestelmien ja työnjaon, yhteiskunnallisten suhteiden organisaatiokenttien kehittämiseen sekä yleiseen demokratian ja sosiaalisen emansipaation ideaaliin.

2) Näitä tendenssejä heijasti ja ilmaisi *hyvinvointivaltio* luokkakompromissin välitysmuotona.⁵² Se toimi yhtäältä välittäjänä työmarkkinaosapuolten välisen kompromissin ja tämän edellytysten takaamiseksi. Toisaalta valtio huolehti tulonjakopolitiikallaan sosiaalisista tulonsiirroista, väestön "biopolitiikasta", sekä kasautumisregiimin vaatimien regulaatiomuotojen konstituutiosta ja ylläpidosta yhteiskuntapolitiikan keinoin.

3) *Suhteellisen autonomien kansallisvaltiollinen keskuspankki*, joka kykeni raha- ja suhdannepolitiikan keinoin luomaan edellytyksiä kahden muun fordistisen kompromissin perustekijän efektiiviselle toiminnalle.⁵³ Suhdannepolitiikka toimi yhtäältä ekstensiivisesti viennin ja tuonnin säätelykanavana rahan arvolla politikoinnin kautta, jolla puolestaan oli myös intensiivisiä vaikutuksia. Toisaalta keskuspankin harjoittaman politiikan avulla luotiin edellytykset yhteiskunnallisille tuotanto- ja kulutusnormeille, joiden varaan talouspoliittiset kokonaisstrategiat rakennettiin. Dollarin irrottaminen kultakannasta vuonna 1971 ja sitominen kansainvälisten valuutamarkkinoiden liikkeiden määrättäväksi merkitsi Bretton Woods -järjestelmänä tunnetun maailmantalouden hallintaratkaisun kriisiytymistä. Se kavensi ratkaisevasti kansallisten keskuspankkien ja näin ollen myös kansallisvaltioiden mahdollisuuksia talouspolitiikan tekijöinä.

Kasautumisregiimi ja sen yhteiskunnalliset regulaatiomuodot konstituivat Marxin kapitalismin analyysien kohteen peruskiven eli *arvolain historiallisen muodon*. Jokainen tietää, vaikkei muuta tietäisikään, ettei *puhdasta* markkinakapitalismia ole ollut olemassa eikä sitä myöskään tule. Tällöin väite, että arvolaki tuhoutui dollarin kultakannasta erottamisen ja fordismen kriisin myötä ei vielä ole kovinkaan voimakas arvolain *jokaisen mahdollisen* historiallisen muodon kritiikki. Kritiikki osuu fordistisen arvolain historiallisiin perustoihin, muttei edemmäs. Osumampi on jo Negrin useassa yhteydessä viljelemä heitto, että arvolaki tuli Nixonin tahdon kummitteleva aave - kunhan ymmärretään arvolain aave *Kommunistisen puolueen manifestin* metaforan mielessä, eikä oikeisesti arvolain romahtamisena. Arvolaki ei ole *puhtaasti* poliittinen järjestyksymys, vaikka poliittinen päätöksenteko määrittää toki kapitalismin yhteiskuntasuhteita ja näiden liikkeitä kiteyttävää arvolakia. *Pääoman* ensimmäisestä luvusta käy, tai pitäisi käydä, selväksi, että arvo-objektiivisuus on yhteiskunnallisten suhteiden konstituiva ei-välittömästi materiaalisuuden objektiivisuuden muoto. Nixonin tai Greenspanin tai jonkun muun keskeisen pääoman luonnenaamiota kantavan taloustoimijan tahto on kyllä artikuloitavissa sen komponentiksi. Tällöin on jo analyttisesti köyhää puhua arvolakiä kuin Marxin käsitteistö (huolimatta siitä mitä hän itse ajatteli) olisi tuomittu liikkumaan oletuksella siitä, että arvolaki toimii kapitalismin poliittisten ja yhteiskunnallisten säätelymuotojen tuolla puolen. Päinvastoin arvolaki, kuten muutkin ekonomiakritiikin peruskategoriat, ovat kulloisenkin kapitalismin vaiheen yhteiskunnallisten suhteiden kiteytymiä. Tällöin arvolakia ei ole olemassa kuin kapitalismin historiallisen kasautumisregiimin ja tämän regulaatiomuotojen *välityksellä* konstituotuna ilmiönä. Arvolain konkreettinen olemassaolon muoto on siten *avoin* historiallisille muutoksille luokkasuhteissa, kasautumisregiimeissä ja sen regulaatiomuodoissa.

Arvolaki ei ole kiveen hakattu "ekonomistinen käsite", vaan viittaa yhteiskunnallisten ja institutionaalisten järjestelyiden sommitelmaan, joka pyrkii takaamaan raamit sille että tuotteet myydään (tai ollaan myymättä) edes *jotakuinkin niiden arvosta* - mitään välittömiä takeitahan tälle ei kapitalismissa ole.⁵⁴ Tässä yhteydessä tuotteiden arvo määräytyy paitsi tuotannossa myös suhteessa kyseiselle kapitalismin historialliselle konstellatiolle ominaisiin funktionaalisen

tulonjaon muotoihin ja sen kasautumisregiimissä vallitseviin pääomien keskimääräistä voittoastetta koskeviin määreisiin - ja odotuksiin. Yllä kuvatut järjestelyt ovat vain konkretisoitu ilmaus ja toinen nimi sille, miten *yhteiskunnallisesti välttämätön työaika arvon määrittäjänä* konstituoituu silloin kun käsite ilmenee kokonaisyhteiskunnalliselle tasolla välittömän tuotantoprosessin sijaan. Näin kolmikohtainen kiteytys fordismista kasautumisregiiminä osoitti myös ne peruselementit, joille kapitalistisen kasautumisen keskiönä toimiva arvolaki tuolloin rakentui.

Yllä esiteltiin fordismin ja tämän kriisiytymisen kannalta keskeisiä seikkoja Agliettan kasautumisregiimin ja regulaatiomuodon käsitteiden avulla. Agliettan tutkimusasetelma on laaja ja suuria linjoja hahmotteleva, mutta sellaisena havainnollinen. Mainittu käsitepari auttaa hahmottamaan sitä, minkälaisia yhteiskunnallisia makrotason rakenteita ja määreitä kapitalismin kasautumismuotojen historialliseen kehitykseen liittyy ja miten ne ovat yhteydessä luokkataistelun muotoihin. Käsitteellisesti ilmaistuna kasautumisregiimit ja regulaatiomuodot ovat kapitalismin perustan muodostavien historiallisesti kehittyvien "yhteiskunnallisten" suhteiden konkreettisia ja materiaalisia välitysmuotoja ja, teoreettisemmin, kuvatun dynaamisen totaliteetin eri prosesseja ja niiden aspekteja taltioivia käsitteitä.

4. Fordismin kriisi ja luokkakompositio

Fordistinen kasautumisregiimi perustui niin sanotulle massayhteiskunnalle: fordistinen luokkakompromissi artikuloitiin massateollisuudelle perustuneen kasautumisregiimin ja työväenluokan palkkatyöläisosan, erityisesti massatyöläisten, suhteellisen korkean yksilöllisen kulutuskäytön ympärille. Massatyöläisten hegemonian kääntöpuolena olivat palkkamuodon välityksellisesti suhteutuneet työväenluokan fragmentit. Näitä voidaan hahmottaa ajattelemalla yhtäältä porvarillisen ydinperhemuodon tai erilaisten sosiaalietuuksien kuten työttömyysturvan kautta massatyöläisten palkkamuotoon "ekstensiivisesti alistettuna" sidottuja työväenluokan osia; toisaalta amerikkalaisen fordismin yhteiskunnallinen työnjako oli rakenteelliselta muodoltaan seksuaalinen ja rodullisia jakolinjoja ylläpitävä ja näin ollen sitoi naisia, homoseksuaaleja ja mustia "intensiivisesti alisteisina" valkoisen massatyöläismiehen palkkamuotonormiin.⁵⁵ Fordistisen työnjaon muotoon ja sen kriisipotentialaaleihin tutustutaan lähemmin alla esitetyssä luokkakompositiota koskevassa osiossa.

4.1. Luokkakompositio ja amerikkalainen fordismi

Edellä on syvennetty käsitteellistä raamia, jolla uusliberalismi voidaan hahmottaa paitsi porvarillisen luokkavallan palauttamisen operaationa, myös luokkataistelun konstituomien ristiriitojen hallinnointiyrityksenä. Tässä luvussa täsmennetään sitä, miten amerikkalaisen työväenluokan taistelut haastoivat fordismin ja loivat perustan postfordismiksi kutsutulle muotoutumassa olevalle kasautumisjärjestykselle ja uusliberalistiselle projektille tämän hallinnointikäytänteiden yleisnimenä.⁵⁶

Luokkakomposition analyysi⁵⁷ avartaa vasemmistolle tutumpaa uusliberalismin lyhyttä historiaa kiinnittämällä huomiota mikrotasoisempiin prosesseihin ja toimijoihin kuin Harveyn institutionaalisempi ja makrotasoisempi hallinnointikäytänteiden ja globaalitalouden analyysi. Yllä esitetyn kehittelyn tarkoituksena on ollut suhteuttaa nämä tutkimusasetelmat toisiinsa hyvin täsmällisellä tavalla. Yllä hahmoteltiin suhdetta, jossa luokkakomposition dynamiikka viittaa Marxia seuraten kapitalismin yhteiskunnallisten suhteiden "todelliseen kehitykseen" kasautumisregiimin sisällä ja sitä vastaan; Harvey analysoimat institutionaalisemman ja rakenteellisemmän tason ilmiöt ja tendenssit *ilmaisevat* reaalisten luokka- ja tuotantosuhteiden dynamiikkaa.⁵⁸ Luokkadynamiikan konkreettisia ilmenemismuotoja ovat esimerkiksi kasautumisen rytmien ja painopisteiden muutokset, tulonjakopolitiikka ja reaali-palkkatasot, työnjaon muodon muutokset, yhteiskunnan institutionaaliset uudelleenjärjestelyt, rahapolitiikka ja yleisempi poliittisten voimasuhteiden muutos.

Agliettan kautta tehty ekskursio regulaatiokoulukunnan käsitteistöön ja erityisesti kapitalismin dynamiikan hahmottaminen kasautumisregiimin ja regulaatiomuotojen kautta toteuttaa tämän paperin sisällä eräänlaisen fordismen kriisin lankoja yhteen vetävän funktion. Kiteytyksen tarkoituksena on hahmottaa ne kapitalismin kasautumis- ja luokkadynamiikan perusaspektit, joita vastaan 1950-1970 -lukujen aikana hyökkäämällä amerikkalainen työväenluokka kriisiytti fordismen ja keynesiläisyyden varaan rakennetun kasautumismallin 1970-luvun puoliväliin mennessä.

Aglietta rekisteröi nämä erilaiset kasautumisregiimin ja regulaatiomuodon kehityspaineet ja tendenssit juuri käsiteparilla intensiivinen ja ekstensiivinen kasautumisregiimi⁵⁹. Aglietta jäljittää kasautumisregiimin erilaatuisia muutostendenssejä; intensiiviset tendenssit osoittavat murtumina kasautumisregiimin rajojen yli, ekstensiiviset puolestaan koskevat sen sisäisen logiikan muuttumista. Yllä pyrittiin esittämään, että Agliettan kehittämä rakenteellinen jakolinja regulaatiomuotoon ja kasautumisregiimiin myös *ilmaisee* luokkafraktioiden toisistaan poikkeavia kamppailuasemia, olosuhteita ja intressejä. Käsitteiden ilmaisema jakolinja voidaan arkikielistää jaoksi taloudelliset vaateet / kulttuuris-yhteiskunnalliset kiistat / poliittiset pyrkimykset. Teoreettisemmin voidaan nähdä, ettei itse jakolinja ole aina muodoltaan sama tai ilmaise aina samoja yhteiskunnallisia ristiriitoja. Päinvastoin itse jakolinja - ja kasautumisregiimin ja sen regulaatiomuotojen suhde - hahmottuu historiallisesti rakentuvaksi muodoksi, joka ilmaisee eri luokkafraktioiden välittömiä taloudellisia/kulttuurisia/yhteiskunnallisia etuja koskevia kamppailuja ja asettaa reunaehdot koko luokan poliittisesti keskeisten tavoitteiden "artikulaatiolle".⁶⁰

Aspektijaottelu on havainnollistava kun siirrytään täsmällisemmin amerikkalaisen fordismen kriisiytymisen ja uusliberalismin suhteen hahmotteluun ja kysytään, miten ilmiöt ovat yhteydessä luokkakomposition dynamiikkaan. Alustavasti voidaan linjata, että amerikkalaisen työväenliikkeen taloudelliset ja poliittiset kamppailut kriisiyttivät fordistisen kasautumisregiimin ja keynesiläisen talouspolitiikan; vastaavasti amerikkalaisten kansalaisoikeus-, rotu-, ja sukupuolipoliittiset liikkeet kriisiyttivät fordistisen kompromissin regulaatiomuotoja haastamalla amerikkalaiset yhteiskuntasuhteet ja normit mainittujen teemojen ympäriltä. Amerikkalaisen työväenluokan kamppailut murensivat fordismille ominaiset talouspolitiikkaa ja kasautumismuotoa koskevat rakenteet, yhteiskunnalliset normit ja institutionaaliset käytänteet. Tässä perinteisesti ymmärretyillä työläisillä, naisilla ja etnisillä vähemmistöillä ja seksuaalisilla vähemmistöillä oli keskeinen rooli. Ironisoidaksemme asiaa voidaan sanoa, että jopa likaiset hipit, mutta ennen kaikkea opiskelijaliikkeet ja "nuorisokulttuuri" ilmensivät sangen kärjekkäällä tavalla fordistisen regulaatiomuodon kriisiä; itse ilmiöistä voidaan olla montaa mieltä, mutta ne ilmensivät kiistatonta muutosta "amerikkalaisen elämänmuodon" tasolla. Reagan ja hänen hallintonsa ei syyttä suunnannut uuskonservatiivista hyökkäystä näitä muutospotentiaalin kantajia vastaan.⁶¹

1960/70-lukujen syklin peruspiirteet voidaan hahmotella seuraavalla tavalla. Ensinnäkin kamppailut levisivät tehtaista kohti sitä ympäröivää yhteiskuntaa. Liikkeet kyseenalaistivat paitsi keynesiläisen luokkakompromissin (massatyöläiset ja ay-liike) myös fordistisen kasautumisregiimin seksuaalisen (naisliike), rodullisen (mustat) ja kansainvälisen ("kolmasmaailmalaisuus") työnjaon muodon. Midnight Notes korostaakin kaikkien näiden nurinkäännöistä uusliberalismin itumuotoina:

"Uusliberalismin yleisratkaisu keynesiläisyyden kriisiin oli työvoiman arvon alentaminen, palkkahierarkioiden uudelleen rakentaminen ja työläisten tyypistäminen epäpoliittisten tavaroiden asemaan (kuten heidät ymmärrettiin porvarillisessa taloustieteessä 1800-luvulla). Uusliberalismi näyttäytyi erilaisissa muodoissaan riippuen työläisten vallan kompositiosta ja intensiteetistä: tuotantovälineiden uudelleen sijoittaminen, pääoman deterritorialisaatio, työläisten välisen kilpailun lisääminen työmarkkinoita laajentamalla, hyvinvointivaltion hävittäminen sekä maan pakkolunastus".⁶²

Midnight Notes jatkaa huomauttamalla, että käytännössä uusliberalismiksi nimetty kamppailu-

jen pitkä historiallinen sykli on tarkoittanut juuri yllä hahmoteltujen fordistisen luokkakompromissin ja kasautumisregiimin peruskivien murentamista.

Lyhyesti luonnehtien amerikkalaisten työläisten välittömät kamppailut suuntautuivat keynesiläistä taloudellista luokkakompromissia vastaan. Yllä sanottuun viitaten tämän kompromissin funktio oli 1) sitoa yhteen työn tuottavuus ja reaali-palkkatasot ja integroida työväenluokka osaksi pääoman ja kapitalistiluokan kasvustrategiaa; 2) antaa suhteellisen lisäarvon tuotannolle eli tuotantovoimien kehitykselle perustuvalla kasvuregiimillä kehitysimpulsseja ja hallinnoida tuotannon eri lohkojen välisten ristiriitojen kehittymistä; 3) konstituoida sellainen palkkamuodon regulaation koneisto, joka integroi myös työväenluokan "ei-palkkatyöläisten" segmentit osaksi kasvustrategiaa ja fordistista kompromissia. Eräs näistä on sukupuolia hierarkisoiva perhemuoto mallia hyvin palkattu massatyöläismies ja huonommin palkattu tai uusintamis/koti-työhön keskittyvä vaimo.⁶³

Amerikan työväenluokan kamppailut haastoivat jokaisen näistä fordistisen kasautumisregiimin elementeistä. Niiden kärki pureutui niin sanottuun "tuottavuusdiiliin" (*productivity deal*) käytännölliseen ja teoreettiseen kritiikkiin. Tämä poliittinen hanke artikuloitiin tuottavuusdiiliä vastaan sekä välittömästi että välityksellisemmin.⁶⁴ Yhtäältä amerikkalainen työväenluokka hylkäsi itse tuottavuuden ja reaali-palkkojen kehityksen suhdetta ohjaavan sopimuksen, jonka perustana oli se, että yksilöiden reaali-palkkojen tulee nousta samassa suhteessa työn tuottavuuden kanssa. Työläiset vaativat yksinkertaisesti enemmän, eli palkkoja joihin kapitalisteilla ei enää 1970-luvulle tultaessa ollut varaa. Linkki välityksellisempään kritiikkiin voidaan tuoda esiin huomauttamalla ensinnäkin, että tämä kehityslinja merkitsee jatkuvaa pääoman orgaanisen komposition suhteellista kasvua - eli korvaa elävää työtä pääomalla eli kuolleella työllä - ja näin ollen kasvavaa työttömyyspainetta. Edelleen kyseinen tendenssi tuottaa spesialisoidun ja hierarkisoidun työnjaon muodon. Se luo merkittäviä hierarkioita luokan palkkatyössä olevan ja työttömänä olevan fraktion sisään, ja tämän jakolinjan syventäminen onkin ollut eräs uusliberalistisen politiikan keskeisistä strategioista.

Massatyöläisten⁶⁵ kanssa tehdyn tuottavuusdiilin kääntöpuolena olikin keynesiläisen kompromissin implikoima työnjaon muoto ja siihen liittyvät poliittiset hierarkiat. Kun fordistinen kasautumisregiimi panosti valkoisiin, suhteellisen hyvin koulutettuihin ja ammattimaisiin (*professional*) miehiin, se asetti naiset, mustat (tai muut etniset ryhmät) ja vähemmän koulutetut amerikkalaiset työläiset täysin erilaiseen suhteeseen pääoman kanssa kuin diilin tehneet luokan osat. Luokkakomposition analyysi ei käsittele luokkia *en bloc* vaan pyrkii käsitteellisesti hahmottamaan luokan sisäisten ristiriitojen ja tendenssien välistä kudelmaa, jotta luokkadynamiikan kokonaisuuden hahmottaminen mahdollistuu. Tämä on ehtona luokkatietoisuuden muodostumiselle ja luokkapolitiikan tekemiselle ja vasemmiston olisi luokkia arvioidessaan otettava huomioon se, ettei marxilainen luokkakäsitteistö edelleenkään pelkisty vain ihmisryhmien sosiologiseen rajaamiseen.⁶⁶

4.2 Amerikkalaisen fordismin kriisiytyminen

Amerikkalaisen fordismin kriisiytyminen johtui sekä työväenluokan hierarkkisilla ylätasolla olevien työläisten ekonomististen vaateiden suuruuden aiheuttamasta paineesta että luokan alistettujen fraktioiden asettamien laadullisten vaateiden yhteen sovittamattomuudesta fordistisen kasautumisregiimin ja regulaatiomuodon peruselementtien kanssa. Fordismin kriisiyttänyt luokkakompositio koostui keskeisesti myös alisteisessa asemassa olleiden työväenluokan fragmenttien kapinoinnista. Yhdessä näiden elementtien varaan koostunut luokkakompositio sekä kurotti kohti uutta yhteiskuntamuotoa ylittämällä fordismin regulaatiomuodot että kriisiytti sen kasautumisregiimiä lopulta mahdottomilla palkka- ja vapausvaateilla. Usein muistetaan mainita uusien liikkeiden asettamat fordismin yhteiskunnallisia ravistelleet mahdottomuudet. Taloudellisemmin fordismin kriisiytymisessä oli kyse myös toisenlaisesta mahdottomuudesta, eli massatyöläisten aseman mahdollistamien kamppailuetujen hyödyntämisestä *koko* työväenluokan

taloudellisen ja poliittisen vallan pönkittämisessä.⁶⁷ Hyödyntäjinä eivät etenkaan fordismin kriisin lähetessä enää aina olleet massatyöläiset.

Puhe yleistyneestä luokkatietoisesta solidaarisuudesta on liian romantisoitua, vaikka konvergenssiä ja vahvojakin väliaikaisia liittolaisuussuhteita amerikkalaisten työläisten eri kamppailulinjojen ja niiden subjektien intressien välillä ilmenikin säännöllisesti. Monesti oli kuitenkin niin, että erityisesti Detroitin mustien ja nuorten autotyöläisten militanssi oli liittojen näkökulmasta täysin mahdoton ay-liikkeen institutionaaliseen raamiin asetettavaksi. Juuri siksi se oli myös niin tärkeää. Detroitin mustat autotyöläiset paitsi esittelivät säännönmukaisesti kaikkein radikaaleimmat vaateet ja käyttivät radikaaleimpia keinoja, myös pakottivat liittoja ja luokan muiden fraktioiden edustajia radikalisoimaan omaa "keskusta"linjaansa. Kun mukaan lisätään aselman arvaamattomuus, on helppo nähdä miksi nämä luokan segmentit raivasivat vähemmän radikaaleille segmenteille ja institutionaalisille toimijoille valtavasti pelitilaa.⁶⁸ Vasemmistolaisien naisliikkeiden ja feministikommunistien asettama paine toimi vastaavana luokkakompositiota radikalisoivana elementtinä. Yhtäältä se asetti "miehiset" vasemmisto- ja ay-toimijat ahtaalle, toisaalta avasi pelitilaa kentälle ja yleisesti ottaen radikalisoi luokkataisteluaselmia pakottamalla sukupuolisensitiivisiä elementtejä ja vaateita poliittisen luokkakomposition rakentumiseen. Tämä radikalisointi kulki regulaatiomuotojen kyseenalaistamisen kautta.⁶⁹ On myös huomattava, etteivät vain sosialistifeministien sukupuolipoliittiset aloitteet ilmenneet edistysellisinä voimina tarkastellussa asiayhteydessä. Myös Betty Friedanin kaltaisten liberaalifeministien ponnistukset naisellisuuden harhojen kyseenalaistamiseksi loivat tärkeän perustan sukupuolitietoisuuden kehittymiselle läpi yhteiskunnan, ja tämä taas loi vähintään potentiaaleja naisvetoiselle poliittisen luokkakomposition kehittymiselle.

Luokkakomposition kehitys sisältää siis taloudellisten ja poliittisten kysymysten lisäksi myös "yhteiskunnallisemman" puolen. Regulaatiomuotojen käsitteitä kehiteltiin yllä juuri tämän linkin hahmottelemiseksi. Lyhyesti luonnehtien Amerikan 1950-1970 -luvulla (ja toki myöhemminkin) toimineet seksuaalipoliittiset liikkeet, kansalaisoikeusliikkeet, opiskelijaliikkeet ja etnisten ryhmien liikkeet kärjistivät fordistisen regulaatiomuotojen kokonaisuuden ristiriidat äärimilleen. Nämä liikkeet ilmensivät olemassaolollaan ja toiminnallaan fordistisen kuryhteiskunnan ja sille ominaisten regulaatiomuotojen ristiriitoja - niitä elämänmuotoja, arjen käytänteitä, tarpeita ja haluja, jotka eivät mahtuneet pääomamääritteisten regulaatiomuotojen sisään. Seikkaperäisemmän analyysin sodanjälkeisen Amerikan yhteiskunnallisen liikehdinnän muodoista ja niiden suhteesta työväenliikkeeseen voi löytää esimerkiksi Howard Zinnin teoksesta *A People's History of USA*. Myös Harry Cleaverin *Reading Capital Politically* -teoksen uuden painoksen mittava "autonomimarxilaisuuden" variantteja hahmotteleva esipuhe asemoi näiden tendenssien suhdetta. Kenties täsmällisin analyysi aiheesta löytyy kuitenkin Paolo Carignanon artikkelista "U.S. Class Composition in the Sixties", jossa asiaa lähestytään luokkataistelussa ilmenevien rotua koskevien määreiden näkökannalta. Aikaa myöten amerikkalaisen fordismin yhteiskuntasuhteiden ristiriitojen välittäminen kävi siinä määrin mahdottomaksi, että koko fordistinen kasautumisregiimi ajautui kriisiin. Tarviittiin uudet ja kasautumisregiimiä dynaamisemmin heijastavat yksilösensitiivisemmät regulaatiomuodot yhteiskunnallisen kontrollin takaamiseksi.

Miten uusliberalismi ja "fordismin kriisi" suhteutuvat toisiinsa? Fordismin kriisi aiheutui massateollisuudelle perustunutta tuotantorakennetta ja massayhteiskunnan hallinnan muotoja (käytän alla käsitettä regulaatiomuoto) vastaan käydystä työväenluokkaisesta hyökkäyksestä. Uusliberalismi tarttui varsin oivaltavin tavoin tähän "yksilöllistymisen" tai "vapauden magian" ruokkimaan massojen paon tendenssiin ja vei sen loogiseen kulminaatiopisteeseensä. Tässä prosessissa massayhteiskunnan konkreettisten elämänmuotojen pakeneminen ja uusien autonomian muotojen luominen ei kyennyt lunastamaan kumouspotentiaalejaan. Se kriisiytti fordismin, mutta kääntyi merkittävilta osin iduiksi yhteiskuntaelämää tavaramuotoistavalle kapitalistiselle individualismille. Uusliberalistit hyödynsivät näitä tendenssejä tuhoten työläisten massaan organisaatiot, julkisten palveluiden kautta tapahtuvat tulonsiirrot ja progressiivisen verotuksen, massayhteiskunnan kulutusnormit ja elämänmuodot - kääntämällä nurin massayhteiskun-

nan vieraannuttavia yhteiskuntasuhteita koskeneen käytännöllisen kritiikin.

Yritin yllä olevan analyysin kautta hahmottaa amerikkalaisen luokkakomposition muutosten ja 1950-1970-luvuilla käytyjen luokkataistelujen sekä 1970-luvun puolivälissä alkaneen uusliberalismin suhdetta. Luokkakomposition käsitteistön valossa voidaan esittää kiteytys: 1950-1970-lukujen sykli ilmensi luokan poliittista rekompositiota ja ajoi pääoman globaalin kasautumisregiimin kriisiin. Tämä ilmeni paitsi taloudellisena kriisinä ja luokan suhteellisen voiman konstituutioon (USAn reaali-palkkojen huipputaso saavutettiin 1973) myös laajamittaisena amerikkalaisen elämänmuodon kriisinä. Uusliberalismianalyysin alussa esitetyn skeeman mukaisesti oikeisto tarttui amerikkalaisen työväenluokan liikehdinnästä aiheutuneisiin tendensseihin sekä luokan ilmaisemiin haluihin ja tarpeisiin. Kuten General Intellectin ja Agliettan [70](#) analyysistä käy ilmi, fordismin kriisiytymisen tendenssillä on tietty yleistettävyyttä myös Eurooppaan. On siis olemassa samankaltaisuuksia amerikkalaisen fordismin kriisin perustekijöiden ja General Intellectin analysoiman Euroopan kontekstin kehityslinjojen välillä.

4.3. Fordismin analyysi ja luokkateoria

Esitetty analyysi fordismista pyrki osoittamaan, ettei luokkakäsitteistön käyttämisen tarvitse johtaa "subjektin rakenteisiin redusoimiseen" tai pelkistyä luokkitteluksi sosiologiaksi. Siis ajattelun metodille, joka niin sanotusti asettelee ihmisiä, yhteiskunnallisia asemia ennalta olettamilleen paikoille ja "johtaa" näiden hypostatistoitujen asetelmien pohjalta luokille/ryhmille/yksilöille ominaisia tietoisuusmuotoja ja käyttäytymisen määreitä. Marxilaista luokkateoriaa syytetään siitä usein siitä, että se olettaa ennalta sen, mitä pitäisi selittää. Tilanne on juuri päinvastainen: luokka = sen konstituutio eli sen komposition historiallinen kehitys. [71](#)

Ensinnäkin luokkakomposition teoria pyrkii hahmottamaan kapitalismin historiallisen luokkarakenteen kulloisenkin vaiheen sisällä vallitsevia yhteiskunnallisia, taloudellisia, kulttuurisia ja poliittisia *subjektiivisia tendenssejä* yksipuolisen luokkarakenteen "sosiologisen" fetisoinnin sijaan. Luokkakomposition teoria ei ole ainakaan *välttämättä* luokkareduktiivista, mikäli luokkareduktiivisuudella tarkoitetaan "muiden" yhteiskunnallisten antagonismien ympärille kiertyvien kamppailujen merkityksen kieltämistä. Kaikkein viimeisimpänä luokkakomposition teoria on ekonomistista. Luokkakomposition teoria uudelleenmuotoilee luokan palkkatyö/pääoma-suhteen konkreettisten ilmenemismuotojen ja näiden ristiriitaisuuksien jäljittämisen teoriana. Tällöin se artikuloi välttämättä "perinteisemmän luokkateorian" ainekset muiden yhteiskunnallisten antagonismien kanssa. Luokkakomposition teoria ei edes halua kuvitella luokkaa, joka ei olisi sisäisessä yhteydessä sukupuolta, rotua, vähemmistöjä, porvarillisia oikeuksia, sekä parlamentaarista ja edustuksellista politiikkaa koskeviin subjektiivisiin kamppailuihin ja näissä vaikuttaviin poliittisiin tendensseihin. Amerikkalaisen fordismin kriisiyttänyt luokkakompositio koostui muun muassa näille antagonismeille rakentuvista heterogeenisistä ristiriidoista, jotka kommunikoivat keskenään. Edelleen yhteiskunnallisille antagonismeille voidaan hahmottaa sekä välitön ja toisistaan suhteellisen autonominen olemassaolon muoto että näiden suhteellisen autonomisten instanssien välinen artikulaatio - mikäli käytäntö sallii sen muodostumisen. Amerikkalaisen Fordismin kriisin luokka-analyysi ei olisi ollut mahdollista ilman tällaista ei-reduktiivista teoreettista tapaa hahmottaa luokkia.

Toisekseen tämä metodi muokkaa myös tapaa käsittää luokkatietoisuutta, ja luokkien yksilöiden itsetietoisuutta. Ideologiateoreettiset marxismit ovat lähes kaikissa varianteissaan historiallisesta materialismista pääomalogiikkaan lähestyneet luokkatietoisuuden kenttää määrittämällä ja yleistämällä luokille sekä niiden fraktioille ominaisia tietoisuuden muotoja ja näihin yhteydessä olevia käyttäytymismääreitä. Viime kädessä tällainen metodi vastaa yllä kuvattua luokitteluteoriaa, joka määrittellessään ja "formaaliabstrahoidessaan" (yleistäessään) luokkarakennetta, luokkien tietoisuusmuotoja ja käyttäytymismääreitä jättää kysymättä näiden muotojen konstituutiota eli ristiriitaisuuksia koskevat kysymykset. [72](#) *Sisäinen yhteys*, luokkakomposi-

tion muutokset muuttavat tietoisuuden muotoja ja päinvastoin - toki välityksellisesti, koska näiden kehitys ei ole samanaikaista eikä välttämättä edes "samansuuntaista" akselilla edistys/kommunismi vs. taantumus/porvarillisuus. Hyvin arkinen esimerkki tästä kaksisuuntaisesta vuorovaikutussuhteesta voivat olla konkreettisten kamppailujen yhteydessä ilmenevät yllättävätkin solidaarisuuden muodot, jotka johtuvat samojen materiaalistien ongelmien kohtaamisesta ja resonoivat itse kamppailujen kanssa sekä kenties artikuloivat muita kamppailuja ja luokan fraktioita yksittäisten kamppailuprosessien yhteyteen. Toisaalta feministien tiedostusryhmät toimivat hieman tätä vastaavalla tavalla. Yhtä kaikki kysymys on, jälleen, välityksen ilmiöistä. Luokkakomposition teoriaan suhteutettu luokkarakenteen ja luokkatietoisuuden teoria on välttämättä teoriaa sosiologisten luokittelujen ristiriidoista ja rajoista. Näin artikuloituna tietoisuusmuodot ja käyttäytymismääreet ovat reaaliabstraktioita: niiden välityksellä abstrahoidaan kohti arkielämän "silkkää rauhattomuutta" (Hegel) eli pyritään pelkkien yleistysten sijaan tunnistamaan konstitutiiviset ristiriidat tietoisuusmuotojen ja käyttäytymismääreiden itsensä tasolla. Näin ollen kyetään tavoittamaan ajatuksellisesti ne kokemuksellisesti tutut välähdykset, katkokset ja ristiriidat jotka eivät mahdu sosiologisesti tutkittujen tietoisuusmuotojen "valmiiden ilmiöiden" sisälle vaan osoittavat niiden rajoille eli niiden nykyisten rajojen yli. Jos itse luokkarakenne käsitetään dynamiikkana rautahäkin sijaan ja jos luokkarakenteella sekä yksilön asemalla tämän rakenteen piirissä on ylipäänsä minkäänlainen

Viimeiseksi "sosiologisella" metodilla on, tietenkin, tässä yhteydessä merkittävä rooli koska sen ja muiden erityistieteellisten ja kokemuksellisten metodien avulla tuotetaan positiivista tietoa luokkarakenteesta. Kärjistäen: se mitä tässä on kutsuttu sosiologinen metodi tutkii valmiita ilmiöitä, kun taas luokkakomposition teoria tutkii valmiiden ilmiöiden konstituutiota. Näin ollen luokkakomposition teorian tehtäväksi jää, luokkakomposition itsensä ja luokkatietoisuuden muotojen *ristiriitojen* ja *subjektiivisten tendenssien* analyysin kautta, sosiologisesti tuotetun positiivisen tiedon luokittelujen työntäminen niiden rajoille. On osoitettava se, että vaikka luokkarakenteen ja luokkatietoisuuden muodot *esittävät itsensä* valmiina ilmiöinä, nämä valmiit muodot *sisältävät* ristiriitoja eivätkä kykene loputtomasti välittämään sisältönsä olevia ristiriitoja.

Hyödynsin samaa metodologiaa regulaatiokoulun käsitteistön ja luokkakomposition teorian törmyttämisen yhteydessä. Fordismille ominaisten yhteiskunnallisten rakenteiden ja objektiivisuuden muotojen murtumakohtia jäljitettiin tarkastelemalla niiden käytännöllisen ja historiallisen konstituution sisältämiä (luokka)ristiriitoja.

Jos analyysi fordismen kriisistä olisi perustunut ekonomistisemmalle tai reduktiivisemmalle luokkakäsitykselle kuin nyt, sen tekeminen ei olisi ainakaan nykyisessä muodossaan ollut mahdollista. Yleisesti ottaen Megafonin tai muiden harjoittaman luokkapuheen paras kritiikki ei ole jäsentymättömien - ja sanoisinko: *ideologisten* - ennakkokäsitysten projisointi puutteellisesti ymmärretyn tai jopa kritisoijan mielikuvituksessaan tuottaman näennäiskohteen päälle. Kunollista kritiikkiä on luokkakäsitteistön välityksellä tehtyjen konkreettisten analyysien osoittaminen perustavilla tavoilla puutteelliseksi tai rajoitetuiksi. Tällainen kritiikki on vain toivottavaa, koska edistää vähintäänkin teoreettista itseymmärrystämme luokasta ja kapitalismista.⁷³

5. Postfordismi ja nykyinen talouskriisi

Voitaisiinko fordismen kriisiä luokkakomposition, kasautumisregiimin ja regulaatiomuotojen kategorioiden välityksellä lähestyvä analyysi *toistaa* postfordismin kontekstissa? Miten paikantaa postfordismin kasautumisregiimin ja regulaatiomuotojen *rajoille* osoittavia tendenssejä? Mitä yllä hahmotellulle käsitteelliselle prismalle pitää tehdä, jotta analyysi postfordismin luokkakomposition kriisitendensseistä tulisi mahdolliseksi? Fordismin ja postfordismin periodisoivan käsitteistön käyttämisen sijaan ehdotan, että kapitalismia alettaisiin taas tarkastella ristiriitaisena luokkasuhteiden ja kasautumisrakenteiden kokonaisuhteytenä. Jos asia halutaan ilmaista regulaatiokoulukunnan käsitteillä, pitäisi pystyä hahmottamaan kasautumisregiimi ja regulaatio-

muoto, joka on muodoltaan hybridi eli sisältää *toisiinsa laskostuneita* piirteitä sekä "postfordismista" että "fordismista" (sen klassisista ja 2010-luvun "kiinalaisista" muodoista).

5.1. Fordismin murtuminen postfordismin konstituutiona

Nykykapitalismin analyyseissa on tavattu periodisoida kapitalismi fordismiin ja postfordismiin. Yllä tätä periodisointia on hyödynnetty eräänlaisena heuristiikkana, mutta samalla analyysini on tähdännyt periodisointien purkamiseen. Näin on pyritty esittämään, että "postfordismi" rakentuu aivan elimellisesti "fordismin kriisin" ristiriitojen välitysmuotona. Fordistisen massateollisuuden kasautumisregiimin purkautumista "uudeksi työksi" on kuvattu paljon, enkä nyt puutu siihen. Sen sijaan on tarpeellista tarkastella fordistisen massayhteiskunnan regulaatiomuotojen purkautumista. Teen sen yllä luonnostellun metodisen johtolangan ohjaamana.

Tarkastelua voidaan taustoittaa seuraavalla tavalla. Numerossamme haastateltuun Andrew Klimaniin ja hänen marxilaisen kasautumis- ja kriisianalyysin parissa tekemäänsä työhön viitaten voidaan esittää väite, että fordistisen kompromissin ja sille ominaisen kasautumisregiimin murentuminen oli kaksitahoinen prosessi. Yhtäältä sen aiheuttivat työläistaistelut, jotka kumosivat sen tuotannollisen rakenteen peruskivet. Toisaalta se johti tilanteeseen, jossa erityisesti tuotantoon sijoitetut pääomat eivät enää kyenneet tuottamaan voittoja riittävän edullisessa suhteessa sijoitettuun pääomaan. Keskeinen ristiriita tässä on se, että uusliberalismina tunnettu työväenluokan poliittinen nujertaminen on toteutunut *samanaikaisesti* tuotantopääoman voiton suhdeluvun stagnaation ja reaali-palkkojen paikallaan pysymisen tai jopa alenemisen kanssa. Klimanin²⁴ analyyseissa usein toistuva väite on se, että juuri pääomien riittävän tehokkaan tuottavuuden puute sitten 1970-luvun on keskeinen syy sekä talouden yleiselle finansialisaatiolle. On hyvä muistaa, että lisäarvon ja voiton metsästys finanssispekuloinnin kautta on vain toinen nimi pääomien tuottamaan laittamiselle ja perustuu - tosin monen ajallisen ja laadullisen välityksen kautta - aktuaalisesti tuotetulle arvolle. Suhteuttamalla tämä analyysiin luokkakompositiosta ja uusliberalismista voidaan esittää vähintäänkin hypoteesi siitä, että 1960-1970-luvuilla tapahtuneet luokkakomposition muutokset ovat tuolloin asettaneet koko talousjärjestelmälle merkittäviä paineita. Klimanin mukaan nämä paineet ovat olleet jopa niin merkittäviä, että vaikka fordistinen kasautumismalli ei enää välttämättä normitakaan *koko* kapitalismia ja vaikka sen asettamat keskeiset yhteiskunnalliset regulaatiomuodot on päivitetty ainakin kehittyneimmissä kapitalistimaissa tämän päivän tietokapitalistisen yhteiskunnan hallinnointiin paremmin sopiviksi, pääomien tuottavuuden varsinaiset boomit eivät ole yltäneet fordismin ja keynesiläisyyden "kultakauden" tasolle vaan ovat toistaiseksi jääneet IT-kuplan kaltaisiksi torsoiksi. Välityksen kategorian keskeisyyden korostamisen valossa on toki selvää, että informaatioteknisen vallankumouksen todelliset pitkän aikavälin yhteiskuntasuhteita ja pääoman kasautumisregiimiä globaalisti muovaavat vaikutukset vasta itävät ja tulevat aktualisoitumaan vielä pitkään.

Tätä ongelmakenttää on pyrkinyt hahmottelemaan myös General Intellect teoksessaan *Vasemmisto etsii työtä*.²⁵ General Intellectin tuottama fordismin regulaatiomuotojen kriisiytymisen tematisointi on ensiaskel sen fetisistisen ajatusmuodon purkamisessa, jonka mukaisesti nykykapitalismi ja sitä vastaava elämänmuoto on "liian monimutkainen analysoitavaksi" marxilaisella käsitteistöllä. *There's a method in madness*.

General Intellectin esittämä analyysi fordismin kasautumis- ja regulaatiomuotojen murtumisesta ja uudelleenjärjestelystä vastaa ilmiön kuvauksen tasolla omaani, joten tukeudun sen väittämiin esitellessäni asetelmaa. Nähdäkseni analyysimme eroavat fordismin kriisin ja sen ratkaisuyritysten (postfordismi) *konstituutio*on liittyvien kysymysten osalta. General Intellect korostaa analyysissään täysin oikein "ihmisten halua paeta tehdaskuria ja massayhteiskuntaa" fordismin kriisiytymisen syynä. Tämä murensi fordismin regulaatiomuotoja, mikä puolestaan tuotti yllä kuvatulla tavalla kriisin kasautumisregiimissä: työväenluokan suhteellisen poliittisen voiman lisääntyminen ja fordismin perustoja järkyttänyt tuotanto- ja elämänmuodon muutos

tuotti tilanteen, jossa pääomat eivät enää tuottaneet voittoja odotetulla tavalla. Tämä tendenssi on myös nykykriisin keskeinen elementti. Olen kuitenkin sitä mieltä, että General Intellect pysyttelee analyysissään liiaksi *välittömien* subjektiivisuuksien analyysin tasolla ja ylikorostaa "ihmisten halua paeta tehtaista". Yllä tätä tendenssiä pyrittiin kuvaamaan amerikkalaisessa luokkakompositiossa 1960/70-luvulla tapahtuneiden muutosten *yhtenä* momenttina. Keskitetyessään tähän General Intellect ei ansioistaan huolimatta aina artikuloi kyllin tarkasti niitä *subjektiivisuuden välityksellisiä eli rakenteellisia tendenssejä* jotka osaltaan kriisiyttivät fordismia.

Miten fordismin kasautumis- ja regulatiomuotojen purkautumista voidaan yrittää hahmottaa?

Ensinnäkin General Intellect nostaa esiin pääomaluokan luokkataisteluvoitot ja työväenluokan ay-edustuksen sekä sen välittömän komposition murentamisen 1970-luvulta alkaneen "uusliberalismin" yhteydessä. Analyysin implisiittinen konteksti ovat kehittyneimmät kapitalistimaat. Näin voidaan vetää yhteen elämänmuodon muutokset eli "ihmisten joukkopako tehtaista" sekä pääomaluokan poliittinen yritys restauroida luokkavaltaa.

Subjektiivisten ja objektiivisten tendenssien yhteys voidaan hahmottaa seuraavalla tavalla. Fordismi perustui oleellisesti sille, että työläisten palkkataistelut sidottiin kapitalismin kasautumisstrategiaan määrätynlaisten regulaatiomuotojen kuten palkkamuoto ja perhemuoto avulla. Nämä yhteiskunnalliset järjestelyt puolestaan heijastivat fordismille ominaista sukupuolitettua, rodullista ja hierarkkista työnjaon muotoa, jota voidaan tässä kutsua massatyöläisyydeksi. Palkat ja voitot toisiinsa sitonut tuottavuusdiili kääntyi työläisten poliittisen komposition ja vaikutavuuden kasvaessa itseään vastaan. Näin se mahdollisti lyhyesti sanottuna palkkavaatimusten karkaamisen käsistä, eli tilanteen, jossa ne irrotettiin tuottavuusvaateista *työväenluokan massatyöläis-segmentin* eduksi. Uusliberalismi puolestaan käänsi aselman nurin murtaessaan massatyöläisyydelle perustuneet työläisten poliittisen edustuksen järjestelmät, ja onnistui jälleen painamaan palkat alaspäin ilman että niitä enää sidottiin työn tuottavuuteen. Tämä onnistui ensinnäkin *massatyöläisten* luokkasegmentin murentamisen välityksellä. Se perustui yhtäältä fordismille ominaisten regulaatiomuotojen ja näiden olettan massayhteiskunnan murentamiselle, jonka tärkeänä liikkeelle panijana toimivat työläiset itse.

Toisekseen General Intellect jatkaa tämän ilmiön tarkastelua tuotantomuotojen näkökulmasta. Tällä viitataan yhtäältä tuotannon jäykkyyksien poistamiseen, sen eriytymis- ja muutoskyvyn kasvattamiseen. Toisaalta kyse on tuotannon strategisen suunnittelun sitomisesta markkinavaihteluun kommunikaatioteknologioiden välityksellä. Edelleen palvelutalouden muodot ja intellektuaalinen tai immateriaalinen työ "korvasivat" massamittaisesti kestokulutushyödykkeitä kuten autoja tuottaneen fordistisen mallin. Tämä tarina postfordismista on tuttu. General Intellect käsittelee myös palkkatyömuodon, palkkatyösuhteen muodon, sekä työnjaon ja sen organisaatioiden muodon historiallisia muutoksia. Edelleen General Intellect nostaa tärkeällä tavalla esiin uudet yrittäjämäiset työn muodot ja paikantaa näihin liittyviä valta-asetelmia. Yrittäjät, jotka ovat usein heille aiemmasta palkkatyösuhteestaan potkut antaneen yrityksen tekemien tilausten varassa, ja tekevät työtään koko ajan ja kaikkialla eivät ole kovinkaan hyvässä tuotannollisessa asemassa. Luokka-analyysin on kyettävä tarttumaan uusien yrittäjyyden muotojen ongelmiin juuri pääomasuhteen analyysia korostavan näkökulman kautta.

En kuitenkaan nyt paneudu näihin ilmiöihin tämän enempää, koska aiheesta on kirjoitettu paljon, enkä kuitenkaan yltäisi tämän artikkelin puitteissa riittävän konkreettiseen tarkasteluun. Yhtä kaikki *muodon* käsite, kuten läpi artikkelin on yritetty perustella, on tässä keskeinen.⁷⁶ Se viittaa yhteiskuntasuhteiden totaliteetin historiallisiin muotoihin kapitalisminanalyysin perustana. Muutokset yhteiskunnallisten suhteiden muodoissa aiheuttivat muutospaineita regulaatiomuotojen uudistumiselle, ja nämä paineet realisoituivat muutoksina muun muassa palkkatyömuodon, palkkatyösuhteen muodon, sekä työnjaon ja sen organisaatioiden muodon konkreettisissa ilmiöissä.

Toisaalta tuotantoprosessin "uusliberalistiset" hallintamuodot ja -käytännöt pilkkoivat työväenluokkaa kilpailuttamalla työläisiä yhä enenevästi toisiaan vastaan, mikä taas on ollut mahdollista ay-liikkeen ja muiden edustuksellisten työläisten instituutioiden kamppailumuotojen luutuneisuuden takia. Ne tunnistivat vain massatyöläisen. Edelleen luokan kompositiota murennettiin jakamalla tuotanto suhteellisen itsenäisiin arvoketjuihin ("ulkoistaminen"), jossa palkan (ja muiden kulujen) alentamisen paine ja vaade tuottaa voittoja myös "yritysten sisällä" vakiintuivat tuotantomuodon peruspiirteiksi. Edelleen uusien yksilöllisten palkkausjärjestelmien kiteyttäminen yleiseksi formaaliksi käytännöksi "objektivoi" uusliberaalin nurinkäännöksen työläisten kamppailuista, jotka irrottivat reaali-palkat tuottavuusdiilistä. Toisaalta työttömyyspolitiikka, eli tietoinen työläisten "vara-armeijan" tuottaminen aktivoi työmarkkinat palkkojen polkemisen taistelutantereena (ks. Janne), mikä poikkeaa oleellisesti fordismen kauden palkkasopimuksista, joihin kysyntä ja tarjonta vaikutti oleellisesti vähemmän kuin nykyisiin käytänteisiin. Yhdessä nämä tekijät pirstoivat luokkaa yllä kuvatun asetelman mukaisesti eli kahtalaisesti.

General Intellect kiinnittää erinomaisesti huomiota regulaatiomuotojen konstitutiivisen perustan tai "elämänmuodon" raameissa tapahtuneisiin muutoksiin, vaikkei välttämättä artikuloi näitä kategorioita kyllin vahvasti toistensa yhteyteen. *Vasemmisto etsii työtä* tarjoaa monta konkreettista prismaa kapitalismin regulaatiomuotojen konstituutiossa tapahtuneisiin muutoksiin.

General Intellectin analyysi on näiltä konkreettis-sosiologisilta osiltaan vahva. Se on heikompi filosofoidessaan eli tukeutuessaan liiaksi ajatukselle siitä, että "ihmisten joukkopako tehtaista" on kaikkien kapitalismin muutoksien ytimenä. Näiden eri analyysitapojen ja abstraktiotasojen välityksen puutetta kuvastaa se, miten kirjassa siirrytään regulaatiokoulun käsitteille perustuvasta nykykapitalismin reaalianalyysistä Marxin *Grundrissen* "konefragmenttiin".⁷⁷

Abstraktiotasojen välisen uskonhypyn keinoin nykykapitalismin perusominaisuudeksi johdetaan "arvolain" kumoutumisen ajatus. En paneudu asian marxologisiin kysymyksiin. Esitin yllä ehdotuksen siitä, miten arvolaki pitäisi nähdä historiallisena, muuttuvana ja avoimena välitysmuotona, joka vetää yhteen kasautumisregiimien ja regulaatiomuotojen asettamia määreitä ja luo "arvolain" näiden pohjalta. Jos tämä tulkinta hyväksytään, ongelmaksi muodostuu se, että General Intellect sahaa omaa oksaansa. Oman ehdotukseni mukaisesti arvolain *uuden* konstituution tarve perustuu esimerkiksi yllä esitetyille ajatuksille fordismen kriisiytyneistä elementeistä ja näiden uudelleenjärjestelystä. General Intellectin katsaus postfordismin regulaatiomuotojen syntyhistoriaan on nähdäkseni ymmärrettävä arvolain uuden konstituution hahmotelun yhteydessä. General Intellect kuitenkin näyttäisi väittävän omaan fordismen kriisin tulkintaansa nojaten, että postfordismin puitteissa arvolaki on jotenkin olemuksellisesti kumottu. En sano olevani oikeassa, mutta sanon etteivät molemmat väitteet eivät voi pitää paikkaansa.

Tämän ongelman lisäksi on hieman nurinkurista, että General Intellect ei "kumoa" arvolakia regulaatiomuotojen ja kasautumisregiimien konkreettisen analyysin tasolla, vaan hakee vain filosofiset perustelut Marxin konefragmentista. Se on yksi ekonomiakritiikin filosofisimmasta katkelmista ja sitä paitsi kuvaa aivan jotain muuta abstraktiotasoa kuin kapitalismin ilmiöpintaa. En näe hedelmällisenä sitä tapaa, että konfragmentista yritetään - Marxin käsitteiden eri abstraktiotasot ja näiden suhteet ohittaen - johtaa käsityksiä oletuksella että kapitalismin olemustason käsitteet käyvät välittömästi kapitalismin ilmiöpinnan analyysin ja sen selittämisen välineiksi. Vastahan regulaatiomuotojen ja kasautumisregiimin kaltaiset käsitteet olivat pyrkineet murtautumaan *ulos* Marxin umpiteoreettisilta kehiltä ja liikkumaan kohti kapitalismin konkreettista todellisuutta! Kuka löysikään 1970-luvun uudestaan?

5.2. Arvolaki ja kriisin kosto

Ajatuksella arvolain kumoutumisesta yritetään perustella jonkinlaista fundamentaalista katkosta fordismen ja postfordismin välillä. Ja luonnollisesti myös fordistisen kapitalismin kannalta osuvan analytiikan ja tähän samastetun Marxin ekonomiakritiikin sekä postfordismin analyysien

välillä. Jos arvolaila tarkoitetään vain ja hyvin välittömässä mielessä sitä, että vaihtoarvo on yksinkertaisesti käyttöarvon mitta, niin näin asetettu arvolain käsite yltää hädin tuskin Marxin hahmotteleman "yksinkertaisen kiertokulun" määreeksi. Kapitalismin reaalianalyysin kontekstissa sillä ei tee mitään. Pikemminkin olisi pohdittava, miten arvolaki konstituoituu tämän päivän luokkakomposition dynamiikkaa ja kapitalismin regulaatiomuotoja heijastavana muotona tänään. Ja ennen kaikkea: miten sitä voitaisiin horjuttaa poliittisesti tietoisilla ja luokan intressejä palvelevilla tavoilla. Meneillään oleva talouskriisi on kyllä edellyttänyt ja kiihdyttänyt nykykapitalismille ominaisen arvolain muodon horjumista sinänsä. Mutta miten tarttua tendensseihin?

Eräs postfordismin teorioiden erityispiirteistä on ollut ajatus siitä, että kapitalismin nykyiset kasautumismuodot toteutuvat ikään kuin arvolain tuolla puolen. Tässä piilee puolittuus. On totta, että kapitalismi on viime vuosikymmeninä toiminut yhä korostetummissa määrin "tulevaisuuttaan" koskevien odotusten eli lainojen ja finanssipääomien varassa. Nykyisen talouskriisin analyttikot ovat kuitenkin osoittaneet, että *fordismin kriisin ja pääomien tuottamattomuutta koskevat kasautumismuotojen ratkaisemattomat ristiriidat* kummittelevat nykykapitalismissa juuri tässä muodossa. Edelleen Kliman ja muut ovat esittäneet, ettei finanssipääomien välityksellä tapahtuva arvonlisäys ja kasautuminen ole kestävä tai edes viime kädessä mahdollinen pääoman "kategorinen imperatiivi" ainakaan "kantalaisessa" universalisoitavuuden mielessä. Pääoman kasautuminen ei voi olla perustumatta reaalitytuotannossa luodulle arvolle, vaikka se voikin välittää (tukea, korvata, pohjustaa...) materiaalsen tuotannon tehokkuusvajeita finanssikasautumisen menetelmin.⁷⁸

Tälle on kaksi syytä. Ensinnäkin pääomasubjekti epäilemättä unelmoi "kurjasta perustastaan" irtautumisesta eli loppuun viedystä reaaliabstrahoitumisestaan. Siis siitä kiusallisesta tosiseikasta irtautumisesta, että yhä edelleen kasautumisen on tapahduttava yhteiskunnallisten uusintamisprosessien ja yhteiskunnallisten tarpeiden tyydyttämisen välityksellä. Vaikkei tälle huomiolle voida perustaa kummoistakaan poliittista strategiaa, se on kuitenkin pääoman itsensä itselleen asettama raja⁷⁹ - jonka se viime kädessä voi määritelmällisesti ylittää vain uusien arvon tuottamisen muotojen eli lopulta pääomien tuhoutumisen *ja/tai* uuden kasautumisregiimin pysyttämisen välityksellä.

Toisekseen talouskriisi on nähdäkseni osoittanut oikeaksi perimarxilaisen analyysin siitä, että vaikka pääoma ja kapitalistiluokka ovatkin voineet *välittää* eli paeta niin sanotun reaalitytuotantonsa ristiriitaisuuksia finanssispekuloinneille perustuvalla kasautumisen strategialla, kapitalistista yhteiskuntamuotoa ja sen materiaalista kasautumisregiimiä vainoavat luokkasuhteiden ristiriidat tunkeutuvat lopulta myös finanssipääomien sfääriin.⁸⁰ Kuten arvolain käsitteessä, tämänkään toteutamisessa ääneen ei ole atomiakaan nostalgiaa materiaalista tuotantoa tai fordistisen kapitalismin vanhoja huonoja aikoja kohtaan (vaikka ne ovat *de facto* voineetkin olla monessa suhteessa nykyistä miellyttävämpiä, ainakin luokan kokonaisuuden kannalta). Kyse on yksinkertaisesti kapitalismissa välttämättä jännittyvien ristiriitaisuuksien kärjistymisestä: vaikka tavaroiden ostoa ja myyntiä voidaan varojen puuttuessa välittää velalla, velkoja monimutkaisilla velkajärjestelyillä ja niin edelleen, lopulta jonkun on maksettava. Edes lainojen korot.

Mikäli talousjärjestelmä perustuu kapitalismin tavoin olemuksellisesti *lisäarvon* tuotannolle, siis talouskasvulle joka saavutetaan tuottamalla *enemmän arvoa* kuin mitä tällä hetkellä on liikkeellä, tilanteesta jossa rahaa tuotettujen arvojen ja niiden kantajien realisoimiselle markkinoilla ei löydy koitua väistämättä ongelmia. Toisin sanoen pääoma voi kyllä vetäytyä finanssikasautumisen strategian välityksellä tuijottelemaan itseään peilitaloista tutusta suurentavasta peilistä joksikin aikaa. Mutta mikäli uuttaa arvoa ei luoda riittävästi uuden kasautumisen ja sijoittamisen alkeiksi, kuten nyt ei ole luotu, lainarahalle perustuva kasvu ei voi pitkällä aikavälillä olla kestävä. Tällöin käy kuten nyt on käynyt: kapitalismin yhteiskunnallisten suhteiden - sen kasautumisregiimin, regulaatiomuotojen ja poliittisten suhteiden - ristiriidat ilmenevät hiljalleen säröinä finanssipääomien liikkeen muodostamassa peilissä. Ironista tässä kaikessa on tämä. Kun kriisi laukesi luotto- ja maksukykykriisinä, kyse oli pitkälti kyse Negrin ja Hardtin

"teoreettisesti pois manaaman" "metafyysisen käsitteen" ⁸¹ eli arvolain *käytännöllisestä* toiminnasta kapitalismiin sisältyvän mykän taloudellisen pakon ominaisuudessa. Jos fyrkkaa ei ole, kapitalistin on vaikea pyörittää bisnestä. Jos luottoa siihen että tulevaisuudessa fyrkkaa tulee olemaan ei ole, kapitalistin on vaikea pyörittää bisnestä. Ja fyrkkaa ei ollut sen enempää kuin luottoakaan.

Kuten Kliman, Lapavitsas ja Midnight Notes hieman eri tulokulmista esittävät, finanssipääomien kautta tapahtuvan kasautumisen strategia on ollut pääoman ja kapitalistiluokan yritys välittää reaalituotannon ongelmia. Yritys on kuitenkin heidän mukaansa epäonnistunut ja sen epäonnistuminen on realisoitunut talouskriisinä. Edelleen tässä ei etsitä mitään olemuksellista syytä sille, etteikö voitaisi kehittää uusia finanssi-instrumentteja, jotka kykenevät taas välittämään kapitalismiin sisältyviä kriisitendenssejä. Tällaisia syitä ei ole eikä tule niin kauan kuin kapitalismi on olemassa. Kuitenkin kapitalismin riippuvaisuus yhteiskunnallisen tuotannon perustastaan on ja pysyy, ja mikäli kapitalismin yhteiskuntasuhteet ovat kriisissä, ennen pitkää sen kasautumisregiimi voi hyvin kriisiytyä. Jollei yhteiskuntasuhteiden ja kasautumisregiimin kriisejä ja ristiriitoja kyetä ratkaisemaan, kärjistyessään ristiriidat välittyvät yhteiskunnan kaikille tasoille - myös finanssipääomien tasolle. On eri asia, millä tavalla ristiriidat laukeavat ja minkälaisia seurauksia tästä koituu. Oleellista on se, että kapitalismin kriisit eivät noudata mitään ennalta määrättyä käsikirjoitusta, vaan ovat välityksellisessä suhteessa kapitalistisen yhteiskuntamuodon eli arkielämän ristiriitaisuuksiin. Talouskriisit paitsi ilmentävät yhteiskuntamuodon (luokka)ristiriitoja myös muovaavat niitä, ja päinvastoin. On poliittisen analyysin tehtävä tarkastella näitä määräytymissuhteita ja hahmotella ratkaisuja, jotka ovat varmasti sinälleen ristiriitaisia.

Joukkopako tehtaista ei romauta arvolakia, vaan kuuluu yhtenä momenttina kehityskulkuun, joka re-konstituoi arvolain uudessa konkreettisessa tilanteessa. Nähdäkseni viimeistään meillä on oleva talouskriisi osoittaa, että postfordistinen kapitalismi ei toimi arvolain tuolla puolen vaikei nykykapitalismin yhteiskuntasuhteita heijastavan arvolain toiminta muistuttaisi juuri millään tavalla sen enempää *belle epoquen* tai fordismin aikana toiminutta arvolain historiallista muotoa.

5.3. Postfordismi: tuotantoa arvon ja pääomasubsumption tuolla puolen?

Kun General Intellect vetää analyysinsä lankoja yhteen ja muotoilee kiteytyksiä postfordistisen kapitalismin peruspiirteistä, ilmenee uusi ongelma. Se on päättämättömyyden ongelma. Ongelmana on, että *jokainen väittämä työstä postfordismissa tukeutuu ajatukselle mahdollisuuksista tai potentiaalisuudesta*. En halua tällä sanoa, etteikö muuntautumiskyky, minkä tahansa subsumointi pääoman tuotannon alle ja nopeat tuotannon uudelleenjärjestelyt muodostaisi keskeistä osaa nykykapitalismista. Joka tapauksessa meillä on oleva talouskriisi osoittaa harvinaisen selvällä tavalla, että pelkät mahdollisuudet eivät muodosta koko kuvaa kapitalismista. Niiden rinnalle astuu välttämättömyyksiä, ja eräs näistä välttämättömyyksistä on pääoman arvonlisäysimperatiivi kapitalistisen yhteiskunnan "ylitsekäyvä" subjektina": siis aktuaalisen kasautumisen tapahtuminen, aktuaalisen lisäarvon tuottaminen (tapahtuipa tämä "materiaalisesti" tai ei) ja tämän lisäarvon realisoituminen. Pääoman subjektius on vain nurinkääntynyt "projekti" riistolle perustuvista vieraantuneista yhteiskuntasuhteista, siis mykkinä taloudellisina pakkoina ja herruussuhteina materialisoituva heijastus vieraantuneen yhteiskuntayksilön toiminnasta.

Mahdollisuuksia koskevan ongelman voi ilmaista teoreettisesti seuraavalla tavalla: vaikka kapitalismin "tulemisen ontologia" elää muutoksista, mahdollisesta ja uudistumisesta, sen "nykyisyyden ontologia" ei kykene välittämään näitä "mahdollisuuksia" ja "jo elettyä tulevaisuutta" loputtomasti. Vaikka mikä tahansa voisi olla huomenna tuottavaa, se ei välttämättä ole sitä vielä tänään; ja päinvastoin, mikä tahansa tämän päivän tuottavuuden kulmakivi voi romahtaa huomenna. Juuri näiden kahden modaliteetin eli kapitalismin mahdollisuuksien ja välttämättö-

myyksiä välinen dialektinen jännite on koko Marxin ekonomiakritiikin keskiössä ja ilmenee taloudellisten, yhteiskunnallisten ja poliittisten erityisongelmien muodossa. Tässä keskitytään tuotantoprosessin perusmääreisiin, koska niitä on käsitelty niin usein uuden työn diskurssissa.

Ajatuksessa siitä, että "mikä tahansa" inhimillinen ja yhteiskunnallinen toiminta voi olla *mahdollisesti* tuottavaa ei ole mitään uutta. Ekonomiakritiikissä sama ilmiö toistuu analysoitaessa niitä yhteiskunnallisia järjestelyitä, jotka pyrkivät takaamaan sen, että oikein kvalifikaatioin varustettu työläinen lopulta todella astuu pääomasuhteeseen ja toimii sen sisällä pääoman vaihtelevana osana. Ilmiötä kutsutaan subsumptioksi, eikä sillä ole juurikaan tekemistä työn fenomenologisten sisältöjen kanssa. Uuden työn fenomenologiasta ei päästä käsiksi niihin pääomasubsumption muotoihin, joiden välityksellä työstä tulee *välittömästi* tuottavaa. Subsumptiokäsitteillä on tekemistä niiden olosuhteiden kanssa, joissa tuotanto tapahtuu. Ne eivät pysähdy tehtaan porteille. Esimerkiksi puhe uusista kontroleista olisi suhteutettava entistä tiukemmin tuotannon ja subsumptiomuotojen konkreettisiin muutoksiin.

Mitä tarkoitetaan uuden työn reaalisubsumptiolla?⁸² Lähtökohtaisesti ja muodollisesti sitä samaa, mitä aina ennenkin: elävän työn eli vaihtelevan pääoman enenevää korvaamista pysyvällä pääomalla ja/tai elävän työn muotoon vaikuttamista siten, että sen tuottavuus nousee. Sisällöllisesti tilanne on toki nyt toinen kuin Putilovin konepajassa. Etenkin kehittyneissä maissa voidaan nähdä aivan uudenlaisia pysyvän pääoman muotoja, joilla eliminoidaan kallista elävää työtä niilläkin uusilla aloilla, jotka ovat lähtökohtaisesti "subjektiivista otetta" vaativia. Uusilla pysyvän pääoman muodoilla tarkoitetaan esimerkiksi hoiva/palvelu/tunne/tietotyön tehostamiseen räätälöityjä organisaatiomuotoja, jotka vastannevat sitä mistä Jussi Vähämäki on useassa yhteydessä puhunut "ajattelun ruumiista irrottamisen" prosessina. Yhtä kaikki nämä pääomamuodot vastaavat funktioltaan konejärjestelmiä tehdastuotannossa, vaikkei niillä ole "käyttöarvotasoisesti" juuri mitään tekemistä konejärjestelmien kanssa. Uudet pääomamuodot subsumoivat työtä "pakottamalla" tai "ohjaamalla" luovuuteen, persoonallisen vaikutelman antamiseen ja muuhun "automaatiokäyttämiseen". Uuden työn organisaatiomuodot ovat kuin skriptattuja toimintamuotoja, joiden kautta eliminoidaan vanhan kunnan kaavan mukaisesti elävä työ elävästä työstä. Jos samalla voidaan antaa persoonallinen vaikutelma, sen parempi.⁸³ Valaiseva marxilaisista lähtökohdista käyty keskustelu uusista pääomamuodoista eli yhteiskunnallisista suhteista koostuvista "koneista" löytyy Georg Caffentzin artikkelista "Crystals and Analytical Engines".⁸⁴

Mielenkiintoisena historiallisena analogiana keskusteluun uuden työn "subjektiivisuudesta" ja "ainutkertaisuuksista" arvon luojina Caffentzis nostaa esiin Lyonin kankaankutojien mestarilliset käsityöläisaidot ja heidän työnsä tästä johtuneen kalleuden. Tuolloin uskottiin, ettei kone voisi koskaan jäljitellä heidän käsiensä työn lopputuloksia. Kehruu-Jennyn hyökkäyksen jälkeen koko erittäin voimakkaasta ja hyvin järjestäytyneestä ammattikunnasta ei jäänyt jäljelle kuin koneilla kutovien duunarien huvennut poppoo. Se oli kutoja-ammattikuntaa oleellisesti pienempi joukko ja, Caffentzis korostaa, vailla kunnollista poliittista voimaa kun sen erikoiskyvyt oli koneistettu.

Uuden työn reaalisubsumption kontekstissa Caffentzis nostaa esiin Turingin koneen, joka määritelmällisesti antaa vaikutelman inhimillisen olennon kanssa kommunikoinnista, ja älytyön reaalisubsumption. Hän esittää asiaankuuluvan poleemisesti, ettei oikeastaan ole mitään *apriori* syitä sille, miksei huithapeleiden ja hajamielisten intellektuellien innovaatiotyötä voitaisi "koneistaa" vastaavalla tavalla kuin miten käden taidot koneellistettiin teollisen kapitalismin alkuaikoina. Tämän edellytyksenä on vain se, että eristetään immateriaalisen työn kontekstissa kulloisenkin tuotantoprosessin erityispiirteille ja tehtäville adekvaatti eli luovuuteen kannustava työnjaon struktuuri; eristetään tämän struktuurin oikea suhde käytettävissä oleviin työvälineisiin ja muihin resursseihin. Fordin liukuhihnan taloudellinen muotomääre ja tuotantoa rakentava funktio ei poikkea näistä uusista pysyvän pääoman muodoista mitenkään, vaikka asetelmat eroavat toisistaan empiirisesti kuin yö ja päivä. Silti ne pyrkivät pumppaamaan työläistä lisäarvoa aamusta iltaan ja illasta aamuun.

Caffentziksen opetus on tämä: marxilaisittain analysoituna työläisen subsumointi vaihtelevaksi pääomaksi ja lisäarvon tuottajaksi on edelleen yhteiskunnallinen kamppailusuhde, eikä työläisen tuottavuus riipu viime kädessä tämän työsisältöjen fenomenologisesta muodosta vaan palkkatyön ja sen organisoinnin taloudellisista muotomääreestä. Kaikki toiminta kapitalismissa on "mahdollisesti" tuottavaa ja mikään toiminta ei ole kapitalismissa "tuottavaa sinänsä". Tämä asetelma ei muutu vaikka Deleuzen kanssa painiskelevat teoreetikot onnistuisivatkin kehittämään tarvittavat "poeettiset muotoilut" vanhan kunnon kantilaisen filosofian kokoon kursimiseksi.

Sen sijaan subsumption⁸⁵ käsitteistö puree edelleen ja auttaa ajattelemaan niitä yhteiskunnallisia järjestelyjen ja poliittisten interventioiden muotoja, joilla "inhimillisestä tarkoituksenmuokaisesta toiminnasta" tehdään tuotantoprosesseissa - jotka voivat kyllä olla epäjatkoja ja leviätä koko yhteiskuntaan - vaihtelevan pääoman personifikaatio.

Jää nähtäväksi kutsutaanko tätä kiihtymässä olevaa "uuden työn" reaalibsubsumption tendenssiä post-autonomien teorialehdissä "postfordismin-fordismiksi-tulemiseksi", "postfordismiksi ilman postfordismia" vaiko taas vaihteeksi vain kapitalismiksi. Oma näkemykseni on kuitenkin se, että ongelmistaan huolimatta asian- ja ajanmukaisesti päivitetty ekonomiakritiikki tarjoaa edelleen varsin osuvia välineitä kapitalismin analysoimiseksi.⁸⁶

5.4. Luokkakomposition analyysi kapitalismin periodisoinnin sijaan

Uusliberalismin ja "postfordismin" sekä talouskriisin analyysia voidaan tarkentaa esittämällä kysymys siitä, missä määrin itse siirtymä fordistisesta kasautumisen regiimistä ja strategiasta postfordistiseen on itsessään toteutunut pääoman suunnitelmien mukaisesti. Postfordismi on harhaanjohtava termi, koska uusi kasautumisjärjestys ei ole onnistunut ratkaisemaan fordismien kriisin ongelmia.

Sen sijaan postfordismi niin sanotusti antaa muodon tai ruumiin fordismien kriisin ristiriidoille - ja siis olennoi edelleen fordismien kriisiä. Kehittyneissä kapitalistimaissa kamppaillaan fordismien kriisin "hännän" kanssa: luokan repressio ja reaalipalkkojen painaminen alas ei ole ollut riittävä ponnin kasautumisen uudelle nousukaudelle. Lisäksi immateriaalinen tuotanto on ainakin toistaiseksi ollut liiaksi nimensä veroista.⁸⁷ Toinen fordismien kriisin ristiriitojen välitysmuoto, hegeliläisen jäsennostavan linjauksen mukaisesti, on ollut fordismien paikallinen/alueellinen nyrjäyttäminen sijoiltaan ja sen heijastaminen "toiseen subjektiin" (*displacement*). Tarkoitan tietenkin Kaukoidässä, Kiinassa ja Latinalaisessa Amerikassa tapahtunutta "uusfordismien" syntymä.⁸⁸

Keskusteluyhteyttä sen enemmän yksilöimättä Euroopassa käydään jatkuvasti keskustelua toinen toistaan seksikkäämmiin nimettyjen "tietokykykapitalismin" muotojen hahmottamisesta, mikä on toki sinällään arvokasta työtä. Silti liian harvoin kiinnitetään huomiota oleelliseen. Jos immateriaalinen työ, tietokykypääomille perustuva tuotanto ja osakemarkkinoiden odotukset arvon määrittämisen lippulaivana muodostavatkin nykykapitalismin tuotannollisen keskiön - teesi jota olisi täsmennettävä - nyt talouskriisin aikana on helppo tajuta ongelmana olevan se ettei tämä tuotantorakenne toimi edes kapitalistiluokan näkökannalta toivotulla tavalla. Se ei ainaakaan toistaiseksi ole kyennyt tuottamaan jatkuvasti niitä voittoja ja talouskasvua, joita siltä on odotettu myös vasemmistolaisissa analyyseissä aiheesta. Sen sijaan koko kapitalistinen syteemi on kriisissä ja puhutaan jopa *degrowthin* strategioista.⁸⁹ Jo pikavilkkailla tämä kriisi muistuttaa aivan liikaa Marxin analysoimia kapitalismin kriisejä, jotka näyttäytyvät "aina ensisilmäyksellä ainoastaan luottokriiseinä ja rahakriiseinä", mutta joiden juuret ovat itse tuotantotavan ytimen ristiriidoissa ja näiden puutteellisessa välittämisessä.⁹⁰ Kriisi muistuttaa myös liikaa Agliettan käsityksiä kapitalistisen kasautumisregiimin kriisiytymisestä ollakseen sellaise-

naan kapitalismin tuolla puolen artikuloituvan talousjärjestelmän syntykriisi. Kommunistin onkin hyvä muistaa, että toisin kuin kuoriaiset, talousjärjestelmät eivät synny tai kuole vailla poliittisia interventioita.

Vanhan Agliettan käsitteistöstä vauhtia ottamalla voidaan hahmotella karkeasti postfordismia post-etuliitteen mukaisesti pikemminkin fordismen kriisin "häntänä" kuin autonomisena kasautumisregiiminä. Asetelma voidaan lukea suhteessa *Aufhebenin* Hardt & Negri -kritiikkiin⁹¹:

1) Kehittyneissä kapitalistimaissa postfordismiin siirtyminen on tarkoittanut massateollisuudelle perustuneen suhteellisen lisäarvon tuotannon ja pääoman orgaanisen komposition kasvattamisen eteenpäin ajaman tuotantorakenteen ja kasautumisstrategian asteittaista "hylkäämistä". Sen tilalle on pyritty luomaan tuotantorakennetta, jonka perustana ovat toistaiseksi vasta formaalisti subsumoidut tai reaalibussumption prosessissa olevat eli työvoimavaltaiset ja vielä raskaaseen teollisuuteen verrattuna suhteellisen vähän kiinteää pääomaa hyödyntävät tieto- ja palvelutalouden toimialat. Megafonissa on käsitelty yliopistoa ja sen muutosta eräänlaisena tiivistettynä mallina tietotyön reaalibussumption prosesseille. Lisäksi yliopiston reaalibussumption analyysin yhteydessä on keskusteltu tietotyön ristiriidoista ja kamppailuista sekä työläisten subjektiivisuuden ja järjestäytymisen ongelmista uudessa tilanteessa.

Postfordismia määrittää paljolti tuotannon finansoituminen. Aglietta on kuvannut näitä raameja jälkisanoissaan vuoden 1997 painokseen *Theory of Regulationista*:

"Ottaa mittaa kapitalismin globaalistumisesta merkitsee ensisijaisesti sen tunnustamista, että yritykset eivät enää ole kansallisen territorion alueella yhteiskunnallisen integraation etuoikeutettuja paikkoja. Ne kilpailuttavat alueisiin sidottuja tuottavuuden kollektiivisia tekijöitä: koulutuksen yleinen taso, teknisen kehityksen tieteelliset perusteet, infrastruktuurit. Rakentaa tuottavuuden kasvulle kollektiiviset perusteet, jotta myytäisiin kalliilla kalliisti palkattu työ, on ainoa positiivinen ulospääsy kehittyneistä palkkatyöyhteiskunnista... Valtion, niin sen tavoitteiden kuin sen toimintavälineiden, uudistaminen aina siihen saakka, että siitä tulee tuottavuuden eläviin voimiin investoija, on ehto kansakunnan uudelleen elvyttämiseksi yhteiskunnallisen kiinteyden yhteisten arvojen matriisina."⁹²

Uutta taloutta ei ole tarpeen moralisoida reaalituotantoa haikaillen jotta voidaan sanoa, että uuden työn alkuaikoina uutetut satumaiset voitot johtuivat usein uusilla aloilla vallinneista monopoleista, satumaisen korkeista lisäarvon suhdeluvuista ja työvoiman riistoasteista sekä finanssisijoittajien alaan asettamista odotuksista. Ei myöskään liene moralismia vaatia uudenlaisia finanssisäätelyn muotoja, joiden kautta yrityksiä voidaan sitouttaa pidemmän tähtäimen poliittiseen suunnitteluun spekulatiivisten ja kertaluontoisten voittojen kotiuttamisen sijaan. Kertaluontoisten voittojen kotiuttaminen on kuitenkin eri asia kuin "jatkuva voittamisen liike" (Marx): kun alalle syntyy kilpailua, pääomien orgaaninen kompositio kasvaa reaalibussumption myötä, työvoima järjestäytyy palkkataisteluihin ja kuluttajien huomiosta joudutaan kilpailemaan muiden yritysten kanssa. Tämän asetelman voi oikeastaan johtaa suoraan *Pääoman* kolmannen kirjan "voiton suhdeluvun laskutendenssin lain" ja sen "vastasyitä" käsittelevästä jaksosta.⁹³

2) Hieman muokattu mutta edelleen massatuotannon tarpeisiin suunnattu fordistinen kasautumisregiimi on uusliberalismin aikana ollut eräs kehittyneimpien kapitalistimaiden suurimmista vientituotteista. Hieman muokattu tarkoittaa tässä muun muassa sosiaalipalveluiltaan köyhempää ja funktionaalisen tulonjaon muodon suhteen alhaisempia työläisten kulutustasoa ylläpitävää fordismia.

On toki paikallaan huomauttaa, että ns. keskus-periferia -malli ei enää toimi globaalin kapitalismin analyysin itsestään selvänä paradigmana. Kuitenkaan kolmannen maailman metropolien olemassaolo ei vielä sinällään poista sitä tosiseikkaa, että massakulutushyödykkeitä tuottanut fordismi ei ole päättynyt; se on vain usein siirretty Kiinaan, Kaukoitään ja Latinalaiseen Ame-

rikkaan. Vaikka "kiinalainen kapitalismi" onkin ollut toistaiseksi työvoimaintensiiviseltä muodoltaan jopa "esifordistista", ei ole vaikeata nähdä että työn reaalisubsumptio tulee etenemään ja synnyttämään Kiinaan 2000-luvun fordistista teollisuutta. Pontimeksi tälle voidaan esittää Midnight Notesia seuraten ainakin se, että kiinalaisten työläisten reaalipalkat ovat viimeisen vuosikymmenen mittaan nousseet 300%.⁹⁴ Unohtaa ei sovi sitäkään, että konejärjestelmät eivät edelleenkään käy poliittista luokkataistelua - ainakaan *pääomaa vastaan*.

On siis varsin perusteltua olettaa, että Agliettan kuvaama fordistinen massatuotannolle perustuva kasautumisregiimi tai ainakin sitä lähellä oleva tuotantorakenne tulee nousemaan "vastahegemoniseksi" projektiksi kehittyneimpien kapitalistimaiden postfordismille - myös näissä maissa. Tästä todistavat esimerkiksi tendenssit valtiollistaa lentokoneteollisuutta, autoteollisuutta sekä pankki- ja rahoitussektoria paitsi Yhdysvalloissa myös läpi koko kehittyneiden kapitalistimaiden. Mitä luultavammin olisi syytä "palata" tai siis asettaa uudelleen esimerkiksi Agliettan avulla ongelma sekamuotoisen kasautumisjärjestyksen globaalin mallin hahmottamiseksi.

6. Kohti kriisiä

Postfordismia uutena kasautumisen regiiminä ja "täysin toisenlaisen" kapitalistisen voitonteon talousmallia juhlivissa skenaarioissa on kuitenkin yksi suuri ongelma. Kapitalismi on vakavassa kriisissä, eikä vain immateriaalinen työ tule sitä pelastamaan. Ei vaikka välityksen kategorian läpi ajatellen on helppoa pitää mielessä ainakin se, että "postfordismin" ja informaatioteknologioiden vallankumous on vielä kesken. Niiden vaikutukset tulevat realisoitumaan viiveellä. Tämä ei välttämättä ole ongelma postfordismiteesejä esittävälle kirjoittajille, mutta heiltä kaittaisiin eksplisiittisempiä kannanottoja kuin "me olemme kriisi" -tyyppiset heitot. Tietenkin olemme kapitalismin kriisi, mutta lohduttaako sen sanominen toimeentulonsa tai asuntonsa menettäneitä ja suunnitelmansa hylkäämään joutuvia työläiskerrostumia? Jos kapitalismia yritetään ymmärtää yhteiskuntasuhteiden muotona ja uusintamisyhteytenä niin kapitalismin talouskriisi on sisäisesti yhteydessä kapitalismin *yhteiskunnallisten suhteiden* kriisiin. Tällä tarkoitetaan muun muassa sitä, että ilman tarvittavaa poliittista voimaa ja palkkatyömuodolle johdannaisten tulomuotojen puuttuessa kapitalismin kriisi on valitettavasti merkittävältä osin myös meidän toimeentulomme ja hyvinvointimme kriisi.⁹⁵

Eräs avain tähän on sen käsittäminen, että massateollisuus ei ollut pääoman kannalta tuottavaa siksi että sillä oli suuria koneita, vaan siksi että sen yhteiskunnalliset suhteet vastasivat muodoltaan mahdollisimman hyvin suhteellisen lisäarvon tuotantoa ja pääoman kasautumisregiimin vaatimuksia. Kysymys kuuluu, onko postfordistisella regiimillä keinoja kapitalismin perustavien ristiriitojen todelliseen ja luokkapoliittisesti edes reformistisessa mielessä tyydyttävään ratkaisemiseen.⁹⁶ "Postfordistiset" eli kehittyneimmät kapitalistimaat pyrkivät varmasti konstituoimaan samanlaisen suhteellisen lisäarvon ja reaalisubsumption perustoilta artikuloituvan kasautumisregiimin. Myös regulaatiomuotojensa osalta postfordismi on kapitalismia siinä missä fordismikin: se perustuu rakenteellisesti riistolle, alistamiselle ja epävarmuuden lisäämiselle sekä näitä vastaan käytäville kamppailuille, vaikka se tekisikin elämästä "joustavampaa" ja perustuisi entistä enemmän "(yksilö)subjektiivisuudelle".⁹⁷ Pehmeiden kontrollien ajattelemisen tuntuu vaikealta ilman viittausta uskottavaan käsitykseen nykykapitalismin kasautumisjärjestykseen. Ne ovat pääoman kasautumisen regulaatiomuotoja konstituoivia järjestelyjä jos mitkä.

Kun yhdistetään Harveyn näkemys uusliberalismista työväen luokkataistelutappioiden sarjana ja klassisen luokkakomposition analyysin ajatus pääoman kasautumisesta kapitalistiluokan poliittisena kykynä hallinnoida luokkataistelun liikemuotoja ja heijastetaan asetelmaa McNallyn ja Klimanin ⁹⁸ tekemiin klassisemmin marxilaisiin kriisianalyysihin, ilmenee ituja yllättävälle ristiriidalle. Pääoman kasautumiselle näyttäisi olevan mitä parhaat poliittiset edellytykset, mutta kapitalismi on kriisissä. Ristiriitaa voidaan vielä syventää refleктоimalla sitä vasten postfordis-

min ja "immateriaalisen kapitalismin" evankelistojen puheeseen "jatkuvien voittojen taloudesta" (Marazzi) ja uudesta kasautumisjärjestyksestä, joka - mikäli heitä luetaan kirjaimellisesti tai edes vähän vastakarvaan - artikuloituu jossain Marxin analysoiman kapitalismin ja sille ominaisten yhteiskuntasuhteiden tuolla puolen. Toisin sanoen pääoman intensiiviselle kasautumiselle pitäisi juuri nyt olla olemassa *kaikki edellytykset*: poliittisesti ja taloudellisesti nujerrettu globaali työväenluokka; uusia ja ei-vielä reaalisubsumoituja tuotannonaloja, jotka mahdollistavat aluksi aivan satumaisia voittoasteita hyödyntäessään vain vähän pysyvää pääomaa, mahdollistaessaan "monopoleja" ja houkutellessaan uutuudellaan sijoittajien odotuksia; lisäksi tuotteille on olemassa valtavasti uusia markkinoita jo yksin kapitalismin piiriin 1990-luvun aikana vedettyjen miljardien kuluttajien muodossa.⁹⁹

Kriisianalyysin kannalta tätä periodisointia koskevaa keskustelua merkittävämpää on kuitenkin se, että vaikka pääoma ja kapitalistiluokka ovat onnistuneet etenkin kehittyneissä kapitalistimaissa lyömään työväenluokan ja pakenemaan materiaaliselle tuotannolle perustuvan kasautumisjärjestyksen ongelmia yhtäältä "tieto- ja palvelukapitalismin" kasautumismallin alkusoluihin sekä finanssivoittojen ja spekulatiivisen sfääriin, *talouskriisi johtuu siitä, että pääomat eivät kuitenkaan tuota riittävän suuria voittoja ja kasaudu adekvaatilla tavalla.*

Näiden analyysien mukaan pääomien absoluuttiset voitot ovat kasvaneet määrällisesti, mutta voittoasteet supistuvat. Kliman toteaa lakonisesti syksyn 2009 paperissaan, ettei katso tämän tendenssin suoranaisesti osoittavan Marxin voiton suhdeluvun laskutendenssin lain kautta artikuloimaa kapitalismin kriisiytymistendenssiä oikeaksi.¹⁰⁰ Hän toteaa kuitenkin, että Marxinsa tuntevalle kriisin noudattama käsikirjoitus ei ole ollut täysin odottamaton. Edellytyksistään huolimatta *pääomat tuottavat globaalin kapitalismin totaliteetin tasolla ja keskimääräisesti liian pieniä voittoja suhteessa sijoituksiin, eivätkä pääomat kasaudu riittävällä intensiteetillä edes finanssisektoreilla.* Meneillään oleva talouskriisi on pääoman kasautumisen *yhteiskunnallisten ja poliittisten edellytysten ja kasautumisen konkreettisten ilmenemismuotojen välisen antinomian konkreettista artikuloitumista.*

Tämän yllä kehitellyn skenaarion (tai sen alkeiden) myötä tullaan "objektivistisen" kasautumis- ja regulaatiomuotojen analyysin rajoille. Kapitalismi on kriisissä, vaikka kasautumisen edellytykset näyttävät olevan kunnossa. Uusliberalismiteoreetikkojen perusteeksi on ollut Harveyn moni-ilmeistä analyysia tyypistävä yksilulotteinen näkemys uusliberalismista porvariston luokkataisteluvoittojen sarjana. Tässä tullaan myös näille teeseille perustuvan luokkakomposition analyysin rajoille. Jos pääoman kasautumiselle ei ole olemassa kunnollista kasautumisregiimin ja regulaatiomuodon totaliteettia, työväenluokan poliittinen nujertaminen ei sinänsä takaa luokkataisteluvoittoja porvaristolle. Vahvasti luokkakomposition analyysiin ja autonomiperinteeseen tukeutuva Midnight Notes äityy jopa piruilemaan, että ehkä pääoma onnistui *liian hyvin* työväenluokan dekompositiossa 1980/1990-lukujen aikana.¹⁰¹

Midnight Notes ottaa myös seuraavan askeleen: Entä jos työväenluokan poliittisen komposition murskaaminen globaalin kapitalismin *totaliteetin tasolla* ei olekaan ollut yhtä suvereenia kuin mitä uusliberalismin analyttikot ovat esittäneet? Entä jos kyse on viime kädessä vain fordistisen massatyöläisyyden hegemonialle perustuneen luokan poliittisen komposition murtamisesta, jonka välityksellisenä häntänä työläisorganisaatioiden aloitekyvyttömyys on ilmennyt viimeisten vuosikymmenten aikana? Tässä mielessä luokkakomposition analyysin rajat ovat myös "objektiivisemmän" kapitalismianalyysin rajoja, ja päinvastoin.

7. Uusliberalismin epäonnistuminen ja talouskriisi: alustavia suuntaviivoja

Etenkin suomalaisessa akateemissävytteisessä vasemmistokeskustelussa uusliberalismi nähdään kaikkivoipaisen luonnonvoiman tavoin etenevänä oikeistohegemonian aaltona. Kyyti on usein ollut kylmää, mutta tätä korostettaessa Marxin ja Engelsin vanhat hyvät opit unohtuvat liian helposti. Ihmiset ja luokat tekevät historiaa, eikä päinvastoin. Kapitalismiin sisältyy imma-

nentisti sietämättömiä olosuhteita mutta myös muutospaineita ja ristiriitoja. Amerikkalaisen fordismen tarkastelun opetukset voidaan summata esimerkiksi Beverly J. Silverin *Forces of Labor* -teoksen ajatukseen siitä, että luokan joukkovoiman muodot ja niiden luova yhdistely ovat aina olleet ja ovat jatkossakin avain taistelussa pääomaa vastaan. Silverin mukaan fordismen alkuaikoina pelättiin, että koneistettu työnjako tuhoaa käsityöläismäisiin erikoistaitoihin ja tästä johtuvalle neuvotteluvoimalle perustuneen palkkapoliitiikan ja työläisorganisaatiot. Lisäksi fordismen oli määrä vieraannuttaa työväenluokka täysin - teesi, jonka tuomionpäivän pasuunoina toimivat eurooppalaisen ja aina niin edistyksellisen älymystön edustajat.¹⁰²

Näistä poiketen Harvey ja Midnight Notes ovat yhtä mieltä siitä, että uusliberalismi epäonnistui; nyt on täsmennettävä missä mielessä tämä epäonnistuminen loi idut globaalille talouskriisille eli on pohdittava uusliberalismin tuottaman globaalin luokkakomposition suhdetta meneillään olevan talouskriisin syntyhistoriaan. Siksi onkin hyvä korostaa vielä erikseen uusliberalismin ristiriitoja, jotta voi ymmärtää meneillään olevaa talouskriisiä.

Midnight Notes ja Harvey tähdentävät tahoillaan, että uusliberalismi oli äärimmäisen kunnianhimoinen ja suunnitelmallinen luokkavallan palauttamisen poliittinen projekti. Yleisluonnehdintana sen tavoitteista voidaan pitää ennen suurta talouslamaa ja keynesiläistä kompromissia vallinneiden luokka-asetelmien palauttamista. Uusliberalismin onnistuminen olisi merkinnyt palaamista tilanteeseen, jossa työväenluokka on ajettu taloudellisesti ahtaalle reaalityöpaikkojen alas painamisen kautta, jätetty yhteiskuntapoliittisesti oman onnensa nojaan, paiskattu taantumuksellisen kulttuurin kurimukseen; ennen kaikkea poliittinen subjektius olisi tullut redusoiduksi lähinnä markkina-arvoaan puolittaneesti kalkyloivien ja toisiaan vastaan taistelevien tavaroiden tasolle.

Midnight Notes¹⁰³ hahmottaa kriisianalyysissään kuusi globaalia luokkakompositiota ja epävaaka postfordistista kasvuregiimiä koskevaa ristiriitaa, jotka ovat sen analyysin mukaan vaikuttaneet merkittävästi globaalin talouskriisin syntymiseen. *Ainutkaan* näistä ristiriitaisista tendensseistä ei ole sinällään syy pelkoon tai toivoon; niiden hahmottaminen voi kuitenkin tarjota uusia aseita. Midnight Notesin jäsenydestä voi parjata kolmasmaailmalaiseksi, mutta se tarjoaa kehittyneiden kapitalistimaiden tuotantorakenteen tarkastelua täydentävän näkökulman joka auttaa ymmärtämään kriisitendenssejä globaalisti. Tyydyn tässä luettelemaan Midnight Notesin listan kriisin laukaisimina toimineista tendensseistä vain lyhyin kommentein varustettuna:

1) Uusliberalismin keskeiset globaalitalouden rakenteita ja instituutioita koskevat muutoshankkeet ovat epäonnistuneet. Globaali kapitalistiluokka ei ole onnistunut tavoitteessaan luoda fordismen kriisin tuhkiasta nousseelle globaalille sekamuotoiselle kasautumisjärjestykselle adekvaatteja institutionaalisia ja makrotasoisia raameja. Näiden tehtävänä olisi Midnight Notesin mukaan luoda normeja, käytänteitä ja rakenteita, jotka eliminoivat tavaroiden, pääomien ja finanssitransaktioiden vapaalle kierrolle asetettuja kynnyksiä (*barriers*). World Trade Organizationin luominen vuonna 1994 oli tärkeä askel etenkin Yhdysvaltojen, Japanin ja Euroopan pääomaliikkeiden ja transaktioiden tehostamisen kannalta.

Marxilaisittain on kuitenkin vielä tärkeämpää, että Midnight Notes esittelee kolme "vastasyitä". Ne kuvastavat subjektiivisten luokkataistelujen ilmenemistä pääomaluokan ajamien poliittisten hankkeiden sisäisiä ristiriitoja konstituivina ja näitä poliittisesti kärjistävinä voimina. Ensinnäkin rakennesopeuttamisohjelmia on vastustettu avoimesti aina 1980-luvun puolivälistä asti. Zambian rakennesopeutusmellakat, Caracasin kapinointi ja Zapatistojen liikehdintä näytteli kollektiivin mukaan merkittävää roolia asettaessaan uusliberalistien poliittisen kokonaisratkaisun kyseenalaiseksi ja heikentäessään sen toteuttamismahdollisuuksia. Lisäksi erityisesti Zapatistojen kapina loi solidaarisuutta Zapatistojen ja muiden edistyksellisten tendenssien välille ja ruokki kumouksellista mielikuvitusta globaalisti.¹⁰⁴

Toisekseen Midnight Notes nostaa esiin globalisaatioliikkeen ja sen protestisyklit Länsi-Euroopassa ja Yhdysvalloissa. Liike blokkasi WTO:n, IMF:n, Maailmanpankin ja G8-maiden kokouksia

ja vaikutti osaltaan näissä tehtyihin päätöksiin.

Kolmanneksi katse kääntyy niihin "kolmannen maailman" hallituksiin, jotka kieltäytyivät pääomaluokan keskeisten talousinstituutioiden (IMF, WTO, Maailmanpankki) rakennesopeuttamisohjelmien toteuttamisesta voidakseen säilyttää edes palasen suvereniteetistaan. Ongelmaksi nähtiin usein, ja varsin johdonmukaisesti, se että nämä instituutiot olivat lähinnä amerikkalaisten, eurooppalaisten ja japanilaisten käsissä. Erityisesti kiistaa ovat aiheuttaneet maatalouden ja alkutuotannon kapitalisointi sekä tämän toteuttamiseksi luonnostellut rakennesopeutusohjelmat. Midnight Notes korostaa että kyse ei ole vain takaperoisesta patriotismista, vaan myös kyseisten alueiden maatyöläisten liikkeiden poliittisesta voimasta. Jopa WTO (tai sen Doha Round-hanke) on joutunut taipumaan maatyöläisten subjektiivisuuden takia ja korjaamaan suunnitelmiaan kuluneen vuosikymmenen aikana. Liikehännän takia Intian hallitus ei kyennyt antamaan tarpeeksi periksi maataloutta koskeissa kysymyksissä, vaikka hightechiä maalaisjunteista -trade off näyttäytyikin houkuttelevana.

2) Midnight Notes on historiansa aikana kirjoittanut paljon energiasta, etenkin ydinvoimasta ja öljystä keskeisenä kapitalistisen tuotannon sektorina ja kasautumisregiimin elementtinä. Energian riittävän tehokas ja poliittisesti mahdollisimman stabiili sekä matalakustannuksinen tuotantoregiimi on aina ajankohtainen kysymys kapitalismin kehityksen ja uusintamisen kannalta. Ei olekaan yllättävää, että kollektiivi pitää eräänä uusliberalismin keskeisenä epäonnistumisena sitä, etteivät keskeiset taloustoimijat ole kyenneet taivuttamaan globaalia energian ja öljyn tuotantosektoria tanssimaan pillinsä mukaan. Etenkin öljyteollisuuden uusliberalisointi on epäonnistunut - ja näin on tapahtunut merkittävältä osin OPEC-maiden uppiniskaisuuden, chavezilaisuuden ja erilaisten "arabinationalismin" muotojen takia. Midnight Notes ei vuoden 2009 pamfletissa analysoi luokkataistelupaineita OPEC-maissa, mutta Caffentzis tarkastelee niitä vuonna 2004 julkaistussa *No Blood for Oil!: Energy, Class Struggle, and War, 1998-2004* -kirjassa. Edellistä Irakin sotaa ja 1970-luvulla alkanutta ja sittemmin eräänlaiseksi normaalitilaksi sen jatkuvan uhan myötä muotoutunutta energiakriisiä kollektiivi tarkasteli vuoden 2001 *Midnight Oil*-kirjassa.¹⁰⁵

Lisäksi Irakin sota ja Afghanistanin operaatio ovat aiheuttaneet Yhdysvalloille merkittäviä poliittisia, sotilaallisia ja taloudellisia tappioita ja heikentänyt sen hegemonia-asemaa globaalin voimapolitiikan kentällä. Vähintäänkin voidaan esittää, että mikäli öljyteollisuuden uusliberalisointi ja Lähi-Idän jalansijan vahvistaminen olisi onnistunut nykyistä kitkattomammin - mitä varmasti oletettiin - Yhdysvallat olisi geopolittiselta asemaltaan nykyistä vahvempi.

3) Palkkojen kontrollointi ei ole onnistunut odotetuilla tavoilla. Midnight Notes on pohjustanut palkkakontrollien analyysia 1988 julkaistussa *Wages-Mexico-Libya-India* -pamfletissaan.¹⁰⁶ Uusliberalismia kutsutaan Trontin ilmausta ironisoiden kapitalistiluokan "palkanmaksusta kieltäytymisen" hallinnalliseksi järjestykseksi. Nyt kollektiivi kehottaa¹⁰⁷ kiinnittämään huomiota siihen, miten etenkin kiinalaisten työläisten palkkatasot ovat karanneet uusliberalistien käsistä. Vaikka kamppailuja palkoista on käyty tasaisesti, palkkatasojen karkaaminen uusliberalistien käsistä on toistaiseksi tapahtunut vailla (kiinalaisten työläisten mittakaavalla arvioiden) massamittaisia mobilisaatioita Kiinassa tai esimerkiksi Brasiliassa tai uutta "fenomenaalista" globaalia ja massamittaista luokkataistelusykliä.

4) Jo aiemmin mainitut rakennesopeuttamisohjelmat ja maatyöläisten liikkeet, erityisesti maa-oikeusliikkeet, ovat asettaneet kapitalistiluokille merkittäviä haasteita esimerkiksi Afrikassa ja Latinalaisessa amerikkassa (Brasilia). Merkittävimpänä ilmentymänä tästä tendenssistä Midnight Notes mainitsee Bolivian, Intian ja Niger-joen suistolla kärjistyneet ristiriidat. Midnight Notes on analysoinut maakysymyksiä koskevia tendenssejä kattokäsitteen *new enclosures* alla ja hahmotellut kamppailujen dynamiikkaa täsmällisemmin pamfletissa *The New Enclosures*.¹⁰⁸ Nyt kollektiivi nostaa jälleen esiin maiden yksityistämistendenssin ja sen seurauksia. Yhtäältä miljoonia on ajettu klassista pääoman "primitiivistä kasautumista" vastaavan prosessin kulussa mailtaan, mikä on puolestaan saanut aikaan merkittäviä siirtolaisvirtoja esimerkiksi Afrikan

ja Amerikan tietyillä seuduilla. Toisaalta monenlaatuista yhteisresursseja ja vertaistuotteita - *commonseja* - on laajamittaisesti tavaramuotoistettu yksityistämishelmien kautta. Commonsien yksityistäminen on kuitenkin riskibisnestä ja Midnight Notes nostaa esiin viime vuosikymmenen Bolivian vesi- ja kaasusodat ilmentämään näihin prosesseihin sisältyviä konflikteja. Myös Nigerian öljyvaroista käytävät kamppailut ovat asettaneet kapitalistiluokille merkittäviä ongelmia. Esimerkiksi Movement for Emancipation of the Niger Delta -ryhmän käymien kamppailujen yhteydessä Midnight Notes viittaa ironisesti kamppailujen piirtävän eräänlaisen "poliittisen Hubbert-käyrän", joka osoittaa poliittisen rajan öljyn pumppaamiselle, etsimiselle ja anastamiselle Nigeriassa.

Tässä yhteydessä ilmenee myös kamppailu kapitalismin tuottamista "negatiivisista commonseista" tai "negatiivisista ulkoisvaikutuksista, eli yritysten ja oikeistohallitusten pyrkimyksestä sysätä *pääoman tuotantoon olemuksellisesti* sisältyviä epäekologisia ympäristövaikutuksia työläisten maksettavaksi. Yksi ilmeisimmistä esimerkeistä tässä ovat tietenkin erilaiset ympäristöverot erityisesti ja kulutuksen/saastuttamisen paneminen verolle tulojen sijaan ylipäänsä. Ongelmana on myös se, että tätä ristiriitaa halutaan ratkoa laittamalla sinänsä vilpittömästi ympäristötietoiset kuluttajat maksamaan "vihreydestä" tuotteissa, niiden jakelussa ja tuotantoteknologioissa lisäämällä investoinnit suoraan hintoihin. Niin kauan kuin ekologiakysymyksiä ei artikuloita tiiviisti kapitalismin kokonaisanalyysin kylkeen ja tuoda esiin ekologiakysymysten antagonismeja, vihreydessä on kyse aivan liiaksi yksilöiden eettisistä tai esteettisistä valinnoista.¹⁰⁹

5) Koska pääoman kasautumisstrategia ja pääomasuhde ovat finansoituneet, myös luokkataistelu on finansoitunut. Tämä ei tietenkään tarkoita sitä, että materiaallisen tuotannon merkitys olisi supistunut minimiin; päinvastoin, tuotantopääomien ja finanssipääomien sekä näille ominaisten voitto-odotusten välinen suhde on vain ollut pakko asettaa uudella tavalla.¹¹⁰ Midnight Notes keskustelee luokkataistelun finansoitumisesta vailla moralismia. Kollektiivi korostaa, että työläisten on onnistunut kapitalismin nykyisen kasautumisregiimin ja regulaatiomuotojen puitteissa hankkia *oikeus* tai *mahdollisuus* velalla elämiseen. Analyysit, jotka suomivat työläisiä ja köyhiä velalla elämisestä joutavat historian romukoppaan; toimiihan pääomakin *täysin samalla tavalla*, eikä luokkataistelu sitä paitsi tunne moraalisia voittajia. Velka on paitsi keino selvittää vaikeissa olosuhteissa eli koko yhteiskuntaelämän läpikapitalisoituessa eli sen muuttuessa asteittain yhä enenevässä määrin tavara/rahavälitteiseksi. Velka on kaksiteräinen miekka, mutta tarjoaa mahdollisuudet elää läpikapitalisoituneessa yhteiskunnassa.

Midnight Notes tarkastelee luokkataistelun finansoitumista etenkin reaalipalkkojen laskun ja tätä elintason laskupainetta "välittävän" henkilökohtaisen kulutuksen lainapohjaistumisen välisen suhteen kautta. Analyysin lisäksi kollektiivi muotoilee muistisäännön pisteliään herjan muodossa: Jos olet pankille velkaa 1000e etkä voi maksaa, olet pulassa. Jos pankki on jollekulle velkaa 100 000 000e, pankki on pulassa. Se mitä ei mainita kovinkaan usein on, että mikäli 100 000 ihmistä on pankille 1000e velkaa eikä pysty maksamaan, pankki on edelleen pulassa. Midnight Notes hahmottelee kolme eri velan muotoa: kapitalistien velka on luokan sisäistä velkaa; kansallinen velka on "kaikkiluokkaista" velkaa; työläisten velka on luokkienvälistä velkaa, ja juuri siksi kaikkein eniten jännitteitä sisältävää. Tätä voi havainnollistaa viittamalla viimeaikaisiin tapauksiin, joissa amerikkalaiset työläiset ovat joutuneet velkojensa takia asunnon pakkolunastuksen uhan alle ja alkaneet järjestäytyä kieltäytyäkseen asunnon luovuttamisesta velkojille.¹¹¹

Velkavankeuden kurimus on työväenluokan kannalta niin ilmeinen kontrollikeino ja palkkatöihin sitomisen metodi, ettei sitä kannata tässä liiemmin kommentoida. Voidaan kuitenkin kysyä, että mikäli nykyinen talouspolitiikka tuottaa tendenssimäisesti asuntoluottokriisin ja kokonaiskysynnän laskun kaltaisia taloutta ja kasvua epästabilisoivia tilanteita, kuinka järkevää reaalipalkkojen loputon polkeminen on edes kapitalistien näkökannalta - siis mikäli halutaan ylläpitää edes etäisesti "fordistista tuottavuusdiiliä" muistuttavaa kasautumisregiimiä? Vaihtoehtoja pohditaan kuumeisesti, ja on todennäköistä että degrowth-näkemykset saavuttavat jalansijaa

tilanteessa jossa vanhoja kulutustasoja ei voida ylläpitää sen enempää taloudellisesti kuin ekologisesti, mutta pääomien on silti tuotettava edes suhteellisia voittoja.

6) Pääomasuhteen finansoitumisella on kaksinaisuusluonne. Kaikista ristiriidoistaan huolimatta globalisaatio on merkinnyt ensiaskeleita fordistisen eli sukupuolitetun, paikkaan sidotun ja rodun sekä professionaalisuuden asteen mukaisesti hierarkisoidun työnjaon muotoa vastaan käytävässä kamppailuissa. Tai pikemminkin olisi taas käännettävä asetelma nurin ja todettava, että juuri globalisaationa tunnetuksi tullutta ilmiötä pitäisi analysoida sen konstituoiden ristiriitojen näkökulmasta. Globalisaation ristiriidat ilmaisevat pääoman uuden sekamuotoisen kasaantumisregiimin ristiriitoja: työnjaon muodot, tulonjaon muodot, muut globaalisti vaikuttavat regulaation muodot sisältävät ristiriitoja, ja populaarissa tietoisuudessa nämä ilmenevät välityksellisesti "globalisaationa ja sen sivutuotteina".

Globalisaatio on myös merkinnyt uusien ihmisryhmien yhä laajamittaisempaa integrointia maailmanmarkkinoiden piiriin. Lisäksi globalisaatioprosessi on merkinnyt näiden samojen ihmisten - ja siis myös luokan segmenttien - integrointia kapitalistisen omistusyhteiskunnan piiriin sekä työläisinä että kuluttajina. Tästä on seurannut edelleen uusia poliittisia jännitteitä maissa, joissa omistuskäytännöt ja kulutusnormit eli puolivakavasti sanottuna "regulaatiomuodot" eivät vastaa kehittyneiden kapitalistimaiden välittömämmin pääoman tarpeita heijastavia porvarillisia järjestelyjä ja normeja.

Näin ollen globalisaatio on merkittäväällä tavalla horjuttanut globaalia luokkakompositiota ja uudelleenjärjestellyt sen sisäisiä hierarkioita. Tällä ei tarkoiteta vain sitä, että se on vahvistanut työläisten valtaa; mutta päinvastainenkin näkemys on yhtä väärä. Joka tapauksessa amerikkalainen, japanilainen tai eurooppalainen massatyöläismies on entistä vähemmän *ainut* normi työväenluokkaiselle subjektiivisuudelle niin yksilötasolla kuin pääoman vastaisen poliittisen luokkakomposition kehityksen kannalta keskeisten tendenssien aikaansaajana. Tässä on keskeisin ero fordismiin.

Yrityksestä avata postfordismi luokkavoimien temmelyskentäksi voidaan johtaa seuraava hypoteesi jatkotutkimukselle. Kuten fordismin analyysi osoitti, luokkakäsitteistöllä harjoitettu kapitalismianalyysi ei tarkoita "luokan" kallon mittailua sosiologisin välinein. Vastaavasti luokkapolitiikka koostuu kyllä välittömistä intressiryhmistä ja näiden eduntavoittelusta, muttei tyhjene näihin. Rosa Luxemburg kirjoitti aikanaan tästä niin osuvasti, että laina perustelee itsensä:

"Toisaalta meillä on joukot; toisaalta olemassa olevan järjestelmän ylittävä historiallinen tavoite. Toisaalta meillä on jokapäiväinen taistelu; toisaalta yhteiskunnallinen vallankumous. Sellaisia ovat dialektisen ristiriidan termit, ristiriidan, jonka läpi sosiaalidemokraattinen liike tekee tiensä. Tästä seuraa, että tämän liikkeen on työskenneltävä eteenpäin sitä koko ajan uhkaavan kahden vaaran välillä."¹¹²

Mikä siis on luokkapolitiikan haaste? Fordismin analyysia seuraten vastausta voidaan hahmotella seuraavista lähtökohdista. Olisi lähdettävä liikkeelle olemassa olevista resursseista ja tarpeista ja näitä määrittävistä ristiriidoista, sekä ristiriitoja jo ilmentävistä kamppailuista. Olisi hahmotettava sitä, miten kamppailut ovat aina luokkafraktiosidonnaisia eivätkä siis välttämättä edusta *koko* luokan etua. Tästä kuvitelmasta olisi luovuttava, koska luokan etua ei ole ennen kamppailuja, eli se voi konstituotua vain ristiriitaisesti kamppailuissa. Oleellista on siis yhtäältä eri kamppailujen suhteellinen autonomia toisistaan. Vielä tärkeämpää on se tapa eli muoto, jolla ymmärrämme, mitä luokan yhtenäisyys ylipäänsä tarkoittaa. Ainakaan kyse ei ole yksiselitteisesti luokka-identiteetistä. Oma näkemykseni asiasta on se, että luokan yhtenäisyys voi ilmetä vain välityksellisesti. Mitä se ilmaisee? Luokan partikulaaristen kamppailujen ja luokan osien intressien autonomian rinnalla artikuloituvaa *kokonaisuhteyttä*. Siis poliittista artikulaatiota joka ei ainoastaan yhdistä erilaisia kamppailuita, vaan tuottaa tendenssimäisesti sekä partikulaarisia kamppailuja että näiden kokonaisuhteyttä vahvistavia tuloksia, ja näin ollen avaa luokka-artikulaatiota kohti uusia ristiriitoja samalla kun sen perustat voivat vahvistua.

Luokkatietoisuus tarkoittaa tässä kaiketi kykyä vaikuttaa ennakoivasti sen tendenssin muotoon, joka ilmaisee yhteiskunnassa jo käynnissä olevien partikulaaristen kamppailujen ristiriitoja yhteydessä toisiinsa. Ratkaisevaa ei siis ole vain tämä tai tuo suhteellisen autonominen kamppailu ja sen partikulaariset ongelmanasettelut, vaan myös se muoto, jonka välityksellä nämä partikulaarit asettuvat suhteeseen toistensa kanssa. Fordismin kriisiyttäneen luokkakomposition erittely osoittaa, onnistuessaan tällainen artikulaatio voi tuottaa paitsi erillisiä ja yksittäisiä poliittisia/taloudellisia/kulttuurisia osavoittoja vasemmistolaisille ja muille edistyksellisille voimille myös yleisen työväenluokkaisen eli yleistyvän vasemmistolaisen voittotendenssin - hegemonian tai kamppailujen kiertokulun.

8. Kohti kokonaisnäkemyistä

Yllä on esitetty hahmotelma kapitalismin viimeisen viidenkymmenen vuoden keskeisistä kehityslinjoista ja annettu eväitä luokkataistelutulkinnalle fordismin kriisistä, uusliberalismin kaksoisluonteesta (vastaus fordismin kriisiin, joka epäonnistui) ja nykyisestä talouskriisistä.

Otin kehittelmäni lähtökohdaksi Andrew Klimanin väitteen, jonka mukaan nykyinen talouskriisi on 1970-luvun peruja. Pyrin selvittämään, mitä ilmaus "1970-luvun peruja" pitää sisällään. Tämän takia käänsin katseeni 1950-1970 -lukujen Yhdysvaltoihin ja fordistisen kasautumisregiimin analyysiin. Suhteutin tätä analyysia kyseisen ajanjakson työläistaisteluihin, joiden esitin aiheuttaneen fordismin kriisin. Uusliberalismi jatkoi tästä, muttei ratkaissut fordismin kriisin raunioille syntyneen kasautumismuodon saati regulaatiomuodon luonteeltaan fordistisia perusongelmia.

Artikkelin teoreettinen pääväite on ollut kahtalainen: kapitalismin objektiiviset rakenteet voidaan elävöittää, kunhan niitä tulkitaan luokkataistelun dialektiikan käsitteistön valossa. Kapitalismin rakenteelliset ristiriidat ovat luokkataistelun historiallisen kehityksen ja sen yksittäisten instanssien välityksellisiä ristiriitoja. Vastaavasti tällä metodilla voidaan ymmärtää, miten kapitalismin "objektiiviset" kasautumisen lait välittyvät sen luomien regulaatiomuotojen kautta kapitalistisen yhteiskunnan pinnalle ja osaksi arkeamme tämän yhteiskunnan toimijoina. Luokkakomposition analyysi on avain kapitalismin poliittisten dynamiikkojen hahmottamiseen yhteydessä sen taloudelliseen kehitykseen.

Luokkanäkökulma muistuttaa, ettei kapitalismi vain kehity omia aikojaan. Esimerkiksi uusliberalismissa on ollut kyse oikeiston tietoisesta hankkeesta murentaa työväenluokan poliittista voimaa (luokkatietoisuus ja -kompositio, puolueet ja ay-edustus) ja ajaa vasemmisto puun ja kuoren väliin. Puuna toimivat globaalin kapitalismin tendenssit, jotka murentavat kansallisten työväenliikkeiden poliittista neuvotteluvoimaa, pelitilaa ja materiaalista hyvinvointia. Kuori taas syntyy reaktiivisesta ja tiedottomasta vastauksesta näihin ongelmiin: nationalistinen ja uskonnollinen uuskonservatismi nostaa päätään myös kehittyneissä kapitalistimaissa. Sen kannattajina on usein työläisiä, joten uuskonservatismiin luulisi kiinnostavan myös arvovasemmistoa. Vasemmiston on otettava tilanne haltuun, luotava työväenluokkia puhuttelevaa politiikkaa ja samalla osoitettava uuskonservatismissa poliittinen vihollinen. Vasemmiston on edelleen hyökättävä taivaita vastaan ja oltava edistysellinen yhteiskunnallinen voima. Luokkapoliitiikan - tai miten tätä päätetäänkin nimitä - on oltava keskeinen osa uusliberalismin ja globaalin kapitalismin kriisien haltuunoton poliittinen väline.

Keskustelu fordismista ja postfordismista kehittyneiden kapitalistimaiden uutena kasautumisjärjestyksenä ja fordismin uudelleensyntymästä Kiinassa, Kaukoidässä ja Latinalaisessa Amerikassa kytkeytyy talouskriisiin elimellisesti. On viime kädessä yhdentekevää miksi uutta kasautumisjärjestystä nimitetään. On jo merkittävämpää, jos kyetään teoreettisesti pitäytymään yhden hegemonisen instanssin (postfordistisen kasautumisjärjestyksen) mallin postuloinnista ja eritellään globaalin kasautumisjärjestyksen konkreettisia muotoja kohdeherkästi. Se mitä tapahtuu Kiinan tehtaissa ja Kaukoidän hikipajoissa vaikuttaa konkreettisesti, vaikkakin välityk-

sellisesti, siihen mitä ja miten Punavuoren media-ammattilaiset tuottavat ja millä ehdoilla. Vain "monien suhteiden ja määritysten rikkaan totaliteetin" (Marx) analyysin keinoin voidaan edes käsitteellisesti tavoittaa se, mistä nykykapitalismissa on kyse ja miten sen ristiriitoja voidaan politisoida. Globaali kapitalismi ilmenee välttämättä monia limittäisiä kasautumisregiimejä kattavana sisäisesti ristiriitaisena ja instanssiensa suhteen eriytyneenä luokkasuhteiden totaliteettina. Olen yrittänyt talouskriisiesimerkin kautta perustella sitä, miksi luokkakomposition analyysin rajat ovat myös kasautumisregiimin analyysin rajoja ja päinvastoin. Yhdessä ne ovat kapitalismianalyysin ja taloudellisen kriisianalyysin rajoja.

Kokonaisnäkemyksen tarve on akuutti kun pohditaan vaikkapa nykykeskusteluja talouskriisistä. Materiaalisen tuotannon ristiriitoja paetaan täysin rationaalisesti finanssituottojen havitteluun. Kriisiä lääkitään lainarahalla, vaikka kriisin aiheuttivat lainarahaan tuotetun arvon sijaan velkaan perustuva talouskasvun regiimi ja lainavälitteisyydelle perustuneen "toivotaan, että tuotantopääomat vielä tuottavat riittäviä voittoja korkojen maksuun" -strategian epäonnistuminen. Ratkaisuksi kapitalismin kasautumispulmiin tarjotaan etenkin kehittyneissä kapitalistimaissa samankaltaisia lääkkeitä kuin Suomen 1990-luvun lamaan. Puhutaan tarpeesta tuottaa inhimillistä pääomaa, osaajuutta, R&D:tä - joskin kohdennetummin kuin tuolloin: ei yleistä inhimillistä pääomaa, vaan sen profiloituja *muotoja* (Becker) ja yleisiä kykyjä siirtyä tehtävästä toiseen suhteellisen kitkattomasti (Marx).¹¹³ Toiseksi puhutaan työhön pakottamisesta entistä kovemmillä keinoilla, sekä hyvinvointivaltion alasajon loppuun viemisestä. Kolmanneksi puhutaan elintason laskusta yleisesti. Työväenluokan kannalta se tarkoittaa sitä, että oikeisto tulee tekemään tulo- ja kulutusnormien kaventamiseen pyrkivää politiikkaa. Oikeiston piirissä luetaan työvoiman hinnan yleiseen polkemiseen ja polkuhintaan siirtolaistyövoimaan, ja työväenluokan poliittiseen nujertamiseen.

Jotta voidaan paikantaa Suomen mutta myös Euroopan luokkakompositiossa vaikuttavia oleellisia tendenssejä, tarvitaan taas palkkatyö/pääomasuhteelle perustuva kokonaisnäkemys kapitalismista. ja sen globaaleille ilmenemismuodoille, jonka on opittava luokkakomposition muutoksista ja suhteutettava analyysin yhteiskunnan pinnan ilmiöiden - karkeasti: talouden, arkielämän ja politiikan - kehityslinjoihin. Konkreettisten *poliittisten* tilanneanalyysien on opittava kokonaisnäkemyksistä, ja niiden resursseihin tukeutuen tehtävä strategisia rajanvetoja ohjaamaan toimintaa. Tällöin linjavetoja on tehtävä *tietoisesti* suhteessa kokonaisanalyysiin. Molemmat diskurssit - kapitalismianalyttinen ja poliittinen - kuuluvat samaan jatkumoon, kuulustelevat toisiaan, ovat toistensa käypyysehtoja ja viime kädessä tulevat toisikseen.

Historia on huono opas, mutta kenties fordismen kriisiytäneestä luokkakompositiosta voidaan oppia edes jotain. Yksinkertaistaen se sisälsi taloudellisen ja yhteiskunnallisen komponentin, jotka resonoivat keskenään. Taloudellinen komponentti oli yhtäältä hegemonisten ja keskiluokkaistuvien massatyöläisten palkkavaateiden käyminen kohtuuttomiksi ja toisaalta palkkahierarkioiden alatasoilla olevien työläisten kamppailujen kiihtyminen. Nyt Suomen tilanne on päinvastainen ja luokkakompositio on liikkeessä. Paperimiesten hegemoniaa puretaan, eivätkä tuotannollisesti hegemonisessa asemassa olevat tietotyöläiset ole ainakaan vielä realisoineet asemaansa poliittisesti tai edes materiaalistien etukysymysten suhteen. On ollut eräänlainen osavoitto, että SAK on vihdoinkin herännyt siihen, etteivät tietotyöläiset olekaan viheroikeistolainen salajuoni vaan työläisiä ilman tiilistä tehtyjä savupiippuja. Toisaalta jos tietotyöläisten poliittinen organisaatio tämän sallii, työn reaalibsumption prosessit tulevat osaltaan vahvistamaan pääoman tavoittelemaa tendenssiä pitää työttömyysluvut korkeina, palkat alhaalla ja työläiset kuuliaisina keskenään kilvoittelijoina. Työttömien ja työläisten vastakkain pelaamisen strategia on tietenkin tuttu. Ehkä sitä voitaisiin lähteä haastamaan vertaistuotannon keinoin: vähemmän palkkatyötä, enemmän työtä ja toimeentuloa. Edelleen reaalibsumptio näyttäisi vastaavan teoriaa työprosessin ja sen organisaation muotojen pitkistä aalloista: työolot ja autonomia kasvavat nousukaudella, laskusuhdanteissa ja kriiseissä väkeä irtisanotaan ja olot huonontuvat. Tässä on mahdollinen paikka ristiriitojen kärjistymiselle.

Yhteiskunnallisemmin hahmottuu jälleen kaksi vastakkaista tendenssiä. Amerikkalainen fordis-

mi loi edellytykset muuttaa massayhteiskunnan kahleet vapauden magiaksi, paeta kohti vähemmän repressiivistä elämänmuotoa. Nykyisen talouskriisin myötä lännessä puhutaan päinvastoin siitä, että tänne pitäisi saada tuotua aasialaisia kurin ja suhteellisen palkkaniukkuuden normeja. Halutaan siis tuoda ainakin tiettyjä kiinalaisen kapitalismin regulaatiomuotoja Eurooppaan ja purkaa uusliberalistista nurinkääntynyttä vapauden magiaa. Myös ekologiaan tukeutuva argumentaatio asettaa rajoja kulutusnormeille. Oleellinen kysymys on, ketkä joustavat ja minkä suhteen. Tässä yhteydessä uusien commons-pohjaisten talouden muotojen hahmottelu ja markkinamekanismien haastaminen sekataloudella vasemmiston toimesta olisi nostettava taas pöydälle. Niiden rinnalle olisi saatava luotua perustuloehdotukset, jotka eivät olisi niin alhaisia. Edelleen on olemassa paljon merkkejä siitä, että "kansalaisoikeuskamppailuille" hieman analogiset ristiriidat yhä tiukentuvista yksilöihin kohdistuvista kontrolloiden ja kurin muodoista tulevat kriisin myötä edelleen kiihtymään. Jos kontrolleista puhutaan toisella kielellä, tiettyjen liberaalin perinteen oikeusmuotojen eli saavutettujen etujen puolustaminen voi artikuloitua työläisten kannalta oleellisena kamppailuna, mikäli näiden vaihtoehtona ovat uudet ja tiukemmat kurimuodot.

Näin ollen vasemmiston tulisi käsittää nykyinen kapitalismin kriisi yhteydessä luokkataistelujen vuosikymmeniä kestäneeseen kiertoon ja niiden vaikutusten kasautumiseen kapitalismin yhteiskuntasuhteiden kriisinä. Kamppailujen kierrosta muodostuivat kapitalismin kasautumismuodot, yhteiskuntasuhteet ja globaalin työnjaon muodot 1990/2000-luvuilla kriisiyttäneet tendenssit. Talouskriisi on yhtä ristiriitainen kuin luokkataistelun historiakin on. Vasemmiston tulisi nähdä talouskriisi uhkan lisäksi poliittisena mahdollisuutena koko vasemmiston toimesta. Varmaa on, että oikeisto ja kapitalistit suhtautuvat tilanteeseen näin.

Viitteet

- 1 Artikkelin versio 1.0 julkaistaan Megafonin 3. numeron PDF-tiedostossa. Se on kieliasultaan raakile. Verkkojulkaisussa artikkeli tulee kuitenkin elämään jatkuvasti korjausten takia. Kiitokset kaikille artikkelia kommentoineille. Ilman teitä se olisi jäänyt vieläkin keskeneräisemmäksi.
- 2 Ks. Bonefeld et al. (1992): "Introduction" teoksessa. *Open Marxism vol. 1*. Pluto Press. Tutkimuksen ja politiikan tekemisen suhteesta ks. Salo, Miika (2009) "Lenin kolmen pisteen kehällä... leniniläinen poliittinen tyyli", [http://sosialismi.net/kirjasto/Salo - Lenin kolmen pisteen kehalla.pdf](http://sosialismi.net/kirjasto/Salo_-_Lenin_kolmen_pisteen_kehalla.pdf)
- 3 Ks. esim. Hegel, G.W.F. (1969): *The Science of Logic*, §955-§963, <http://www.marxists.org/reference/archive/hegel/works/hl/hl431.htm>; ks. myös Kliman, Andrew (2009): "The Persistent Fall in Profitability Underlying the Current Crisis: New Temporalist Evidence", <http://akliman.squarespace.com/storage/Persistent%20Fall%20with%20primo%2010.17.09.pdf>
- 4 General Intellect (2008): *Vasemmisto etsii työtä*. Polemos.
- 5 Harvey, David (2008): *Uusliberalismin lyhyt historia*. Vastapaino.
- 6 Hänninen, Sakari (1981): *Aika, paikka, politiikka*. Tutkijaliitto.
- 7 Harvey, David (2008): *Uusliberalismin lyhyt historia*. Vastapaino.; ja Hernesniemi, Janne (2009): "Luokka kriisissä". Tässä Megafonin numerossa. Uusliberalismia koskevien analyysien systemaattisempi suhteuttaminen tässä artikkelissa esitettyihin näkemyksiin jää tuonnemmaksi. Janne Hernesniemi esittää uusliberalismin ja Harveyn analyysin peruspiirteet tässä Megafonin numerossa. Hernesniemi tarkastelee uusliberalismia ja työväenluokan "dekompositiota"

uusliberalismin ajalla konkreettisten esimerkkien kautta. Mainitsemisen arvoisia uusliberalismin piirteitä ovat työväenluokan koheesion ja institutionaalisten jalansijojen murentaminen, reaaliapalkkojen painaminen alas, palvelumuotoisten tulonsiirtojen rapauttaminen ja tendenssi, jossa reaaliapalkkavajetta paikataan lainapohjaisella kuluttamisella, mikä toisaalta sitoo työläiset entistä tiiviimmin prekarisoituihin työmarkkinoihin. Hernesniemen analyysit kytkeytyvät siihen käsitteellisempään ja historiallisempaan luokkadynamiikan raamiin, jota yritän artikuloida tässä tekstissä. Artikkeleita kirjoitettiin aluksi yhtenä kokonaisuutena, mutta asetelman paisuessa ne lohkaistiin erilleen. Niitä olisi luettava rinnakkain.

8 Läpi kirjoituksen viittaa Marxin ekonomiakritiikin "metodia" ja käsitteenmuodostusta käsittelevissä kohdissa Marxin omien kirjoitusten lisäksi seuraaviin teksteihin: Gunn, Richard (1992) "Against Historical Materialism", http://aaaaarg.org/files/textz/4064-against_historical_materialism_marxism.pdf; Hänninen, Sakari (1981): *Aika, paikka, politiikka*. Tutkijaliitto. Negri, Antonio (1991): *Marx Beyond Marx: Lessons on the Grundrisse*. Autonomedia. Schanz, Hans-Jörgen (1979): *Antikritiikki - pääomalogiikan kritiikin tarkastelua*. Tampereen yliopisto.

9 Aglietta, Michel (1979): *A Theory of Capitalist Regulation*. Verso, http://books.google.fi/books?id=Krx8K0YIIfAC&printsec=frontcover&source=gbs_v2_summary_r&cad=0#v=onepage&q=&f=false

10 Midnight Notes (2009): Promissory Notes, <http://www.midnightnotes.org/Promissory%20Notes.pdf>

11 Zinn, Howard: *A People's History of the United States*, <http://libcom.org/library/peoples-history-of-united-states-howard-zinn>). Katso myös Cleaver, Harry (1979/2000): *Reading Capital Politically*, <http://libcom.org/library/reading-capital-politically-cleaver> ja Martin Glabermanin kirjoitukset amerikkalaisesta työväenluokasta: <http://www.marxists.org/archive/glaberman/index.htm>.

12 Ks. Wright Steve (2005) *Storming Heaven*, Pluto Press ja Class Against Classin autonomi-marxismi-tekstiarkisto: <http://classagainstclass.com/>

13 Välityksen kategorian hyödyntäminen ei kuitenkaan toimi vain kirjoittajien "oireistaan nauttimisen" välineenä, vaan se sananmukaisesti välittää keskustelun teemat keskenään. Marxilaisesta välityksen kategoriasta ja sen implikoimasta subjektiivisuuden ja rakenteiden välisestä konstitutiivisesta dialektiikasta tarkemmin ks. Gunn (1987) "Marxism and Mediation"; Gunn (1992) ja Negri (1991), luku kolme.

14 Cleaver 2000, luku 2; Harvey 2005.

15 Olen esittänyt, että näkökulmani laajentaa esimerkiksi Harveyn näkemyksiä. Eräässä hyvin tärkeässä mielessä esittämäni luokkakompositionäkökulma myös tyypistää Harveyn esittämää uusliberalismin historiallista analyysia. Kun jatkossa puhun kapitalististen yhteiskuntien pinnan konkreettisesta analyysistä, tähän on lisättävä varaus. Yllän vain kapitalististen yhteiskuntien pinnoille yleensä, en partikulaaristen kansallisvaltioiden pinnoille eli alueellisesti rajatun analyysin tasolle. Lähestymistapani rajana on ainakin toistaiseksi sekä kansainvälisen politiikan analyysi, partikulaaristen kansallisvaltioiden harjoittaman politiikan analyysi että näiden kahden momentin erilaiset sekamuodot - politiikan paikkojen purkautuminen globalisaation yhteydessä. On hyvä huomioida se, että Harvey sekä Hardt ja Negri *Imperiumissa*, joiden tiettyjä näkemyksiä kritisoin tässä artikkelissa, tarkastelevat varsin moniulotteisesti kansainvälistä politiikkaa uusliberalismin aikakautta koskevien analyysien yhteydessä.

16 Aglietta, emt.

17 Aglietta emt. s. 68-87.

- [18](#) Marxin (1858) Alkulause: <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1859/critique-pol-economy/preface.htm>. Oleellista on, että siinä missä Marx *korjasi* käsityksiään, moni marxilainen ei ole näin tehnyt. Perusta/päälysrakenne-mallista ja sen kritiikistä ks. Backhaus, Hans-Georg (1992): "Between Philosophy and Science" teoksessa Bonefeld et al. *Open Marxism vol 1.*; Schanz, emt. ja Hänninen, emt. luku 5.
- [19](#) Historian tendenssien monitasoista jäsennystä on kehitellyt etenkin Hänninen (1981), ks. erityisesti luku 8.
- [20](#) Ks. Marx Karl (1974a): *Pääoma 1*, s. 141-454; 455-478; 506-639 ja Aglietta emt. 68-72.
- [21](#) Marxin täsmällisin esitys välittömästä tuotantoprosessista löytyy *Pääoma 1* teoksen "julkaisemattomasta kuudennesta osastosta", <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1864/economic/index.htm>
- [22](#) Fordismi/postfordismi -periodisoinnin kritiikistä ks. Holloway, John (2005) *Change the World without Taking Power*. Pluto Press.
- [23](#) Viittaa Gunnin, Hännisen ja Negrin ajatuksiin edellä mainituissa teoksissa. Välityksen määritelmä on Gunnin "Marxism and Mediation" -esseestä.
- [24](#) Aglietta, emt. ks. erityisesti ss. 9-33.
- [25](#) Aglietta emt. ss. 12-13.
- [26](#) Aglietta emt. ss.17-22
- [27](#) Vrt. Cleaver emt., luku 2.
- [28](#) Ekstensiivisten ja intensiivisten tendenssien jaottelusta ks. Aglietta emt. 70-72.
- [29](#) Ks. Schanz emt.
- [30](#) Käsite tulee Schanzilta, ks. emt. luku 7. Kapitalistisen yhteiskuntamuodon (substanssin) ja pääoman (subjektin) välinen jännitteinen suhde on tietenkin vain toinen nimi luokkataistelussa rakentuvan pääomasuhteen kehitysmuodoille. Siten se ei ole "struktuurilistinen" ikuinen ja historiaton rakenne, vaan luokkataistelujen eli monien kapitalismissa vallitsevien subjektiivisuuksien läpäisemä dynamiikka, ks. Schanz emt.
- [31](#) Marx, Karl (1974b): *Pääoma 2*.
- [32](#) Ks. viite 24.
- [33](#) Ks. Lipietz 1987a, <http://lipietz.net/spip.php?article750>.
- [34](#) Ks. Backhaus emt.
- [35](#) Gunn kehittelee ajatusta termin *mode of existence* alla, ks. Gunn emt, ss. 20-32.
- [36](#) Hänninen emt ss. 102-103; 117-143 ja 214-235.
- [37](#) Negri emt.
- [38](#) Gunn emt. Paljolti Negrin ajatuksille perustuva jäsennys ei ole tämän artikkelin puitteissa

merkityksetön myöskään teoriahistoriallisesti, sillä Althusserin kapinapojiksi itseään kutsuvat regulaatiokoulukunnan teoreetikot olivat varmasti paikalla, kun Negri kehitteli luentaansa Althusserin seminaarissa ja Aglietta viittaa *Theory of Capitalist Regulation*issa Negrin vaikutusvaltaiseen käsitystapaan.

[39](#) Negri, emt. Olen yrittänyt hahmotella ristiriitojen, subjektiivisuuksien ja yhteiskunnallisten tendenssien perustojen kokoamisen - kiteyttämisen - takaisin perustaansa heijastumisen heijastamisen käsitteellisestä struktuurista tämän numeron artikkelissa. Ks. Kaitila, Joel (2009a): "Voiton suhdeluvun tendenssimäisen laskun Lain tulkinnasta".

[40](#) Ks. Aglietta emt. ss., 135-198.

[41](#) Ks. viite 24.

[42](#) Ks. Backhaus emt. ja Zizek, Slavoj (1994): "The Spectre of Ideology", http://books.google.fi/books?id=dDaniK5diisC&printsec=frontcover&source=gbs_v2_summary_r&cad=0#v=one-page&q=&f=false

[43](#) Lohkojaosta ja uusintamisesta kasautumisen välityksellä ks. Marx 1974b, 363-483.

[44](#) Aglietta emt., 72-87; ks. myös viite 42.

[45](#) Pääoman vaikutusta käyttöarvotasolle eli yhteiskuntamuodon aineelliseen perustanaan tutki Schanzin lisäksi 1970/80-lukujen taitteessa mm. Hannu Hartikainen.

[46](#) Ks. Vähämäki, Jussi (2009): "Pastori ja kuningas", <http://itsenalistus.wordpress.com/2009/11/06/pastori-ja-kuningas/#comments>

[47](#) Kahdesta ekonomiakritiikin subjektin kategoriasta ks. Schanz, emt. 73-115. Kehittelin Schanzin hahmotelmaa suhteessa luokkaan ja vieraantumiseen käsitteellisesti tekstissä Kaitila, Joel (2009b) "Vieraantumisesta", http://www.revalvaatio.org/index.php?option=com_content&view=article&id=95:vieraantumisesta&catid=31:general&Itemid=46

[48](#) Hänninen, emt ja Schanz, emt.

[49](#) Agliettan analyysi on sidottu tiiviisti valtion analyysiin. Hän tunnistaa tähän liittyvät metodiset ongelmat, ks. viite 24. Valtiotoriasta ks. esim. Bonefeld, Werner (1994) "Aglietta in England", <http://multitudes.samizdat.net/Aglietta-in-England-Bob-Jessop-s>

[50](#) Vrt. General Intellect, emt.

[51](#) General Intellect, emt. luku 2. Ks. myös Cleaver emt.

[52](#) Valtiosta *pääoma- ja luokkasuhteen olomuotona* katso etenkin Hänninen 1981; Blom, Raimo (1983): *Classes and the State*; Holloway, John & Sol Piccioto (1978) *State and Capital: A Marxist Debate*; Bonefeld, Werner (1993) *The Recomposition of the British State during the 1980's.*; ja Negri, Antonio & Michael Hardt (1994): *The Labour of Dionysus: A Critique of the State-Form.*

[53](#) Keskuspankeista ja niiden muuttuvasta roolista ks. Marazzi, Christian (2006) *Pääoma ja kieli.*; Euroopan keskuspankista Aglietta & Scialom 2004, http://www.iadb.org/INTAL/aplicaciones/uploads/publicaciones/i_INTAL_IYT_20_2004_Aglieta.pdf Asetelma voidaan tiivistää niin, että valtioiden keskuspankkien autonomia suhteessa kansalliseen hallitukseen ja parlamenttiin on suurentunut, vaikka kansallisvaltiollisten keskuspankkien on kansainvälisissä talousjärjestelmissä kaventunut. Kehityksen on ajateltu jatkuvan näillä linjoilla ainakin kriisiin asti.

54 Seuraavat teksti antavat pureksittavaa arvolain käsittelyyn: Lipietz, Alain (1985): *The Enchanted World*, Verso. Caffentzis, George (2005): "Immeasurable Value?: An Essay on Marx's Legacy" ja *The Commoner* -lehden no. 10: <http://www.commoner.org.uk/index.php?p=22>; Aufheben (1996): "Escape from the Law of Value?", <http://libcom.org/library/escape-aufheben-5> ja Aufheben (2006): "Keep on Smiling: Questions on Immaterial Labour", <http://libcom.org/files/Keep%20on%20Smiling%20-%20questions%20on%20immaterial%20labour.pdf>

55 Cleaver, emt luku 3, <http://www.eco.utexas.edu/~hmcleave/RCP3.pdf> ja Carpignano, Paolo (1974) "The US Class Composition in the Sixties", <http://libcom.org/library/us-class-composition-sixties-paolo-carpignano-zero-work>.

56 Luokkien tarkastelun lähtökohtina on pidettävä Megafonin edellisestä numeroa, jonka teemoja pyrin syventämään ja konkretisoimaan tässä. Numerossa julkaistiin luokkia, luokkataisteluja ja luokkakäsitteitä hahmottamaan pyrkiviä artikkeleita. Richard Gunnin metodiset luokkatteesit ja Chantal Mouffen teoreettinen hahmotelma eri luokkafraktioiden ja näiden materiaalistien intressien välisistä artikulaatioista toimivat alkusysäyksenä tällekin artikkelille. Beverley Skeggs toi mukaan luokan ja sukupuolen suhteen sekä kulttuuris-subjektiivisemmän tavan hahmottaa luokkakysymyksiä. Lisäksi Joel Kaitila ja Jukka Peltokoski pyrkivät avaamaan keskustelua luokkakomposition analyysistä hahmotellen käsitteistön yleisiä raameja ja esittivät hieman raflaavankin avauksen yliopisto-opiskelijoiden luokkasubjektiivisuudesta. Gongchao.org puolestaan valotti luokkatilannetta Kiinassa. Megafoni #2 on luettavissa täällä: <http://www.megafoni.org/index.php/julkaisut>

57 Käsitteellisestä raamista ks. viitteiden 11 ja 12 lähteiden lisäksi esim. Kolinko (2001) "Class Composition", http://www.nadir.org/nadir/initiativ/kolinko/engl/e_klazu.htm. Carpignano, emt. Kaitila & Peltokoski 2009, <http://www.megafoni.org/index.php/julkaisut/2/80-luokkakompositio-ja-opiskelijan-neloisrooli->.

58 Ks. Aufheben (2007): "Moishe Postone - capital beyond class struggle?", <http://libcom.org/files/Review%20-%20Moishe%20Postone%20-%20capital%20beyond%20class%20struggle.pdf>

59 Aglietta, emt. 70-72

60 Logiikasta ks. Mouffe, Chantal (2009): "Kritiikki vastahegemonisena interventiona", <http://www.megafoni.org/index.php/julkaisut/2/88-kritiikki-vastahegemonisena-interventiona>. Mouffen kehittämä teoria "artikulaatiosta" on vähintäänkin käsitteellisen ja loogisen muotonsa puolesta lähellä luokkakomposition teoriaa ja hahmottelee tapaa käsitteellistää, hegeliläisittäin ilmaistuna, määrättyjen (eli ei abstraktien) yhteiskunnallisten erilaisuuksien määrätynmuotoista (eli ei abstraktia) kokonaisuhteyttä.

61 Thomas Frank on teoksessaan *What's the Matter with Kansas* (2005) esittänyt ekonomismistaan huolimatta havainnollistavan ja luokka-analyysiin perustuvan tilannearvion Yhdysvaltain keskilännen uskonnollisten ja alaluokkaisten uuskonservatiivien ja suurpääoman välisestä poliittisen liittolaissuhteen artikulaatiosta. Pahamaineinen kulttuurihäirikkö Jim Goad kirjoitti luokkakantaisesti Frankin hahmottelemasta uuskonservatiivisen vallankumouksen subjekteista eli *redneckeistä* jo vuosikymmenen verran Frankia ennen *The Redneck Manifesto* (1997)-teoksessaan. Suomessa Sakari Hänninen ja Pekka Kosonen (Tiede & Edistys 3/1981) tutkailivat Reaganismia hieman samasta näkökulmasta artikkelissaan "Reaganismin yhteiskunnallista taustaa". Nancy Fraser (2009) sivunnut uuskonservatismiin teemoja kirjoittaessaan (post?)feminismin ja uusliberalismin suhteesta artikkelissaan "Feminism, Capitalism and the Cunning of History", <http://www.newleftreview.org/?view=2772>. Lyhyesti sanottuna: vasemmiston pitäisi hylätä latte-liberalismi (Frank) ja otettava uuskonservatiivinen "kumous" vakavasti. Yhtäältä

siksi, että se antaa usein vasemmistoa houkuttelevampia yksinkertaisia vastauksia materiaaliin yhteiskunnallisiin ongelmiin ja mobilisoi työläisiä ympäri maailmaa. Nenän nyrpistely "taantumuksellisuudelle" ei auta, päinvastoin uuskonservatismiin aseet on käännettävä sitä itseään vastaan. Toisaalta uuskonservatismia on tutkittava, jotta sen työläisten vieraantumisen kokemusten *oikeistolaiseen* artikulointiin tähtäävä poliittinen muoto voidaan tuhota. Uuskonservatisteilta olisi opittava, opittava ja opittava etenkin mobilisoinnin ja agitoinnin taitoja, siis vastakkainasettelujen luomista.

[62](#) Midnight Notes 2009, 3-4

[63](#) Mallin purkautumisesta on puhuttu paljon, mutta vastahan pääministeri Vanhanen ehti ehdottaa tuloverotuksen tarkistamista juuri näillä linjoilla eli siten, että verotettava yksikkö olisi kotitalous tai siis perhe.

[64](#) Tuottavuusdiilistä ks. Cleaver emt., luku 2. ja Negri & Hardt 1994, luvut 2-5.

[65](#) Massatyöläisen käsitteestä ks. Wright, Steve (2002) "The Historiography of the Mass Worker", http://libcom.org/files/Mass_Worker.pdf ja Negri, Toni "Archeology and Project: The Mass Worker and the Social Worker", <http://libcom.org/library/archaeology-project-negri>

[66](#) Gunn, Richard (1987/2009): "Teesejä luokasta", <http://www.megafoni.org/index.php/julkaisut/2/85-teesejae-luokasta>

[67](#) Esittelmäni kuva fordismen kriisistä on tietyissä suhteissa tulkittavissa äärimmäisen reduktiivisena, koska se pysyttelee tarkastelussaan enimmäkseen yhteiskuntamateriaalisuuden eli luokka/pääoma-käsitteistön perustavien ilmiöiden tarkastelun tasolla. Pontus Purokuru kiinnitti huomioni tähän onglemaan, ja muistuttii esimerkiksi 1970-luvun öljy/energiakriisistä. En katso, että "naivista materialismista", eli välittömistä viitteistä öljykriisiin on pelastamaan analyysia "marxismien autismilta". En (omasta autismitani käsin?) edes näe tällaista autismia. Luokkakomposition kriisin suhdetta 1970-luvun öljy- ja energiakriisiin on tarkastellut erityisesti Mignight Notes- kollektiivi (<http://www.midnightnotes.org/mnpublic.html>). Oleellista on ymmärtää "välittömästi" materiaaliset kriisit kuten ekologinen kriisi *sisäisessä suhteessa* kapitalistien yhteiskuntasuhteiden materiaalisuuteen. Olisiko öljykriisi ylipäänsä ilmennyt tai ollut merkittävä yhteiskunnallinen kriisi jollei koko fordistinen kasautumisregiimi olisi ollut täysin riippuvainen fossiilisista polttoaineista? Ja ennen kaikkea, olisiko energiakriisi saanut jonkin muun tuotantotavan vallitessa ne poliittisen kriisin muodot jotka se sai kapitalismissa?

[68](#) Ks. etenkin Carpignano, emt. ja Martin Glabermanin kirjoitukset luokkataisteluista 1960/70-luvuilla, <http://www.marxists.org/archive/glaberman/index.htm>. Molempien kirjoituksissa korostuu olennainen: ei voida suoranaisesti puhua harmonisesta toveruudesta eri luokkafraktioiden välillä, vaan pikemminkin konfliktuaalisesta artikulaatiosta tai kompositiosta, joka tuotti tendenssimäisesti luokan poliittista ja taloudellista autonomiaa sekä vahvistavia vaikutuksia ja suhteellista "edistysellisyyttä" välittömien yhteiskuntasuhteiden tasolla.

[69](#) Ks. esim. Dalla Costa, Mariarosa & Selma James (1972): *The Power of Women and the Subversion of the Community*, <http://libcom.org/library/power-women-subversion-community-dalla-costa-selma-james>; Aufheben (2005): "The arcane of reproductive production", <http://libcom.org/library/aufheben/aufheben-13-2005/the-arcane-of-reproductive-production>; ja Zinn, emt luku 19 (Surprises), <http://libcom.org/a-peoples-history-of-the-united-states-howard-zinn/19-surprises>.

[70](#) Ks. General Intellect, emt; ja Agliettan 1997 jälkisanat *Theory of Capitalist Regulation* -teokseen, http://books.google.fi/books?id=Krx8K0YIIfAC&printsec=frontcover&dq=aglietta&ei=UAARS_YG5TazQS2odmWDQ#v=one-page&q=&f=false

71 Tätä korostavat tahoillaan tämänkin tekstin viitteissä esiintyvät Negri (1991), Gunn (2009) ja Aufheben (2007) - ja monet muut. Hegelin tunnetun pistoolin laukauksen tavoin kajahtavat luokkareduktionismisyytökset laukeavat ennen aikaisesti - vastahan teoreettis-poliittinen puhe luokista on taas aloitettu - ja vieläpä ohi kohteestaan: ks. Hegelin pilkalliset huomiot abstraktista ajattelusta, <http://www.marxists.org/reference/archive/hegel/works/se/abstract.htm>

72 Formaalisen ja reaalisen abstraktion erottelusta ja niiden suhteen kehittelystä ks. Gunn (1992), ss. 14-34.

73 Luokkaa koskeva reflektio pyrki tiivistämään fordismin luokka-analyysin peruspiirteet. Se siis toimii jatkona sille, mitä kirjoitin Gunnin teesien esipuheeseen ja mitä sanoimme Jukka Peltokosken kanssa luokkakompositiosta edellisessä Megafonissa.

74 Ks. Kliman, Andrew (2009): "The Persistent Fall in Profitability Underlying the Current Crisis: New Temporalist Evidence", <http://akliman.squarespace.com/storage/Persistent%20Fall%20w-hole%20primo%2010.17.09.pdf>

75 General Intellect (2008): *Vasemmisto etsii työtä*. Polemos. Viittaa tässä jaksossa erityisesti *Vasemmisto etsii työtä* -kirjan "logiikkaa" teoreettisesti jäsentävään toiseen lukuun "Vasemmisto ja uusi työväki", ss. 17-41. Luku on tiivis ja muodostaa johdonmukaisen kokonaisuuden, joten täsmällisempiä viitteitä ei nähdäkseni tarvita.

76 Gunn, 1992, ss. 17-25.

77 Ilmeisesti tästä pyhästä passuksesta voidaan edelleen johtaa liki mitä tahansa kapitalistisen yhteiskunnan maan ja taivaan väliltä. Toni Negri (1991) on korostanut Grundrissea "avoimena teoksena". Luonnehdinta on osuva. Avoimuus on Grundrisseen suurin vahvuus ja pahin heikkous. Konefragmentista on olemassa tuhat ja yksi tulkintaa, muttei oikeastaan muuta johdonmukaista tulkintalinjaa kuin se, joka korostaa kapitalismia ristiriitojen totaliteettina. Yhtäältä uskonkappaleeksi tehdyssä fragmentissa nähdään kommunismin alkusoluja, toisaalta apokalyptisia visioita pääoman reaalisubsumption totaalisesta herruudesta ja tämän leviämisen pysäyttämättömyydestä. Tekstitutkailun ja naivin yhteiskunta-analyysin tasolla molemmille voidaan löytää perusteet. Mission of Burma -yhtyeen toimintamalli pätee edelleen ja universaalisti aina kun Marx-tulkinta yritetään perustaa ylikorostetuissa määrin konefragmentille: *That's when I reach for my revolver*. Selväpäisen koneita ja kiinteän pääoman kehitystä koskevan tulkinnan aineksia on esittänyt mm. George Caffentzis (2007) "Crystals and Analytical Engines", <http://www.ephemeraweb.org/journal/7-1/7-1caffentzis.pdf> ja Smith, Tony (ei vuotta): "The Chapters on Machinery in the 1861-63 Manuscripts", <http://www.public.iastate.edu/~tonys/9%20machinery.pdf> ja Smith (2008): "The 'General Intellect' in the Grundrisse and Beyond.", <http://www.public.iastate.edu/~tonys/10%20The%20General%20Intellect.pdf>

78 Artikkelini ei esitä eikä edes pyri esittämään riittävää keskustelua talouskriisin finanssiulottuvuuksista. Se jää myöhemmälle. Olen pyrkinyt luomaan kapitalismin yhteiskuntasuhteiden analyysin kautta perustaa sille, että luokkakomposition ja finanssipääomien analyysi voidaan kytkeä toisiinsa marxilaisista lähtökohdista käsin. Finanssikriisistä, uusliberalismista ja sen suhteesta luokkaan ks. Janne Hernesniemen artikkeli tässä numerossa. Ks. lisäksi McNally, David (2009) "From Financial Crisis to World-Slump: Accumulation, Financialisation, and the Global Slowdown, Historical Materialism 17.; ja Lapavitsas, Costas (2009): "Financialisation, or the Search for Profits in the Sphere of Circulation", <http://www.soas.ac.uk/rmf/papers/file51263.pdf>; Lapavitsas (2008): "Financialised Capitalism: Direct exploitation and Periodic Bubbles", <http://www.soas.ac.uk/economics/events/crisis/file43939.pdf>; ja Kliman, Andrew (2009): "The Per-

sistent Fall in Profitability Underlying the Current Crisis: New Temporalist Evidence", <http://akliman.squarespace.com/storage/Persistent%20Fall%20whole%20primo%2010.17.09.pdf>

79 Ks. Marx, Karl (1976): *Pääoma* 3, luku 15. Tämän artikkelin huomioiden valossa on toki luettava Marxia siten, että luokkatendenssit ja näiden ristiriidat muodostavat pääomasubjektin toiminnan eli kasautumisen lainalaisuuksien *sisäisen kokonaisuhteyden*. Lukutavasta suhteessa Marxin esittämään "Voiton suhdeluvun tendenssimäisen laskun lakiin" ks. Kaitila 2009a.

80 ks. viite 78 ja Midnight Notes 2009.

81 Ks Hardt, Michael & Antonio Negri (2000): *Empire*, luku 4.1. "Virtualities", <http://libcom.org/files/Empire.pdf>. Vitsiä jatkaakseni: *Manaja* on tässä havainnollistavampi kuin *Empire*. Käytäntö on osoittanut, että arvolain niska (eli sen kulloinenkin historiallinen muoto) kääntyy tarvittaessa nurin ja arvolaki kykenee konstituomaan itsensä uudelleen niin kauan kuin kapitalistinen yhteiskuntamuoto on olemassa. Arvolain käytännöllinen tuhoaminen vaatii kapitalismin yhteiskuntasuhteiden tuhoamista; fordismin kriisi kyllä horjutti sen perustavia suhteita, muttei tuhonnut niitä. Vastaavasti *Manajassa* Pazuzu-hengen materiaalin hävittäminen eli onnistunut manaaminen vaatii sitä kantavan ihmissubjektin eli kummittelun "perustan" tuhoamista. Vasta Pazuzun "sielunvaellus" Reganista isä Karrasiin ja tämän kuolema lopettaa riivauksen.

82 Jaottelua formaali/reaalisubsumptio on toisinaan käytetty hieman harhaanjohtavalla tavalla kapitalismia periodisoivana käsiteparina. Subsumptiossa on kuitenkin ensisijaisesti kyse kasautumisregiimin sisäisten kehitysdynamiikkojen "dialektisista" muodoista. Eilen reaalisubsumption huippuna paistatellut tuotanto-organisaatio voi tänään näyttäytyä uuden teknisen innovaation käyttöönoton myötä antiikkisena. Ks. Marx (1864): *Results of the Direct Production Process*, alakohta 6, <http://www.marxists.org/archive/marx/works/1864/economic/ch02a.htm#469a>

83 General Intellectin *Vasemmisto etsii työtä* -kirjan katkelma "Virtuoosisuus ilman virtuoosia" on oiva kiteytys tästä, ks. ss. 206-211.

84 Caffentzis, George (2007): "Crystals and Analytical Engines: Historical and Conceptual Preliminaries to a New Theory of Machines", <http://www.ephemeraweb.org/journal/7-1/7-1caffentzis.pdf>

85 Schanz, emt. ss. 39-43.

86 On hyvä muistaa, että ekonomiakritiikki on edelleen se diskurssi, joka lopulta patistaa: *Do the math!* Max Henniger on tunnistanut ongelman "negriläisen" autonomimarxismin sisältä käsin: <http://www.ephemeraweb.org/journal/7-1/7-1henninger.pdf>

87 Englannin sana *immaterial* sisältää pilkallisen merkitysulottuvuuden: merkityksetön, epätodellinen, haihatteleva, ks. Aufheben 2006,

88 ks. Aufheben (2006): "Welcome to the 'Chinese century'?", http://libcom.org/files/Welcome%20to%20the%20%27Chinese%20century%27_0.pdf; Aufheben (2008) "Class conflicts in the transformation of China", <http://libcom.org/files/china.pdf>; ja Gongchao.org (2009): "Kiina kriisissä: syy paniikkiin?", <http://www.megafoni.org/index.php/julkaisut/2/78-kiina-kriisissae-syy-paniikkiin>

89 Degrowthin ohjelman hahmottelusta, ks. Degrowth.org (2008): "Economic Degrowth for Sustainability and Equity", <http://www.degrowth.net/Economic-Degrowth-for>

90 Marx (1976), s. 486.

[91](#) ks. Aufheben (2006): "Keep on Smiling: Questions on Immaterial Labour", <http://lib-com.org/files/Keep%20on%20Smiling%20-%20questions%20on%20immaterial%20labour.pdf>

[92](#) ks. Aglietta emt., ss. 388-447. Suomennettu katkelma on lainattu dokumentista "Fordismista Postfordismiin": http://www.joensuu.fi/yhtpol/ajankohtaista/Fordismista_postfordismiin.pdf

[93](#) Marx (1976): *Pääoma 3*, ss. 214-268.

[94](#) Midnight Notes (2009), s. 4 ja 7.

[95](#) John Hollowayn "me olemme kriisi"-tyyppisten yksipuolisten ja kriisiä juhlivien kantojen kriittisistä ks. esim. Ronkainen & Lahikainen (2009): "Marx, kriisi ja kamppailu: Marxilaisten kriisi-teorioiden hahmottelua", tässä numerossa.

[96](#) Kalle Seppä (2008) hahmotteli kriisiä koskevia käsityksiä viime syksynä näkökulmasta, joka liittyy tämän artikkelin kanssa. Ks. "Taloudellisia käsikirjoituksia kriisin keskeltä", <http://megafoni.kulma.net/index.php?art=522&am=1>

[97](#) Monet Megafonissa aiemmin käsitellyt kysymyksenasettelut näyttävät nyt täsmentyvän erillisten mutta toisiinsa suhteessa olevien kohteiden ja etukysymysten ympärille. Yksi esimerkki on kaupunkia koskeva keskustelu. Viittaukset kaupunkiin kokonaisuudessaan tuottavana kudoksena ovat sinänsä hyvä lähtöpiste, mutta vaativat paljon täsmennyksiä ollakseen uskottavia talousanalyysin mielessä. Tai, mikä tärkeintä, jotta voidaan politisoida muutakin kuin kaupunkitilaa yleensä, eli politisoida kaupunkitilaa kohta kohdalta, eri tarpeista lähtien ja eri tyy-leillä. Asuntokysymysten nostaminen esille on ollut erittäin tervetullut esimerkki ristiriitojen täsmentämisestä. Samaa voi sanoa kevään 2008 romaniprojektista.

[98](#) McNally, David (2009) "From Financial Crisis to World-Slump: Accumulation, Financialisation, and the Global Slowdown, Historical Materialism 17 ja Kliman, Andrew (2009): "The Persistent Fall in Profitability Underlying the Current Crisis: New Temporalist Evidence", <http://akliman.squarespace.com/storage/Persistent%20Fall%20whole%20primo%2010.17.09.pdf>

[99](#) Ks. Midnight Notes emt. ja McNally, emt.

[100](#) Ks. Kliman, emt. s. 71. Klimanin johtopäätöksistä ks. Kaitila (2009c): "Voiton suhdeluvun tendenssimäisen laskun Lain tulkinnasta", tässä numerossa.

[101](#) Midnight Notes, emt. s. 3.

[102](#) Silver, Beverley J. (2003): *Forces of Labour: Worker's Movement and Globalization since 1870*, http://books.google.fi/books?id=la2PBtQ64KIC&dq=%22forces+of+labour%22+silver&printsec=frontcover&source=bn&hl=fi&ei=pOgTS_vjM47_4AbZr_2GBA&sa=X&oi=book_result&ct=result&resnum=4&ved=0CBkQ6AEwAw#v=onepage&q=&f=false Auschwitzin, Hiroshiman ja Vietnamin takia asiasta piruilu on varmaankin epäsopevaa, mutta lopulta työväenluokkien sotien jälkeen tekemä historia oli aivan liian viekasta astuakseen vieraantumisteoreetikkojen virittämiin naiveihin ansoihin. Mitä taas tulee oletukseen siitä, että fordismi murskasi työläisten organisaatiot, näyttää siltä että sen esittäjät olivat oikeassa mutta vääristä syistä ja väärään aikaan. Massatyöläisyydelle perustuneen luokkakomposition ja työläisyyden järjestelmän kriisi seurasi vasta seuraavassa syklissä uusliberalismin kaudella - tosin eri muodossa, kuin mitä ennakoitiin.

[103](#) Midnight Notes, emt. ss. 5-8.

[104](#) Ks. Midnight Notes (2001a): *Auroras of the Zapatistas*, <http://www.midnightnotes.org/au->

[roras.html](#)

[105](#) Midnight Notes (2001b): *Midnight Oil: Work, Energy, War, 1973-1992*; ja Caffentzis, George (2004): *No Blood for Oil.*, http://www.radicalpolitics.org/caffentzis/no_blood_for_oil-entire_book.pdf

[106](#) Ks. Midnight Notes 9 (1988): "Wages - Mexico - Libya - Wages - Mexico - Libya - India. ", <http://www.midnightnotes.org/wagemexico.html>

[107](#) Midnight Notes (2009), s. 7.

[108](#) Midnight Notes 10 (1990): "The New Enclosures." <http://www.midnightnotes.org/newenclos.html>

[109](#) Midnight Notes (2009), s. 5.

[110](#) Midnight Notes, emt.; ks. myös viitteen 78 artikkelit.

[111](#) Midnight Notes, emt. s. 7.

[112](#) Luxemburg, Rosa (1904): "Leninismi vastaan marxismi", <http://www.marxists.org/suomi/luxembur/leninismi-vastaan-marxismi/index.htm>

[113](#) Becker, Gary (1994): *Human Capital*. University Of Chicago Press. ja Marx, Karl (1974a): *Pääoma 1*, luku 1, osasto 2.

Taluskriisi ja tehdasvaltaukset

Markus Tervonen

Globaali taluskriisi on nostanut jälleen esiin vanhan kamppailutaktiikan: tehdasvaltaukset eri muodoissaan. Kyseessä ei ole mikään uusi ilmiö jo senkään vuoksi, että tuotannon itsehallinnon tavoite on aina kuulunut olennaisena osana vasemmistolaiseen politiikkaan. Kriisiaikoina taktiikka on kuitenkin usein korostunut, kuten esimerkiksi 2000-alun konkurssin partaalla olleessa Argentiinassa, jossa työläiset alkoivat itse hallita monia konkurssiin menneitä yrityksiä. Tehdasvaltausten tavoitteena ei kuitenkaan välttämättä ole tuotannon itsehallinto. Pyrkimyksenä voi olla pelkästään esimerkiksi vaatimus saada asianmukaiset kompensatiot irtisanomisista tai tehtaan johdon painostaminen jatkamaan yrityksen toimintaa.

Iso-Britannia ja Visteon

Huhtikuussa 2009 kolmessa auton osaa tuottavan Visteon-yhtiön tehtaassa tapahtui protesteja yhtäältä tehtaiden sulkemista vastaan sekä toisaalta kampanjoimiseksi irtisanomiskorvausten puolesta. Toiminta alkoi Belfastissa, Pohjois-Irlannissa yön yli kestäneellä n. 100 työläisen "sit-inillä". Kaksi muuta paikkaa olivat Enfield (Pohjois-Lontoossa) ja Basildon (Essexissä). Jokaisessa tilanne oli erilainen. Belfastissa, jossa valtaus ei ollut ainoastaan ensimmäinen vaan myös voimakkain, työläiset hallitsivat koko tehdasta. Enfieldissä työläiset hallitsivat huomattavaa osaa tehtaasta. Basildonissa valtaus loppui välittömästi, kun poliisi saapui paikalle ja käytti voimakeinoja. Tehtaan ulkopuolella oli kuitenkin jatkuvasti mielenosoituksia ja se myös blokatettiin.

Visteon UK:n omistaa kokonaisuudessaan USA:ssa toimiva Visteon Corporation. Ford-yhtiö ulkoisti toimintojaan Visteonille vuonna 2000. Fordin mielestä irtisanomiset eivät tietenkään ole sen ongelma. Eri osapuolet ovat eri kannalla siitä, onko Visteonin työläisillä itse asiassa Fordin työ sopimukset, jotka takaavat mm. eläkerahastoturvaa. Visteon UK on satoja miljoonia puntia velkaa Visteon Corporationille, eli toisin sanoen itselleen. Velan lisäksi ongelmana oli vajaus Visteon UK:n eläkerahastossa. Voi kuitenkin aiheesta kysyä, mihin rahat ovat menneet, sillä Visteon Corporationin johto on saanut miljoonien bonuksia viime vuosina.

Enfieldin työläiset kertoivat pamfletissaan työnantajan ilmoittaneen tehtaan sulkemisesta yhden päivän varoitusajalla.¹ Työnantaja ilmoitti myös, että palkkoja jäisi maksamatta ja että työt päättyisivät ilman irtisanomisaikaa. Pamfletissaan työläiset ilmoittivat vaativansa samoja ehtoja kuin Fordin työläisillä on - onhan Visteon Fordin tytäryhtiö. Työläisten mielestä kyse on selkeästi Visteon Corporationin pyrkimyksestä säästää rahaa työläisten kustannuksella.

Libcom.orgin raportin mukaan Belfastissa työläisille annettiin ilmoitus irtisanomisesta vain muutaman minuutin varoitusajalla, minkä jälkeen työläiset yksinkertaisesti kieltäytyivät poistumasta tehtaan ruokalasta, johon heidät oli kutsuttu.² Kun kirjanpitäjät ja johto olivat poistuneet rakennuksesta, näitä ei enää päästetty takaisin. Yrityksen lipun tilalle pantiin ammattiliiton lippu.

Ennen päätöstä lakkauttaa tehdas Visteon oli jo kauan rohkaissut työläisiä lähtemään ennen aikaisesti eläkkeelle tai ottamaan vastaa tukipaketti. Vuonna 1980 tehtaassa työskenteli n. 1400 henkeä, vuonna 2000 n. 600 ja vuonna 2009 enää n. 200. On mahdollista, että kyse oli alunperinkin Fordin suunnitelmasta luoda erillinen kirjanpitoyksikkö, jonka se sitten sallisi mennä vararikkoon. Iso-Britannian lainsäädännön mukaisesti Visteonin ei talousvaikeuksiensa vuoksi tarvitse maksaa kaikkia sovittuja eläkkeitä vaan se voi käytännössä ulkoistaa ne veronmaksajille. Vuodesta 2000 alkaen Visteonin ja työläisten välillä on ollut käynnissä jatkuva neuvottelu. Tärkein neuvottelutulos nimenmuutoksen aikoihin oli tae siitä, että työläisille kuuluisivat edelleen samat eläke-, loma- ja palkankorotusedut.

Enfieldissä valtaus päättyi, kun työläiset saivat sopimuksen solmittua Unite-ammattiliiton välityksellä. Belfastissa Visteonin valtaus päättyi, kun työläiset onnistuivat 3.5.2009 saavuttamaan lisäirtisanomiskorvauksen (½ - 2 vuoden palkan).³ Libcom.orgin artikkelin mukaan valtauksen tavoitteiden keskiössä ei kuitenkaan ollut irtisanomiskorvaus vaan tehtaan toiminnan jatkuminen. Tämä johtui erityisesti siitä, mikä merkitys tehtaalla oli kyseiselle asuinalueelle ja yhteisölle. Eräiden muiden Visteon UK:n tehtaiden sulkeuduttua työläisten ongelmat ovat olleet pienempiä, koska monien heistä on ollut mahdollista päästä töihin läheisiin Fordin tehtaisiin. Belfastissa tällaista sopimusehtojen mukaista vaihtoehtoa ei kuitenkaan ole.

Yllä mainittu selittää myös sitä, miksi valtaajat saivat paljon paikallisen yhteisön tukea. Lähes välittömästi valtauksen alettua sitä tuki muutaman sadan hengen kulkue, jonka lupaprosessin poliisi vieläpä hoiti nopeutetusti (normaalisti Belfastissa kulkueiden lupaprosessi on melko hidas johtuen lojalistien ja tasavaltalaisten välisen väkivallan historiasta). Myös ammattiliitot ja poliittiset puolueet ovat osoittaneet tukeaan valtaajille, mukaan lukien alueen parlamenttiedustaja Gerry Adams, joka sai valtaajilta kiitokseksi mitalin.⁴

Muunkinlaisia tukitoimia organisoitiin: joissain Visteonin tehtaissa työläiset kieltäytyivät käsittelemästä tiettyjä Visteon UK:n komponentteja ja siten pysäyttivät tai hidastivat tuotantoprosessia. Tämän taktiikan toteutuksesta tai onnistumisesta ei kuitenkaan ole saatavilla yksiselitteistä tietoa.

Visteonin tehtaiden valtausten uutisia koonneen blogin analyysin mukaan keskeistä on kamppailujen leviämisen lisäksi tehtaassa pysyminen mahdollisimman kauan.⁵ Neuvotteluihin ei kannata ryhtyä pakon edessä vaan pitämällä aloite omissa käsissä.

Sama blogi kokosi yhteen myös solidaarisuustoiminnan tärkeimpiä ulottuvuuksia tavalla, joka voi olla olennainen tulevissa vastaavissa tapauksissa:

1. Kiistan leviämisen edistäminen - lennäkkien jakaminen muissa Fordin toimipisteissä rohkaisten solidaarisuustoimintaan ja pyrkien saamaan aikaan kontakteja kiistaan liittyviin työläisiin muissa maissa.
2. Massatuen ja -identifikaation rakentaminen - valtausta tulee olemaan vaikeaa murskata väkivalloin, tai pitkittelyllä piirityksellä. Riippuu solidaarisuuden leviämisestä onko valtio siihen valmis.
3. Fordista on tehtävä kohde. Fordin julkinen imago on saatava kärsimään joka hetki niin kauan kuin kiista jatkuu.⁶

Samassa blogimerkinnässä kritisoitiin myös tapaa, jolla sosialistiset poliittiset puolueet käyttävät kamppailua saadakseen tilaa poliittisille vaatimuksilleen, tässä tapauksessa autoteollisuuden kansallistamiselle. Blogikirjoituksen mukaan tämä ei ollut juuri muuta kuin nostalginen rituaali, jolla on tarkoitus osoittaa, että autonomisilla työläiskamppailuilla on vaarana jäädä "ekonomistiseen" ansaan, eli spontaaniin, intresseiltään taloudelliseen, siis suppeaan toimintaan, joka ei käsittele vakavasti poliittisen vallan kysymyksiä.

Tehdasvaltauksia, kuten Visteonia, koskeekin mielenkiintoinen ekonomististen vaatimusten kritiikin ja työläisten autonomian ristiriita. Vaikka yhtäältä olisikin selvää, että sosialistiset vaatimukset, kuten kansallistaminen, voivat kuulostaa ritualistisilta ja näköalattomilta, niin toisaalta ekonomistisen ansan vaara on yhtä todellinen. Tehdasvaltaukset - oli niiden tavoitteena sitten tuotannon jatkuminen tai kunnolliset irtisanomiskorvaukset - ovat varmasti kannatettavia mistä tahansa vasemmistolaisesta näkökulmasta, mutta ilman muutoksia poliittisen vallan rakenteissa ne tulevat olemaan vain uudestaan ja uudestaan uusiutuvia kriisipesäkkeitä.⁷

Ilmastonmuutoksen aikakaudella mielenkiintoinen, erityisesti autoteollisuutta koskeva kysymys on se, onko tuotannon jatkuminen itseisarvo - maailmassa, jossa pitkälti yksityisautoiluun perustuva liikkuminen ei voi jatkua entisellä tavalla. Visteon UK:n tehtaissa valtauksia toteuttaneille työläisille tämä kysymys ei ole vieras, vaikka tärkeintä heille onkin totta kai oma toimeentulo. Pamfletissaan Enfieldin työläiset toteavat muun muassa, että varmasti heidän taitojaan voitaisiin käyttää tulevaisuuden vihreässä teollisuudessa ja että valtion tukien sijoittaminen tulevaisuuden teollisuuteen, pikemminkin kuin lahjoittaminen pankkiireille, olisi sekä tuottoisaa että pitkällä aikavälillä työpaikkoja säästävää. Entisenkaltainen tuotanto ei siis ole mikään itseisarvo.

Italia ja Ranska: kiipeilystä bossnappingiin

Englannin lisäksi tehtaiden haltuunottoa on tietenkin tapahtunut myös perinteisissä radikaalien toimintatapojen maissa eli Italiassa ja Ranskassa. Italiassa on nykyisen talouskriisin aikana tapahtuneissa tehdaskamppailuissa korostunut erikoinen taktiikka: lakkoon menemisen sijasta ryhmä työläisiä kiipeää johonkin tehtaaseen kuuluvaan korkeaan rakenteeseen ja uhkaa olla tulematta alas, jos vaatimuksiin ei suostuta. Ryhmä ei siis ota haltuun tuotantotiloja - muilta osin tehdasta ei vallata. Mediaa ja poliitikkoja tällainen toiminta kiinnostaa enemmän kuin tavallinen valtaus tai lakko. Toisaalta voi olla, että jos sama taktiikka toistuu uudestaan ja uudestaan, aina jotain "uutta" kaipaavan median mielenkiinto herpaantuu.

Esimerkkeinä "kiipeämistaktiikasta" mainittakoon Innsen (Lambrate) ja CIM:n (Marcellina) tapaukset. Kumpikin on keskikokoinen, alle 200 henkeä työllistävä yritys, joka talouskriisin myötä alkoi suunnitella muutoksia. Kummallakaan tehtaalla ei tosiasiaassa ollut suuria taloudellisia vaikeuksia. Innsen omistaja halusi myydä ostajalle, joka oli kiinnostunut tuotantovälineistä, ei toiminnan jatkuvuudesta. Myös CIM:n tapauksessa oli kyse voiton tekemisestä tehtaan sulkeemisella. Kummassakin tehtaassa kiipeämiseen kymmenien metrien korkeuteen osallistui alle 10 hengen ryhmä: Innsessä ryhmä kiipesi nostokurkeen ja CIM:ssä sementtimateriaalien käsittelyyn liittyvään torniin.

Toiminnan tuloksena kumpikin tehdas jatkoi toimintaansa. Jos kyse olisi ollut heikommassa taloudellisessa tilanteessa olevista yrityksistä, taktiikasta olisi tuskin ollut vastaavaa hyötyä. Näiden työläisten protestitoiminta oli tehokasta siitäkin syystä, että se ei vahingoittanut ketään kolmatta osapuolta ja leikkasi osallistuneiden työläisten toimeentuloa vain minimaalisesti. Kamppailuihin osallistuneet työläiset ovat painottaneet, etteivät vanhat taktiikat enää toimi. Suurien sopimuskiistojen suhteen he saattavat olla väärässä (sopimuskysymyksiä ei ratkota nostokurjessa), mutta muuten ehkä oikeassa (esimerkiksi irtisanomisten, fuusioiden ja luovutusten vastustus).⁸

Ranskassa nykyiselle talouskriisille ominainen työläisten harjoittama painostuskeino on ollut tuotannon haltuunottamisen ja kiipeilyn sijasta pomon ottaminen panttivangiksi. Ilmiö on ollut niin yleinen ja merkittävä, että se on tuottanut sanastoon uuden käsitteen: bossnapping (vrt. kidnapping). Tämän taktiikan kohteeksi on vuoden 2009 aikana joutunut lukuisia yrityksiä, jotka ovat suunnitelleet irtisanomisia tai työehtojen heikennyksiä tai joiden heikkoja irtisanomiskorvauksia vastaan työläiset ovat protestoineet. Protestoinnin kohteet ovat siis samoja kuin

vaikkapa Visteon UK:n tapauksessa.

Esimerkiksi maaliskuun 2009 lopulla Caterpillar-yhtiön työläiset lukitsivat esimiehensä tehtaan hallinnollisten tilojen sisään. Kyse oli vastauksesta yrityksen suunnitelmaan irtisanoa 700 työläistä. Maaliskuussa vastaavia tapauksia oli Ranskassa kaksi muutakin, sillä myös 3M:n ja Sony Francen johtoa vangittiin. Caterpillarissa bossnapping-taktiikka yhdistyi myös lakkoon. Ammattiliiton edustaja totesi: "Aikana jolloin yhtiö tekee voittoa ja jakaa osinkoja osakkeenomistajille, haluamme löytää kaikille työläisille suotuisan ratkaisun ja tietää mahdollisimman nopeasti mitä tapahtuu."⁹

"Valitettavasti uskon, että protestiliikkeistä tulee vain tuhoisampia ja väkivaltaisempia. Ihmiset ovat epätoivoisia, heidän mielestään yhtiöt pysyvät rikkaina samalla kun ryöstävät työpaikkamme", totesi taas CGT-ammattiliiton edustaja Sony Francen pääjohtajan pitämisestä panttivankina. Edustajan mukaan toiminta oli spontaania: työläiset tunkeutuivat sisään johdon tapaan ja sanoivat, että toivottavasti johtajilla oli hammasharja mukana ja avoin paluulippu. Panttivankeja pidettiin kokoushuoneessa yön yli. Heille annettiin vettä ja voileipiä, mutta he kieltäytyivät syömästä. Vangit kieltäytyivät myös makuupusseista. Työläiset olivat valveilla koko yön - laulaen, nauraen ja syöden. "Jos tekisimme sen uudestaan, pitäisimme häntä ehdottomasti pidempään", ammattiliiton edustaja totesi. "Pari päivää enemmän olisi tehnyt mahdolliseksi saavuttaa enemmän. Saavutuksemme olivat minimaalisia, mutta ilman pomon kidnappaamista emme olisi päässeet lainkaan eteenpäin."¹⁰

Ranskassa bossnapping-taktiikka ei ole mikään uusi ilmiö vaan sen historia ulottuu 1960-luvun lopun ja 1970-luvun liikkeisiin, jotka pitivät yritysjohtoa panttivankina kamppailuissa työläisten oikeuksien puolesta. Nykyään ei vaadita yleensä niinkään jotain lisää, vaan vaatimukset liittyvät työllisyyden tai työehtojen säilyttämiseen tai irtisanomiskorvauksiin. Taktiikka on äärimmäisyydestään huolimatta melko yleinen silloin, kun perinteisemmät keinot eivät johda mihinkään tai kun muuta ei ole tehtävissä. Taktiikalla on melko laaja kannatus ennen kaikkea kolmesta syystä: väkivallattomuus (vangittuja kohdellaan hyvin), tuloksellisuus (saavutukset ovat usein konkreettisia, vaikka ne olisivatkin pieniä) ja se, että monien ihmisten on helppo samaistua bossnapping-taktikkaan turvautuviin työläisiin. Osansa on toki myös sillä, millaiset perinteet radikaalilla vasemmistolaisella toiminnalla Ranskassa on - äärimmäinenkin keino ei tunnu niin äärimmäiseltä kun se suhteutetaan toiminnan yleiseen radikaaliuteen.

Bossnapping-ilmiö on Ranskassa jo niin laaja ilmiö, että sen ehkäiseminen kuuluu joiden konsultointialan yritysten palveluihin. Eräs pariisilainen konsultti tarjoaa mahdollisille bossnappingin uhreille "survival kitiä", johon kuuluu vaihtovaatteet sekä matkapuhelimeen valmiiksi tallennetut puhelinnumerot poliisille, psykologille ja perheelle (ikään kuin asiakas ei itse osaisi niitä tallentaa!). Asiakkaille annetaan myös lista kymmenestä "anti-bossnapping"-vihjeestä. Niitä ovat mm. neutraalin tarkkailijan vaatiminen vaikeuksien kohdatessa sekä minkä tahansa vaatimuksen allekirjoittaminen, koska tuomioistuimien tulee kuitenkin mitätöimään pakon edessä tehdyn sopimuksen. Ranskan pienyritysten liitto on vetänyt asiassa tiukkaa linjaa, kehottaen vangittuja johtajia kieltäytymään neuvotteluista sekä nostamaan syytteet heti kun pääsevät ulos.¹¹

Guy Groux'n, teollisen ay-toiminnan asiantuntijan pariisilaisesta Institut d'Etudes Politiques -yliopistosta, mukaan Ranskassa toimii kaksi liikettä: suurkaupungeissa organisoitu massa- ja katutason toiminta, joka vastustaa tapaa, jolla presidentti on hoitanut talouskriisiä, ja provinsseissa rinnakkaiset, erilliset ja lisääntyvässä määrin radikaalit, irtisanomisten aiheuttamat liikkeet.¹² Jean Kasparin, joka oli CFDT-ammattiliiton johtaja 1980-luvun lopulla, mukaan bossnapping-taktikkaan ryhtyvät pääasiassa matalan osaamistason ja ikääntyvät työläiset aloilla, jotka kärsivät suuresta työttömyydestä - toisin sanoen ihmiset, joille muun työnpaikan saaminen on epätodennäköistä ja joille lakosta ei olisi paljon hyötyä. Groux korostaa, että vielä 1970-luvulla liikkeisiin kytkeytyi poliittinen ehdotus ja kokonainen ohjelma kansallistamisineen, suunnitelmatalouksineen ja tuotannon itsehallintoineen, ts. murtuma suhteessa markkinata-

louteen. Tällä hetkellä sen sijaan ei vaikuta olevan merkittäviä poliittisia vaihtoehtoja: työläiset pyrkivät vain tinkimään irtisanomisista ja irtisanomiskorvauksista.¹³

Jonkinlaista poliittista vaihtoehtoa tuo kuitenkin esiin helmikuussa 2009 perustettu "uusi anti-kapitalistinen puolue" (Nouveau Parti Anticapitaliste), joka pyrkii yhdistämään sirpaloitunutta ranskalaista radikaalivasemmistoa. Puolueella on ainakin nuori ja karismaattinen johtaja, postimies Olivier Besancenot, joka kiertää paljon tapaamassa lakkolaisia ynnä muita tehdaskamp-pailuihin osallistuvia. Vaikka olisimme mitä tahansa mieltä puolueen johdon trotskilaisesta tausta, sille on annettava tunnustusta näkemyksestä, jonka mukaan ranskalainen yhteiskunnallinen levottomuus vaatii ennen kaikkea poliittista vastausta, eikä eristäytyneitä lakkoja ja mielenosoituksia.

Puolueen toimeenpanevan komitean jäsenen, Ingrid Hayesin mukaan ammattiliitot eivät avaa uusia näkökulmia. "Me pidämme huolta ammattiliittojen itsenäisyydestä, mutta hylkäämme ajatuksen vedenpitävästä erottelusta poliittisten ja sosiaalisten areenojen välillä."¹⁴ Mielenkiintoinen tulevaisuuden kysymys on se, tulevatko Sarkozy ja hänen poliittinen suuntauksensa rat-sastamaan tulevissa vaaleissa yhteiskunnallisista levottomuuksista huolestuneiden, turvallisuudentunnetta kaipaavien sekä äärioikeistolaisten kannatuksella voittoon. Joka tapauksessa, käynnissä on yhteiskunnallinen polarisaatio.

Johtopäätöksiä

Talouskriisin olosuhteissa on vain ajan kysymys milloin tulemme Suomessa näkemään samankaltaisia tilanteita ja toimintamalleja kuin Iso-Britanniassa, Italiassa ja Ranskassa. Tämä ei tietenkään tarkoita, että toimintamalleja tullaan kopioimaan Suomeen sellaisenaan - on selvää, että Ranskan poliittisen kulttuurin erityispiirteet eroavat Suomesta - mutta silti viime vuosikymmenet ovat osoittaneet nykyaikaisten liikkeiden olevan valmiita omaksumaan ja kokeilemaan taktiikoita nopeallakin aikataululla.

Suomesta tunnemme itse asiassa jo "Kemijärven massaliikkeen", joka protestoi Stora Enson päätöstä lakkauttaa Kemijärven sellutehdas.¹⁵ Liike valtasi 3.1.2008 n. 300 kemijärveläisen voimin sellutehtaan ja vaati valtiota sekä Stora Ensoa jatkamaan tehtaan toimintaa. Valtaus päättyi tehtaanjohtajan saavuttua tilaisuuteen ja keskusteltua liikkeen johdon kanssa. Seuraa-ko jotain vastaavaa paljon kuohuntaa aiheuttaneesta Hartwallin päätöksestä sulkea Lapin Kulan panimo Torniossa? Syntyykö "Tornion mallasliike", joka puolustaa Lapin Kullan brändiä Lapille kuuluvana asiana sekä mahdollisesti pyrkii tuotannon uudelleenorganisointiin esimerkiksi osuuskuntatyypiseksi?

Toisin kuin Kemijärven tapauksessa, syntymässä olevalla Tornion liikkeellä on hyvät edellytykset rakentaa yhteyksiä kuluttajiin ja käyttää kuluttajavaikuttamista liikkeen päämäärien hyväksi.¹⁶ Kuluttajaliikkeiden keskeinen organisointimenetelmä taas on selvästi nykyaikana sosiaalinen media.¹⁷ Esimerkki Belfastista osoittaa myös, kuinka tärkeä on paikallisen yhteisön tuki tapauksessa, jossa tuotantolaitoksella on huomattava merkitys koko yhteisölle.

"Tornion mallasliikkeen" taktiikoiden kokonaisuus on vielä auki. Tulee lopputulos olemaan sitten mikä hyvänsä, on tärkeää, että toimijat ovat tietoisia taktiikoiden ja tavoitteiden suhteesta. On olennaista erottaa toisistaan pyrkimys tuotannon itsehallintoon ja mahdollinen valtaus tms. toimenpide pelkästään painostustoimenpiteenä (irtisanomiskorvausten tai tuotannon jatkamisen puolesta). Valtauksessa pelkkänä painostuskeinona ei ole sinänsä mitään vikaa, mutta silti tuotannon itsehallinnon (yhdessä valtion kanssa tai ilman valtiota) pitäisi olla laajempaan tavoitteena horisontissa. Muuten on vaarana, että vasemmistolaisen politiikan keskiössä ovat vain "reilut" tulonsiirrot ja työelämän "reilut" säännöt, siis "reilu markkinatalous", eivätkä valta - ja sosialismi.

Huolimatta Visteonin valtauksista kirjoittaneen blogin "ekonomismikritiikkiä" koskevista huomautuksista, on aivan aiheellista kritisoida myös sellaista positiota, joka ei näe muuta kuin tuotannon itsehallinnon rajalliset päämäärät ja keinot. Tietenkin mitä tahansa näkökulmaa vasemmistolaiseen politiikkaan voi aina nimittää rajalliseksi, mutta tuotannon itsehallinnon ja ekonomismikritiikin suhteen on aivan erityisen huomionarvoista korostaa myös institutionaalista näkökulmaa. Institutionaalinen ja "itsehallinnollinen" positio tukevat toisiaan: vasemmistolainen valtio voi tukea tuotantolaitoksia itsehallintoon siirtymisessä, mutta ilman institutionaalista tukea itsehallinnollisten projektien selviytymisedellytykset ovat heikommät.

Lisäksi kansallisesti merkittävien yhtiöiden kohdalla ei sovi unohtaa valtion roolia yhteisen edun välittäjänä ja valtion mahdollista tehtävää osapuolena valtion ja työläisten välisessä yhteishallinnossa. Voi tuki kuulostaa oudolta, että Megafoni-verkkolehdestä kirjoitetaan positiivisesti "yhteisestä edusta", mutta silloin kun olemme kriittisesti siitä kirjoittaneet, kyse on ollut porvarillisen ideologisen rakennelman tms. kritiikistä, ei vasemmistolaisen valtion tehtävästä yhteisen edun välittäjänä. Porvarillinen valtio ei pysty yhteistä etua edustamaan eikä edistämään!

Viitteet

1 <http://visteonoccupation.files.wordpress.com/2009/04/hsgvisteongeneralupdated.doc>

2 <http://libcom.org/news/report-belfast-visteon-occupation-12042009>

3 <http://www.indymedia.ie/article/93104>

4 http://2.bp.blogspot.com/_UND6zG2ZIq4/SgWxykCwhLI/AAAAAAAAAEs/4lKh35yA0IM/s1600-h/IMG_2773.JPG

5 <http://visteonoccupation.wordpress.com/2009/04/10/visteon-occupations-which-way-now/>

6 <http://visteonoccupation.wordpress.com/2009/04/10/notes-from-the-enfield-visteon-occupation-rally/>

7 Venezuelalaiset kokemukset (ks. artikkeli toisaalla) viittaavat siihen, että työläisten itsehallinnon kehittymisen edellytykset ovat välittömästi kytköksissä poliittiseen valtaan. Samalla chavezilaiset ratkaisut osoittavat, että ongelmana on itsehallinnon rajallisuus: valtiojohtoinen työläisten itsehallinto tarkoittaa, että viime kädessä valtio päättää. Chavezilaiseen itsehallintolinjaukseen kuuluukin keskeisesti se, että kansallisesti merkittävimpiä yhtiötä ei voi antaa pelkästään työläisten hallintaan, koska merkittävimpien yhtiöiden johdossa pitää olla voimakkaasti läsnä myös kansallinen, yhteinen intressi. Toisaalta chavezilaisuus myös edistää pienemmän mittakaavan itsehallintoa kuten osuuskuntayrityksiä.

8 http://www.globalproject.info/it/in_movimento/Il-nuovo-volto-della-protesta/1645

9 <http://www.guardian.co.uk/world/2009/apr/01/boss-hostage-france-caterpillar>

10 <http://www.guardian.co.uk/world/2009/mar/27/bossnapping-france-workers-fight-layoffs>

11 http://www.huffingtonpost.com/2009/04/23/boss-napping-prevention-t_n_190554.html

12 <http://www.guardian.co.uk/world/2009/mar/27/bossnapping-france-workers-fight-layoffs>

13 <http://www.thenation.com/doc/20090518/perelman>

14 <http://www.thenation.com/doc/20090518/perelman>

15 <http://www.kemijarvenmassa.fi/>

16 <http://strategiantehdas.blogspot.com/2009/10/taistelu-tyosta.html>

17 <http://www.kauppalehti.fi/5/i/talous/uutiset/etusivu/uutinen.jsp?oid=2009/10/26909>

Finansoituminen ja Leninin finanssipääoman kritiikki

Joonas Laine ja Miika Salo

Nykyhetki ei ole ensimmäinen kerta kun vasemmiston alennustila yhdistyy kapitalismin kriisitymiseen. Kapitalismin kriisi, ensimmäisen maailmansodan syttyminen ja vasemmiston kykenemättömyys toimia sotaan vastaan antoivat vuonna 1914 Vladimir Uljanoville paljon mietittävää. Seuraavien kolmen-neljän vuoden aikana hän kävi läpi mittavan poliittisen ja intellektuaalisen prosessin, jonka aikana hän mietti uusiksi teoreettisia lähtökohtiaan ja tutki kapitalismia maailmanjärjestelmänä. Vallitsevien olosuhteiden strateginen analyysi antoi mahdollisuudet vastata tilanteen esille nostamiin kysymyksiin. Me tunnemme myöhemmän kehityskulun, mutta tuolloin oli vielä mahdollisuudet vaikuttaa kehityksen suuntaan, eikä Leniniä voi syyttää yrityksen puutteesta. Eräs tärkeä osa-alue Leninin analyysissä - joka antoi eväitä luovaan tarttumiseen avautuvaan tilaisuuteen - oli finanssipääoman kritiikki.

Aloitamme artikkelimme Leninin käsityksillä imperialismista, jonka jälkeen siirrymme hänen esityksensä kritiikin kautta nykyiseen finanssikriisiin erityisesti David Harveyn, John Bellamy Fosterin ja Fred Magdoffin sekä Costas Lapavitsasin avustamina. Lopuksi pohdimme tiiviisti nykyistä kapitalismia ja Leninin tutkimusten antia nykyiselle vasemmistolle.

I Leninin analyysi imperialismista

Lenin kirjoitti pamfletin *Imperialismi kapitalismin korkeimpana vaiheena* ensimmäisen maailmansodan aikana, vuoden 1916 alkupuoliskolla. Pari vuotta aiemmin hänet oli yllättänyt täysin tilanne, jossa Euroopan sosiaalidemokraattiset puolueet asettuivat puolustamaan ensimmäistä maailmansotaa ja "kansallista etua" kansainvälisen solidaarisuuden sijaan. Tämä ajoi Leninin tutkimaan kapitalismia ja uppoutumaan kirjapinojen keskelle Zürichin kirjastossa. Pamfletissaan hän hyödynsi muun muassa Nikolai Buharinin ja Rudolf Hilferdingin analyyskejä sekä liberalistisia ja oikeistososialistisia kirjoittajia. Heidän kauttaan sekä omien tutkimustensa pohjalta Lenin esitti radikaalille työväenliikkeelle suunnatun strategisen analyysin ja yleistajuisen yhteenvedon imperialismista.

Vuosien 1900-1903 talouskriisi oli Leninin mukaan käännekohta, jolloin kapitalismi muuttui imperialismiksi, vanha imperialismi muuttui uudeksi ja "pääoman herruudesta yleensä" siirryttiin "finanssipääoman herruuteen" (T22, 195, 218). Tuolloin kapitalismi oli jo muuttunut "maailmanjärjestelmäksi, jossa muutamat harvat 'edistyneimmät maat' harjoittavat maapallon väestön valtaenemmistöön kohdistuvaa siirtomaasortoa ja finanssiorjuutusta" (T22, 185).

Lenin kuvaa maailmanlaajuista kapitalismia maailmanjärjestelmänä, joka on jakautunut keskuksiin ja periferioihin, sortaviin ja sorrettuihin kansakuntiin. Tämä maailmanjärjestelmä ei ole kiinteä kokonaisuus, vaan prosessi. Kapitalismi on laajentunut historiallisesta keskuksestaan, Euroopasta, alkaen tunkeutua syvälle muualla vallinneisiin tuotantotapoihin määräten niiden kehitystä ja vallaten uusia alueita. Järjestelmän keskuksina ovat taloudellisesti vauraimmat siirtomaavallat. Periferian maat ovat paitsi suoranaisia siirtomaita, myös maita jotka ovat "itsenäisiä", mutta tosiasiaa riippuvaisia järjestelmän keskusalueiden imperialistisista valloista.

Maailmanjärjestelmässä on myös paljon eri "ääripäiden" välissä olevia puoliperifeerisiä alueita. Lisäksi jakaantuminen keskuksiin ja periferioihin kertautuu myös valtioiden sisällä. Periferia voi alkaa heti kaupungin keskustan laitamilta.

Eräs tärkeimmistä Leninin esittämistä seikoista on, että keskukset ja periferiat ovat osa *samaa* kapitalistista järjestelmää. Kapitalismi Englannissa on tässä mielessä samaa kapitalismia kuin kapitalismi Intiassa. Maailmanjärjestelmä jakautuu erilaisiin alueisiin, joita eivät suoranaisesti määrittele poliittiset tai juridiset rajat, vaan kyse on yhteenpunoutuneesta ja epätasaisesta taloudellisesta kehityksestä. Usein tilallisia eroja esitetään ajallisina, tulkiten niitä ajallisen kehityksen ja saavutettujen kehitysvaiheiden väliseksi eroiksi. Näin esimerkiksi länsimaita sanotaan "kehittyneiksi" tai "edistyneiksi" monien muiden maiden ollessa "kehittyviä" tai "kehitysmaita". (Teemasta laajemmin ks. Massey 2008.) Leninin ajattelussa "kehitysmaat" eivät ole "kehittyneisiin maihin" nähden jollain alemmalla kehitystasolla, jolta ne tulevaisuudessa kohoaisivat kehittyneempien maiden tasolle. Kyse on järjestelmän sisäisistä suhteista, työnjaosta sekä valta-, alistus- ja riistosuhteista.

Vielä Marxin aikana kapitalistinen tuotantotapa ei ollut laajentunut maailmanlaajuiseksi, ja hänen suhtautumisensa asiaan oli ristiriitaisempi. Esimerkiksi *Pääoman* ensimmäisen painoksen esipuheessa Marx kirjoitti, että "[m]aa, jonka teollisuus on korkeammalle kehittynyt, näyttää vähemmän kehittyneelle maalle vain sen oman tulevaisuuden kuvan" (Marx 1974, 13). Myös hänen 1850-luvun lehtiartikkeleistaan voi löytää imperialismin "sivistävää vaikutusta" ymmärtäviä mielipiteitä, esimerkiksi brittiläisen Intian osalta. (Ks. esim. Avinieri 1969. Asiayhteyksistä kuitenkin ks. Proyect 2006. Vastakkainen näkemys ks. Agh 1980, 15-45.)

Jos Marx vielä tarkasteli kapitalistista tuotantoa erillisissä maissa "jotka edustavat kapitalistisen tuotannon erilaisia kehitystasoja" (Marx 1976, 218), Lenin tarttuu tarkastelussaan *aikakauteen* ja sen muutokseen, pyrkien hahmottamaan sen tärkeimpiä prosesseja. Hänen metodologisena valintanaan oli aloittaa aikakaudesta toiseen siirtymisen tutkimus paikallistamalla hallitseva luokka ja erittelemällä sen koostumusta ja sisäisiä ristiriitoja.

Kiistatonta on, että elämme kahden aikakauden rajalla, ja ne erittäin tärkeät historialliset tapahtumat, joiden todistajia olemme, voidaan ymmärtää vain silloin, kun analysoidaan ensi kädessä aikakaudesta toiseen siirtymisen objektiiviset edellytykset. Kysymys on suurista historiallisista aikakausista; jokaisella aikakaudella on ja tulee olemaan erillisiä, osittaisia liikkeitä milloin eteen- milloin taaksepäin, on ja tulee olemaan erilaisia poikkeamisia liikkeen keskityypistä ja keskivauhdista. Emme voi tietää, miten nopeasti ja miten menestyksellisesti tietyn aikakauden erilliset historialliset liikkeet kehittyvät. Mutta me voimme tietää ja tiedämme, *mikä luokka* on tämän tai tuon aikakauden keskiössä ja määrää sen kehityksen perussuunnan, tietyn aikakauden historialliset peruserikoisuudet jne. Vain tällä perustalla ts. ottaen huomioon ensi kädessä eri 'aikakausien' (eikä eri maiden historian erillisten episodien) välisen eroavuuden, voimme rakentaa taktiikkamme oikein; ja vain tietyn aikakauden peruspiirteiden tuntemus voi olla tämän tai tuon maan yksityiskohtaisempien erikoispiirteiden huomioon ottamisen perustana. (T21, 131-132.)

Leninin analyysi imperialismin kehityksestä keskittyy aikakauden hallitsevan luokan syntyyn vaikuttaviin prosesseihin: monopoliyhtiöiden muodostumiseen ja finanssipääoman kehittymiseen. Leninin mukaan imperialismin pohjimmainen taloudellinen perusta on *monopoli*. Tämä monopoli on "kasvanut esiin kapitalismista ja on olemassa kapitalismin, tavaratuotannon ja kilpailun yleisissä olosuhteissa, alituudessa ja ulospääsyä vaikka olevassa ristiriidassa näiden yleisten olosuhteiden kanssa" (T22, 266). Liberaalin kapitalismin julkilausuttuihin ihanteisiin kuuluva "vapaa kilpailu" ei voi toteutua todellisuudessa. Leninin mukaan "mitä nopeammin kauppa ja kapitalismi kehittyvät, sitä voimakkaampaa on tuotannon ja pääoman keskittyminen, joka synnyttää monopolia" (T22, 280). Hän katsoo, että monopolit rinnan vaihdon, markkinoiden, kilpailun ja pulien kanssa on kapitalismin imperialistisen aikakauden oleellisin erityispiirre. Imperialismi on epäyhtenäinen kokonaisuus, joka koostuu keskenään ristiriitaisista kehi-

tyskuluista. (T24, 460-461.)

Kilpailutilanteessa fuusiot ja muunlainen yhteistyö, kuten kartellit ja konsernit, tuovat kilpailuetua, joka edelleen tuottaa yritysten enenevää keskittymistä ja monopolisoitumista. Näin tuotannonalalla on lopulta vain yksi tai muutamia toimijoita. Kilpailun muuttuminen monopoliksi vie "kaikenpuoliseen tuotannon yhteiskunnallistumiseen", tilanteeseen jossa tuotanto muodostuu yhteiskunnalliseksi, mutta omistus jää yksityiseksi. Yhteiskunnalliset tuotantovälineet jäävät pienen henkilöryhmän yksityisomaisuudeksi ja vapaa kilpailu jää vain muodolliseksi. Kilpailu ei kuitenkaan lopu, vaan jatkuu muuttuneessa muodossaan. Imperialismiin liittyy monialaisten yritysryppäiden synty. Sama jättiläismäinen yritys voi toimia useilla eri tuotannonaloilla, ja voi järjestää tuotteen tuotannon sadoissa eri tehtaissa ja toimistoissa kuljetuksineen, jakeluihineen ja markkinointineen yhdestä keskuksesta käsin, pystyen näin tasoittamaan suhdannevaihteluiden vaikutuksia ja takaamaan vakaamman voiton suhdeluvun. "Kotiseuduillaan" monopolit kykenevät kiskomaan tuotteistaan suuria voittoja ja kaukomarkkinoilla ne polkevat hintoja syrjäyttääkseen kilpailijat. Lenin piti kapitalismin kehitykseen kuuluvaa monopolisoitumistendenssiä eräänä tärkeimmistä "nykyisen talouselämän ilmiöistä" ja "kapitalismin nykyisen kehitysvaiheen yleisenä peruslakina". Monopoli oli Leninille kaikkein keskeisin kategoria uudessa kapitalismissa: se edusti tiivistetyssä muodossa imperialismiin kehitystä ja peruspiirteitä. Tuotannon keskittyminen ja tehostaminen vapauttavat työvoimaa muihin, ei välittömästi elämäntarvikkeiden tuotantoon liittyviin tehtäviin. Kilpailun muuttuessa monopoliksi tuotannon lisäksi yhteiskunnallistuu myös "keksintöjen ja parannusten prosessi". (T22, 191-194, 198-199, 280.)

Monopoliin muodostuminen tuotannonaloille "lisää ja kärjistää kaaosmaisuuksia, joka on ominaista koko kapitalistiselle tuotannolle yleensä". Keskittymistendenssi tuottaa kriisiytymistä ja kapitalismin kriisit vuorostaan vahvistavat monopolisoitumiskehitystä. Finanssipääoman voitot ovat nousukautena hyvin suuria, ja lama-aikana ne voivat ostaa pieniä ja epävakaita yrityksiä halvalla tai osallistua niiden voittoja tuottavaan "parantamiseen" tai "uudestijärjestämiseen". Lenin esittää *Imperialismi* -pamfletissaan finanssipääoman vallan lähes totaalisenä: Muodostuttuaan monopoliryhmittäiset tunkeutuvat "yhteiskunnallisen elämän kaikkiin puoliin valtiollisesta rakenteesta ja minkäänlaisista muista 'yksityisseikoista' huolimatta". Monopolin selkein ilmentymä on finanssiharvainvalta, joka "säilyttää riippuvuussuhteiden tiheän verkon nykyisen porvarillisen yhteiskunnan kaikkien taloudellisten ja valtiollisten laitosten yli". (T22, 201-202, 226, 228, 289.)

Finanssiharvainvalta on Leninin mukaan aikakauden keskiössä oleva kerros, joka muodostuu osakkeenomistuksen kautta tapahtuvassa pankki- ja teollisuuspääomien yhteenkietoutumisesta. Finanssipääoma yhteenpunoutuu kansainvälisessä mitassa ja on erilaisine yhteenliittymineen hegemonisessa asemassa globaalissa järjestelmässä. Se keskittyy harvojen käsiin ja alistaa valtansa alle paitsi suuret joukot myös pienemmät kapitalistit sekä ei-kapitalistisesti järjestetyn tuotannon. Finanssipääoma kontrolloi muita pääoman muotoja. Pankkien ja suuryritysten omistajat, johtajat ja ammattipoliitikot läheisine suhteineen muodostavat järjestelmän hallitsevan eliitin, jota vastaan radikaalin työväenliikkeen taistelu on suunnattava. (T22, 200-201, 213-214, 230; Lenin 1980, 125.)

Oivaltavaa Leninillä on huomion kiinnittäminen siihen, kuinka finanssipääoma irtautuu tuotannosta. Hänen mukaansa spekulatiivinen pääoma saa imperialismissa valtavat mittasuhteet. Tavaroitten tuotanto on edelleen "vallitsevana", mutta sen asemaa talouden perustana on jo horjutettu. Suurimmat voitot menevät sijoittajille, jotka ovat taitavia keinottelussa. Sijoittajat erkaantuvat erilleen yrittäjistä ja kaikista pääoman käyttöön välittömästi osallistuvista henkilöistä. Imperialismi tuottaa joutilaiden "kuponinleikkaajien" kerrostuman, jonka etäisyyttä kaikkien tuotannolliseen toimintaan pääoman maastavienti laajentaa. Imperialismin keskuksien vievät pääomaa periferioiden maihin, joissa voitto on Leninin mukaan tavallisesti suuri, "sillä pääomia on vähän, maan hinta verrattain alhainen, työpalkka pieni ja raaka-aineet halpoja" (T22, 233). Lenin katsoo myös että sijoittajien erkaantuminen käytännön yritystoiminnasta, suuryri-

tysten kasvu, monikansallistuminen, tytäryhtiöt ja yrityksen omistukset muissa yrityksissä auttavat yrityksiä irtautumaan poliittisesta sääntelystä sekä tekevät yritysten valvonnan hyvin vaikeaksi ja lainkierron helpoksi. Pankkien ja muiden suuryritysten suuren yhteiskunnallisen merkityksen vuoksi ne saavat lisäksi valtioilta tukea ja lainoja, jolloin työntekijöitä riistetään kaksinkertaisesti: ensin työn tuottamasta arvosta ja toiseksi välittöminä ja välillisinä veroina. (T22, 221-222, 224.)

Työn tuottavuuden noustessa pääomaa "kasautuu liikaa" ja se on saatava liikkeelle jotta voidaan kerätä voittoja. Kun pääomalta puuttuu tuottavia sijoituskohteita, kapitalismi pyrkii laajentumaan uusille alueille. Pääoman, tuotannon välineiden, maastavienti sekä liikenneyhteyksien rakentaminen avaavat ja laajentavat markkinoita maantieteellisesti sekä lisäävät tavaroiden menekkiä. Näin finanssipääoman valta laajenee kaikkialle. (T22, 233, 236.) Pääoman maastavienti mahdollistaa kapitalismin laajentumisen myös kansallisten talousalueiden sisällä uusille markkina-alueille, aiheuttaen järjestelmän läpikapitalisoitumisen.

Kapitalismin keskittyminen ja laajentuminen kasvattaa maailmanjärjestelmän eri alueiden välisiä eroja. Keskusalueiden maista tulee "loisia", jotka elävät riistämällä merentakaisen maiden ja siirtomaiden työtä. Lisäksi rikkaat maat myöntävät lainoja, joille asetetaan monia ehtoja, esimerkiksi ostoja lainanantajamaasta. Imperialismi tuo mukanaan periferioiden taloudellisen riippuvuussuhteen (velkaorjuuden) keskusalueisiin nähden. "Koroillaeläjävaltioiden" loismainen luonne näkyy välttämättä myös näiden maiden yhteiskunnallis-poliittisissa oloissa. Rikkaimpiin maihin virtaa taloudellisesti (ja myös muin keinoin) alistetuista maista monopolistisesti korkeita voittoja. Ruumiillinen työ, aluksi maanviljelys- ja kaivostyö, myöhemmin karkeampi teollisuustyökin säilytetään "tummaihoisen ihmiskunnan harteille". Keskusalueet saavat halpaa ja usein vailla oikeuksia olevaa työvoimaa periferioiden maiden työläisistä, joita keskusalueiden korkeammat palkat houkuttavat muuttamaan. Epätasainen taloudellinen kehitys vaatii työvoimaa olemaan valmis joustamaan, liikkumaan ja vaihtumaan nopeasti maan sisällä ja erityisesti kansainvälisesti, soveltuakseen kapitalismin muutoksiin. Tämä lisää työväestön keskinäistä kilpailua. Järjestelmän rikkaiden ja köyhien alueiden välinen taloudellinen suhde muovaa vauraiden keskustien työväenliikettä. Keskuksiin muodostuu etuoikeutettujen työläisten "työläisaris-tokratiaa" ja työväenliikkeestä tulee opportunistista ja reformistista. Toiselta puolen tämä suhde ruokkii alistettujen maiden kansojen irtautumispyrkimyksiä. Imperialismi kärjistää kansallisuussortoa ja rasismia samalla ruokkien myös vastarintaa. Lisäksi se tekee työväestön sisäisiä rajalinjoja voimakkaammiksi. (T22, 262, 267-269, 271-273, 287; Lenin 1980, 128.)

Ensimmäisen maailmansodan jälkeen *kaikkialla* oli maksettavana korkoja veloista - Leninin mukaan koko maailma oli velkaorjuudessa (T30, 382). Finanssipääomalla on herruus kaikkiin muihin nähden, mutta tämä herruus ei poista vastarinnan mahdollisuutta eikä edes finanssi-ryhmien sisäistä kilpailua. Finanssiharvainvalta koostuu suuresta joukosta kilpailevia ryhmiä, jotka vaihtelevasti toimivat joko toisiaan vastaan, liittoutuneina tai yhteen liittyneinä. Vapaan kilpailun sijaan imperialismissa käytetään suhteita. Yritysjohtajat, suursijoittajat ja merkittävimmät ammattipoliitikot sopivat keskenään suurista linjoista ja finanssiharvainvallan eri ryhmittymät neuvottelevat sopimuksista keskenään. Maailman markkinaosuuksia jaetaan pääosin sopimusteitse. Kuitenkin, imperialismissa on taipumus sotiin voiman käyttöön, ja finanssipääoma pystyy säilyttämään herruutensa vain jatkuvasti kasvattamalla keskusalueiden sota-voimia. Lenin näki finanssiharvainvallan eri ryhmittymien välisen kilpailun suurimpana syynä sotiin, erityisesti raaka-ainelähteistä käytäviin sotiin. "Herää kysymys, mitä muita keinoja kuin sota voi kapitalismin pohjalta löytyä sen epäsuhteen poistamiseksi, mikä on toisaalta tuotantovoimien kehityksen ja finanssipääoman kasautumisen ja finanssipääoman 'vaikutuspiirien' jakamisen välillä?" (T22, 265).

Leninin käsityksen mukaan

kapitalismin vallitessa *ei ole* ajateltavissa muuta perustetta vaikutuspiirien, etujen, siirtomaiden ym. jakamiselle, kuin jakoon osallistuvien voiman, yleistaloudellisen, finanssi-

sotilaallisen ym. voiman huomioiminen. Mutta tämä voima muuttuu näillä jakoon osallistuvilla eri lailla, sillä eri liikkeet, trustit, teollisuusalat ja eri maat eivät voi kehittyä *tasasuhtaisesti* kapitalismin vallitessa. (T22, 285.)

Finanssipääoma käyttää alueiden valtauksen taloudellisia ja myös sotilaallisia keinoja. Finanssipääoman loismaisuus helpottaa kovempien keinojen käyttöä ja suurempien riskien ottamista. Kun sijoittajat eivät itse ole suoraan kokemassa tai näkemässä riskinoton tai voimankäytön haittavaikutuksia, on radikaaleja päätöksiä helpompi tehdä. Leninin mukaan tämä on eräs syy imperialismiin mukanaan tuomiin entistä vakavampiin ja laajempiin kapitalismin kriiseihin. Kapitalismin keskittyminen ja finanssipääoman hegemonia eivät heikennä järjestelmän eriarvoisuutta, epätasaisuutta ja ristiriitoja maailmantaloudessa, vaan päinvastoin voimistavat niitä. Pääoman keskittyminen ja jättiläismäinen kasvu, sen "tulviminen yli äyräidensä" - jolloin ylimääräistä pääomaa on vietävä talousalueen ulkopuolelle - ja teknisen kehityksen synnyttämät muutokset talouden eri puolien välillä pakottavat finanssipääoman turvautumaan laajaan kirjoon taloudellisia, poliittisia ja sosiaalisia keinoja. (T22, 202.)

Lenin katsoi että imperialismiin liittyvä kiihtynyt riisto, loismaisuus ja poliittinen taantumus lisäävät vastarintaa järjestelmää kohtaan erityisesti alistetuissa maissa. Vaikka imperialismi "porvarillistaa" työläisiä ja tuottaa porvarillisia "työväenpuolueita" kapitalismin keskuksissa, sota-ajan raskaiden olosuhteiden vuoksi Lenin uskoi myös keskusalueiden työväenluokan riisteytymän osan eli proletariaatin kapinoinnin lisääntyvän. Leninin näkemyksen mukaan ensimmäisen maailmansodan aikainen imperialismi oli myös kuolevaa kapitalismia, joka oli synnyttänyt vallankumouksellisen kriisin, avaten mahdollisuudet proletariaatille vallankumouksille ja uudenlaiselle yhteiskuntajärjestykselle. Kilpailun ja monopolisoitumisen ristiriitaisuus "valmistele" kapitalismin romahdusta ja sosialistista vallankumousta. (T22, 185, 272-274, 287; T23, 110-113; T24, 461.)

II Leninin esityksen kritiikkiä

Lenin osallistui pamfleteilla ja lehtikirjoituksilla poliittiseen keskusteluun ja pyrki rakentamaan vallankumouksellista liikehdintää, ei niinkään esittämään systemaattisessa muodossa tutkimustensa tuloksia. Kiihkeän järjestelmällinen tutkimustyyli vaihtuu kiihkeän poleemiseen kirjoitustyyliin. Hänen kirjoitustensa luonne on ensisijaisesti poliittinen ja taktinen.

Polemiikissaan Lenin on tarkka muiden käyttämistä käsitteistä, mutta ei kiinnitä vastaavaa huomiota omiin kirjoituksiinsa. Leninin kirjoitukset imperialismista eivät ole *tieteellisiä*, vaan poliittisia. Hänen *Imperialismi*-pamflettiaan on sanottu "huonoksi kirjaksi, jossa on varsin virheellinen analyysi imperialismiin tendensseistä" (Lipietz 1982, 48). Esityksen poliittiset tavoitteet ovat samalla sen voima sekä rajoite. Leninin esityksessä on puutteita, joista osa johtuu hänen valitsemastaan näkökulmasta, osa asian puutteellisesta käsittelystä. Esitystä rajoittaa myös tsaarin sensuuriin varautuminen: kaikkia tarpeellisia aiheita ei voinut käsitellä (T22, 181).

Klassinen Leninin kritiikki on Michael Kidronin (1962) esittämä. Kidron hyväksyy Leninin käsitykset monopolista, mutta katsoo että hänen käsityksensä finanssipääoman koostumuksesta ja sen voiman vahvuudesta ovat olleet virheellisiä jo omana aikanaan. Kidron ei 50 vuotta myöhemmin löydä merkkejä Leninin esittämistä tendensseistä pankkien roolin kasvusta tai pankkipääoman ja teollisuuspääoman yhdistymisestä - ainakin tällaiset piirteet ovat hyvin heikkoja. Missään tapauksessa pankeilla ei ole ylivaltaa yrityksiin nähden. Hilferdingin käsityksiin pohjaten Lenin ylikorostaa pankkien merkitystä ja keskittyy liiaksi Saksan talousjärjestelmän tutkimukseen. Lenin tekee tässä päinvastoin kuin opettaa: hän tekee yleistyksiä paikallisen aineiston pohjalta. Kun Leninin tähtäimessä oli *aikakauden* yleisten piirteiden erittely, menee lähinnä Saksan käsittelyyn keskittyvä "pankkien uuden osuuden" erittely ohi maalin. (Vrt. T22, 203-218.)

Kidron ei hyväksy Leninin käsitystä pääoman viennin keskeisyydestä imperialismissa. Pääoma ei todellisuudessa virtaa keskuksista periferioihin, vaan pikemminkin keskusalueiden sisällä. Hän epäilee myös sitä, että pääoma voisi saada suuremman voiton periferioissa tehtävästä työstä. Pääoman viennillä on yhteyttä periferioiden alistamiseen, mutta Leninin tapa liittää kolonialismi pääoman vientiin on Kidronin käsityksen mukaan kyseenalainen. Kidron katsoo että Leninin esittämät tilastotiedot ovat selkeästi ristiriidassa Leninin väitteiden kanssa: tilastojen mukaan pääoman vienti oli erityisesti keskusmaiden välistä. (Vrt. T22, 234.)

Tässä Kidron saattaa katsoa imperialismia liiaksi keskusten suhteena periferioihin, sillä Leninin mukaan imperialismissa aletaan viedä pääomaa myös "vanhoihin" eikä vain "uusiin" maihin, eikä pelkästään ylivoittojen saalistamiseksi. Lenininkin mukaan se "mikä on paikallaan uusiin maihin nähden, on väärin sovellettuna pääoman vientiin yleensä" (Lenin 1980, 126). Lisäksi on tietenkin ymmärrettävä, mikä ero miljoonan punnan sijoituksella on Englannissa tai Intiassa. Tästäkin huolimatta Kidronin huomio on hyvä. Poliittisista syistä Lenin ylikorostaa esityksessään pääoman viennin merkitystä imperialistimaiden ja alistettujen alueiden välisenä riitosuhteena.

Tähän seikkaan kiinnittää huomiota myös Jyrki Käkönen (1986, 74, 81). Väitöskirjassaan *Luonnonvarat ja konfliktit muuttuvassa kansainvälisessä järjestelmässä* Käkönen pitää Leninin analyysiä suurelta osin onnistuneena ja käyttää sitä keskeisenä osana tutkimuksensa teoreettista ja metodologista pohjaa. Esittämässään kritiikissä hän kuitenkin katsoo Leninin analyysin tason jäävän pitkälti vain imperialististen valtojen sisäisen poliittisen kehityksen erittelyksi (emt., 51). Lenin keskittyi järjestelmän keskuksiin, koska katsoi sieltä löytyvän syyt ensimmäisen maailmansodan syttymiseen. Tästä rajauksesta johtuen kapitalistisen laajentumisen vaikutus periferioissa jää hyvin vähälle huomiolle Leninin tutkimuksessa. Käkönen ei myöskään näe finanssipääoman valtaa niin keskeisenä kuin Lenin (emt. 101). Lisäksi hän havaitsee ristiriidan Leninin esityksen ja Leninin esittämien varsinaisten imperialismien määritelmien välillä. Esityksessään Lenin käsittelee kapitalismin laajentumista imperialismien toiminnallisena sisältönä, mutta ei sisällytä sitä yhteenkään imperialismille antamaansa määritelmään. Leninin määritelmät kiinnittyvät kapitalismin kehityksen yleiseen prosessiin, mutta eivät määrittele imperialismia kansainvälisenä järjestelmänä (emt., 53).

Myös Lindseyn (1982) mukaan Lenin kykenee esittämään eheän teorian monopolisoitumisesta, mutta kokonaisuutena imperialismien analyysi on puutteellinen. Lenin kiinnittää Lindseyn huomiota lähinnä vain kapitalistien välisiin suhteisiin eikä muuttuneisiin tuotannon yhteiskunnallisiin suhteisiin. Lenin mainitsee *Imperialismi*-pamfletissaan työnjaon kansainvälisen muutoksen, tuotantotoiminnan siirtymisen maasta toiseen sekä työvoiman joustavuuden ja liikkuvuuden lisääntymisen. Kuitenkin Leninin valinta tutkia aikakauden pääpiirteitä keskittämällä huomio nimenomaan *hallitsevaan luokkaan* ja muutamiin valtioihin tekee hänen näkökulmansa vaillinaiseksi.

Suurimpana Leninin imperialismianalyysin heikkoutena Lindsey pitää Leninin täyttää hiljaisuutta voiton suhdeluvun laskutendenssistä. Lenin tunsikin Marxin teorian (ks. esim. T21, 52), mutta hän ei suoraan liitä sitä kapitalismin kriisiytymiseen. Omassa esityksessään Lenin liittää kriisit sijoittajien irtautumiseen tuotantotoiminnasta, spekulatiiviseen talouteen, raaka-ainelähteistä käytävään kilpailuun ja pääomien "tulvimiseen" yli rajojen. Marxin teorian voi lukea olevan implisiittisesti läsnä ja näin Leniniä on myös luettu (esim. Mommsen 1982, 48-49). Lenin ei kuitenkaan yhdessäkään imperialismia käsittelevässä kirjoituksessaan puhu suoraan voiton suhdeluvun laskutendenssistä, ja myös laajemmin katsottuna kriisien perustavien syiden erittely on Leninin kirjoituksissa hajanaista - vaikka hän käsitteleeekin "vallankumouksellista kriisiä" kymmenissä kirjoituksissaan.

Koska kapitalismin kriisit avaavat mahdollisuuksia vaihtoehtoisille kehityskuluille, on kriisien analysointi ja kriisiytymisen syiden tutkimus tärkeä osa vasemmiston toimintaa. Voiton suhde-

luvun laskutendenssi ei tietenkään ole kaikkien eikä kaikenlaisten kapitalismin kriisien taustalla, mutta *Pääoman* kolmanteen osaan perustuvan klassisen marxilaisen käsityksen mukaan tämä on hyvin keskeisen kapitalismin kriisiytymisen aiheuttaja. Karl Marx ja Friedrich Engels (sic) liittävät Pääoman kolmannen osan viidennestätoista luvussa "Lain sisäisten vastakohtaisuuksien kehitys" laskutendenssin lain kapitalismin kriisiytymiseen. Voiton suhdeluvun lasku johtaa kilpailuun tuotantomenetelmien kehittämistä ja samalla myös keinotteluun, uusiin pääomasijoituksiin, "seikkailuun" jolla pyritään varmistamaan yleistä keskitasoa suurempi voitto. (Marx 1976, 244-268; ks. myös Lahikainen & Ronkainen 2009, luku 4; Marxin käsikirjoituksen suhteesta Engelsin tekstiin ks. Heinrich 2007, 200-202.)

III Leninistä nykyaikaan - pääoman kasaamislogiikan murros

David Harvey kuvaa, kuinka 1970-luvulla maailmansodan jälkeisen pitkän nousukauden taittuminen johti kasaamislogiikan murrokseen, jolla oli kaksi puolta. Toinen oli tiedon muuttuminen enenevässä määrin tavaraksi, ja toinen puoli liittyi kansainvälisen rahoitusjärjestelmän uudelleenorganisointiin.

Tämä toinen kehityssuunta - joka on ollut huomattavasti tärkeämpi kuin ensimmäinen - oli kansainvälisen rahoitusjärjestelmän täydellinen uudelleenjärjestely ja rahoituksen koordinoinnin kasvava tehokkuus. Tässäkin on nähtävissä kaksinaista liikettä, toisaalta maailmanlaajusten, vahvojen finanssiyhtymien ja -välittäjätahojen muodostumiseksi, ja toisaalta finanssitoiminnan ja -virtojen kiivas lisääntyminen ja desentralisaatio aivan uudenlaisten rahoitusinstrumenttien ja markkinoiden avulla. Yhdysvalloissa tämä merkitsi 1930-luvulta lähtien tarmokkaasti valvotun rahoitusjärjestelmän sääntelyn purkamista. (Harvey 1990, 160-161.)

Sääntelyä purettiin, koska oli turvattava pääoman kyky lisätä arvoaan, ja tämä taas ei enää onnistunut entiseen tapaan, perinteisen reaalituotannon piirissä. Kun OECD-maiden bruttokansantuotteen kasvu oli vuosina 1960-1968 ollut keskimäärin 5,1 prosenttia, laski se vuosina 1968-1973 alle viiden prosentin, ja vuosina 1973-1979 kasvu romahti 2,6 prosenttiin. 1980-luvulle siirryttäessä näkymät synkkenivät edelleen, ja varsinkin Länsi-Euroopan vanhat kapitalistimaat Saksa, Ranska ja Iso-Britannia painuivat lähelle yhtä prosenttia. Niinpä pääoma pyrki enenevässä määrin kiertämään tuotto-odotuksiltaan ongelmallisen reaalituotannon piirin, ja tekemään yhä enemmän rahaa suoraan pelkästä rahasta, siis keinottelulla.

Harvey pitää erilaisten arvopapereiden huomattavaa lisääntymistä tärkeimpänä piirteenä 1970-luvulla alkaneessa suuntauksessa reaalituotannosta keinotteluun.

Nykyisessä vaiheessa tärkeää ei ole niinkään vallan keskittyminen rahoituslaitoksiin, vaan uusien rahoitusinstrumenttien ja markkinoiden räjähdysmäinen kasvu, joka samalla on yhdistynyt entistä hienostuneempaan rahoituskoordinaatioon maailmanlaajuisesti. [...] Olen taipuvainen ajattelemaan, että tuotannossa, työmarkkinoilla ja kulutuksessa saavutetut joustavuudet ovat enemmänkin lopputulos kapitalismin pyrkimyksestä löytää ratkaisu kriisitendensseilleen kuin toisin päin. Tästä seuraisi se, että rahoitusjärjestelmä on saavuttanut kapitalismin historiassa ennennäkemättömän itsenäisyyden reaalituotannosta, ja on viemässä kapitalismia ennennäkemättömien finanssisektorin vaarojen tielle. (Harvey 1990, 194.)

Lähes 20 vuotta sitten kirjoittaneen Harveyn näkemykset ovat viime aikoina saaneet huomattavaa lisäpainoa, kun pörssikupla on puhjennut jo kaksi kertaa kymmenen vuoden sisään. Näistä vuonna 2008 puhjennut kriisi on johtanut sodanjälkeisen historian vakavimpaan talouslamaan. Tästä huolimatta Wall Streetillä suunnitellaan jo vastaavanlaista keinotteluhanketta, tällä kertaa henkivakuutuksilla. (Anderson 2009.)

Porvarillisessa talousjournalismissa oletetaan yleisesti, että kasvu on kapitalistisen talouden normaali olotila. Oletus näkyy siitä, että paikallaan polkevalle taloudelle ei haeta selitystä järjestelmästä itsestään, vaan yleisen tehottomuuden tai kaupan esteiden tapaisista "häiriötekijöistä", jotka puhdistamalla sinänsä hyvä järjestelmä saataisiin taas kuntoon. Tätä vastaan Paul Sweezy ja Paul Baran esittivät alun perin vuonna 1966 ilmestyneessä kirjassaan *Monopolipääoma* teesin, että kasvu ei suinkaan ole kapitalismin normaali olotila, vaan päin vastoin *poikkeus*; normaalisti kapitalismi pyrkii kehittymään kohti pysähdystilaa, stagnaatiota.

John Bellamy Foster ja Fred Magdoff valottavat syitä, joiden vuoksi kasvava liikapääoma ei enää löydä tuottavia sijoituskohteita. Syyt liittyvät (1) talouksien kypsymiseen, kun perusteollisuutta ei enää tarvitse rakentaa alusta alkaen, vaan pelkkä uusintaminen riittää; (2) pitkiin kausiin, jolloin ei ole saatavilla uusia, talouden luonnetta uudistavia teknologioita; (3) tuloerojen kasvu, joka rajoittaa yhteiskunnan alempien kerrosten ostovoimaa; (4) talouden monopolisoituminen, mikä heikentää hintakilpailua.

1970-luvulla alkaneen hiljaisen alamäen seurauksena liikapääoma on harhaillut vuosikymmeniä ilman päämäärää.

Vuosien 1986 ja 2006 välillä ainoastaan yhtenä vuotena - vuonna 2000, juuri ennen pörssiromahdusta - yksityisten, muuhun kuin asuinrakennuksiin tehtyjen kiinteiden sijoitusten osuus bruttokansantuotteesta ylsi yhtä korkealle kuin vuosien 1960-79 keskiarvo (4,2 prosenttia). Kyvyttömyys investointeihin ei selvästikään riipu kohteita etsivän ylijäämän puutteesta. Yksi merkki tästä on se, että suuryhtiöt istuvat yli 600 miljardia dollaria korkean rahavuoren päällä, joka on kasautunut säästöinä samaan aikaan, kun sijoitusten kansantuoteosuus on pudonnut tuottavien kohteiden puutteessa. Vaikeaa tilannetta on estänyt muuttumasta huonommaksi parin viime vuosikymmenen aikana [...] huikeasti kasvanut finanssitoiminta. (Foster & Magdoff 2009, 104.)

Stagnaatio ja valtava finanssikeinottelu ilmaantuivat symbioottisesti samasta taloudellisesta umpikujasta. Tällä symbioosilla oli kolme olennaista puolta: (1) Reaalitalouden stagnaatio merkitsi, että kapitalistit olivat entistä riippuvaisempia rahoitussektorin kasvusta säilyttääkseen rahapääomansa ja kasvattaakseen sitä. (2) Kapitalistisen talouden finanssiylärakenne ei kyennyt laajentumaan kokonaan erillään alapuolellaan sijaitsevasta tuottavasta taloudesta, minkä vuoksi keinottelukuplien puhkeamisesta muodostui kasvava ongelma. (3) Finansoituminen, eteni se miten pitkälle hyvänsä, ei voinut koskaan päästä ylitse stagnaatiosta, joka sijaitsi reaalituotannossa.

Kapitalistisen valtion rooli muuttui vastatakseen finanssoitumisen vaatimuksia. Valtion osa viimekätisenä lainanantajana, jonka tulee turvata lyhytaikainen likviditeetti tarvittaessa, liitettiin kiinteäksi osaksi järjestelmää. Vuoden 1987 pörssiromahduksen jälkeen Yhdysvaltain liittovaltion pankki Fed otti avoimesti käyttöön 'too big to fail' -periaatteen, joka koski koko osakemarkkinaa. (Emt., 83-84.)

Todellisilla hyödykkeillä keinottelun lisäksi keinottelu on alkanut keinotella myös itsellään. Sen sijaan, että keinottelua harjoitettaisiin perinteiseen tyyliin yrittämällä ennustaa maataloustuotteiden, mineraalien tai energian tulevaa hintaa, yli 90 prosenttia keinottelusta tapahtuu veikkaamalla *toisten finanssituotteiden* tulevia hintoja. (Emt., 57.) Vaikka kuplat ovat poksahdelleet jo useita kertoja, ei tämä ole hidastanut finanssoitumista muuten kuin hetkittäisesti, vaan vuodesta 2001 lähtien luottojohdannaisten kauppa on kasvanut yli 100 prosenttia vuodessa. (Emt., 84.)

Kun vuonna 1960 rahoitussektorin voittojen osuus kaikista kotimaisista voitoista Yhdysvalloissa oli 15 prosenttia, vuonna 2005 niiden osuus oli kiivennyt jo 50 prosenttiin kotimaisista voitoista. Samanaikaisesti tehdastuotannon osuus, joka aikoinaan oli 50 prosenttia kotimaisista voitoista, on painunut 15 prosenttiin. Yllättäen tämä siirtymä sai lä-

hinnä lisävauhtia vuoden 2000 finanssikuplan puhkeamisesta. (Emt., 54.)

Nykyinen kriisi onkin parhaiten nähtävissä *finansoituneen kapitalismin* kriisinä, eikä esimerkiksi valvomattoman finanssipääoman vahingollisena vaikutuksena muuten terveeseen talouteen.

IV Pankit ja finanssipääoma nykykapitalismissa

Costas Lapavitsas (2009, 124) näkee 1970-luvulla alkaneiden ongelmien tuloksena syntyneen Leninin ajoista selvästi poikkeavaa finanssikapitalismia, jonka syntyä on osaltaan helpottanut tietojenkäsittelyn ja kommunikaatioteknologian valtava kehitys. Taustalla olleita rakenteellisia tekijöitä on hänen mukaansa ollut kolme: tuottavuuden kasvun ongelmat 1990-luvun puoliväliin asti, työvoiman intensiivisempi käyttö mm. palkattomien ylitöiden ja vapaa-ajan anastuksen muodossa sekä perinteisen teollisuustuotannon kasvu vanhojen kapitalistimaiden ulkopuolella. Viimeksi mainittu seikka on hänen mukaansa aiheuttanut finanssisektorin tarpeisiin keskittyvän toiminnan kasvua vanhoissa kapitalistimaissa. Suomessakin rahoitus-, vakuutus- ja yrityspalvelusektori on uusien työpaikkojen määrällä mitaten kasvanut vuodesta 1990 vuoteen 2007 suhteellisesti eniten (73%) ja absoluuttisesti toiseksi eniten (99 000 työpaikkaa); vain julkiset ja muut palvelut ovat kasvaneet absoluuttisesti enemmän (134 000 työpaikkaa). (Tilastokeskus 2009a).

Finanssoituminen on ymmärrettävä tätä taustaa vasten, jossa vaatimaton kasvu, työelämän muutos ja tuotantokapasiteetin globaali painopisteen muutos yhdistyvät. 1970-luvun lopun jälkeen kasaaminen reaalitytuotannossa on ollut hidasta, mutta finanssisektori on kasvanut huomattavasti, jos mittapuuna käytetään syntyneiden työpaikkojen tai voittojen määrää, tai instituutioiden ja markkinoiden kokoa. (Lapavitsas 2009, 126.)

Parissa kymmenessä vuodessa pankkien perinteisistä korkotuloista saama voitto-osuus on pienentynyt, ja tilalle on tullut merkittävä määrä mm. palkkioita ja muita finanssivälitykseen liittyviä tulonlähteitä. Trendi on ollut selvä Yhdysvalloissa, joissa pankkilainojen osuus yritysten veloista on laskenut 1970-luvun alun noin 20 prosentista vuoden 2007 noin seitsemään prosenttiin. Pankkikeskeisissä maissa kuten Saksassa ja Japanissa pankkilainojen osuus on edelleen huomattava, 30-40 prosenttia, mutta laskua on molemmissa tapahtunut 15 vuodessa 10 prosenttiyksikköä. (Emt., 127.) Yhdysvalloissa pankkien saamien muiden kuin perinteisten korkotulojen osuus on kohonnut vuoden 1980 neljänneksestä peräti 40 prosenttiin vuonna 2007. Länsi-Euroopassa nousu on ollut kutakuinkin samaa luokkaa. (Dos Santos 2009, 184.)

Pankit eivät siis enää elä yhtä paljon vain *tuotantopääoman riistämästä lisäarvosta*, vaan ovat siirtyneet enenevässä määrin tekemään rahaa suoraan *yksittäisten ihmisten käytettävissä olevista tuloista*. Keinoina ovat olleet etenkin asunto- ja kulutusluotot, ja niille onkin ollut kysyntää: samalla kun yhdysvaltalaisien reaalipalkat ovat polkeneet paikallaan yli 30 vuotta (Foster & Magdoff, 28), olivat henkilökohtaiset säästöt vuonna 2007 laskeneet ällistyttävän alas, vain 0,4 prosenttiin käytettävissä olevista tuloista. Asunto- ja kulutusluottojen osuus yhdysvaltalaisien pankkien lainanannosta on kohonnut 1970-luvun alun vähän yli 30 prosentista noin 50 prosenttiin vuonna 2006. (Lapavitsas 2009, 128.) Suuntaus on selvä myös Japanissa ja Saksassa, vaikkakaan ei yhtä voimakas.

Ennen kaatumistaan finanssikriisin pyörteisiin Citigroupin ja Bank of American yksityisille ihmisille myöntämät lainat olivat 78 ja 76 prosenttia kaikista niiden myöntämistä lainoista. Citigroup ja Bank of America olivat Dos Santosin tutkimasta yhdeksästä maailman johtavasta pankista räikeimmät tapaukset, mutta muillakin pankeilla yksityishenkilöiden lainojen osuudet kaikista lainoista olivat nekin 20-44 prosenttia, ja voitto-osuudet vielä tätäkin suurempia. Yksityishenkilöiden asunto- ja kulutusluotoista saadut tulot olivat esimerkiksi HSBC-pankin osalta noin 50 prosenttia suuremmat verrattuna pankin kaupalliselta tai sijoituspankkisektorilta saamiin tuloihin. (Dos Santos 2009, 190-191.)

Sääntelyn purkamisen jälkeen 1990-luvulla liikepankit ovat ottaneet hoitaakseen myös sijoituspankeille ominaisia tehtäviä. Pankkityyppien olennainen ero oli liikepankeille asetetut suu-remmat vakavaraisuusvelvoitteet, mutta vuonna 1999 Yhdysvalloissa kumottu Glass-Steagal Act poisti esteet, jotka olivat säädelleet pankkitoimintaa 1930-luvulta lähtien. 2000-luvun taitteessa muotoutunut maailmanlaajuisesta pankkitoimintaa säätelevä Basel II -sopimus höllensi vakavaraisuusvaatimuksia edelleen maailmanlaajuisesti, ja tosiasiallisesti edisti luottojen pake-tointia arvopapereiksi.

Liikepankkien perinteiset, vuosikymmenten mittaiset asuntoluotot ja toisaalta sijoituspankki-maisen toiminnan vaatima nopea likviditeetti ajautuivat ristiriitaan, mitä pankit koettivat rat-kaista paketoimalla pitkäaikaisia luottoja nopeasti realisoitaviksi arvopapereiksi ja myymällä niitä sijoitustuotteina. Luotoista saatavan koron ohella pankit alkoivat näin myös toimia rahoit-usmarkkinoiden välittäjänä.

Lapavitsasin mukaan *koronkiskoja (rentier)* ilmestyy näyttämölle uudelleen, mutta uudessa asemassa. "Nykyaikaisiksi koronkiskoiksi kutsuttavien henkilöiden tulot eivät johdu pelkästään lainattavissa olevan pääoman omistuksesta. Esimerkiksi riskirahastojen hoitajat saavat tulonsa tavallisesti palvelumaksuista, palkkioista ja vuosittaisista prosenttiosuuksista. Nämä tulot ovat peräisin keinottelusta muiden omistamalla rahalla." (Lapavitsas 2009, 142.) Tällaisten instituutioiden liepeillä pyörivät kirjanpitäjät, juristit ym. pääsevät myös osallisiksi tästä apajasta. Vanhan maailman koronkiskoista ja kuponginleikkaajasta uuden erottaa se, että suora suhde tuotantopääomaan on katkennut.

Kyky saada koronomaista tuloa finanssioperaatioiden avulla on rahoitussektorin muutok-sen sivutuote ja seuraus, ei tätä muutosta ajava voima. Finanssisektorin nousulla on pe-rustansa järjestelmän toimintaperiaatteessa, ja sen seuraukset ovat paljon monimutkai-sempia kuin se, että koronkiskojat vain kuristaisivat tuottavaa pääomaa. (Emt., 143.)

Lapavitsasin mukaan finanssoituminen on muuttanut imperialismia monilta osin siten, että Leni-nin finanssipääoman kritiikki ei pysty siihen tarttumaan. Pankkikeskeisten järjestelmien sijaan maailmantaloudessa on liikuttu erityisesti Yhdysvaltojen mallin mukaisen markkinavetoisen järjestelmän suuntaan. Finanssoituminen on finanssisektorin kasvavaa itsenäisyyttä. Valtioiden osuus talouden säätelijöinä ja finanssoitumisen nousun mahdollistajina on paljon monipuolisem-pi ja monimutkaisempi kuin vain toimiminen sotakoneistona raaka-ainelähteiden valtauksessa tai yhtenä osatekijänä pankkien, suuryritysten ja ammattipoliitikoiden muodostamassa "perso-naaliunionissa". Myös koko kansainvälinen valuuttajärjestelmä on mullistunut ja Leninin aiko-jen maailmanvaluuttana toiminut kulta on saanut väistyä asemastaan dollarin tieltä, paisuttaen periferioiden riippuvuussuhdetta Yhdysvaltoihin. (Emt., 144-146.)

Myös dos Santosilta on löydettävissä Leninin epäsuoraa arvostelua sikäli, että hän arvostelee Leninillä merkittävänä lähteenä olleen Rudolf Hilferdingin finanssikapitalismiteoriaa. Dos Santo-sin mukaan Hilferding tosin esittää edelleen parhaan marxilaisen kokonaisteorian pääoma-markkinoista, mutta huomauttaa, että nykykapitalismia ei kuitenkaan luonnehdi pankki- ja teollisuuspääoman yhteensulautuminen. Rahamarkkinoihin liittyvän välittäjätoiminnan kasvava merkitys asettaa huomattavia analyyttisiä haasteita marxilaiselle poliittiselle taloustieteelle, joita Hilferdingin esitys ei kykene selvittämään. "Yksinkertaistaen voisi sanoa, että jos yhtiöt voisivat kerätä pääomaa suoraan markkinoilta markkinakorolla, niillä ei olisi mitään tarvetta turvautua sijoituspankkien hintaviin palveluihin." (Dos Santos 2009, 203.)

V Johtopäätöksiä

Vaikka monet analyysit ovat keskittyneet käsillä olevan talouskriisin finanssipuoleen, sen on-gelmiin ja "ylilyönteihin", on talouden finanssi- ja teollisuussektoreiden välillä kaikesta huoli-

matta sitkeä napanuora. Yhdysvalloissa puhjenneen asuntoluottokuplan seurauksena Suomenkin teollisuuden käyttöaste oli heinäkuussa pudonnut 60 prosenttiin (Tilastokeskus 2009b), samalla kun työttömien työnhakijoiden määrä on kesän aikana kohonnut miltei 300 000:een (Työ- ja elinkeinoministeriö 2009). Porvarilliset taloustieteilijät ja maiden hallitukset ovat esittäneet kapitalismin nykyisen kriisin syiksi toimivan säätelyn tai finanssijärjestelmän läpinäkyvyyden puutetta. Kriisin taustalla ovat kuitenkin rakenteelliset tekijät, ennen muuta pääoman virtaaminen keinotteluun, koska reaalityaloudesta ei löydy tuottavia sijoituskohteita. (Laine 2009.)

Vuodesta 1973 nykypäivään on talouden toiminta Yhdysvalloissa, Länsi-Euroopassa ja Japanissa taantunut kaikilla makrotaloudellisilla mittareilla arvioituna, vuosikymmen toisensa jälkeen (lukuunottamatta 1990-luvun jälkipuoliskoa). On yhtä paljastavaa, että samanaikaisesti maailmanlaajuiset pääomasijoitukset ovat Kiinaa lukuun ottamatta jatkuvasti heikentyneet, jopa Itä-Aasian äskettäin teollistuneet valtiot mukaan lukien. [...] Johdopäätös on kaikesta puheesta huolimatta, että viimeisin taloudellinen nousu-laskukausi, joka alkoi maaliskuussa 2001 ja päättyi joulukuussa 2007, on ollut *sodanjälkeisen historian* heikoin Yhdysvalloissa, Länsi-Euroopassa ja Japanissa, huolimatta hallitusten tarjoamista jättimäisistä elvytyspaketeista. (Brenner 2009, 6.)

Viestintäteknologian ja liikenneyhteyksien kehitys on ollut eräs ehto nykyisen kaltaiselle finanssikapitalismille. Tuotteiden kuljetus vie edelleen paljon aikaa, mutta sekin on rahtilentokoneiden ja muiden entistä parempien liikenneyhteyksien ansiosta huomattavasti nopeampaa kuin aiemmin. Lentoyhteydet ja Internet yhdistävät tilaa ja valtaa uudella tavalla ja lyhentävät etäisyyksiä niin tilallisesti kuin ajallisesti. On entistä helpompi hajauttaa tuotantoa alihankkijaverkostoihin ja kilpailuttaa työvoimaa kansainvälisemmin ja nopeammalla sykkeellä.

Finanssisektorin kasvu ja informaatioteknologioiden kehitys ei kuitenkaan ole johtanut siihen usein liitettyyn desentralisaatio- ja hajautumissuuntaukseen. Päinvastoin, maailmanlaajuiset pääomanliikkeet ovat toisen maailmansodan jälkeen keskittyneet lähinnä johtavien kapitalistimaiden väliseksi liikenteeksi, jopa suuremmassa määrin kuin muutamia vuosikymmeniä sitten. Vuosien 1980 ja 2005 välillä rikkaiden maiden osuus kansainvälisistä suorista sijoituksista (FDI) nousi 56 prosentista vuonna 1980 peräti 70 prosenttiin vuonna 2006. Vuosituhannen vaihteessa puhjenneen IT-kuplan ollessa suurimmillaan 80 prosenttia kansainvälisistä suorista sijoituksista tapahtui rikkaiden maiden välillä, ja vuonna 2005 pelkästään Iso-Britannia yksin vastaanotti maailman FDI:stä 18 prosenttia. (Doogan 2009, 69.) Dunn vahvistaa tämän kuvan, sillä huolimatta paikoin merkittävästäkin finanssivirrasta veroparatiiseihin, 1900-luvun parin viimeisen vuosikymmenen aikana "suuntaus, sikäli kun sellaista oli havaittavissa, oli lähinnä finanssioperaatioiden keskittyminen alan perinteisiin keskuksiin", New Yorkiin, Lontooseen ja Tokioon. (Dunn 2004, 164.)

Vaikka nykykapitalismi on selvästi erilaista kuin vaikkapa ennen toista maailmansotaa, ei mielestämme ole perusteltua nähdä 1970-luvun jälkeisessä kehityksessä paradigmaattista muutosta. Lisäarvon tuotanto on edelleen taloudellisen toiminnan perusmotiivi, jonka edellytysten kriisiytyessä tuotantolaitokset pysähtyvät, vaikka työvoima, raaka-aineet ja tarve työn tuotteille ei ole kadonnut mihinkään. Mutta jos järjestelmän toimintaperiaate ei olekaan ratkaisevasti muuttunut, niin työväenliikkeen ja vasemmiston on. Länsimaisen vasemmiston pitkä marssi kapitalistisen talouden vastuunkantajana jatkuu yhä, ja sosiaalidemokratian ohella siihen ovat pitkälti liittyneet myös aiemmin siitä vasemmalla olleet voimat. Jos jossakin tarvitaan paradigmaattista muutosta, niin tässä, ja mielestämme *leniniläinen politiikan tekemisen tyyli* tarjoaa hyvän lähtökohdan esimerkiksi työnantajälähtöisen elvytyskonsensuksen murtamiseksi (tyylin hahmottelusta ks. Salo 2009).

Vuoden 1914 katastrofiin, kapitalismin ja vasemmiston kriisiin ja sen esiin nostamiin kysymyksiin Lenin vastasi imperialismin kehityspiirteiden ja sisäisten ristiriitojen erittelyllä. Kapitalismin monopolisoitumistendenssi on Leninin imperialismianalyysin vakuuttavin osa. Lenin oli lukenut

Pääomansa ja pystyi Marxin analyysin kautta tarkastelemaan muuttunutta kapitalismia. Lenin tutkii kapitalismia maailmanjärjestelmänä, mutta ei totaliteettina, kiinnittäen huomiota myös eri alueiden ja kansakuntien välisiin suhteisiin. Hänen analyysinsä onnistuu paikantamaan 1900-luvun alun uuden kapitalismin hallitsevan "valtakeskuksen", finanssipääoman. Tutkimuksessaan Lenin ei kiinnitä huomiotaan ainoastaan kapitalismin kehityksen taloudellisiin piirteisiin, vaan myös poliittisiin ja ideologisiin ulottuvuuksiin, mikä on laskettava Leninin tarkastelutavan rikkaudeksi. Leninin esityksen suurimmat puutteet ovat sen rikkonaisuus ja muutaman taloudellisesti johtavan maan erityispiirteiden epäjohdonmukainen painottaminen. Erityisesti pankkien vallan korostaminen näyttäytyy nykyisen tiedon valossa virheellisenä. Vallankumouksellisen työväenliikkeen poliittisiin päämääriin analyysi oli riittävä, mutta esityksen teoreettiselle kantavuudelle olisi ollut eduksi jos Lenin olisi tutkinut kapitalismin kriisiytymisen syitä tarkemmin.

Nykykapitalismin tarkasteluun Leninin ensimmäisen maailmansodan aikainen esitys ei ole siirrettävissä - ei edes "täydennettynä" tai "päivitettyinä". On hyvä muistaa, että *Imperialismi* oli loppujen lopuksi vain ajankohtaisen tilanteen tarpeisiin kirjoitettu reilu satasivuinen pamfletti, vaikka se poliittisista syistä on usein saanut huomattavasti suuremman painoarvon. Nykyisessä kapitalismissa on tietenkin myös samoja piirteitä kuin Leninin tarkastelemana aikana ja Leninin kirjoituksissa voikin tietyissä piirteissä nähdä hahmottuvan tutunoloista maailmaa. Esityksen tieteelliset puutteet eivät tietenkään tarkoita, etteikö Leninin analyysi olisi kyennyt tavoittamaan joitain perustavia piirteitä kapitalismista. Puutteet eivät myöskään vähennä esityksen *vaikuttavuutta* omassa konjunktuurissaan.

Leninin käsitys imperialismista on ollut pohjana - tai ainakin tärkeänä viittauksena tai taustavaikuttajana - useimpien kapitalismia maailmanjärjestelmänä kuvanneen kirjoituksissa. Tutustuminen Leninin ajatuksiin on hyödyksi osana teoreettis-käsitteellistä pohjaa, jonka kautta ryhtytään tutkimaan nykypäivän kapitalistista järjestelmää. Vanhoille käsityksille on tehtävä *Aufhebung*, niiden purkaminen sekä kumoaminen ylittäen, samalla säilyttäen kaikki mikä on hyödyllistä ja toimivaa.

Parasta, mitä Lenin voi antaa nykyajalle, on hänen tutkimusmetodinsa. Suuren historiallisen ja tilastollisen aineiston kautta Lenin tutki talouden ja politiikan kehitystä, pyrkien hahmottamaan vallitsevan aikakauden keskeisimmät piirteet. Tilastotietoja yhdistellen ja aikalinjoja laatien hän hahmotteli kapitalismin materiaalisien todellisuuden yleisiä piirteitä, joita täydensi maa- ja yrityskohtaisella tarkastelulla sekä erittelemällä taloudellisia ja poliittisia voimasuhteita. Lenin pyrki löytämään tilastollisia "tiivistyksiä" joiden kautta voi hahmottaa suuria kokonaisuuksia - kapitalismin kehityksen eräänä ilmauksena hän tutki esimerkiksi rautatieverkostoja. Tämänkaltaisen materiaalisien todellisuuden tarkastelu ei tietenkään riittävä ehto toimivien johtopäätösten tekemiseksi, mutta strategista tilanneanalyysiä tehtäessä materiaalisien(kin) toimintaympäristön tuntemus on välttämätöntä.

Materiaalisien todellisuuden tutkimus ja huomioonottaminen ei sulje pois samanaikaista ideologisten prosessien diskursiivisen todellisuuden (joka ihmisten kokemusten kautta on yhtä vaikuttavaa kuin materiaalisienkin todellisuus) tutkimusta ja huomioonottamista. Leninin (T21, 204-205) mukaan objektiivisiin olosuhteisiin on vielä yhdistyttävä *subjektiivinen tekijä* - riittävän voimakas joukkotoiminta, "joka on kyllin voimakas murskaamaan (tai murtamaan) vanhan hallituksen". Kriisikausinakaan hallitukset eivät kaadu, ellei niitä *kaadeta*. Kuten David Harvey (2009) on kiteyttänyt, "[f]inanssipääoma saattaa selvittää tästä kriisistä, mutta se riippuu siitä, missä määrin ihmiset nousevat vastustamaan sitä mitä nyt tapahtuu, ja siitä missä määrin löytyy todellista yritystä järjestellä uudelleen talouden toimintaa."

Lähteet

- Agh, Attila. 1980. *Labyrinth in the Mode of Production Controversy*. Studies on Developing Countries No. 10. Budapest: Institute for World Economy of the Hungarian Academy of Sciences.
- Anderson, Jenny. 2009. Wall Street Pursues Profit in Bundles of Life Insurance. *The New York Times* 5.9.2009. Saatavilla osoitteessa http://www.nytimes.com/2009/09/06/business/06insurance.html?_r=2&pagewanted=1. Haettu 17.9.2009.
- Avinieri, Shlomo. 1969. *Karl Marx on Colonialism & Modernization*. New York: Anchor Books.
- Baran, Paul & Sweezy, Paul. 1971. *Monopolipääoma*. Helsinki: Tammi.
- Brenner, Robert. 2009. *The Origins of the Financial Crisis*. 18.4.2009. Saatavilla osoitteessa <http://www.sscnet.ucla.edu/issr/cstch/papers/BrennerCrisisTodayOctober2009.pdf>
- Doogan, Kevin. 2009. *New Capitalism? The Transformation of Work*. Cambridge: Polity Press.
- dos Santos, Paulo L. 2009. On the Content of Banking in Contemporary Capitalism. *Historical Materialism* 17:2, 180-213.
- Dunn, Bill. 2004. *Global Restructuring and the Power of Labour*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Foster, John Bellamy & Fred Magdoff. 2009. *The Great Financial Crisis. Causes and Consequences*. New York: Monthly Review Press.
- Harvey, David. 1990. *The Condition of Postmodernity. An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Cambridge, MA: Blackwell Publishers.
- Harvey, David. 2009. Their Crisis, Our Challenge. (Haastattelu.) *Red Pepper* 15 March 2009. Saatavilla osoitteessa <http://www.redpepper.org.uk/Their-crisis-our-challenge>. Haettu 4.10.2009
- Heinrich, Michael. 2007. Das Kapital. Kritik der politischen Ökonomie, Dritter Band. (Katsaus.) *Historical Materialism* 15:4, 167-210.
- Kidron, Michael. 1962. Imperialism - Highest State But One. *International Socialism* 9, Summer 1962. Saatavilla osoitteessa <http://www.marxists.de/theory/kidron/imperial.htm>. Haettu 6.10.2009.
- Käkönen, Jyrki. 1986. *Luonnonvarat ja konfliktit muuttuvassa kansainvälisessä järjestelmässä*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Lahikainen, Lauri & Antti Ronkainen. 2009. Marx, kriisi ja kamppailu. Marxilaisten kriisiteorioiden hahmottelua. Tässä numerossa.
- Laine, Joonas. 2009. Talouskriisissä on kyse reaalityalouden ongelmista. *Sosialismi.net* 5.6.2009. Saatavilla osoitteessa <http://sosialismi.net/blog/2009/06/05/talouskriisissa-on-kyse-reaalityalouden-ongelmista/>
- Lapavitsas, Costas. 2009. Financialised Capitalism: Crisis and Financial Expropriation. *Historical Materialism* 17:2, 114-148.

Lenin, V. I. 1953-1970. *Teokset*. 45 osaa. Petroskoi: Karjalais-suomalaisen snt:n valtion kustannusliike, Petroskoi: Karjalan asnt:n valtion kustannusliike, Moskova: Vieraskielisen kirjallisuuden kustannusliike, Moskova-petroskoi: Edistys. (Siteraattu: T.)

- Vieraan lipun alla. Osa 21, 121-144.
- II Internationalen vararikko. Osa 21, 195-250.
- Sosialistinen vallankumous ja kansakuntien itsemääräämisoikeus. Osa 22, 135-149.
- Imperialismi kapitalismin korkeimpana vaiheena. Osa 22, 179-294.
- Imperialismi ja sosialistisen liikkeen hajaannus. Osa 23, 100-115.
- Puolueen ohjelman tarkistusaineistoa. Osa 24, 451-475.
- Selostus työtätekevien kasakkojen 1. yleisvenäläisessä edustajakokouksessa 1.3.1920. Osa 30, 368-388.

Lenin V.I. 1980. Kirjasesta "Puolueen ohjelman tarkistamisesta". Valikoimassa V. I. Lenin. *Imperialismista ja imperialisteista*. Moskova: Progress, 123-129.

Lindsey, Charles W. 1982. Lenin's Theory of Imperialism. *Review of Radical Political Economics*, 1982; 14, 1-8.

Lipietz, Alain. 1982. Marx or Rostow? *New Left Review* I/132, March-April 1982, 48-58.

Massey, Doreen. 2008. Kuinka globaalistuminen kuvitellaan: aika-tilan valtageometriat. Teoksessa Doreen Massey, *Samanaikainen tila*. Tampere: Vastapaino, 104-126.

Marx, Karl. 1974. *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. 1. osa. Pääoman tuotantoprosessi*. Moskova: Edistys.

Marx, Karl. 1976. *Pääoma. Kansantaloustieteen arvostelua. 3. osa. Kapitalistisen tuotannon kokonaisprosessi*. Moskova: Edistys.

Mommsen, Wolfgang J. 1982. *Theories of Imperialism*. Kääntänyt saksasta P. S. Falla. Chicago: University Of Chicago Press.

Proyect, Louis. 2006. *Did Karl Marx endorse imperialism?* (10.5.2006.)
<http://louisproyect.wordpress.com/2006/05/10/did-karl-marx-endorse-imperialism/>

Salo, Miika. 2009. Lenin kolmen pisteen kehällä. *Sosialismi.net* 22.9.2009. Saatavilla osoitteessa <http://sosialismi.net/blog/2009/09/22/lenin-kolmen-pisteen-kehalla/>

Tilastokeskus 2009a. Työmarkkinat. (6.4.2009.)
http://www.tilastokeskus.fi/tup/suoluk/suoluk_tyolama.html

Tilastokeskus. 2009b. *Teollisuustuotanto väheni heinäkuussa 24,0 prosenttia vuoden takaisesta*. (10.9.2009.) http://www.stat.fi/til/ttvi/2009/07/ttvi_2009_07_2009-09-10_tie_001.html

Työ- ja elinkeinoministeriö. 2009. Työttömät työnhakijat (20.10.2009). Saatavilla osoitteessa http://www.tem.fi/files/24863/tyottomat_201009.pdf

Voiton suhdeluvun tendenssimäisen laskun Lain tulkinnasta

Joel Kaitila

Viimeistään globaali kriisi on jälleen nostanut Karl Marxin analyysit kapitalismin kriisitendensseistä takaisin vasemmistolaiseen keskusteluun. Nykyistä kriisiä on radiokaalien taloustieteilijöiden toimesta tutkailtu erityisesti Marxin pääomien voittoasteiden "laskutendenssin" teorian avulla. Artikkelini esittelee tämän varsin monimutkaisen ja usein epätarkasti ymmärretyn teorian sekä esittää käsitteellisiä huomioita sen tulkinnasta. Artikkelini kiinnittää "Lain" ja "tendenssin" kaltaisten käsitteiden avaamisen lisäksi huomiota siihen, miten teoria "laskutendenssistä" heijastaa Marxin hyödyntämiä metodisia välineitä ja suhteutuu ekonomiakritiikin kokonaisuuteen.

1. Aluksi

Pääomien voiton suhdeluvun tendenssimäisen laskun laki on yksi Marxin ekonomiakritiikin teoreettisten kehittyneiden kulminaatiopisteistä. Yhdessä Michel Agliettan ja Toni Negrin kehittämien *palkkamuodon* kategorian ja pääomaloogikoiden kehittämien *työn kaksinaisluonteen* kategorian kanssa se muodostaa tärkeän osan ekonomiakritiikin "hornamaisen metodin" (William Blake) epäpyhää kolminaisuutta. Tälle kolminaisuudelle rakennettu metodi muodostaa teoreettisen optiikan, jonka välityksellä kapitalismin fetisoituneita yhteiskunnallisia muotoja voidaan syövyttää ilman naivia kuvitelmaa siitä, että parhainkaan teoreettinen kritiikki sinällään tuhoaisi muuta kuin ajatusmuotoja. Kapitalistisen riiston ja luokkavallan rakenteiden murtaminen on konkreettisten taistelujen tehtävä, mutta tilanneanalyysien oheen käytäntö tarvitsee teoreettisen kokonaisuusjäsennyksen kapitalismista.

Voiton suhdeluvun tendenssimäisen laskun laille on sen teoreettisesta keskeisyydestä huolimatta jäänyt marxismin historiassa liian usein narrin tai taikurin hatusta vetämän pupun rooli. Näin laille on tapahtunut etenkin Toisen internationaalin käsissä, mutta sen asema on ollut samankaltainen myös Toisen internationaalin vaikutuspiirissä olleiden marxistien ajattelussa. Ja tällaisia tendenssejä riittää, vaikkeivät kaikki sitoutuisikaan Toisen internationaalin uskomuksiin kapitalismin välttämättömästä romahtamisesta.¹

Kommunistille teoreettiset ongelmat eivät koskaan ole vain teoreettisia ongelmia. Kliman toteikin tämän artikkelin asettelua kommentoineessa sähköpostissaan Raya Dunayeskayan ajatuksiin viitaten, että Toisen internationaalin dogmit perustuivat keskeisissä määrin sille, ettei heillä ollut ennen vuotta 1929 ollut vakavaa talouskriisiä analysoitavanaan. Puuttui reaalinen kohde. Tämä tekee ymmärrettävämmäksi sen, että ennen kyseistä kriisiä marxilainen kriisteoria perustuikin pitkälti teorioille alikulutuksesta, arvon epäkelvosta jakautumisesta, markkinoiden anarkiasta, yksityispääomien kilpataistelusta ja yhteiskunnallisen kokonaispääoman kasaumisstrategian puutteesta.

Nykyään näitä selitystapoja on syytä epäillä. Mikään näistä teorioista ei ole sinällään täysin väärä, tarpeeton tai poliittisesti haitallinen. Kuitenkin vasta laki asettaa muut marxilaisten krii-

siteorioiden ajatusmuodot artikuloituun keskinäissuhteeseen ja mahdollistaa teorioiden konkreettisen käsittämisen "yhteenvedona kapitalismin monista suhteista ja määrittämisistä". Laki suhteuttaa, täsmentää ja terävöittää muita kapitalismin kriisien marxilaisia selitystapoja.

Vaikka asia voi tuntua merkityksettömältä, Kliman toteaa, että tämä johtui pitkälti kyvyttömyydestä lukea *Pääomaa* dialektisesti. Pääomalooogit esittivät saman teesin 1970-luvun kriisin yhteydessä. Niinpä viitteet Lakiin ovat usein olleet ulkokohtaista koreilua eli Lain mainitsemista asiayhteyksissä, joihin se ei oikeastaan edes mahdu. Koska pääomalogiikkaa tavataan syyttää dialektiikalla koreilusta, historia näyttäisi taas osoittavan jälleen ironiatajuun ja järki viekkauttaan.

Antti Ronkainen ja Lauri Lahikainen esittelevät ja arvioivat tämän numeron artikkelissaan marxilaisia kriisiteorioita ja muun muassa mainittuja kapitalismin kriisien selitystapoja. Kapitalistisen talouden empiirisen tutkimuksen eli niin sanotun "reaalianalyysin" mielessä he käsittelevät voiton suhdeluvun tendenssimäisen laskun Lakia sisällöllisemmin kuin mihin tämä artikkeli ylittää. Tässä numerossa Andrew Klimanin haastattelu ja Jukka Peltokosken esipuhe siihen valottavat erinomaisesti, mitä Marxin muotoilemalle Laille voidaan perustaa konkreettisemmän analyysin viitekehityksessä.

Itse tyydyn esittämään Lain teoreettista rakennetta ja lukutapaa koskevia käsitteellisiä pohdintoja. Lisäksi esitän tässä paperissa käsitykseni Marxin dialektisesta metodista, joka ohjaa *Pääoman* esitystä ja näin ollen Lain muotoilua. Alustan teoreettisempia pohdintojani perustelemalla Marxin teorian käyttökelpoisuutta nykykapitalismin reaalianalyysin *yhtenä komponenttina*. Viittaan Klimanin uunituoreeseen työpaperiin², joka reaalianalysoi nykyistä talouskriisiä Marxin pohjalta. Pidän Klimanin analyyssejä osoituksena Lain voimasta.

Lain käsitteellistä rakennetta ja lukutapaa koskevien huomioiden tarkoituksena on tuottaa teoreettinen tulkintamalli Laista osana ekonomiakritiikin kokonaisuutta. Tämä artikkeli asettuu vuorovetoon historiallista jatkumoa fordismin kriisistä nykyiseen talouskriisiin tässä numerossa hahmottelevan artikkelini kanssa. Näiden Marxia koskevien huomioiden työstämisellä on ollut itseymmärrystä kasvattava pedagoginen funktio ainakin itselleni.

2. Kliman, nykyinen talouskriisi ja voiton suhdeluvun tendenssimäisen laskun Lain voima

2.1. Kliman kontekstissaan

Andrew Kliman on marxilainen taloustieteilijä, joka on 1970-luvulta lähtien työskennellyt *Pääoman* kolmannen ja ensimmäisen kirjan välisen "ristiriidan" parissa. Tuttavallisemmin tätä ristiriitaa kutsutaan *transformaatio-ongelmaksi*. Kuten nimi vihjaa, transformaatio-ongelmassa on kyse laadullisista muutoksista Marxin käyttämissä kapitalismianalyysin kategorioissa. Kun lähestytään kapitalistisen yhteiskunnan ilmiöpintaa ja *kokonaisuuden* analyysia, on puhuttava arvon ja lisäarvon sijaan hinnoista ja voitoista. Tällöin Marxin teoreettiset abstraktiot eli tuotannon "syvärakenteen" ja markkinoiden tai kiertokulun "pinnan" toisistaan erotetut tasot on artikuloitava *kokonaisyhteydeksi*. *Pääoman* kolmannen kirjan ensimmäisissä luvuissa tätä artikulaatiota kuvastaa Marxin yritys mukauttaa tuotannon arvo- ja lisäarvokäsitteet hinta- ja voitotosuureiksi antamalla markkinoiden ilmiöiden vaikuttaa niiden "puhtaisiin muotoihin". Kyse on, jälleen kerran, *Pääomassa* hyödynnettyjen kategorioiden dialektisesta kehittelystä, joka rikastaa niiden määritteisyttä kytkemällä ne entistä kompleksisempaan kokonaisyhteyteen.

En puutu tässä yhteydessä transformaatio-ongelmaan kuin nostamalla sen esiin avoimena metodologisena ongelmana, joka liittyy kiinteästi sekä Lain tulkintaan että Marxin ekonomiakritiikin kokonaisuuden hahmottamiseen. Marxin suorittamaa transformaatiota on syytetty sisäisesti epä johdonmukaiseksi alusta lähtien esimerkiksi Eugene von Böhm-Bawerkin ja Ladislaus

Bortkiewiczin toimesta. Nämä kritiikit ovat luoneet perustan marxilaisen taloustieteen kumoamiselle ja akatemiasta pois manaamiselle. Lisäksi on syntynyt perusta itseensä viittaavalle marxilaiselle transformaatio-ongelman märehtimiselle, joka koostuu toinen toistaan kompleksisempien matemaattisten todistusten ja vastatodistusten esittämisestä sekä tovereiden että porvarillisten teoreetikkojen laskelmia vastaan. Niinpä *Pääoman* kolmannessa kirjassa on tuskin lausettakaan, jota ei olisi siteerattu todisteena Marxin analyysin ylivermaisesta osuvuudesta tai sen sisäisestä ristiriitaisuudesta.

Teoksessaan *Reclaiming Marx's Capital: The Myth of Inconsistency* (2007) Kliman esittää, että juuri Marxin teorian epä johdonmukaisuudesta esitetyt syytökset loivat koko transformaatio-ongelman. Klimanin mukaan ongelma on olemassa, mutta ratkaistavissa epä johdonmukaisuusteiden kumoamisen keinoin. Valitettavasti ongelma muuttui matemaattiseksi specialistidiskurssiksi ja alkoi elää omaa elämäänsä. Kliman on kuitenkin omien sanojensa mukaan kumonnut syytökset Marxin teorian sisäisestä epä johdonmukaisuudesta.³ Tämä artikkeli ottaa Klimanin "antikritiikkien" osuvuuden annettuna, eikä problematisoi niitä.

Syy ratkaisulleni on yhtäältä teoreettinen: tässä artikkelissa on tarkoitus puhua Marxin esittämän Lain tulkinnasta. Toisaalta on hyvä muistaa, että teoreettisten mysteerien ratkaisu on käytännön kysymys. Klimanin nykykriisistä tekemät analyysit osoittavat, että vaikka Marxin teoria voi olla välittömän kokonaisuutensa ominaisuudessa täysi susi, sen sisältämien käsitteiden välityksellä voidaan tuottaa ilmaisuvoimaista reaalianalyysia. Tällöin tosin joudutaan pohtimaan myös sitä vaihtoehtoa, ettei Marxin teoria ehkä olekaan täysi susi.

Koska tämä artikkeli on luonteeltaan teoreettinen olematta suoranaisesti talousteoreettinen nostan esiin Klimanin Marxin lukemista koskevien oikaisujen ja Lain reaalianalyttisen hyödyntämisen metodisia ulottuvuuksia.

Kliman esittää nykykriisiä koskevassa artikkelissaan⁴ joukon metodologisia teesejä liittyen voiton suhdeluvun laskutendenssin teorian käypyydestä reaalianalyysiin. Ensinnäkään hän ei pyri konstruoimaan "marxilaista" kokonaisanalyysia, vaan hyödyntää ajattelussaan Marxin ajatusmuotoja. Yksi näistä on Lain ja sen heijastamien kapitalistisen yhteiskunnan pinnalla vaikuttavien ja pääoman voittoasteita muovaavien tendenssien suhde. Kliman myöntää laille aktualiteetin statuksen ja hyödyntää sitä metodisena välineenä, joka ohjaa hänen talousteoreettisia päätelmiään.

Toisekseen, Klimanin mukaan Lain ilmaisemien tendenssimäisten *jatkuvuuksien* kartoittamisen on "viime kädessä" oltava metodisella etusijalla *satunnaisuuksiin tai murtumiin* nähden kun tehdään reaalianalyysia kapitalismin taloudellisesta kehityksestä. Tällä ei tarkoiteta sitä, etteikö "kontingensseille" ja murtumille pitäisi olla avoin, mutta niiden etusijalle asettaminen on poliittisen analyysin alaa. Päinvastoin Kliman näyttäisi esittävän, että myös talousteorian ja historian yhteydessä jatkuvuudet ja murtumat on ymmärrettävä saman dialektisen jatkumon momentteina. On siis kysyttävä, miten kapitalismin tendenssimäiset jatkuvuudet saavat partikulaarisia empiirisiä ilmenemismuotoja, jotka välittömyytensä tasolla esittävät itsensä "kontingentteina" ilmiöinä, murtumina ja katkoksina. Historiallisen analyysin keinoin on kuitenkin mahdollista hahmotella kaikkien kapitalismin "valmiiden ilmiöiden" konstituutiota ja ymmärtää ne "eroina ykseydessä", eli kokonaisu yhteyden osina.

2.2. Klimanin havainnot

Talousteorian kontekstissa Kliman kritisoi monia kollegoitaan Marxin muotoileman voiton suhdeluvun tendenssimäisen laskun Lain osoittamien jatkuvuuksien hämärtämisestä taloudellisen datan selektiivisen tarkastelun keinoin (33-39). Esimerkkinä tästä hän nostaa esiin pääomien voittoasteista esitettyjä näkemyksiä tarkasteltaessa niiden kehitystä 1970-luvulta tähän päivään. Periaatteessa tutkijoilla on käytössään liki samat aineistot ja matemaattiset välineet,

mutta silti aihetta sivuavat marxilaiset analyysit saattavat tulostensa osalta heitellä huomattavasti suuntaan tai toiseen. Datan valikoiva lukeminen voi esimerkiksi tarjota perustelut väitteelle, jonka mukaisesti pääomien voittoasteet ovat palanneet 1960-luvun tasolle. Kliman kutsuu tätä jatkuvuuksien eli tendenssien hahmottamisesta pitäytyvää metodologiaa *cherry-pickingiksi*. Hänen analyysinsä lukeminen tuottaa kiusauksen vihjata tendenssimäisestä (*sic*) yhteydestä *cherry-pickingin* ja voiton suhdeluvun tendenssimäisen laskun Lain teoreettisen hylkäämisen välillä.

Kliman korostaa (33-39; 71; 100-102), että hänen analyysinsä talouskriisistä ja siihen johtaneesta historiallisesta dynamiikasta perustuu *multikausaaliselle* analyysille eli monien muuttujien yhteisvaikutuksien tarkastelulle. Kyse *ei* ole siitä, että hänen analyysinsä yksiselitteisesti ja lopullisesti *todistaisivat* Marxin pääoman voittojen suhdeluvun tendenssimäisen laskun Laille perustuvat kriisianalyysit oikeiksi - eikä Kliman edes yritä tehdä tätä. Kyse *on* siitä, että Marxin teoria näyttää kuitenkin kykenevältä selittämään tiettyjä kapitalismissa vallitsevia reaalisia tendenssejä ja näin ollen tuottamaan vähintäänkin kapitalismin reaalianalyysia osaltaan ohjavia hypoteeseja.

Multikausaalisuus tulee tässä ymmärtää esimerkiksi siten, että Kliman laajentaa edelleen Marxin analyysia kohti empiriaa tarkastelemalla pääomien voittoasteen laskutendenssiä yhtenä pääoman kasautumiskriisin aiheuttajana. Edelleen Kliman tarkastelee Marxin teoriaa suhteessa valtavirran taloustieteessä hyödynnettyihin historiallisiin muuttujiin. Näitä ovat esimerkiksi voittoasteiden laskun analyysin hyödyntäminen tavalla, joka suhteuttaa Marxin teoriaa inflaatioon ja markkinavoittoihin (48-55), tulojaon muotoihin ja palkkatasoihin (60-73) ja markkinavoittoihin tavoitteenaan vastata kysymykseen *miksi* voittoasteet ovat romahtaneet (73-87; 87-100). Tämän artikkelin esittämä Lain käsitteellisen rakenteen tarkastelu pyrkii oikeuttamaan teoreettisesti analyysitavan, joka käsittelee Lakia empiirisenä tendenssinä ja ikään kuin eräänä muuttujana yllä listattujen reaalitaloutta koskevien muuttujien joukossa.

Kliman käy läpi voittoasteiden määrittelyn erilaisia selitysmalleja, jotka eroavat toisistaan esimerkiksi sen suhteen, miten ne kykenevät tarkastelemaan kapitalismia historiallisesti. "Temporal Single System Interpretation" -nimisen Marx-tulkinnan peruslinjausten mukaisesti Kliman erottelee (39-55) toisistaan "nykyisten kustannusten" välityksettömään eli sarjaan sidotun "voittoasteen" analyysin (*current cost "rates of profit"*) ja voittoasteen historiallisen ja siis dynaamisen voittoasteen analyysin (*historical-cost rates of profit*). Näiden analyysien tuottamat tulokset pääomien voittoasteesta eivät Klimanin mukaan ole olleet aina johdonmukaisia, mikä vaikeuttaa kapitalismin historiallisten tendenssien tulkintaa. Lisäksi Kliman (44- 48) esittää näkymyksensä siitä, miksi nykyisten kustannusten teoria on monin osin virheellinen. Kuitenkin hän hahmottelee analyysissaan ymmärrystä pääomien voittoasteiden dynamiikasta näiden eri tulkintamallien esittämien havaintojen suhteiden tarkastelun kautta.

Lyhyesti summaten Klimanin väitteet nykyisestä talouskriisistä ja pääoman voittoasteiden tendenssimäisestä laskusta sen syynä ovat seuraavat. Kliman tähdentää, että perustuvat Yhdysvaltojen liikeyritysten (*corporation*) datan analyysille, mikä on hyvä pitää mielessä. Alla sanottu perustuu Klimanin päätelmille (100-101). Hänen mukaansa ne osoittavat, että väite jonka mukaisesti talouskriisissä on kyse vain finanssijärjestelmän sisäisistä ongelmista (deregulaatio, ahneus ja vastuuttomuus, jotka tuottivat hintakuplia) on yksiselitteisesti huonosti perusteltu. Voittoasteiden analyysia ei voida erottaa finanssipääomien analyysista ja päinvastoin.

Ensinnäkin pääoman voittojen suhdeluvut alkoivat *alentua* noin kymmenen vuotta II maailmansodan jälkeen. Eräs syy tälle on epäilemättä jälleenrakennusbuumin taittuminen. Toisena syynä voi nähdäkseni pitää 1950-1970-lukujen luokkataisteluiden syklin alkamista yhdysvalloissa. Voittoasteen laskeva trendi *on säilynyt* tähän päivään asti. On olemassa mittareita, joiden mukaan voittoasteen keskimääräinen lasku hidastui tai ne jopa nousivat tietyillä aloilla hieman 1980-luvun alun jälkeen. Muualla lasku jatkui, joten tämän yksittäisen tendenssin vaikutukset kokonaisuuteen ovat vähäisiä.

Ainutkaan seikka ei Klimanin analyysin mukaan indikoi voittoasteiden kestävää elpymistä. Päinvastaiset analyysit perustuvat hänen mukaansa yhtäältä datan selektiiviselle tarkastelulle (*cherry-picking*) ja toisaalta nykyisten kustannusten teorian tendenssille epähistoriallistaa tarkastelua.

Edelleen Kliman esittää, ettei voittojen suhdeluvun laskun *tendenssiä* voida eliminoida yksinkertaisesti suhteuttamalla (*adjust*) voittosuhteita yleistä hintakehitystä tarkasteleviin inflaatio-tasoihin (*inflation in the general price level*) tai yhteiskunnallisesti välttämätöntä työaikaa ja sen rahailmauksia koskeviin inflaatiotasoihin.

Koska pääomien voittoasteet eivät ole pompanneet ylös (*rebounded*), myöskään pääomien voittoasteiden ja pääoman kasautumisen asteen (*rate of capital accumulation*) välinen ero ei ole mainittavalla tavalla kasvanut. Kun muutoksia on tapahtunut, pääoman kasautumisen aste on seurannut voittoastetta melko uskollisesti - ja ensin mainittu on myös pudonnut tilanteissa, joissa jälkimmäinenkin putoaa.

Jakosuhteissa tapahtuneet muutokset eivät Klimanin mukaan vaikuta voittoasteessa tapahtuviin muutoksiin kovinkaan oleellisesti. Poikkeuksena tässä on 1960-luvulla tapahtunut notkahdus kapitalistien voittoina kotiutetuissa tuloissa. Kun tämä notkahdus sulkeistetaan, voidaan Klimanin mukaan nähdä, että voittojen suhdeluvun laskun tendenssi on perustunut pääomien arvokomposition kasvuun eikä niinkään lisäarvojen suhdeluvun (eli työn riistoasteen) laskuun.

Voittojen suhteellisen laskemisen kehityskulun pääasiallisena syynä on Klimanin mukaan tendenssi, jossa yleinen tai keskimääräinen voittojen suhdeluku alenee (*incremental rate of profit*). Tätä muuttujaa määrittää ensisijaisesti suhde työllisyyden kasvun aste ja saatujen voittojen uudelleeninvestoinnin suhteellisen osan välillä. Muilla muuttujilla oli Klimanin mukaan vain vähän merkitystä.

Vuodesta 1982 lähtien tuotannosta uutetun lisäarvon suhteellinen määräosa investoituun pääomaan verrattuna näyttää laskeneen määrättyssä suhteessa Klimanin valtion talousdatan pohjalta hahmottelemaan voittoasteeseen. Tietoteknisellä vallankumouksella on tässä ollut ratkaiseva merkitys, koska se on aiheuttanut

Klimanin analyysia ja hänen esittämäänsä johtopäätöksiä voi nähdäkseni pitää vähintäänkin oikeutuksena sille, että kapitalismin talouskehityksestä voidaan tehdä hypoteeseja ja analyyseja Marxin muotoileman pääoman voittojen suhdeluvun laskutendenssille perustuvan kriisiteorian pohjalta.

2.3. Ekonomiakritiikin funktio?

Koska Klimanin marxilaisen taloustieteen keskusteluyhteys ei ole Megafonissa kovinkaan tuttu, hänen esittämänsä asetelmaa voidaan valaista tutummalla esimerkillä. Kapitalismin historian periodisointi fordismen ja postfordismen kaltaisiksi epookeiksi korostaa kapitalismin historian epäjatkuvuuksia. Kyse on eräänlaisesta *cherry-pickingistä*. Kapitalismin periodisoinnissa on kyllä usein kyse valaisevasta heuristiikasta. Periodisointi kuitenkin välttelee tietoisesti tai ei kysymystä siitä, mikä näissä epookeissa on samaa tai mikä niissä *toistuu* siitä huolimatta, että kapitalismin peruselementit saavat näissä eri historiallisissa konstellatioissa erilaisia empiirisiä ilmenemismuotoja. Luonteva vastaus tähän on tietenkin palkkatyö/pääoma-suhteen ja luokkakomposition historiallisen kehittymisen totaliteetti. Ei ole tarpeen tai edes mielekästä yrittää vastata kritiikkiin, joka syyttää tätä metodia kapitalismin redusoinnista pelkkiin olemuskategorioihin. Klimanin metodi ei voi palauttaa kapitalismianalyysia pelkkiin olemuskategorioihin, koska juuri olemuskategoriat *itse toteutuvat vain erilaisten luokkakomposition historiallisten muotojen välityksellä*.⁵ Jatkuvuuksien tunnistaminen ja niiden teoreettinen artikulointi kohdeher-

kempien ja kontingentimpien empiiristen aikalaishuomioiden kanssa auttaa kuitenkin hahmotamaan kapitalismia historiallisesti - ei vain epäjatkuvuuksien jatkuvana sarjana, vaan jatkuvasti ristiriitaisena kehitysdynamiikkana.

Klimanin huomioiden pohjalta voidaan yrittää hahmotella Marxin ekonomiakritiikin teoreettista funktiota tänään. Tämä on paikallaan, koska ekonomiakritiikin peruskategorioiden välityksellä tehdään taas analyysia kapitalismista, niiden pohjalta pyritään muodostamaan uusia ongelmia ja myös antamaan vastauksia. Marxia luetaan ja Marxin kategorioita koetellaan myös teoreettisesti.

Voin puhua vain omasta puolestani, mutta nähdäkseni Marxin lukeminen tänään eroaa 1960-1980-lukujen länsieurooppalaisesta Marx-renessanssista yhdellä merkittävällä tavalla. Nyt ei pyritä vain ekonomiakritiikin kategorioiden teoreettiseen rekonstruointiin tai filosofiseen arviointiin, vaan pikemminkin niiden muuttamiseen. Tarkoituksena on artikuloida luokkataistelu Marxin ekonomiakritiikin kategorioihin sisältyväksi momentiksi - ja tehdä kytkös *eksplisiittiseksi*. Tälle on olemassa varsin hyvät edellytykset, vaikka koko ekonomiakritiikin päivittämisen asetelma sisältää tunnetusti ongelmia.⁶ Se, mitä pääomaloogikoilla ei ollut käsissään on yhtäältä italialaisen autonomimarksmin teoreettinen perintö ja toisaalta näppituntuma niihin luokkataisteluihin, joissa autonomit teoreettiset käsitteensä takoivat. Uusi Marx-rekonstruktio on lähtökohtaisesti sekä ekonomiakritiikin että autonomien luokkataistelumarksmin käsitteiden dekonstruktio. Asetelma tähtää subjektiivisuuden epätydyttävän tarkastelun kompastuskiven eliminointiin ekonomiakritiikistä ja ylikorostuneen subjektivismiin eliminointiin autonomimarksmistä, eli yhteinäisen ekonomiakriittisen luokkateorian hahmotteluun.⁷

Mikä siis on ekonomiakritiikin funktio? Paikantaa kapitalismin tendenssimäisiä jatkuvuuksia ja muotoilla näitä tarkastelevia käsitteitä. Tällöin voidaan olla herkkiä rekisteröimään *ja* tiedostamaan muutoksia *suhteessa* jatkuvuuteen. Asetelma liittyy Marxin kysymykseen: miksi tämä sisältö (ihmisten väliset yhteiskunnalliset suhteet) omaksuu nämä muodot (pääoma ja sen historialliset muodot)? Ekonomiakritiikin tulee paikallistaa, tematisoida, käsitteellistää ja artikuloida keskenään kapitalismin perustavat tendenssit, jotka muodostavat *jatkuvuuksia* sen eri historiallisten vaiheiden välille. Edelleen on hahmotettava näitä yhteyksiä - eron ja toiston dialektiikkaa - *vaikka* itse tendenssit ilmenevät mitä erilaisimmissa empiirisissä muodoissa kapitalismin historiallisesti muuttuvien konstellatioiden yhteydessä. Tässä jatkuvuudet viittaavat kapitalismin perustaviin ristiriitoihin, eli siihen yhteiskunnallisten suhteiden historiallisesti liikkeessä olevaan totaliteettiin, jonka "liikemuotona" empiirisesti analysoitavissa olevat kapitalismin kausautumisregiimit ja näiden yhteiskunnallisen regulaation muodot konstituoituvat. Yllä sanotun nojalla on selvää, että jatkuvuuksien ristiriitaisen kehitysmuodon paikantaminen on tehtävä samanaikaisesti luokkakomposition dynamiikkaa ja talouden kehitystendenssejä analysoimalla. Ja mitä useammin tullaan Marxin analyysien rajoille ja turvaudutaan muiden luomiin käsitteisiin ja menetelmiin, sitä todennäköisemmin lähestytään myös kapitalismin itsensä rajojen hahmottamista.

3. Huomiota ekonomiakritiikin metodista

Nyt kun teoriaan voiton suhdeluvun tendenssimäisen laskun Laista on talouskriisin myötä taas alettu kiinnittää huomiota, on muutamien yleisten väärinkäsitysten välttämiseksi hyvä pohtia kyseisen *tendenssimäisesti toteutuvan Lain* käsitteellistä statusta. Pyrkimyksenäni on ensinnäkin hahmotella metodinen johtolanka lukea teoriaa voiton suhdeluvun laskutendenssistä ja Marxin Laista uusin silmin eli luokkakompositioteorian ja ekonomiakritiikin ristivalotuksessa. Lain käypä tulkinta edellyttää Marxin ja ekonomiakritiikin metodien tutkailua. Lisäksi haluan torjua jo ennalta kaksi yleistä virhetulkintaa metodihuomioiden avulla.

Kun tartutaan voiton suhdeluvun tendenssimäisen laskun Lain mielivaltaisiin tulkintoihin, kyse ei ole vain teoreettisesta oikaisusta. Lain tulkinnoille on historiallisesti perustettu mitä milloin-

kin. Siitä käsin on johdettu muun muassa käsitykset, joiden mukaan kapitalismi tulee "objektiiivisten sisäisten ristiriitaisuuksiensa takia" luhistumaan automaattisesti kunhan vain jaksamme odotella kyllin kauan. Vuonna 2009 on tuskin tarpeen ruokkia teoreettisen kirjoittelun kautta dogmeja kapitalismin välttämättömästä ja automaattisesta romahduksesta vailla poliittisen intervention tarvetta. Sen sijaan olisi tarpeellista tuottaa analyysia ja teoriaa, joka perustelee välttämättömyyden kumota ja romauttaa kapitalismi käytännöllisesti.

Tarvitsee tuskin huomauttaa, ettei kapitalismi ole tuhonnut itse itseään eikä tuhoa vastakaan. Kapitalismin kriisit ovat kapitalististen yhteiskuntasuhteiden kriisejä, vaikka ne aluksi "esittävät itsensä" taloudellisina kriiseinä.⁸ Kapitalismin kriisit ovat aina *sisäisessä yhteydessä*⁹. Marx ei myöskään vierastanut ristiriidan kategorialla vaan oli päinvastoin pakotettu hahmottamaan kapitalismia sen ristiriitojen kautta siitä yksinkertaisesta syystä, että kapitalistinen yhteiskuntamuoto rakentuu luokkaristiriitojen ympärille. Kapitalismin olemuksellinen ydin on luokkaristiriita. Marx *tähtäsi koko kapitalismianalyysissään porvarillisen yhteiskuntamuodon ristiriitojen paljastamiseen ja näiden ristiriitojen historiallisten liikemuotojen teoreettiseen hahmottamiseen*. subjektiivisiin tendensseihin eli luokkataisteluihin

"Sisäiset ristiriidat" kajahtavat sekä Toiselta internationaalilta että eri "dekadenssiteoreetikoilta"¹⁰ kuin pistoolin laukaus, mutta hakuammunta ei osu maaliinsa. Kyseisten ajattelijoiden tapa selittää kapitalismin kriisejä satunnaisten pistoolinlaukausten keinoin aina silloin kun todellisuus "näyttää vastaavan" heidän teoriaansa kohtaa samat pulmat kuin Gunnin¹¹ parhaama tietoteoreetikko-golfari, joka yrittää paitsi lyödä hole-in-onen myös selittää jälkepäin miksi juuri tämä lyönti meni välttämättä reikään.

En varsinaisesti yksilöi niitä problemaattisia tulkintoja, joita yritän tässä välttää. Virhetulkintoista ensimmäinen vastaa jotakuinkin Toisen internationaalin kapitalismin romahtamista po-vaavia teorioita tietoisesti tai tiedostamatta ohjaavaa käsitystapaa. Kyseinen tulkinta jättää spesifioimatta Lain konstituution suhteen kapitalistisen yhteiskuntamuodon perustoihin - pääomien ja luokkien kompositioon, kasautumisregiimiin ja regulaatiomuotoihin - ja asettaa Lain ikään kuin kapitalismin todellisten dynamiikkojen tuolla puolen eksistivana "oliona sinänsä". Vain näin mahdollistuu johdonmukaisesti "fetisistinen" eli kahdentunut ontologia "kapitalismin liikelakien" ja "luokkataistelun" välillä - käsitys jonka ituja elää sitkeästi liki kaikissa marxismeissa. Tärkeintä on rekisteröidä se, että ekonomiakritiikillä voi olla mitään virkaa vain jos se kykenee ylittämään tämän fetisistisen kahden ontologian mallin. Ylittämisen ei toki tarvitse tapahtua kerralla, samassa paikassa ja samassa tilassa. Ekonomiakritiikki, kuten kaikki ajattelu, joutuu välttämättä tekemään hypostatistointeja kohteestaan yksilöimällä instansseja ja näkökulmia "joksikin aikaa". Kertaluontoista metodista elettä tärkeämpää on siis jatkuva "ylittämisen liike" eli jatkuva kohteellisten/konkreettisten analyysien yhteydessä tapahtuva oman diskurssin teoreettisten rajojen hakeminen.

Lain tulkintaa, joka ei täsmennä sen konstitutiivista yhteyttä koko pääoman uusintamisprosessiin, voitaisiin sanoa leikillisesti "kantilaiseksi". Kantilainen tulkinta ei välttämättä jaa Toisen internationaalin kapitalismin luhistumista koskevia johtopäätöksiä, mutta hegeliläiselle ja marxilaiselle itse ajatusprosessin muoto on ratkaiseva tekijä minkä tahansa käsitteellisen ilmiön analyysissa ja etenkin historiallis-yhteiskunnallisten kehityskulkujen tarkasteluun tähtäävien käsitteiden analyysissa. Tässä tekstissä keskitytään Marxin omaan ajatteluprosessiin.

Kantilaisen tulkinnan leikillisuus on vain puolittaista. Monet ensimmäisen aallon pääomaloogikot tulkitsivat Marxin tavara-arvo-rahateoria käsitteellistä rakennetta Kant-kritiikin valossa. Marx ei ole kantilainen. Ekonomiakritiikki ei ole teoriaa olioista sinänsä. Päinvastoin se esittää kysymyksen "olio sinänsä" -rakenteisen objektiivisen ajatusmuodon materiaalisesta konstituutiosta, jonka kapitalistinen yhteiskuntamuoto tuottaa.¹² Hans-Georg Backhaus jäsentelee tätä vanhaa pääomaloogista oivallusta järkälemäisessä *Die Dialektik der Wertform* -teoksessaan.¹³ Ekonomiakritiikin intentiona ei ole postuloida pääomaa yhteiskunnan "transsendentaalisena subjektina" eikä arvoa fenomenalisen maailman tuolla puolella eksistivana "oliona sinänsä".

Ekonomiakritiikin klassinen metodinen johtolanka oli tarkastella "hegeliläisittäin" kapitalistisen yhteiskuntamuodon aktuaalista metafysiikkaa (Krahl) eli sitä, miten kapitalismin aistimellisesti tavoittamaton ja ei-välittömästi-materiaalinen yhteiskunnallisuuden muoto, tuttavallisemmin arvo, *esittää itsensä* tavarassa, rahassa, pääomassa ja viimein kapitalismin akkumulaatiolaeissa. Ekonomiakritiikki olisi näin ollen esitys "Pääoman fenomenologiasta" eli pääomasubjektin yhteiskunnallisesta olemisesta. Marx itse olisi tuskin hyväksynyt asetelman.

"Systemaattista dialektiikkaa" on kehitelty viime aikoina varsin paljon *Historical Materialism* -lehdessä ja sen ympärillä. Pisimmälle systemaattisen dialektiikan johtolankaa on seurannut Christopher J. Arthur. Arthur kehittää kirjoituksissaan väitettä, että ekonomiakritiikin esittämä kapitalismin "reaalinen metafysiikka" on viime kädessä Hegelin *Logiikan tiede* materialisointuneena.¹⁴ Arthurille ekonomiakritiikin kategoriat vastaavat 1:1 Hegelin "objektiivisen logiikan" ajatusmuotoja. Niinpä Hegelin "objektiivinen idealismi" ei ole hänen heikkoutensa vaan pikemminkin eräänlaista järjen viekkautta. Arthurin mukaan jo Hegel esitti *totuuden* kapitalismin "olemuksellisesta ristiriidasta" ja sen liikunnasta, mutta jäi fetisismin uhriksi luullessaan havaintojaan ajattelevan päään järjestyksi kapitalismin reaalisen metafysiikan ja objektiivisten ajatusmuotojen sijaan.

Puolivitsaillen: Arthurin olisi kannattanut lukea Sakari Hännisen väitöskirja *Aika, paikka, politiikka*¹⁵, jossa Marxin Hegel- ja Kant-suhteita tarkastellaan hänen omaa tapaansa täsmällisemmin ja erottelevammin. Ainakin *Logiikan tieteen* ja *Pääoman* suhdetta problematisoidaan enemmän kuin monissa systemaattisen dialektiikan esityksissä, joissa ollaan täysin lumoutuneita käsitteen/pääoman marssista eteenpäin. Jopa siinä määrin, että Marxin *tutkimustapa* ja siihen liittyvä käsitteellistämisen työ unohtetaan, ja nähdään vain käsitteen itseliikunnan valmis ilmiö.

Hännisen päätelmien valossa Arthur päätyy sulkemaan ekonomiakritiikin Hegelin sisään. Luokkataisteluyhteys katkeaa ja Arthur tutkailee lopulta vain Pääoman fenomenologiaa. Hän käytännössä tekee tyhjäksi ekonomiakritiikin ja poliittisen analyysin suhteen - siirto, josta kaiketi 1980-luvulla vitsailtiin sanomalla, että ei ole kuviteltavissa pääomaloogista politiikkaa. Hänninen tunnistaa tämän tendenssin ongelmat, joita hän kutsuu ideamystiikaksi ja ylihegelisöinniksi.¹⁶ Teoreettisesti hän kieltää pelkkiin Hegelin objektiivisen logiikan ajatusmuotoihin perustuvien Marxin käsitteisiin tukeutumisen kapitalismianalyysin teoreettisina malleina ja epäilee Marxin tapaa huomioda luokkien subjektiivisuus sisäisessä yhteydessä ekonomiakritiikin kategorioihin.¹⁷ Hänniselle luokkien, ryhmien ja yksilöiden subjektiivisuudella "korjatut" ja kapitalismin tendenssejä kuvastavat ekonomiakritiikin kategoriat *eivät* mahdu sen enempää Hegelin kuin Marxinkaan "systeemiin", vaan osoittavat niiden rajoille.¹⁸ Kapitalismin "olemisen logiikka" - sosiologiset analyysit kapitalismin "vieraantuneesta" yhteiskunnallisuudesta - voidaan juuri ja juuri tarkastella arvomuodon objektiivisen logiikan tarjoaman käsitteistön avulla. Kovin tarkkapiirtoista tai oivaltavaa tällainen analyysi ei ole. Tavaraesteettinen kulttuuriteoria ei suo kohteelleen paljoakaan enempää mahdollisuuksia ja/tai subjektiivisuutta kuin ekonomistinen luokkasosiologia suo omalleen. Kun pitäisi tarkastella kapitalismin "tulemisen logiikkaa" eli kapitalismin uusintamista ja sen uusintamisprosessien logiikkaa, tarvitaan sekä Hännisen että Negrin mukaan paitsi subjektiivisuutta välittömämmin tarkastelevia kategorioita eli myös Marxin teorian päivittämistä. Kapitalismin tulemisen ontologia ja kapitalismin uusintamisen logiikka on Hännistä ja Negriä seuraten se ekonomiakritiikin ala, joka tematisoi kapitalismin kehitystendenssejä ja sen kumoamisen mahdollisuuksia - siis luokkapolitiikan ohessa.¹⁹ Kapitalismin uusintamisen ristiriitaisuuksien analyysi ja tämän analyysin suhteuttaminen luokka-analyysiin on siten eropiste kapitalismin kumoksellisen analyysin ja Marxiin tukeutuvan kulttuurikritiikin välillä.²⁰ Tämän rajapinnan hahmottelun luulisi kiinnostavan uuden Marx-luennan kanssa puurtavia tovereita - se kiinnosti Krahliä ja Negriä 1960-luvulla sekä *Tiede & Edistys*-lehden ympärillä kirjoittaneita tahoja 1980-luvulla.

Hännistä seuraten on mahdollista *jatkaa* systemaattisen dialektiikan projektia materialistisesti

eikä sulkea sitä Arthurin tavoin "ideamystiikan solmuun", eli Hegelin tai Marxin *käsitejärjestelmien* sisään. Täsmällisessä käsiteanalyysissä ei ole mitään vikaa, mutta se voi johtaa harhaan kuulusasta isosta kuvasta. Kapitalismissa ei toimita ja ajatella käsitteiden vaan yhteiskuntamuotojen ja näitä personifioivien luokkien ja edelleen yksilöiden sortamina, vaikka osa kapitalismin objektiivisista yhteiskuntamudoista *ilmenee käsitteellisesti*. Edelleen Hännisen, Gunnin ja Negrin tarjoamien aineksien pohjalta käy selväksi, että myös kapitalismin reaalimetafysiikan teoreettista purkamista voidaan laventaa vain ottamalla huomioon ekonomiakritiikin klassinen kompastuskivi: luokat ja subjektiivisuus.²¹ On tuskin yllättävää, että juuri luokkataistelua korostavat marxilaiset ovat hahmotelleet töissään tätä ekonomiakritiikin "kapitalismin reaalimetafysiikan" ja sen konstituutiota subjektiivisuuden nurinkääntymisen välityksellä kaikkein pisimmälle.²² Heidän kehittelynsä eroavat Hännisen metodipohdinnoista, sanastosta ja tulokulmista, mutta päätelmät ovat yhteneväisiä. Jos halutaan välttää Arthurin "ideamystiikka", käy selväksi että kapitalismin reaalimetafysiikan esitys systemaattisen dialektiikan keinoin ei riitä. On tarkasteltava sitä, miten kapitalismin pinnan ilmiöt - luokkakomposition muutokset ja kasaumisregiimin tendenssit, eli subjektiivisuus - *muovaavat* kapitalismin ontologista syvärakennetta. Ja päinvastoin, hahmottaa sitä miten kapitalismin "objektiiviset" tendenssit asettavat luokkataistelulle rajoja. Tällöin on huomioitava myös muita subjektiivisuuksia kuin pääoma; ja hahmotettava näiden kahden subjektiivisuuden rakenteellisen muodon suhde.²³

Kapitalismin reaalisen metafysiikan tutkimus on hyvä metodinen johtonuora myös kapitalismin reaalianalyysille, mutta klassinen ekonomiakritiikki lankesi reaalimetafysiikan kritiikissä hyödynnettyjen ajatusmuotojen ja metodin kehittelyn suhteen jossain määrin samaan sulkeumaan kuin Arthur. Ekonomiakritiikki eristettiin liiaksi historiasta eli luokkataisteluista eli luokkien ja siis ihmisten toiminnasta. Nyt tämän teoreettisen solmun avaamiselle on ehkä luotavissa välineitä. Kapitalismin reaalimetafysiikka ja luokkakomposition kehitys on nähtävä sisäisessä suhteessa toisiinsa. Luokkataistelu *konstituo*i kapitalismin reaalimetafysiikan ja tämän historialliset ilmenemismuodot. Kapitalismin reaalisen metafysiikan ja tämän asettamien mykkien taloudellisten pakkojen suhde luokka/yksilötasoiseen subjektiivisuuteen on vain toinen nimi *Brumaire-kuun 18.* -teoksen alussa esitetylle ajatukselle, jonka mukaisesti ihmiset tekevät itse historian, mutteivät valitsemistaan olosuhteista käsin. Tämä ristiriitainen suhde on ekonomiakritiikin analysoima kohde, ja tästä ristiriidasta kohdeherkkien ja monimutkaistenkin ekonomiakritiikisten analyysien olisi kyettävä pitämään kiinni. Ja jos klassinen ekonomiakritiikki oli filosofiselta muodoltaan Hegelin Kant-kritiikin heijastusta, autonomimarxismilla "ympätty" ekonomiakritiikki kääntää Hegelin jaloilleen *Grundrisen* johdannossa esitetyn metaforan mukaisesti.

Toinen virhetulkinta on kantilaisen tulkinnan vaistomainen "postmoderni" refleksi. Se syyttää Marxin teoriaa Laista "kantilaisuudesta" ja metafysiisten postulaattien asettamisesta. Tämä kritiikki on yksipuoleista. Se ei tarkastele Lain konstituutiota, eli sitä yhteiskunnallisten suhteiden ja subjektiivisten tendenssien *totaliteettia*, jota voiton suhdeluvun tendenssimäisen laskun Laki *ilmaisee*. Tämän kritiikin hyväksyvät marxistit ja sosiologiset kapitalismianalyysit päätyvät kieltämään Lain *kaiken* aktualisuuden ja käsittelemään sitä pelkkänä dialektisena kuriositeettina, antikvaarisena hegelismin jäänteinä Marxin ajattelussa. On tuskin yllättävää, että työn kaksinaisluonteeseen ja arvomuotoon suhtaudutaan usein täysin samalla tavalla.²⁴

Ekonomiakritiikin esitys kapitalismin ristiriitaisesta totaliteetista *avataan* arvon reaaliabstraktion analyysillä. *Koko Pääoma* on kapitalismille ominaisen yhteiskunnallisuuden muodon sisältämien ristiriitojen *liikemuotojen* ja niiden *tendenssien* hahmottelua ja kehittelyä (*Entwicklung*). Tämä kehittäminen on muodoltaan ekspansiivista, eli Marxin esitys laajenee kohti kapitalistisen yhteiskunnan eri kohdealoja, eri konteksteja ja eri ilmiöitä. Marx kuitenkin rakentaa esityksensä siten, että totaliteetin jokaisen momentin sisäinen *konstituutioyhteys* työn kaksinaisluonteeseen sisältyvään kapitalistisen yhteiskuntamuodon yksinkertaisimpaan *olemukselliseen ristiriitaan* säilyy koko matkan pääoman teoreettisen esityksen abstraktista alkusolusta kapitalistisen yhteiskunnan konkreettiselle ilmiöpinnalle. Marx puhuu pääomateorian rakenteesta spiraalin ja kehäprosessin spatiaalisten metaforien avulla. Pääoman ensimmäinen ja toinen kirja *avaavat* ekonomiakritiikissä esitettyjen kategorioiden kehittelyn spiraalit laventuvaksi "sup-

piloksi". Ekonomiakritiikin esityksen suppilo aukenee "abstraktista konkreettiseen", "yleisestä erityiseen". Aistimellisesta tutkimustavasta *käsitteelliseen Darstellungiin*, eli havaintojen käsitteellistämisen (*Begreifen*) prosessiin ja käsitteellistetyn kohteen sisäistä "logiikkaa" jäsentävää esitystapaan.²⁵ Ekonomiakritiikki liikkuu "tunnetusta" ja "historiallisesti valmiista ilmiöstä" eli kapitalistisen yhteiskunnan pinnasta (arkielämä, markkinat, instituutiot, voitot) kapitalistisen yhteiskuntamuodon "ontologisen syvärakenteen" hahmotteluun ja sen osien analyyttiseen erittelyyn (tuotanto, jako, markkinat, kulutus, kokonaisuus). Näiden väliaikaisten tuloksien pohjalta Marx voi aloittaa metodinsa toisen vaiheen, eli analyyttisesti osiinsa hajotetun kohteen kokonaisyhteyden eli *konkretian* rekonstruktion. Koko roskan tavoitteena on "tunnetun tiedostaminen", eli kapitalistisen yhteiskunnan pintaa koskevien vaistomaisten ja välittömien vaikutelmien ottaminen todesta, niiden analyyttinen murtaminen ja niiden muuttaminen teoreettisen *Darstellungin* välityksellä. Tiedostamisen prosessin lopputuloksena on kohteen konkretian eli kapitalistisen yhteiskuntamuodon "monien suhteiden ja määritysten" kokonaisyhteyden hahmottaminen. Tämä vaati Marxilta noin 35 vuotta tutkimustyötä ja *Pääoma* jäi silti pahasti kesken. *Pääoman* ensimmäisen kirjan toisen painoksen jälkisanojen lohkaisu ekonomiakritiikistä "apriorisena" ajatusrakennelmana, joka heijastaa "materian liikkeitä" olisi hyvä ymmärtää "tunnetun tiedostamisen" kehäliikkeiden valossa. Jos herja otetaan kirjaimellisesti, ja sen teksti tunnettuna muttei tiedostettuna, Marx astuisi itse virittämäänsä apriorismin kritiikin ansaan.

Lopuksi vielä selventävä huomautus "dialektiikasta". Se ei viime aikoina ole ollut suuressa huudossa, vaan pikemminkin tutulla paikallaan koiranraadon asemassa.^{xxvi26} Silti yllä sanotussa tukeuduttiin monesti dialektisiin ajatusmuotoihin ja korostettiin niiden osuvuutta yleisemmin Marxin kapitalismiteorian "moottorina". Dialektiikka tarkoittaa vain ristiriitojen kautta ajattelua, mikä on nähdäkseni välttämätöntä kapitalismia analysoitaessa. Näin on siitä yksinkertaisesta syystä, että ajattelun kohdekin koostuu kapitalismianalyysin yhteydessä aktuaalisesti olemassa olevista ristiriidoista - yhteiskuntasuhteiden totaliteetista, jonka perustana on palkkatyön ja pääoman vastakkainasettelut. Dialektiikan ei kuitenkaan ole tarkoitus "kuvata" kapitalismin ristiriitoja, vaan kyetä yhtäältä ajattelemaan niiden yhteiskunnallista eli käytännöllistä konstituutiota ja toisaalta kyetä vetämään teoreettisista analyyyseistä käytännöllisiä johtopäätöksiä. Adornon²⁷ sanoin dialektiikka on vain toinen nimi ilmiölle, etteivät käsitteet kykene koskaan *täysin* subsumoimaan koko hahmottamansa ilmiön konkreettista totaliteettia ajatuksellisen muotonsa alle.

Dialektisen ajattelun haaste ei ole vain yhteiskunnallisten ilmiöiden prosessuaalisen luonteen käsittäminen; jos pysähdyttäisiin tähän, yllettäisiin vain vulgaarimarxilaisen "heijastusteorian" tasolle. Ajattelu tyytyisi vain kääntämään yhteiskunnallisten ilmiöiden "todelliset" historiallisen kehkeytymisen prosessit ajatusmuodoiksi, jotka vain kuvaavat tai referoivat ilmiöiden prosessia. Tällöin ajattelu voisi olla ainakin periaatteessa subjektitonta (*teoreettinen* antihumanismi!) ja se voitaisiin redusoida 1:1 olosuhteisiinsa.

Adorno myöntää, että vaikka heijastusteorian ongelmat voidaan paikantaa teoreettisesti, etenkin yhteiskunnallisten ilmiöiden prosessiluonteen heijastusteoreettista ajattelua ei käytännössä voida noin vain välttää.²⁸ Itse asiassa se on kaiken historiallisen ajattelun välttämätön komponentti; kohteensa kannalta adekvaatiksi ajattelu tulee kuitenkin vasta sitten, kun se kykenee murtautumaan siitä ulos. Spinoza ja Hegel ymmärsivät, että jonkin kohteen totaliteetin ymmärtäminen sisältää välttämättä ymmärryksen niistä tavoista, joilla se voi tuhoutua; Marx teki tästä ajatuksesta koko kapitalismiteoriaansa määrittävän epistemologisen prinssiin. Jos heijastusteorialla ymmärretään yksinkertaisesti historiallisten prosessien hahmottamista, kyseinen ajattelumuoto sisältää tendenssin välttää välittömästä kohteestaan ulos murtautumisen kannalta oleelliset kysymykset. Yhtäältä sen, miksi yhteiskunnallisten ilmiöiden historiallisen kehkeytymisen prosessi ilmenee juuri siinä muodossa kuin se ilmenee; ja toisaalta sen, miksi ilmiöiden jäsentämisen ajatukselliset välineet omaksuvat tiettyinä aikakausina juuri ne muodot kuin ne omaksuvat; yhdessä sen, miksi "niin on jos siltä näyttää" on vain puolittomuus.

Heijastusteoreettinen asetelma on ongelmallinen tilanteessa, jossa "totuus voi olla vain valheen momentti" (Debord) tai jossa on mahdollista "olla oikeassa mutta vääristä syistä" (Zizek), eli analysoitaessa kapitalismia. Heijastusteorian autismin ongelmille herkkä Adorno määrittää Marxiin tukeutuen porvarillisen *terveen järjen kritiikin* ajatusmuodot ajatteluksi, joka ajattelee myös itseään vastaan. Kriittisen ajattelun on voitava kyseenalaistaa jonkin reaalisen kohteen analyysin ohessa myös tämän ajattelun itsensä prosessi; käytännöllisesti kriittinen ajattelu hahmottaa itsensä osana kohdetta.²⁹

Kun käytän eri yhteyksissä juuresta "kehitys" johdettuja sanoja, en halua postuloida historian-filosofista skeemaa. Dialektiikka ei välttämättä sisällä teleologista kehitysaumatia. Aina-kin olen yrittänyt välttää kyseiseen illuusioon tukeutumista. Tämän pitäisi olla selvää jo siksi, että korostan luokkien subjektiivisuuden merkitystä historian tekemisessä *juuri siksi*, että historian luominen ei tapahdu valitsemistamme historiallisista lähtökohdista käsin. Ehkä subjektiivisen intervention aiheuttama nurinkäännös annetuissa olosuhteissa luonnehtii myös dialektiikkaa. Dialektinen ajattelu ei ole kaavamaisista, eikä se sisällä teleologista tendenssiä *edistystä*; dialektiikka ei ole ajatusprosessi, joka "kirkastaa" tai "kohottaa" kohteensa sen ajatuksellisen täydellistymisen polulla. Jos dialektiikka sisältää ajattelun metodina tendenssin, se on edistykseen negaatio. Ajattelu on laiskaa ja pyrkii jatkuvasti *pysähtymään* saavuttamiensa käsitysten itsetyytyväiseen tutkailuun tai näiden heittämiseen reaalisten kohteiden päälle. Dialektiikka on vain toinen nimi sille, että vaikka kaikki ajattelu sisältääkin taipumuksen fetisoida kohteensa, kohteiden ajatuksellisen fetisoinnin taipumus on negation raskaan työn asettaman paineen takia tuomittu epäonnistumaan kerta toisensa jälkeen. Yleensä todellisuus itse pakottaa ajattelun taas liikkeeseen - siis likaamaan metodejaan ja käsitteitään tavoilla ja ilmiöillä, jotka eivät niihin muka *vielä* kuulu. Dialektiikka on ajatusten kehittelyä eikä niiden määrittelyä. Siten se on etenkin kapitalismin analyysin suhteen aina toistaiseksi epäkäypää ja kohteensa kokonaisuuden esittämisen suhteen keskeneräistä ajattelua.

4. Mitä Laki ilmaisee?

Näiden metodisten eväiden myötä voidaan siirtyä Lain itsensä tarkasteluun. Saksankielisessä alkuteoksessa *Pääoman* kolmannen kirjan kolmas osasto on otsikoitu *Gesetz des tendenziellen Falls der Profitrate*, vapaasti kääntäen "Laki voiton suhdeluvun tendenssimäisestä laskusta".³⁰ Se on suomennoksen "voiton suhdeluvun laskutendenssin Laki" -käännöstä parempi sanallinen ilmaus sille käsitteelliselle sisällölle, mitä Marx kehittää.

Ensin olisi hahmotettava sitä ekonomiakritiikin erillisten analyysien kokonaisuutta, joka Laissa tiivistyy.

Pääoman ensimmäinen kirja tarkastelee otsikkonsa mukaisesti *pääoman tuotantoprosessia*.³¹ Sen varsinaisena tavoitteena on luoda teoreettinen optiikka analyysille lisäarvon tuottamisen menetelmistä ja artikuloita lisäarvon tuottamisen menetelmien analyysi suhteessa Marxin teoriaan rahasta ja pääomasta yhteiskunnallisten suhteiden välitysmuotoina (kapitalismin reaali-metafysiikka). Voiton suhdeluvun laskutendenssin teorian valossa *Pääoman* ensimmäisen kirjan merkittävin teoreettinen avaus on teoria *suhteellisesta lisäarvosta* ja *pääoman orgaanisen komposition tendenssimäisestä kasvusta* seurauksena suhteellisen lisäarvon tuotannosta. Konkreettisesti tämä tarkoittaa sitä, että kapitalismin kehitys - yksityispääomien kilpailun välityksellä tapahtuva yhteiskunnallisen kokonaispääoman kehitys - syrjäyttää tendenssimaisesti tuotannossa elävää työtä ja korvaa tätä "pysyvällä pääomalla". Tuotannon koneistaminen, teollistaminen, suunnitelmallisuus ja sen organisaatiomuotojen kehittäminen kasvattavat yhteiskunnallisten tuotantovoimien suuruutta, tehoa ja laajuutta eli kykyä tuottaa erilaisia käyttöarvoja - ja yhteiskunnallisia tarpeita. Marxin lisäarvoteorian kannalta tähän tendenssiin sisältyy kuitenkin myös ristiriita: pääoman orgaanisen komposition tendenssimäinen kasvu tarkoittaa tuotannossa käytetyn *pysyvän pääoman komponentin suhteellista moninkertaistumista vaihtelevaan pääomaan eli työvoimaan nähden*. Hieman oikoen voidaan esittää, että tämä ten-

denssi merkitsee yhteiskunnallisen kokonaispääoman tuottaman lisäarvon absoluuttisen massan tai määrän kasvamisesta. Lisäarvoteorian ytimenä on kuitenkin se, että lisäarvoa tuottavat *vain* pääoman vaihtelevaan osaan - työvoimaan - tehdyt investoinnit. Ja nekin vain sikäli kuin pääoma yhteiskunnan ylitsekäyvästä subjektina onnistuu *subsumoimaan* hankkimansa työvoiman tuotantoprosessissa *eli todella laittamaan palkkaamansa työläiset toimimaan vaihtelevana pääomana*. Työvoima tuottaa arvoa, kun se toimii pääoman arvon *itselisyäyksen* substanssina.

Pääoman toinen kirja tarkastelee pääoman kiertoprosessia.³² Se tarkastelee paitsi pääomien välitöntä kiertoa myös kapitalistien yhteiskuntamuodon *uusintamisen* kaksinaisprosessia: Marx koettaa eritellä kasautumisen välityksellä tapahtuvasta uusintamisesta koituvia taloudellisia ja yhteiskunnallisia seurauksia. Pääomien kasautuminen voi tapahtua vain markkinoilla tapahtuvan kierron, siis yksityiskulutuksen, investointien ja kaupankäynnin välityksellä. Tuotannossa luodut arvot ja lisäarvo *realisoidaan* tai ne *jäävät realisoitumatta* pääomien kierron välityksellä. Kapitalistit tuottavat tavaroita voittojen takia. Yhteiskunnalliset tarpeet ja niiden tyydyttäminen ovat vain se aines, arvomuodon näkökulmasta katsoen vain se vieras substanssi, jossa pääomasubjektin arvonlisäysimperatiivi pyrkii toteuttamaan itseään - olosuhteissa, joita se ei kykene itse valitsemaan. Tavara-raha -suhteeseen ei sisälly varmuutta siitä, että myytäväksi tuotettu tavara löytää ostajan. Ongelmaa kärjistää tietenkin se, että kapitalistisen tuotantotavan on myös tyydytettävä materiaalsen uusintamisen tarpeensa markkinavälitteisesti; erilaiset valtiointerventiot, tulonsiirrot ja subventoinnit ovat vain markkinavälitteisyyden yhteiskunnalle asettamia ehtoja eli pääoman uusintamisen yhteiskunnallisen kokonaisprosessin eri historiallisten vaiheiden edellyttämiä järjestelyjä.

Kuten yllä vihjattiin, teoria voiton suhdeluvun tendenssimäisen laskun Laista toimii Marxin *koko* ekonomiakritiikin kiteyttävänä metodisena prisma. Laki tuo yhteen ja välittää keskenään ekonomiakritiikissä kapitalismin ontologisen syvärakenteen analyysin kautta liikkeelle pannut ristiriitaisuudet "abstraktista konkreettiin" kohoavan metodin eräänä kulminaatiopisteenä. Lain abstraktiotaso ei ole kapitalismin ontologisen syvärakenteen tasolla, vaan se *ilmaisee* kapitalismin syvärakenteen tendenssiä "empiirisesti" kapitalistisen yhteiskuntamuodon "pinnan" eli sen totaliteetin tasolla. Laki ja sen ilmaisemat ristiriidat on luettava työn kaksinaisluonteen ristiriidan ja *kaikkien* tästä itumuodosta välityksellisesti johtuvien kapitalistista tuotantoa jäsentävien ristiriitojen kehittyneempänä eli konkretisoituneena ilmauksena. Marx-hermeneutikot voivat kiistellä rauhassa siitä, onko työn kaksinaisluonne vai voiton suhdeluvun tendenssimäisen laskun laki "viime kädessä" se seikka jonka käsittämisestä riippuu *kaikkien* ekonomiakritiikin ajatusmuotojen käsittäminen; oleellista on ymmärtää nämä kategoriat saman dialektisen jatkumon momentteina, mutta eri abstraktiotason käsitteinä.

Voiton suhdeluvun tendenssimäisen laskun laki siis *ilmaisee* kapitalismin perusristiriitoja. *Pääoman* kolmannen kirjan kolmastoista luku "Laki sellaisenaan"³³ kokoa enemmän tai vähemmän eksplisiittisesti sanallistetussa muodossa yhteen ainakin seuraavat ekonomiakritiikin käsittelemät kapitalismin perustavat ristiriidat. Sitaattikavalkadin sijaan voidaan tehdä seuraava muistilista:

- 1) materiaallinen yhteiskunnallinen rikkaus <--> arvo rikkauden yhteiskunnallisena muotona kapitalismissa;
- 2) arvo <--> lisäarvo;
- 3) elävän työn panos arvomuodostuksessa <--> esineellistyneen työn panos arvomuodostuksessa;
- 4) yhteiskunnallisten tuotantovoimien kehitys <--> pääoman arvonlisäys ja voittojen tuottaminen;
- 5) yhteiskunnallisten uusintamistarpeiden tyydyttämisen pakko <--> kapitalismin mykkä pak-

ko pääoman voittojen tuottoon ja kasautumiseen;

6) välittömät arvot ja lisäarvon tuotantoprosessit <--> pääoman *kokonaiskiertokulku* sekä arvot ja lisäarvon realisointi markkinoilla;

7) vaihtelevan pääoman status lisäarvon riiston perustana <--> elävää työtä syrjäyttävän pääoman "orgaanisen komposition" kasvutendenssi yksityispääomien välttämättömänä kilpailutekijänä;

8) tuotantopääoma ja luotu (lisä)arvo ainoana kestävässä pitkän aikavälin perustana kapitalismin edellyttämälle pääomien kasautumiselle eli talouskasvulle <--> lisäarvon riiston perustojen ja mahdollisuusehtojen (elävä työ) suhteellinen rapauttaminen kun työtä korvataan pysyvällä pääomalla;

9) tuotantopääomat ja voittojen tekeminen lisäarvon riiston välityksellä kapitalismin perustana <--> luokkakomposition ja tuotantovoimien pitkän aikavälin kehityslinjoista johtuva yksityisten pääomien tendenssi paeta tuotannon riskejä finanssisfääriin ja täten spekuloida jopa omia tuotannon tasolla mahdollisia tappioitaan vastaan.

Laki sellaisenaan, tai "sinänsä", heijastaa toisiaan vasten yllä listatun kaltaiset kapitalismin ristiriitaiset tendenssit. Se jäljittää näiden ristiriitojen kokonaisuutena antaen niille hahmotettavissa olevan liikemuodon, joka ilmaisee listatut ristiriidat kiteytetyssä muodossa.

5. Lain ja tendenssin dialektiset kategoriat

Kun on tiedostettu se, että Laki sinänsä kokoaa yhteen ja ilmaisee kapitalismin ristiriitaisia tendenssejä voidaan siirtyä eteenpäin. Ensimmäinen huomioni koskee Marxin tapaa esittää Laki tendenssin ja vastatendenssien *ykseytenä*.³⁴

Ei riitä, että Lakia sinänsä käsittelevä jakso luetaan sana sanalta. Jo tällöin Marxin sanavalinnoista käy ilmi, että jaksossa vedetään yhteen ekonomiakritiikin kaikki suuret linjat eli kapitalismin perustavat ristiriitaiset tendenssit. Ei riitä, että Lain sanotaan konstituoituvan näiden tendenssien keskinäisten suhteiden ilmauksena. Tällöin oltaisiin edelleen "elämän teoriassa" tasolla, eikä olisi *välttämätöntä* esittää kysymystä Lain empiirisestä statuksesta *kapitalistisen yhteiskunnan pinnan aktuaalisena ilmiönä*. Tällöin liikuttaisiin vielä Lain kantilaisen muotoilun abstraktin negaation määrittämällä kentällä, eikä kyseinen *tendenssilaki* olisi vielä kaksisuuntainen kategoria. Esitän, että yhtäältä Laki ilmaisee, välittää ja kiteyttää yhteen kapitalismin ristiriitoja. Toisaalta Laki ei vain ilmaise näitä ristiriitoja, vaan "kääntää nurin" konstituutiossa ja *heijastaa* kiteytetyssä muodossa tendenssin ja vastatendenssien yhteisvaikutukset kapitalistisen yhteiskunnan empiiriselle pinnalle.

Marx turvautuu tässä esityksensä solmukohdassa ilmiön *ennakko-oletusten asettamisen (positing of preconditions)* dialektiseen ajatusfiguuriin. Kosmas Psychopedis³⁵ eristää tämän ajatusfiguurin perusteet Kantin, Hegelin ja Marxin dialektiikkakäsityksiä pohtivassa artikkelissaan. Tätä ajatusmuotoa hyödynnettiin jo edellä, mutta makrotasoisesti. Esitin, että *Pääoman* metodi kehittyy kaksisuuntaisesti ja kahtalaisen rakenteen muodossa. Yhtäältä Marx purkaa kohteensa eräänlaisiksi vakioinneiksi, esitystavan formaaliabstraktioiksi, joilla ei ole reaalisia referenttejä kapitalismin empiirisessä todellisuudessa; toisaalta Marx purkaa vakiointejaan samalla kun formaaliabstraktioiden kehittäminen kurottaa kohti konkretiaa törmäyttämällä vakiointeja yhä laajenevan kohdealan kattavaan empiiriseen aineistoon. Marxin ekonomiakritiikin dialektiikka ei ole muodollista kaavaan sijoittamista eli pelkkä systemaattinen esitystapa (vrt. Arthur). Sen sijaan Marx luo eräänlaisen "morfologian" raamina kategorioiden kehittelylle.³⁶ Sen puitteissa hän pyrkii rekisteröimään kategorioissa kehittelyn myötä tapahtuvat laadulliset muutokset samalla kun hän pitää kiinni niiden sisäisestä konstituutioyhteydestä; hän pyrkii suhteuttamaan

kategorioiden kehittelyn myötä tapahtuvat muutokset esityksen eri abstraktiotasoihin, joiden puitteissa näennäisesti samalle kategorialle asettuu välttämättä eri statuksia. Tutkimuksen, ilmiöiden käsitteellistämisen ja näiden suhteiden teoreettisen tiedostamisen kehäliike on Marxille ja Hegelille kehäprosessi, eli totaliteetti jossa "sama sisältö esiintyy eri muodoissa ja palaa aina jonkin verran muuttuneena alkuun aloittaakseen uuden kierron".³⁷

Psychopedis täydentää tätä näkökulmaa keskustelemalla *ennakko-oletusten asettamisesta* paljon välittömämmin ekonomiakritiikin peruskategorioiden konstituution yhteydessä, mikä onkin Lain analyysin kannalta hedelmällisempi tulokulma. Ongelmalliseksi asetelman tekee se, että empiirisessä todellisuudessa Marxin käsitteellistämä Laki, sen vastasyt ja näiden konkreettinen vuorovaikutus ovat samojen aika- ja abstraktiotasojen ilmiöitä. Toisin sanoen ne ovat ole-massa yhteiskunnan konkreettisella ilmiöpinnalla, mutta myös yhteydessä Marxin hahmottelemaan kapitalistisen yhteiskuntamuodon ontologiseen syvärakenteeseen. Marxin teoreettisessa esityksessä tilanne ei kuitenkaan ole sama, vaan käsitteiden kehittelyn etenemisen mielessä Laki edeltää vastasyitään. Kategorioiden konstituution mielessä Laki taas ilmaisee ontologisesti perustavampia suhteita kuin mitä sen vastasyt välittömyydessään ovat. Historiallisesti ulko-maankaupan kaltaiset vastasyt ovat kuviteltavissa myös ei-kapitalistisissa yhteiskuntamuodoissa, mutta Marxin Laki ei ole. Se on kapitalismispesifi ilmiö. Asetelma on ongelmallinen ja altistaa väärinkäsityksille Marxin artikuloimien taloudellisten tendenssien syiden ja seurauksien käsittämiseksi. Eräs toveri tokaisikin osuvasti, että ekonomiakritiikin kehittelyn lankojen käsittämisen pitäminen vaatisi *Watchmen*-sarjakuvasta³⁸ tutun Dr. Manhattanin tapaa käsittää aika monina aikoina ja näiden totaliteetin näkökulmasta. Ehkä jo sarjakuvan lueskelu auttaa tulemaan tietoiseksi ongelmasta.

Ennakko-oletusten asettamisessa on kyse "tulos on edellytys" -paradokseista. Kehittelyn loppu-tulema eli Laki teoreettisesti tiedostettuna kapitalistisen yhteiskunnan pinnan konkreettisena tendenssinä on sen teoreettisen kehittelyn aloittamisen edellytyksenä. Viittaen luonnehdintaan dialektiikasta kehäprosessina, jolla "avataan" tunnettu (sama) uusille määreille (ero) siten, että prosessi tuottaa lopputuloksenaan - ja tämä tulee selvästä suusta - *eron ja toiston* liikkeen. Lakia analysoidessaan Marx asettaa abstraktion laista sinänsä, tuhoaa abstraktion ikään kuin antamalla tämän tuhota itse itsensä, kun käsite tuodaan rajoilleen (esim. kansallisvaltio) ja se suhteutetaan vastasyihinsä. Marx johtaa prosessin lopuksi uuden kategorian, jossa "sama sisältö" eli Laki sinänsä joutuu itsestään eroamisen prosessiin. Tämän prosessin lopputuloksena on erittelykykyisempi, vastasyillä rikastunut ja näin ollen konkretisoitunut uusi Lain kategoria.

Marx hyödyntää Lain kategorian muotoilussa formaalin ja reaalisen abstraktion dialektisen kehittelyn metodia.³⁹ Ensin hän eristää Lain komponentit, tendenssin ja vastatendenssin. Sitten hän antaa Lain abstraktien elementtien vuorovaikuttaa keskenään, jolloin formaaliabstrakti jako tendenssiin ja vastatendensseihin "ylittäen kumotaan", ja Laki tulee siksi mikä se todella on: ristiriitaiseksi totaliteetiksi, joka vetää yhteen "monia määrityksiä ja suhteita". Laki sinänsä on yhtäältä käsitteelliseltä statukseltaan reaaliabstraktio eli *konkreettinen ilmaus* niistä tendensseistä, joita se *ilmaisee*. Toisaalta Laki sinänsä esiintyy Marxin esitystavassa vain alkeiskäypänä formaaliabstraktiona, jonka jatkokehittely on sen konkreettisen käypyyden eli reaalisen abstraktion statuksen mahdollisuusehto. Tätä ilmentää jo se, että Laki sinänsä esitetään aluksi "kantilaisittain". Heti sen esittelyn jälkeen Marx kuitenkin kääntää huomionsa Lain ilmaise-man tendenssin "vastasyihin". Ne ovat voiton suhdeluvun tendenssimäisen laskun lain suhteen limittäisiä ja päällekkäisiä kapitalismin konstituioimia tendenssejä, ja niiden olemassaolo eli toteutuminen suhteessa abstraktiin lakiin sinänsä ehkäisee *konkreettisesti* voiton suhdeluvun tendenssimäisen laskun *abstraktin* lain toteutumista - *sinällään*. Vastatendenssit asettavat Lain toteutumisen sinällään *evätyyn* tilaan.⁴⁰ Kuitenkin nämä vastatendenssit *konstituivat* vain niissä olosuhteissa, joiden vallitessa itse Laki sinänsä konstituoi ilmaukseksi kapitalismissa vallitsevalle tendenssille vauhdittaa työn yhteiskunnallisten tuotantovoimien kehitystä korvaamalla elävää työtä (vaihtelevaa pääomaa) esineellistyneellä työllä (kiinteällä pääomalla) sellaisessa määräsuhteessa, joka kaventaa lisäarvon tuottamisen mahdollisuuksia.

6. Lain realisoituminen yhteiskunnallisina tendensseinä

Mikä sitten on Lain olemassaolomuotojen⁴¹ ja toteutumismuotojen suhde kapitalistisen yhteiskunnan pinnan arkitodellisuuteen? Kliman on jäsentänyt tätä reaalianalyttisissä kirjoituksissaan meneillään olevasta talouskriisistä, tässä asetelmaa tarkastellaan käsitteellisesti.

Kuten yllä on esitetty, Marxin metodi pyrkii pinnallisesti tai välittömästi tunnetun tosiseikan käsitteelliseen tiedostamiseen, eli prosessuaaliseen tiedostamisen liikkeeseen joka paljastaa kapitalismin ilmiöiden konstituution ja niiden sisäiset määräytysuhteet; sekä yksittäisinä ilmiöinä että kapitalistien yhteiskuntamuodon totaliteetin tai kokonaisuhteyden momentteina.

Jos Marx introdusoi Lain sinänsä ikään kuin kantilaisen "transsendentaalisen deduktion" kautta johdettuna kapitalismin kehitykselle asetettuna mahdollisuusehtona, hän introdusoi sen empiriset vastasyt kuin Hegelin kuuluisan pistoolin laukauksena. Globaalin kapitalismin kaudella mielenkiintoinen kysymys on: *eivätkö ulkomaankaupan kaltaiset vastasyt itse, vaikkei Marx asiaa Lain kehittelyn yhteydessä refleктоikaan, jo kanna sisällään ituja voiton suhdeluvun tendenssimäisen laskun Lain vaikutuksista joko oman kansantalouksiensa puitteissa tai sitten koko globaalin kasautumisjärjestyksen kautta välittyneenä?* Ilman ennako-oletusten asettamisen tematisointia olisikin pakko kysyä: taivaastako nämä vastasyt putoavat? Tällaisten reaalianalyysia koskevien kysymysten ratkaiseminen ei ole tässä mahdollista eikä sitä edes tavoitella. Sen sijaan on tehtävä vielä yksi kierros Lain kehittelyyn ja pohdittava, mitä *tendenssin* kategoria tarkoittaa Lain ja kapitalistisen yhteiskunnan pinnan konkreettisten ilmiöiden yhteydessä.

Asian ydintä voi väläyttää yksinkertaisella tavalla. Marxille konkretia on, kuten olen tässäkin artikkelissa monesti toistanut, "yhteenvedo monista suhteista ja määräyksistä". Hänen kehittelynsä lähtevät liikkeelle kaoottisesta kokonaisuudesta niin kuin se ilmenee välittömyydessään aistimellisesti. Ekonomiakritiikki pyrkii jäsentämään tätä satunnaisuutena ilmenevää välittömyyttä etsimällä siitä säännönmukaisuuksia ja jatkuvuuksia.

Kun Laki sinänsä on esitelty, sen käsitteellinen status on "tunnettu kokonaisuus, jossa on monia muuttujia". Marx introdusoi vastasyt empirian vastaiskuna eli keinona ositella, liata ja hajottaa tätä Lain sinänsä muodostamaa tunnettua ja abstraktia kokonaisuutta. Tämän jälkeen jäsentymätön kokonaisuus on hajotettu analyttisesti osatekijöihinsä, joita voidaan tarkastella abstraktisti eli toisistaan erotettuna, vaikka ne todellisuudessa kuuluvatkin samaan jatkumoon. Toistaiseksi on siis Laki ja vastasyt. Asetelman piirteiden hahmottelun jälkeen olisi rekonstruoitava kohteen reaalisesti olemassa oleva kokonaisuus ajattelussa - eli myös käsitteellisesti. Olisi siis hahmoteltava välitykset niille elementeille, jotka kuuluvat todellisuudessa yhteen, mutta jotka on erotettu toisistaan analyttisesti jotta on voitu täsmentää niiden määräytymissuhteet. Menetelmä tähtää siihen, että Lain elementit tulevat ensinnäkin perustelluiksi johtamalla niiden määreet ja keskinäissuhteet ekonomiakritiikin kokonaisuudesta sen sijaan että nämä vedettäisiin "valmiina ilmiöinä"⁴² hatusta vastasyiden ensimmäisen introdusoinnin tavoin. Vielä tärkeämpää on kuitenkin se, että Marxin menettelytavalla tullaan pakostakin asettaneeksi kysymys siitä, mikä kunkin Lain kokonaisuuden elementin suhteellinen painoarvo on. Muutoin ajaututaan päättämättömään "toisaalta - toisaalta..." -dialektiikkaan Lain ja vastasyiden välisen käsitteellisen hierarkian hahmottelussa.

Marxin esityksestä käy selväksi, että "viime kädessä" vastatendenssit voivat vain välittää Lain empiristä toteutumista eri tavoin. Vastatendenssit eivät voi kumota itse Lain ilmaisemaa tendenssiä, vaikka ne voivat estää sen empirisen toteutumisen. Entä historia Lain tuomarina? Kliman toteaa lakonisesti syksyn 2009 paperissaan, ettei katso nykyisen talouskriisin suoranaisesti osoittavan Marxin teoriaa voiton suhdeluvun tendenssimäisen laskun Laista oikeaksi. Kuitenkin kapitalismin kriisiytymisen tendenssit *näyttävät* todentavan teoriaa käyttäytymällä sen

hypoteesien mukaisesti. Klimanin positio tavoittaa olennaisen: se jättää tilaa historiallisille kontingensseille eli politiikalle.⁴³

Hans-Georg Backhaus⁴⁴ on tematisoinut artikkelissaan "Between Philosophy and Science: Marx's Social Economy as Critical Theory" kapitalismille ominaisen vieraannuttavan subjekti/objekti -dialektiikan ilmenemistä yhteiskunnan pinnalla vaikuttavina Voimina ja Lakeina. Nämä Voimat ja Lait eivät ole mitään muuta kuin Marxin jäljittämät kapitalistisen yhteiskuntamuodon ontologisen rakenteen perustavia kategorioita. Ne ovat subjektiivisia ja objektiivisia kategorioita. Marx jäljitti samaa ajatusta jo kolmannessa Feuerbach-teesissään, joissa hän pohti olosuhteiden luonnetta subjektin kaltaisina ilmiöinä. Backhaus esittää Marxiin ja Adornoon tukeutuen tavan tematisoida tätä asetelmaa kohteellisemmin. Yhtäältä Marxin dialektiset kategoriat ovat ihmisten välisten yhteiskunnallisten suhteiden *esinemäisiä* välitysmuotoja, jotka ilmenevät taloudellisten objektien liikemuotoina, lakeina ja kapitalismin kehitystä ohjaavina tendensseinä. Toisaalta kyseiset kategoriat ovat taloudellisten objektien välisten suhteiden ilmenemismuotoja, jotka *ilmaisevat itseään* ikään kuin olisivat *subjekteja*. Samalla käy selväksi, mitä Marx tarkoittaa "esineellistymisellä" fetisismistä kirjoittaessaan: kapitalismin yhteiskuntasuhteet esineellistyvät Voimina, joihin reaalisten ihmishenkiin on välttämättä otettava suhde yhteiskunnassa toimiessaan. Tällainen aktuaaliseksi tullut kapitalismin syvärakenteen tendenssi on esimerkiksi se paine, jonka pääoman orgaanisen komposition kasvattaminen aiheuttaa työläisten irtisanomiseen. Käsitteellisemmin Backhaus esittää tarkastelemaan subjekti/objekti-dialektiikasta seuraavan "topologisen" kaavion:⁴⁵

Society as Object	Society as Subject (Proceeding through the heads)	
'objectivity', 'objectivity of value', 'second nature', disregard for individuals, 'behind the back of individuals'	Human being in relation to its 'first nature' and other people	Subject in the narrow sense (consciousness)
O 'deranged Forms', 'Madness' 'Things outside of the human being' 'abstract' 'spiritual', 'immaterial', 'a priori', 'ideal, or: supersensible'. 'World of exchange value' ('Valuables', Volume of value; 'movements of values': objective illusion) 'Commodities' Money Capital 'Relation between things'	S1 Things of human being 'concrete' 'sensual' use values 'Products' Metal, Paper Means of Production 'Relations between People' 'Relations of Production'	S2 Act of 'Displacement', 'Projection', 'Mediation' 1. The economic categories are mirrored in consciousness in a very inverted [<i>verkehrt</i>] way' (Categories as 'inversions' and fetishes) 2. non-economic contents of consciousness. (Ideologies)
Categories, Forces, Laws	Actions	
Relations of Production as base ('Dual-Positioning')		Contents of consciousness as superstructure
'The same and not the same': 'Unity and Difference of subject and object'		

Nyt voidaan lopulta hahmottaa, mihin Marx pyrki esitystavallaan ja mitä *tendenssi* tässä yhteydessä tarkoittaa. Lain *kokonaisuus* on yhtäältä passiivinen teoreettinen kategoria, jonka funktiona on toimia ilmauksena kapitalismin perustassa vaikuttavista tendensseistä kuten pääoman orgaanisen komposition kasvusta keinona yhteiskunnallisten tuotantovoimien kehittämiseksi ja suurempien voittojen absoluuttisten määrien tuotannolle. Lain avulla voidaan jäsentää yllä listattujen ekonomiakritiikin perusmuuttujien keskinäissuhteita konkreettisesti historiallisessa tilanteessa. Toisalta Laki on kapitalismin *aktuaalinen tendenssi*, joka kääntää nurin passiivisen konstituutiossa ja statuksensa teoreettisena prisma, eli ajatusmuotona joka ilmaisee kapitalismin ristiriitoja. Tällöin Laki *heijastaa* kiteytetyssä muodossa voiton suhdeluvun laskun tendenssin ja tämän vastatendenssien yhteisvaikutukset kapitalistisen yhteiskunnan empiiriselle pinnalle, jonka puitteissa Laki toimii Backhausin skeeman ilmaisemalla tavalla ikään kuin subjektina - voimana, joka taloustoimijoiden on huomioitava.

Esimerkiksi Klimanin teoreemat nykyisestä talouskriisistä suhtautuvat vakavasti Marxin ajatukseen siitä, että vaikei voiton suhdeluvun tendenssimäisen laskun Laki olekaan välittömästi empiirinen ilmiö, se vaikuttaa kasautumisen ja tuotantosuhdeiden tasolla realisoituvina voimina ja tendensseinä. ⁴⁶

Pohtimalla Lain empiiristä toteutumista ei tietenkään yritetä sanoa, että Laki vaikuttaa kapitalismin pinnalla *alistaen* voimalleen kaikki muut tällä pinnalla esiintyvät ilmiöt. Tällöin vajottaisiin "kantilaiseen luentaan", eli teoriaan "oliosta sinänsä". Kehittyneempi ilmaus tälle olisi klassisen pääomalogiikan kehittäminen teoria pääomasta kapitalistisen yhteiskunnan transsendentaalisena subjektina. Silti Laki *on suhteessa* eli uurttaa *leimaavia* määrittäviä kaikkiiin kapitalistisen yhteiskunnan pinnan ilmiöihin. *Laki voiton suhdeluvun tendenssimäisestä laskusta vaikuttaa sekä jokaisen kapitalistisen yhteiskunnan pinnan ilmiön partikulaariseen muotoon että näiden ilmiöiden kokonaisuuden muotoon*. Edelleen Lain empiirisestä käypyydestä historiallisen analyysin välineenä päättää viime kädessä yksin kapitalismin empiirinen kehitys ja tutkijan teoreettinen mielikuvitus, kuten David McNally⁴⁷ tähdentää puolustaessaan Lain statusta eräänlaisena metodisena heuristiikkana. Voidaan kuitenkin lisätä, että reaalianalyysin tekeminen on välttämättä suhteessa käsitteellisiin menetelmiin ja näiden harjaannuttamiseen. Vain vankan teoreettisen itseymmärryksen ohjaama ekonomiakriittinen perustuva reaalianalyysi voi ylipäänsä *tunnistaa* tiettyjä kapitalismin ristiriitoja kuvastavia aktuaalisia tendenssejä merkittäviksi ilmiöksi eli oleellisiksi teoreettisen analyysin ja käsitteellisen reflektion kohteeksi.⁴⁸ Kohteeksi tunnistaminen ja reflektiivinen tutkimusote on ehtona reaalianalyysissä esiintyvien ilmiöiden merkitysten, suhteiden ja vaikutusten teoreettiselle käsittämiseksi. Ennen kaikkea kapitalismin reaalianalyysi on ehtona konkreettisille tilanneanalyysille ja poliittisten johtopäätösten vetämiselle teoreettisten käsitysten pohjalta.

7. Johtopäätöksiä

Yllä esitettiin alustavia teoreettisia huomioita ja lukutavallisia ohjeita voiton suhdeluvun tendenssimäisen laskun Lain kategoriasta. Eksplikoin Marxin teoreeman perusteet ja yritin asettaa sen paikalleen suhteessa muuhun ekonomiakritiikkiin. Lisäksi esitin huomioita tavasta lukea Marxin metodologia. Tämä oli ehtona sille, että voitiin pureutua Lain dialektiseen esitystapaan ja ekonomiakritiikkiä puitteistaviin filosofisiin kysymyksiin. Näiden huomioiden välityksellä kyseenalaistettiin sekä Lain "kantilainen" lukutapa että sen abstrakti vastakohta, joka syyttää Marxia metafyyssisen Lain postuloinnista. Kirjoitukseni esitys Laista oli samalla Lain "kantilaisen" lukutavan kritiikkiä. Lakia metafyyssisyydestä kritisoi argumentti torjuttiin esittämällä - vain teoreettisesti - käsitteellinen jäsenitys siitä, miten luokkataistelun ja kapitalismin reaalisen kehityksen dynamiikat konstituivat Marxin käsitteellisesti jäsentämät kapitalismin liikelaat. Näiden kahden elementin välinen suhde on muodoltaan sisäisten suhteiden totaliteetti, jonka "sisältönä" ovat yleisesti ottaen "ihmisten väliset yhteiskunnalliset suhteet" ja näiden kapitalismin puitteissa saamat historialliset muodot. Näiden suhteiden dynamiikka on vain toinen nimi kapi-

talistiselle yhteiskuntamuodolle.

Muun muassa näistä syistä Marxin esittämä Laki ei voi olla statukseltaan transsendentaalinen "olio sinänsä". Etenkään se ei voi olla fenomenaalisen maailman tuolla puolen eksistoiva "olio sinänsä". Tällöin se olisi metafyyssinen *käsite*, joka kuitenkin asettaa tämänpuoleiselle kapitalismin historialliselle kehitykselle rajoja ja impulsseja. Laki voidaan käsitteellistää Marxin ajatusmuotoihin vedoten yhteiskunnallisesti aktuaalisena tendenssinä *riippumatta siitä, mitä mieltä Marx itse oli*.

Ensimmäinen johtopäätös koskee Lain kategoriaa. Marx muotoilee Lain kategorian edellä kuvulla tavalla dialektisena ajatusmuotona. Hän toimii näin voidakseen artikuloida Lain ilmaiset tendenssit pääomaan immanentisti sisältyvien *ristiriitojen liikemuotona*. Näin Marxin käsitteet sallivat ajatuksen siitä, että yhteiskunnan pinnan tasolla vaikuttavat vastatendenssit voivat *välittää* - siis: lykätä ajallisesti, siirtää paikallisesti, estää tuotannon uudelleenjärjestelyjen muodossa, asettaa uuteen kontekstiin ja uuden subjektin kannettavaksi - pääoman orgaanisen komposition kasvun ja lisäarvon tuottamisen mahdollisuusehtojen väliselle ristiriidalle perustuvaa voiton suhdeluvun tendenssimäistä laskua. Kapitalistisen yhteiskunnan pinnan ilmiöt ovat kuitenkin hyvin täsmällisessä mielessä alisteisia kapitalismin ontologisen syvärakenteen tendensseille, eivätkä ne viime kädessä kyken kumoamaan voiton suhdeluvun tendenssimäisen laskun Lakia.

Toinen johtopäätös on edellisen johdannainen. Se koskee Lain tendenssimäisen toteutumisen ongelmakenttää. Väitteeni on, että Laki tulee ymmärtää Marxin tapana antaa täsmällinen liikemuoto *eräälle* kapitalismissa vaikuttavalle rakenteelliselle tendenssille. Yhtäältä Laki *ilmaisee* yhteiskunta- ja tuotantosuhteiden ristiriitoja passiivisesti. *Toisaalta* Laki heijastuu perustansa tendenssinä, joka itse *muokkaa historiallisesti kapitalismissa vallitsevia yhteiskunnallisia suhteita*. Kysymys ei kuitenkaan ole "naivista" kolmannen Feuerbach-teesin "toisaalta-toisaalta"-dialektiikasta, ja Lain raskassoutuinen esitys on välttämätön juuri tämän välttämiseksi. Laki muokkaa yhteiskuntasuhteita hyvin *sekä* hyvin täsmällisellä ja rajoitetulla tavalla *että* yleisesti; Marxin teorian panoksena on paljastaa ja artikuloida näiden tendenssien konkreettinen eli *täsmällinen* suhde kapitalismin kulloisenkin historiallisen vaiheen ja tarkastellun talousalueen sisällä.

Esitin perustelut sille, miksi kommunistin ei pitäisi häpeillä Laista puhuessaan. Tällöin nimittäin *de facto* menetetään mahdollisuus puhua erästä kapitalistista taloutta määrittävästä ilmiöstä. Vaikkeivät tällaiset välitykselliset kategoriat mahdu yhteiskuntateorian nykytrendien pirtaan, metafysiikkasyytökset ovat joka tapauksessa perusteettomia. On eri asia analysoida Lakia yhtenä kapitalistisen talouden kehitystä määrittävänä tekijänä kuin perustaa sille teleologinen käsitys kapitalismin välttämättömästä romahtamisesta. Jos konkreettinen luokka- ja kasautumisdynamiikan kehitys aktualisoi historiallisen tendenssin, jossa Laki kävelee vastasyidensä yli ja aiheuttaa osaltaan kapitalismin kriisiytymistä, tässäkään ei ole mitään metafyyssistä. Yllä esitettiin, että Laki ja vastasyyt ovat *välittömyydessään* eritasoisia ilmiöitä ja että tästä johtuen vastasyyt eivät voi kumota vaan vain välittää Lakia. Hyvä näin. Tietenkään *Laki yksin ei voi kumota kapitalismia*, koska kapitalismin kumoaminen ei merkitse vain pääomien kasautumiselle perustuvan talousjärjestelmän lakkauttamista. Kapitalismin kumoaminen tarkoittaa riistolle ja pakkovallalle perustuvien ja pääoman kasautumiselle perustat luovien vieraantuneiden yhteiskuntasuhteiden kumoamista.

Olen esittänyt, että Lain käsittely on ylipäänsä mielekästä vain jos se pyritään tavoittamaan kapitalistisen yhteiskunnan pinnan tasolla aktuaalisena ja ei-välittömästi empiirisenä ilmiönä. Tämän sijaan se on tendenssi, joka aktualisoituu konkreettisten ilmiöiden muodon määreinä. Laki on nähtävä vastasyiden kanssa *samalla* abstraktiotasolla esiintyvänä ilmiönä, jonka vaikutukset tulevat empiirisesti havaittaviksi tai jäävät havaitsematta suhteessa muun muassa näiden vastasyiden kehitykseen. Lakia olisi pyrittävä käsitteellistämään ei vain passiivisena *ilmauksena* kapitalismin perustan ristiriidoista vaan myös kapitalistisen yhteiskunnan pinnan ta-

solla vaikuttavana *subjektin kaltaisena* ja reaalisia vaikutuksia asettavana tendenssinä. Tällöin Laki voidaan ymmärtää pääoman voittoasteen analyttisessä tarkastelussa esimerkiksi ulkomaankaupan (yksi vastasyistä) kanssa samantasoisena ilmiönä, jossa ei sinällään ole mitään mystistä. Edelleen Lain ja empiirisen todellisuuden suhdetta ei ainakaan *teoreettisessa* kehityksessä voida oikoisesti *sivuuttaa*, mikäli halutaan liikkua Marxin teoreettisen optiikan rajoilla tai edes suhteessa sen käsitteistöön. Ken ei osaa puhua Laista ja tendenssistä empiirisesti todennettavissa olevana ilmiönä, vaietkoon myös Laista ja tendensseistä abstraktisessa mielessä, ja päinvastoin.

Kun voiton suhdeluvun tendenssimäisen laskun Laki tiedostetaan teoreettisesti avoimena ongelmakenttänä *ja* kapitalismin reaaliseen luokkakomposition dynamiikkaan suhteutettuna ja vaikutuksiltaan konkreettisena yhteiskunnallisena ilmiönä, Lain käsittelyyn liittyvät käsitteelliset ja teoreettiset ongelmat voidaan *sulkeistaa pois* kyseiseen teoriaan heuristisesti tukeutuvissa kapitalismin historiallisissa reaalianalyysissä. Tarvitaan teoreettista työnjakoa. Aivoviomistelun lisäksi tämä artikkeli on osaltaan pyrkinyt tuottamaan välineitä, kysymyksenasetteluja, kohteen rajauksia ja perusteita tällaisen työn ja työnjaon edistämiseksi.

Kolmas johtopäätös on se, että yllä sanotun pohjalta ei vielä voida sanoa paljoakaan itse Marxin voiton suhdeluvun tendenssimäisen laskun Lain teorian *käypyydestä* kapitalismin reaalianalyysin välineenä. Lain käsitteellinen eksplikointi kuitenkin helpottaa sekä Marxin teorian välityksellä ajattelemista että itse teorian käypyyden ja hyödynnettävyyden arvioimista.

Marxismen latinaksi muuttumisesta huolissaan olevalle John Hollowaylle sekä Lahikainen & Ronkaiselle voidaan vastata, että ainakin ekonomiakritiikin latina on sentään edelleen ymmärrettävä ja johdonmukainen teoreettinen kieli. Ekonomiakritiikin nykyistä ilmaisuvoimaa voidaan reflektoida ja sen käsitteitä jäsenellä uudelleen nykykapitalismin luokka-analyysin erityistarpeita varten. Ehdotin yllä, että ekonomiakritiikki tulisi artikuloida luokkataistelumarxismiin kanssa ja sen käsitteet pitäisi rekonstruoida tästä törmäyttämisestä liikkeelle lähtien. *Toisaalta* jos jokin ei ole rikki, sitä ei myöskään tarvitse ehjiltä osiltaan korjata tai korvata. Ekonomiakritiikin kautta voidaan edelleen asettaa uusia ongelmia, ja näinhän Ronkainen & Lahikainen artikkelissaan tekevät.

Mikä tärkeintä, talouskriisin myötä ekonomiakritiikin latina on taas ollut käännettävissä kohti yleiskieltä reaalianalyysien välityksellä. Artikkelin alkupuolen keskustelu Klimanin kanssa havainnollisti marximin elinvoimaisuutta kapitalismin reaalianalyysin välineenä, joka tuottaa selväpäisiä ja johdonmukaisia analyyseja meneillään olevasta talouskriisistä. Lisäksi monet "porvarilliset" näkemykset kriisistä ovat toimineet kuten Marx *Brumairekuun 18.* -teoksessaan esitti, eli lainanneet kriisiä selittääkseen ajatusmuotoja "kuolleesta" ekonomiakritiikistä.

Tästä on tietenkin vielä pitkä matka yleistyvään kommunistiseen *common senseen* eli porvarillisen terveen järjen kritiikkiin, mutta materialistin on aina aloitettava jostain ja... [käsikirjoitus katkeaa tässä].

Viitteet:

1 Brightonilainen Aufheben-kollektiivi tarkasteli Toisen internationaalien käsityksiä ja niiden vaikutuksia 1990-luvulla nimikkeeseen *dekadenssiteoria* alla. Kolmiosainen artikkelisarja jakaantui lehden numeroihin 2-4 ja on luettavissa täällä: <http://libcom.org/aufheben>. Giacomo Marra-mao (1976) tutki samaa problematiikkaa 1970-luvulla: <http://libcom.org/library/theory-of-crisis-and-the-problem-of-constitution>. Myös Chris Wrightin (2006) metodologinen Marra-mao-kriittikki on mainitsemisen arvoinen tässä yhteydessä: http://riff-raff.se/wiki/en/chris_wright/crisis_constitution_and_capital.

2 Ks. Kliman, Andrew (2009): "The Persistent Fall in Profitability Underlying the Current Crisis: New Temporalist Evidence", <http://akliman.squarespace.com/storage/Persistent%20Fall%20w-hole%20primo%2010.17.09.pdf>

3 Kliman, Andrew (2007): *Reclaiming Marx's Capital: The Myth of Inconsistency*. Lexington Books. Ks. myös Jukka Peltokosken esipuhe Klimanin haastatteluun tässä numerossa.

4 Ks. viite 1. Jatkossa viitataan Klimanin työpaperiin vain sijoittamalla tekstiin sulkeisiin asetetun sivunumeron.

5 Gunn, Richard (1992) "Against Historical Materialism", http://aaaaarg.org/files/textz/4064-against_historical_materialism_marxism.pdf; Negri, Antonio (1991): *Marx Beyond Marx: Lessons on the Grundrisse*. Autonomedia; ja Hänninen, Sakari (1981): *Aika, paikka, politiikka*. Tutkijaliitto.

6 Ekonomiakritiikin jatkokehittelyn tarvetta ja tähän liittyviä metodisia ongelmia on käsitelty perinpohjaisesti teoksessa Schanz, Hans-Jörgen (1979): *Antikritiikki - pääomalogiikan kritiikin tarkastelua*. Tampereen yliopisto.

7 Schanzia kriittisempi mutta myös teoreettisesti rikkaampi hahmotelma ekonomiakritiikin subjektikäsitteistä ja tähän liittyvistä ongelmista löytyy Hänniseltä, ks. emt. Autonomien taker-tumisesta liiksi subjektivismiin ks. Aufheben (2003) From Operaismo to Autonomist Marxism, <http://libcom.org/library/operaismo-autonomist-marxism-aufheben-11>. Autonomien ja ekonomiakritiikin analyysien kriittistä artikulointia on pohtinut esim. Michael Heinrich (2005), <http://libcom.org/library/invaders-marx-on-uses-marxian-theory-difficulties-a-contemporary-reading-michael-heinric>.

8 Marx, Karl (1976): *Pääoma 3*, s 486.

9 Asiaa jäsentävät Negri, Gunn ja Aufheben. Ks. viitteet 1. ja 5.

10 Ks. viite 1.

11 Gunn, emt. Alaviite 25.

12 Marx, Karl (1974a): *Pääoma 1*. Progress.

13 Backhaus, Hans-Georg (1997): *Dialektik der Wertform. Ca-ira*. Monet artikkelin ajatukset ovat velkaa Backhausille.

14 Arthurin kirjoituksia summaa vuonna 2004 julkaistu artikkelikokoelma *The New Dialectic and Marx's Capital*. Brill. Systemaattisen dialektiikan kehittelyn ja Marx/Hegel-suhteen kehitte-lynn kannalta oleellisia ovat etenkin luvut 1-9, http://aaaaarg.org/files/textz/6748-the_new_dialectic_and.pdf

[15](#) Hänninen, emt.

[16](#) Hänninen emt. luku 4 ja ss. 151-153.

[17](#) Hänninen, emt. Luvut 2, 4, 5-6.

[18](#) Hänninen, emt. Luku 7; Negri emt., luvut 3, 4 ja 7

[19](#) Hänninen emt., 5-6; Negri emt., 3-5 ja 8-9.

[20](#) Hänninen, emt. luku 3 ja luku 5.

[21](#) Gunn, emt., ss.25-34; Negri, emt. ss. 44-46; Backhaus, Hans-Georg (1992): "Between Philosophy and Science" teoksessa Bonefeld et al. *Open Marxism vol 1*. Pluto Press.

[22](#) Jo mainittujen teosten lisäksi ks. amerikkalaisen autonomimarxilaisuuden peruskivet eli Midnight Notes -kollektiivin tuotanto (<http://www.midnightnotes.org/mnpublic.html>) ja Cleaver, Harry (1979/2000): Reading Capital Politically, <http://www.eco.utexas.edu/~hmcleave/357krpc.html>.

[23](#) Ekonomiakritiikin subjektin kategoriasta ks. Schanz emt., luku 7; ekonomiakritiikin ja autonomimarxilaisten subjektin kategoriasta ks. Gunn, emt. 26-30; ks. myös Kaitila, Joel (2009): "Vieraantumisesta", http://www.revalvaatio.org/index.php?option=com_content&view=article&id=95:vieraantumisesta&catid=31:general&Itemid=46

[24](#) Backhaus, Hans-Georg (1969/1980): "On the Dialectics of the Value-Form". Thesis Eleven.

[25](#) *Darstellungista* ks. Hänninen emt., luku 5; Psychopedis, Kosmas (1992): "Dialectical Theory: Problems of Reconstruction"; ja Negri emt., luvut 1, 3, 4.

[26](#) Koiranraadollekin voi toki keksiä käyttöarvoa, ks. Moore, Alan ja Dave Gibbons (1986): *Watchmen*, luku 6 ss., 17-26.

[27](#) Adorno, Theodor (2004): *Negative Dialectics*, s. 5.

[28](#) Adorno, emt. s. 141.

[29](#) Gunn, emt. s. 2; Gunnin erimielisyydestä Adornon kanssa ks. emt. ss. 16-25.

[30](#) Marx (1976) ss. 214-268.

[31](#) ks. viite 12.

[32](#) Marx, Karl (1974b): *Pääoma 2*. Progress.

[33](#) Marx (1976), 214-234.

[34](#) Marx emt., luvut 13-15; ks. Myös Lebowitz, Michael A. (1976): "Marx's Falling Rate of Profit: A Dialectical View". Simon Fraser University.

[35](#) Psychopedis, emt.; ks. myös Zizek, Slavoj (2008): For They Know Not What They Do, ss. 214-222; ja Hegel G.W.F (1969): The Science of Logic, §1809-1817, <http://www.marxists.org/reference/archive/hegel/works/hl/hlabsolu.htm>

[36](#) Viittaa Hännisen luento "Marx ja talous", jonka voi kuunnella täältä:

<http://www.valt.helsinki.fi/sosio/opiskelu/kurssit/tyt/luento8.htm>

[37](#) Kakkuri, Marja-Liisa (1981): "Marxin pääoman käsitteen teoreettiset mallit". Tiede&Edistys, 2/1981.

[38](#) Moore ja Gibson, emt.

[39](#) Hänninen 1981, luku 6; Negri, emt. Luku 3, Gunn emt, ss. 14-35.

[40](#) Gunn kehittää eväämisen dialektiikkaa termin *existence in the mode of being denied* alla, ks. Gunn emt. s., 23; ss. 26-32.

[41](#) Gunn käyttää käsitettä *mode of existence*, emt. ss. 14-35.

[42](#) Backhaus emt., ss. 79-81.

[43](#) ks. viite 1, ss. 71-73.

[44](#) Backhaus, emt.

[45](#) Backhaus, emt. 59.

[46](#) Ronkainen ja Lahikainen (2009) hahmottelevat esimerkin artikkelinsa luvussa 4.3

[47](#) McNally, David (2009) "From Financial Crisis to World-Slump: Accumulation, Financialisation, and the Global Slowdown". Historical Materialism 17.

[48](#) Backhaus, emt.; Gunn, emt. Ilmiö ei ole merkityksetön, sillä porvarillinen talousteoriat ei ainakaan tavallisimmissa muodoissaan hyväksy Marxin voiton suhdeluvun laskutendenssin ongelmanasettelua. Siinä ei keskitytä samalla tavalla pitkän aikavälin tendensseihin, jotka koskevat nimenomaan voittojen suhteellista osuutta sijoitetuista pääomista. Marxin mukaan teknologinen kehitys sisältää tendenssin nostaa voittojen määriä, mutta painaa alas voittojen osuutta suhteessa sijoitettuun pääomaan. Yhteiskunnallisen tuotantovoiman kasvusta ja tuotantoon sijoitetun pääoman määrän kasvusta voi kyllä tendenssimäisesti seurata voittojen absoluuttisen määrän kasvua, mutta Marxin argumentti onkin korostaa voittojen muuhun sijoitettuun pääomaan vertautuvien suhteellisten osuuksien tendenssimäistä laskua, joka voi määritelmällisesti tapahtua voittojen määrän kasvaessakin. Vastaavalla tavalla porvarillinen yhteiskuntateoria voi metafysisesti ja/tai metodologisesti kieltää kaikki luokkasuhteet ja muut Yksilöä "monimutkaisemmat" lähtökohdat yhteiskuntaa koskevalle analyysille.

Bolivarilainen polarisaatio

Markus Tervonen

2000-luvun vaihteessa monissa Etelä-Amerikan valtioissa nousi taloudellisen kriisin ja yhteiskunnallisten liikkeiden yhteisvaikutuksesta valtaan vasemmistolaisia tai keskustavasemmistolaisia hallituksia. Näistä yksi eniten huomiota saanut tapaus on Venezuela, jossa osittain oikeistolaisen opposition aiheuttama talouskriisi vain radikalisoi Chávezin hallinnon bolivarilaista projektia. Verrattuna Eurooppaan ja Pohjois-Amerikkaan nykyinen globaali talouskriisi on vaikuttanut Etelä-Amerikkaan pienellä viiveellä, ja monissa maissa keskustavasemmistolaisten hallitusten vallassaolo on pehmentänyt yhteiskunnallisten liikkeiden reaktioita. Venezuelassa sosialismin rakentaminen jatkuu edelleen, samalla kun joissain muissa Etelä-Amerikan valtioissa keskustavasemmisto on joutunut luovuttamaan aloitteen oikeistolle.

Liikkeet ja valtiovalta Etelä-Amerikassa

Vuosien 1999-2003 kriisin aikana Etelä-Amerikan menestyksekkäimmät uusliberaalia järjestystä haastaneet yhteiskunnalliset liikkeet nähtiin Brasiliassa, Ecuadorissa, Argentiinassa, Boliviassa ja Venezuelassa. Brasiliassa valtava maattomien työläisten liike (MST) onnistui hankkimaan - edelleen jatkuvista valtavista vaikeuksista huolimatta - maata köyhille maatyöläisille ja teki samalla osansa keskustavasemmistolaisten presidentin, Ignacio "Lula" Da Silvan valinnan mahdollistamiseksi vuonna 2002. Vastaavasti "Lulan" valinta on mahdollistanut edes hieman sosiaalisemman Brasilian rakentamisen - hirvittävien tuloerojen ja raa'an yhteiskunnallisen epätasa-arvon lähtökohdista.

Ecuadorissa tulokset ovat olleet heikompia ja lyhytaikaisempia, mutta liikkeet ovat myötävaikuttaneet uusliberalististen presidenttien kaatumiseen. Ecuadorin alkuperäiskansallisuuksien liitto (CONAIE) muodosti myös poliittisen siiven, joka sai lyhytaikaisia ministeripaikkoja. Boliviassa militanttien liikkeiden keskiö siirtyi kaivoksista ja tehtaista pienmaanviljelijöihin ja intiaaniyhteisöihin, jotka kärsivät USA:n määräämistä toimista, joiden tarkoituksena oli tukahduttaa kokan viljely sekä saada aikaan entistä suurempia maatalousyksiköjä. Kaupungeissa mm. julkisen sektorin työläiset vastustivat palvelujen yksityistämistä. Vuoden 2003 kansannousun konfliktin kompromissiratkaisun sai aikaan Evo Morales, josta sittemmin vuonna 2005 tuli Bolivian presidentti.

Argentiinassa vakavin kriisi ja massatason kapina tapahtui vuoden 2001 lopussa ja vuonna 2002, jolloin maan talous romahti muun muassa uusliberalistisen politiikan seurauksena. Liikkeet sulkiivat valtateitä, muodostivat neuvostoja ja hyökkäsivät pankkeja sekä poliittisia instituutioita vastaan, minkä seurauksena vuonna 2003 presidentiksi valittiin keskustavasemmistolainen Nestor Kirchner.

Vaikka Etelä-Amerikan tai Karibian vasemmistolaisten hallitsemista maista kaikkein "pahamaineisin" ja eniten demonisoitu onkin Kuuba, tilanne siellä on kuitenkin ollut melko stabiili niin kauan, että eniten pelkoja - ja toisaalta toiveita, poliittisesta leiristä riippuen - on viimeisen kymmenen vuoden aikana herättänyt Venezuela, joka on edustanut "uuden Kuuban" poliittisen

mallin leviämisen uhkaa (tai mahdollisuutta) Etelä-Amerikassa.

Tämä on sikäli paradoksaalista, että alun perin Chávezin nouseminen valtaan ei vaikuttanut merkitsevän suuria muutoksia. Vaikka Chávez oli yrittänyt päästä valtaan vallankaappauksella jo 1990-luvun alussa, tämän puoluetta olivat valmiita vuoden 1998 presidentinvaaleissa tukemaan myös keskiluokkaiset ryhmittymät sekä jotkin suuryritykset, koska ne halusivat uudistuksia perinteisten valtapuolueiden hallitsemaan maahan, eikä Chávez vaikuttanut vaaralliselta vaihtoehdolta. Eikä Chávez heti valtaan päästyään merkittävästi uhannutkaan niiden intressejä - Chávezin ensimmäiset toimet, kuten perustuslain uudistus ja projektit köyhien olojen parantamiseksi, eivät uhanneet yhteiskunnallista järjestystä radikaalisti - ennen kuin oppositio USA:n tukemana ryhtyi vallankaappausyritykseen vuonna 2002. Vallankaappausyritystä ei saanut aikaan niinkään huoli demokratiasta tai markkinataloudesta vaan pikemminkin perinteisen yhteiskunnallisen aseman tuomien johtopaikkojen menetys.

Venezuelan proletaariset luokat eivät kuitenkaan olleet valmiita luopumaan Chávezin tuomasta toivosta, ja niinpä tämä Chávezin tuen keskeinen perusta onnistui yhdessä armeijan kanssa tukahduttamaan vallankaappauksen. Venezuelan nykyisessä yhteiskunnallisessa polarisaatiossa on ikuinen kiistan aihe, kumpi on syy ja kumpi seuraus: chávezilaisten tiukemmat toimet (oikeuslaitoksessa, armeijassa, paikallisdemokraattisissa kokeiluissa, tuotantolaitoksissa...) vallan pitämiseksi käsissään vai opposition tottelemattomuus (vallankaappausyrityksen lisäksi tuotantosulut öljyteollisuudessa 2002-2003, oppositiota tukevan median levittämä disinformaatio, vallankaappausyritykseen osallistuneiden hellä kohtelu opposition vaikutusvallalle alaisessa korkeimmassa oikeudessa, vaaliboikotit...). Tosiasia on ainakin se, että kumpikin osapuoli tuottaa toisessa reaktioita, jotka vahvistavat kierrettä. Opposition näkökulmasta olisi myös loogista puolustautua sillä, että vallankaappauksen jälkeinen kehitys osoittaa, millaiseen "toiseen Kubaan" Chávezin tie johtaa ja että siksi vallankaappaus oli moraalisesti oikea, vaikkakin taktisesti epäonnistunut, ratkaisu.

Joka tapauksessa tosiasiat osoittavat myös, että Chávezin bolivarilainen suuntaus radikalisoitui merkittävästi joutuessaan entisestään korostamaan keskeisimmän tukisegmenttinsä yhteiskunnallista asemaa (poliittisesta tarpeesta ja kiitollisuudenvelasta) sekä joutuessaan puolustautumaan tulevia vallankaappaus- ja sabotointiyrityksiä vastaan. Polarisaatio pakottaa valitsemaan puolen. "Olet meidän puolella tai meitä vastaan" on asetus, joka poissulkee kriittisen osallistumisen, ja itse asiassa juuri tässä asettelussa - vihollisten ja kriittisten kannattajien sekoittamisessa - on ollut monien (reaali-)sosialististen projektien ongelma.

Toisaalta, vaikka yhteiskunnallinen polarisaatio ei sinänsä ole toivottavaa, niin Venezuelassa se on kuitenkin, kiitos chávezilasten päättäväisyyden ja laajan tuen, tuottanut entistä vahvemman sosialistisen projektin, joka on jakanut vaurautta uudella tavalla, lisännyt köyhempien kansanosien vaikutusmahdollisuuksia (siis lisännyt demokratiaa vaikkakaan ei porvarillista demokratiaa) sekä parantanut proletaaristen luokkien asemaa myös tuotantosuhteissa. Toisin sanoen polarisaatio on toivottavaa, jos se tietää chávezilaisen sosialismin voittoa. Mitään vikaa ei toki olisi ollut siinäkin vaihtoehdossa, että Venezuelan oppositio olisi antautunut ilman polarisaatiota ja vastarintaa: siis hyväksynyt Chávezin demokraattisissa vaaleissa saaman tuen ja sen, ettei koskaan tule saamaan takaisin vuoden 1998 takaisia vanhoja etuoikeuksiaan, ainakaan ilman kansan enemmistön tukea.

Kritiikkiä ja haasteita

Chávez on kohdannut paljon arvostelua myös kansainvälisesti. Sisäpolitiikassa arvostelua on herättänyt "lehdistönvapauteen puuttuminen". Kritiikki on vahvasti kyseenalaista ottaen huomioon, että selvä enemmistö Venezuelan tiedotusvälineistä edelleen tukee oppositiosta. Tiedotusvälineistä ei siis ole puhdistettu "vääriä mielipiteitä" pois. Chávezin hallinto on jättänyt uudemman RCTV:n toimiluvan, mutta on vähintäänkin kohtuullista kysyä, missä "demokraattisessa

länsimaassa" hallitus olisi uusinut vallankaappauksia, siis laittomuutta, disinformaatiolla tuke-
neen tv-kanavan toimiluvan. Suhteessa tiedotusvälineiden rikkeisiin Chávez on ollut hellämieli-
nen. Lisäksi on huomattava, että RCTV:n toiminnan lakkaaminen päinvastoin lisää, eikä vähen-
nä, sananvapautta ja demokratiaa, jos se edistää proletaaristen luokkien näkökulman suhteel-
lista lisääntymistä mediatilassa, kuten Chávezin hallinnon pyrkimyksenä on. Jotkut kansalaiset
voivat tietysti surra muutamaa saippuaoppia, mutta niitä voi tarvittaessa näyttää mikä ka-
nava tahansa.

Se, mikä pätee tiedotusvälineisiin, pätee myös vallankaappauksen toteuttajien lepuun kohte-
luun korkeimmassa oikeudessa. Jälleen on aiheellista kysyä, minkä "demokraattisen länsi-
maan" hallitus ei olisi, Chávezin tavoin, ryhtynyt toimenpiteisiin korkeimman oikeuden kokoon-
panon muuttamiseksi syyllisten saamiseksi vastuuseen. Tämä on tietenkin politiikan sekaantu-
mista oikeuslaitoksen toimiin, minkä voi tulkita rikkovan "vallan kolmijaon" periaatetta. (Itse
asiassa Venezuelassa onkin vallan viisijako eikä kolmijako.) Mutta jos korkeimman oikeuden
joutuminen poliittisen kiistan kohteeksi on sama asia kuin demokratian kuolema, niin sitten ai-
nakaan USA - alituisine poliittisine kiistoinen korkeimman oikeuden kokoonpanosta - ei ole
demokraattinen valtio. Vallan on kuitenkin viime kädessä oltava jollain, ja on parempi, että se
on viime kädessä demokraattisesti valitulla suuntauksella, kuten Chávezin puolueella, eikä sel-
laisella korkeimmalla oikeudella, joka päästää vallankaappauksen toteuttajat kuin koirat verä-
jästä.

Sisäpoliittisesti Chávezin hallinto on saanut osakseen paljon kritiikkiä myös "armeijan ja kan-
salaissyhteiskunnan sekoittamisesta". Etelä-Amerikassa armeijan harjoittamilla väärinkäytöksil-
lä ja politiikkaan sekaantumisilla on pitkät perinteet, joten tällainen kritiikki on nähtävä ensin-
näkin näiden ongelmien herättämien epäluulojen valossa. Armeija ei ole Chávezille tärkeä ai-
noastaan eräänä tuen perustana, eräänlaisena henkisenä kotina (Chávezin uran läheinen suh-
de armeijaan on todella vanhaa perua) tai välttämättömänä valtiollisen hallinnon osana USA:n
intervention ehkäisemiseksi, vaan armeijan toivottu asema bolivarilaisessa yhteiskunnassa liit-
tyy sen tekemiseen läheiseksi kansalle, muun muassa lisäämällä armeijan roolia köyhyyden
vähentämisen projekteissa sekä avaamalla armeijaa kansalaissyhteiskunnan osallistumiselle.

Kyse ei siis ole vain "kansan militarisoinnista" vaan armeijan tekemisestä "siviilimmäksi". Itse
asiassa näiden kahden suunnan eroa ei ole helppoa hahmottaa, vaan kyse on vuorovaikutuk-
sesta. Tätä tavoitetta kuvaa nimitys *unidad civico-militar*: "kansalais-sotilaallinen yhtenäisyys".
Mitään vastaavaa ei Venezuelan nykyinen oppositio koskaan vallassa olonsa aikana pyrkinyt
luomaan, eikä se mitenkään erottautunut Etelä-Amerikalle negatiivisessa mielessä ominaisista
sotilaallisista instituutioista.

Vaikka yllä onkin lueteltu kriittisiä näkökohtia, jotka ilmeisen Venezuelan opposition puolelle
asettumisensa vuoksi eivät ole vasemmistolaisesta näkökulmasta varteenotettavia, on kuiten-
kin selvää, että Chávezin hallinnolla on opittavaa myös sellaisista kriittisistä näkökulmista, joi-
den tavoitteena ei ole hallinnon syrjäyttäminen vaan sen jatkuvuus. Muun muassa ulkopoliti-
ikassa Chávezin uskottavuus on ollut kovalla koetuksella, sillä on vaikeaa nähdä, miten myötä-
mieliset välit esimerkiksi Iraniin tai Valko-Venäjään edistäisivät sosialismia tai bolivarilaisuutta.
Lievästi Chávezin puolustuksena on kuitenkin huomioitava se, että Venezuela on ulkopolitiikas-
saan melko yksin ja joutuu tasapainoilemaan kahden kunnianhimoisen tavoitteen - sosialismi
ja globaalin yhteisön moninapaisuus - välillä, jotka eivät aina ole saumattomasti yhteen sovi-
tettavissa.

Chávezin melko myötämieliset suhteet ns. ongelmavaltioiden kanssa ovat jossain määrin ym-
märrettävissä vain globaalin moninapaisuuden edistämisenä, mutta sekään ei muuta tosiseik-
kaa, että suhteita on syytä nimittää kyseenalaisiksi. Lisäksi mahdollinen tapa ymmärtää
Chávezin ulkopolitiikkaa on sen suhde perinteiseen anti-imperialismiin ja "kolmasmaailmai-
suuteen", jossa USA:n imperialismiin vastustaminen - ja siten liittoutuminen minkä tahansa
USA:n vastustajan kanssa - on tärkeä kapitalismin vastustamisen muoto. Tämäkään näkökul-

ma ei toki tee ongelmattomiksi suhteita Iranin tapaisiin maihin.

Toiseksi, Venezuelan ja USA:n suhde ansaitsisi runsaasti tarkempaa tarkastelua. Chávezin yltiövihamielinen USA-suhde, erityisesti George W. Bushin aikakaudella mutta myös Clintonin aikakaudella sekä nykyään Obaman valtakaudella, ei ole vasemmistolaista paranoiaa. Chávezin kriittinen USA-suhde alkoi toki jo ennen vallankaappausyritystä, mutta on täysin aiheellista kysyä, kuka valtiollinen johtaja ei suhtautuisi kielteisesti sellaiseen maahan, joka on aktiivisesti osallistunut vallankaappaukseen häntä vastaan (ja jonka toteuttamien vallankaappausten historia - Chilestä ja Guatemalasta Nicaraguaan - on mittava).

USA on tukenut aktiivisesti Venezuelan oppositiota myös vallankaappausyrityksen jälkeen, vaikka USA:n hallinnossa tuki oikeutetaankin yleisluontoisena "demokratian edistämisen" pyrkimyksenä. Suuri paradoksi on se, että vihamielisyydestä huolimatta maat tarvitsevat toisiaan. Suuri öljyn kuluttaja USA ei tule toimeen ilman yhtä suurimmista öljyntuottajista, ja vastavasti USA on edelleen Venezuelalle äärimmäisen tärkeä kauppakumppani, vaikka sen kauppapolitiikka onkin tähdännyt uusien kumppaneiden löytämiseen sekä Etelä-Amerikan maiden välisten kauppasuhteiden edistämiseen.

Kolmanneksi, Venezuelan merkittävä yhteiskunnallinen ongelma on sen riippuvaisuus öljystä. Kyse ei ole vain ekologisesta ongelmasta vaan tuotantorakenteen ja talouden ongelmasta, joka uhkaa bolivarilaisen projektin jatkuvuutta. Se, että Chávezin hallinto on pystynyt rahoittamaan mittavia sosiaalisia ja demokratian edistämisen projekteja, on merkittävästi öljytulojen ansiota. Jotain kertoo myös se, miten paljon Chávezin hallinto on panostanut OPEC:in vahvistamiseen. Puolustukseksi on kuitenkin todettava, että ongelma on perua niin pitkältä historiasta, aina ajalta ennen toista maailmansotaa, että sen voittamiseen ei riitä edes teräksisin poliittinen tahto. Vaikka ongelma on täysin Chávezin hallinnon tiedossa, tuotantorakenteen monipuolistamiseen tähtäävät projektit eivät ole tuottaneet toivottua tulosta. Ongelmat säilyvät: vientitulot ovat riippuvaisia öljyn hinnasta, muu tuotanto ei ole kilpailukykyistä kansainvälisillä markkinoilla ja väestön vaihtoehtoiset toimeentulomahdollisuudet edistyvät heikonlaisesti.

Neljänneksi, Chávezista on tullut liian tärkeä bolivaariselle liikkeelle. Ilman Chávezin karismaa, visiota ja kykyä tiivistää asioita laajojen joukkojen rakastamaksi sisällöksi bolivaarinen liike ei olisi päässyt siihen tilaan, missä se on nyt - mutta jos kaikki on suuresti kiinni yhdestä ihmisestä, mitä tapahtuu bolivaariselle projektille ilman tätä yhtä ihmistä? Chávezin välttämättömyys tekee liikkeestä haavoittuvaisen. Lisäksi se korostaa henkilökultin ja hierarkioiden ongelmia. Chávezin oma viestintä tässä asiassa on ollut varsin ristiriitaista: tilanteen mukaan hän on joko "pelkkä lehti historian tuulessa" tai johtaja, joka vaatii absoluuttista tottelemista ("ne, jotka ovat Chávezia vastaan, ovat kansaa vastaan").

Jo aiemmin mainittu Venezuelan poliittinen polarisaatio pakottaa joko hyväksymään tai hylkäämään Chávezin, mikä johtaa siihen, että institutionaalisissa valinnoissa painottuu jako "luotettaviin" ja "epäluotettaviin" henkilöihin. Vastaavasti tämä tilanne ylläpitää "ylhäältä alas" tapahtuvaa hallinnointia, vaikka toisaalta vastakkaisena tendenssinä toimivatkin Chávezin hallinnon toteuttamat osallistavan ja paikallisen demokratian kokeilut - joita oppositio ei varmasti olisi toteuttanut. Keskeistä hierarkioiden purkamiseksi on myös hallitsevan puolueen uudistaminen keskustelelevammaksi ja osallistuvammaksi, prosessi joka itse asiassa onkin ollut käynnissä jo vuosia.

Valtion ja työläisten yhteishallinto

Eräs keskeinen mittari siihen, miten Chávezin hallinto onnistuu purkamaan "ylhäältä alas" suuntautuvaa rakennetta, on talouden demokratisointi. Se on eräs tyypillinen puute sosiaalidemokraattisissa järjestelmissä, jotka keskittyvät tulonsiirtojen ja palveluiden järjestämiseen mutta eivät puutu markkinoiden ehtoihin perinpohjaisesti. Chávezin hallinnon taktiikassa "so-

siaalisella taloudella" on monta ulottuvuutta: osuuskuntien tukeminen, työläisten ja valtion yhdessä hallitsemien suuryhtiöiden luominen, itsehallittujen mikroyhtiöiden edistäminen sekä demokratioitu omistus maalla ja kaupungeissa. Chávezin hallinnon politiikka on siis sekä reformistista että transformatiivista (markkinoiden ehtoja muuttavaa). Kyse ei ole täysin suorasta hyökkäyksestä kapitalistisen talouden kimppuun vaan hienovaraisemmasta taktikasta, johon kuuluu - tässä vaiheessa - erilaisten omistusmuotojen yhteiselo. Tämä tarkoittaa myös sitä, että työläisten ja valtion hallitsemat suuryhtiöt eivät ole monopoliasemassa vaan kilpailevat markkinoilla yksityisten yhtiöiden kanssa.

Pian vuoden 2002 vallankaappausyrityksen jälkeen Chávezin hallinto ryhtyi työläisten ja valtion yhteishallinnon kokeiluun Venezuelan suurimmassa sähköyhtiössä nimeltä CADAPE. Neuvoa antavaan viisihenkiseen koordinoivaan komiteaan nimettiin kaksi työläisjäsentä, mikä ei toki kuulosta kovin suurelta kokeilulta. Suurempaa työläisvaltaa kokeiltiin toisessa sähköyhtiössä nimeltä CADELA. Pari vuotta myöhemmin hallitus kansallisti kaksi konkurssiin mennyttä yhtiötä (paperintuotantoyhtiö Venepal ja venttiilivalmistaja CNV), joiden taloudelliset vaikeudet liittyivät niiden osallistumiseen tuhoisaan öljyteollisuuden tuotantosulkuun, ja päätti työläisten yhteishallinnosta valtion kanssa. Viides ja ehkä merkittävin kokeilu tapahtui valtion alumiiniyhtiö ALCASA:ssa vuodesta 2005 alkaen.

ALCASA:n johtoon nimitettiin Carlos Lanz, entinen sissi ja nykyinen sosiologi, joka ei kuitenkaan enää tällä hetkellä jatka tehtävässä. Yhtiö oli tehnyt ennen vuotta 2005 tappiota 17 vuoden ajan. Muutos tehtiin luottamuksella siihen, että työläiset voisivat luoda sosialismia käytännönläheisesti - samalla yhtiön pelastamiseksi. Kyse ei ollut vain päätöksentekorakenteesta vaan myös työläisten sosiopoliittisesta koulutuksesta, joka vähitellen siirtyi työläisten itsensä käsiin. Samalla yhtiö otti strategiakseen uusien asiakkaiden etsimisen sekä kotimaisten markkinoiden kehittämisen.

ALCASA on pysynyt valtio-omisteisena eikä ole jakanut pääomaa työläisille osakkeiden muodossa. Lanzin tiimin jäsenen, Rafael Rodriguezin, mukaan haluttiin luoda suoran äänestämisen, kontrollin, vastuun ja tehtävien kierron järjestelmä. Alku oli tietenkin kangerteleva, sillä 2700 työläisen yhtiössä ensimmäiseen tapaamiseen tuli muutama kymmenen työläistä. Vähitellen työläiset kuitenkin ymmärsivät osallistumisen intressikseen. Prosessin edetessä johtotiimiä laajennettiin huomattavasti. Perustason työläiset äänestävät tiimeittäin satoja "puhemiesdelegaatteja", jotka osallistuvat kunkin osaston omaan hallinnolliseen neuvostoon, joka keskustelee ja päättää tuotannon ongelmista. Yhtiön keskusjohto taas alistaa suunnitelmansa työläisten edustajille, jotka voivat kiinnittää huomiota ongelmiin. Uuden toimintamallin ansiosta tuottavuus kasvoi.

Syy siihen, miksi yllä mainitut yhtiöt ovat yhteishallittuja eivätkä työläisten yksin hallitsevia, on se, että suuret yhtiöt koskettavat laajempia intressejä kuin vain niissä työskenteleviä työläisiä. Tästä syystä Venezuelan hallituksen mukaan koko yhteiskunnan intressien tulisi olla edustettuna yhtiöiden toiminnassa, ja yhteiskunnan intressiä edustaa tietenkin valtio. Jos suuret työläisten hallitsemat yhtiöt jätettäisiin toimimaan itsekseen markkinataloudessa, suurillakaan yhtiöillä ei olisi mitään kannustinta ottaa huomioon kuluja kuten saastumista tai ylipäätään tavoitella yhteistä hyvää. Aina tämä ei tietenkään toimi, sillä ei ole mikään itsestäänselvyys, miten valta on jaettava valtion ja työläisten yhdessä hallitsemisessa yhtiöissä.

Se, että valtio on sosialismiin pyrkivä, kuten Venezuelassa, tekee kuitenkin sen työpaikkademokratiakokeiluista erilaisen kuin kapitalististen valtioiden vastaavista kokeiluista, sillä jälkimmäisissä työpaikkademokratia ei ole paljon muuta kuin keino saada työläiset identifioitumaan kapitalistien projektiin (mitä muuta esimerkiksi suomalainen yhteistoimintalaki on kuin keino, jolla oikeuttaa johdon tekemät päätökset työläisten mahdollisuudella vaikuttaa niihin). Esi-merkki tällaisesta menetelmästä on myös se, että työläiset ostavat yhtiön osakkeita, olivat nämä osakkeet sitten yksilöiden tai heidän kollektiivinsa omistamia, jolloin he toimivat ennen kaikkea omasta intressistään kiinnostuneina omistajina eivätkä yhteiskunnallisesti tietoisina

tuottajina.

Tarkoittaako valtion ja työläisten itsehallinnon kokeileminen sitä, että kyse on väliaikaisesta ratkaisusta, jossa ehkä joskus lopulta koko ajatus "yhteishallinnosta" voidaan hylätä, kun valtion ja työläisten välillä ei ole mitään eturistiriitaa? Ei, sillä myös ideaalissa tilanteessa yhteiskunnan tarpeet on identifioidava, ja tämä on demokraattisen prosessin tehtävä. Siihen prosessiin työläiset tietenkin osallistuvat kansalaisina. Tätä tarkoittaa sekä tuotannon että yhteiskunnan demokraattisuus.

Demokratian taas on kosketettava myös strategisesti tärkeitä tuotannonaloja, kuten öljyteollisuutta ja sähköntuotantoa, koska jos se ei koske niitä, se on sama kuin sanoa kyseisten alojen työläisille, ettei heidän osallistumistaan päätöksentekoprosessiin arvosteta. Tällä saralla eräs Chávezin hallinnon onnistumisen mittareista onkin se, miten tuotannon demokratisoinnin tavoite tulee toteutumaan maan tärkeimmällä tuotannonalalla eli öljyteollisuudessa. Valtion öljy-yhtiö PDVSA:ssa ongelma on toisaalta sekin, että tuotantosulun jälkeen pari tuhatta johtohenkilöä irtisanottiin, mikä aiheutti huomattavaa osaamisvajetta, sillä asialleen omistautuneet mutta kouluttamattomat chavezilaiset eivät heti suoriutuneet tehtävistään kunnolla.

Venezuela ja kriisi

Liittykö Venezuela millään tavalla nykyiseen kriisikeskusteluun? Ainakin Venezuelan tapahtumat osoittavat kriisi-ilmiöiden "dualismin". 2000-luvun alun talouskriisi Venezuelassa ei liittynyt pelkästään maan sisäisiin tapahtumiin, vaan se oli myös hyvin vahvasti poliittisesti tuotettu, siis opposition tuottama kriisi: öljyteollisuuden tuotantosulku söi merkittävästi valtion tuloja ja epäsuorasti heikensi myös vaurauden jakamisen projekteja. Tämän esimerkin mukaisesti siis liike on se, joka tuottaa kriisin - vaikka liike olikin tässä jokin muu kuin marxilaisten rakastama. Venezuelan suhde nykyiseen kriisiin on hyvin erilainen. Tietenkin on edelleen olemassa oppositio, mutta nyt Venezuela kamppailee ennen kaikkea ulkoisia olosuhteita vastaan ja rakentaa elvytyspaketteja siinä missä muutkin valtiot. Sosialismiin pyrkivänä valtiona Venezuela on lisäksi kriisiin paremmin varustautunut kuin monet muun Etelä-Amerikan valtiot, koska valtion turvaverkot toimivat verrannollisesti hyvin. Joka tapauksessa, globaaliin kriisiin ei ole poliittisia vastauksia samalla tavalla kuin sisäiseen kriisiin.

Joillain mittareilla globaalin talouskriisin vaikutukset Venezuelaan ovat olleet yllättävän pieniä. Esimerkiksi työttömyys nousi vuonna 2009 maaliskuun ja elokuun välillä vain 7,3 prosentista 8 prosenttiin, mitä voi toki selittää osin kriisin hitaampi vaikutus Etelä-Amerikkaan verrattuna "länsimaihin". Chávezin hallinto ei ole kuitenkaan esittänyt kovin optimistisia tilannearvioita vaan on todennut, että pahin saattaa olla vielä edessä. Se on myös korostanut, että kriisin olosuhteissa on entistäkin tärkeämpää hankkiutua eroon vanhasta taloudellisesta mallista, joka kriisin on aiheuttanut, ja luotava proletaarisen valtion uusia rakenteita.

Elvytystoimenpiteenä Venezuela on käyttänyt "länsimaista" tuttua menetelmää eli rakennussektorin tukemista. Myös maatalous on ollut elvytyksen kohteena. Chávezin hallinto on suunnitellut myös jo 1990-lopulta tuttujen "missioiden" uudelleenorganisointia, eli uutta panostusta kasvatukseen, terveyteen ja muihin sosiaalipalveluihin - nyt tuhansien yhteisöllisten neuvostojen avustuksella. Talouspolitiikassa Venezuela on pyrkinyt edistämään kansallisten markkinoiden likviditeettiä lisäämällä pienille ja keskisuurille maahantuojille jaettavien dollareiden määrää erityissäännellyllä hinnalla. Budjettiaan Venezuela on sopeuttanut 6 %:n leikkauksella, laskenut öljybarrelin hinta-arviota, lisännyt julkista velkaa sekä nostanut arvonlisäveroa 9 prosentista 12 prosenttiin. Lisäksi Venezuela on myynyt valtionobligatioita.

Kriisi osoittaa havainnollisesti, että sosialismi ja työ kuuluvat saumattomasti yhteen. Ilman vahvaa öljyteollisuutta Venezuelalla ei olisi läheskään yhtä hyviä mahdollisuuksia selvitä kunnialla talouskriisistä. Ja kriisin jälkeisestä ajasta taas on todettava, että ratkaisevaa on Vene-

zuelan tuotantorakenteen muutos ja sopeutuminen öljyn keskeisen aseman jälkeiseen tilanteeseen. Silloinkin valtio voi selvittää vain yhteisellä työllä sosialismin hyväksi.

Se, mitä sosialismi tarkoittaa, ei toki ole mikään itsestään selvyys. Jos haluttaisiin mennä yli siitä, mistä rima on matalin, olisi helppoa luetella sosialismia kuvaavia arvoja tasa-arvosta solidaarisuuteen oikeudenmukaisuuteen. Loppujen lopuksi ne eivät kuitenkaan tarkoita paljoa mitään - samoja arvoja luettelevat kaikki. Venezuelan tapaus osoittaaakin hyvin, että poliittisia projekteja eivät erota arvot vaan konkreettiset instituutiot. Oikeudenmukaisuuden sosialistinen määritelmä on täysin samantekevä asia, ellei poliittisen projektin keskiössä ole kapitalismille vaihtoehtoisten ja sen keskeisiä periaatteita - yksityisomaisuutta ja vapaita markkinoita - purkavien instituutioiden luominen. Venezuelassa tämä tapahtuu toistaiseksi rinnakkain kapitalismin olemassaolon kanssa vahvistamalla tendenssejä ja instituutioita kuten osuustoiminta, työläisten ja valtion yhteishallinto valtionyhtiöissä sekä paikallisdemokraattiset instituutiot, mutta Chávezin kriisiaikainen puhe "proletaarisesta valtiosta" sekä pitkän ajan suunnitelma bolivari-laisen projektin loppuun viemisestä eivät kerro ikuisesta rinnakkain elosta.

Jos on totta, että postmoderni aikakausi merkitsi suurten kertomusten loppua, niin ehkä postmodernin jälkeinen aika tarkoittaa suurten kertomusten paluuta. Onko Venezuelan tapaus - sosialismin toteutumisen mahdollisuus - eräs sellainen suuri kertomus? Vai onko kyseessä vain myytti, ajatus jonkin menneen, alkuperäisen ihanteellisen tilanteen (esimerkiksi yhteiskunnallinen harmonia, rodullinen puhtaus, kansakunnan perinteiset rajat, kansallinen yhteisö ilman ulkopuolisia vaikutteita, työläisten ja tuotantovälineiden alkuperäinen yhteys ja niin edelleen) palauttamisesta ilman näkemystä mistään uudesta?

Chávezilaisuuden jatkuva viittaaminen Simón Bolivariin, 1800-luvun suureen vallankumoukselliseen, kertoo ehkä halukkuudesta rakentaa menneisyyteen viittavaa myyttiä, mutta samalla on myönnettävä, että Chávez on vahvasti kiinni nykyajassa. Bolivarilaisuus viittaa ennen kaikkea taisteluun, joka tähtää kansalliseen itsemääräämisoikeuteen. Se on taistelevan suuntauksen, siis polarisaation, ei myytin nimi. Suuren kertomuksen nimi on 2000-luvun sosialismi. Valan ottamisen ja päätöksen sosialismi.

Lähteet

Gregory Wilper: "Changing Venezuela by taking power". Verso, Lontoo 2007.

James Petras: "Latin America: Social Movements in Times of Economic Crises".
<http://www.venezuelanalysis.com/analysis/4727>

Michael A. Lebowitz: "Constructing Co-Management in Venezuela: Contradictions along the Path". <http://www.venezuelanalysis.com/analysis/1438>

Fabrice Thomas: "'Co-management' in Venezuela's Alcasa Aluminium Factory".
<http://www.venezuelanalysis.com/analysis/1431>

Federico Fuentes: "Venezuela: Economic Crisis Sparks New Measures, Structures".
<http://www.venezuelanalysis.com/analysis/4818>

James Suggett: "Venezuelan President Restructures Cabinet, Prepares Economic Adjustments".
<http://www.venezuelanalysis.com/news/4802>

Kommonismin köyhyys ja rakkaus

Pontus Purokuru

Michael Hardtin ja Antonio Negrin manifestit Imperiumi (2000) ja Multitude (2004) kertoivat autonomian suuren tarinan ja määrittelivät globalisaatiokriittisen liikkeen yhden sukupolven. Kymmenen vuotta myöhemmin trilogia päättyy Commonwealthiin. Imperiumin ja moneuden välistä kamppailua artikuloidaan nyt yhteisvaurauden ja vertaistuotannon käsitteillä.

Imperiumia määritteli sekä nykypolitiikan analyysissä että kirjan historiallisissa osuuksissa selkeä transsendentin suvereenin ja immanentin väen dualismi, olihan kirjassa lukukin nimeltä "Väki vastaan Imperiumi". *Multitude* oli sunzilainen yritys kääntää toivottomalta tuntuva globaalin sisällissodan tilanne vasemmistolle voittoisaksi. Teksti lasketteli poikkeustilan analyysistä väen tai moneuden käsitteeseen ja visioihin moneuden demokratiasta.

Edeltäjiinsä verrattuna *Commonwealth* on hajanaisempi. Kirjan nimi viittaa yhteisvaurauteen eli commonseihin, mutta kirjan kuudesta osasta vain tietyt palaset käsittelevät commonseja suoraan. Loput luvut keskittyvät modernin historiaan, Imperiumin paluuseen ja globaaliin taloushierarkiaan commonsien epämääräisinä viitekehyksinä. Viimeisessä luvussa puhutaan vallankumouksesta, jossa moneus lunastaa commonsit ja perustaa Commonwealthin. Lisäksi jokaisen osan lopussa on manifestimainen teksti ruumiista, ihmisestä tai singularisuudesta. Kirjan puolivälissä on tuttuun tapaan välisoitto, joka tällä kertaa käsittelee rakkautta "pahuuden vastaisena" voimana. Tekstin rakenne noudattaa näin trilogian aikaisempia osia.

Lähtökohdat

Rakkaus kiskoo alussa vallankumouksen liikkeelle ja lopussa kokoaa kirjan elementit yhteen. Rakkaus on Hardtille ja Negrille poliittinen ja taloustieteellinen käsite. Se on köyhien solidaarisuutta, affektien tuotantoa ja yhteistyön muodostamista. Rakkaus konstituoi ontologian ja tuottaa yhteisen, mutta ei korruptoitunut, identiteetteihin, samuuteen tai romantiikkaan takerutuva rakkaus, vaan rakkaus singulariteettien ja tulemisten biopoliittisena tapahtumana. Sellainen rakkaus on elämänhalua lisäävä voima, ontologinen moottori ja aseistettujen enkelien taistelukenttä, jolla köyhät voivat liittyä yhteen, kieltäytyä tottelemasta ja tuottaa itsensä demokraattisena moneutena.

Toinen avainkäsite on köyhyys. Se määritellään mahdollisuuksien ja subjektiivisuuden näkökulmasta: yksityisomaisuus tuottaa subjektiivisuutta, joka asettaa yksilöt kilpailemaan toisia yksilöitä (ja köyhiä) vastaan, kun taas köyhyys viittaa omaisuudesta tai sosiaalisesta asemasta riippumattomaan commonsien tuotantoon. Poliitikassahan on lopulta kyse köyhien ja rikkaiden välisestä taistelusta. Historiallisesti ja ideologisesti köyhien voima on yritetty tukahduttaa, keksyttää ja mystifioida, niin kuin paavi, Heidegger, Schmitt ja muut natsimieliset ovat tehneet, mutta köyhien ontologinen voima on edelleen näiden nimien pelkäämän kommunismin ydin. Köyhät ovat maailman mellakoiva, iloitseva, rakastava ja kommunismia rakentava voima.

Kolmanneksi kirja ottaa vähän yllättäen vauhtia valistuksesta, Kantin järjestä ja Spinozan tie-

toteoriasta. Hardt ja Negri flirttailevat "minoorisen" Kantin kanssa. Missä enemmistö-Kant on porvarillinen demari, siinä vähemmistö-Kant osoittaa järjen valtaa murentavan mahdin ja antaa välineitä yhteiskunnan transsendentaaliseen analyysiin, joka kysyy vallan ehtojen perään. Spinoza taas viitoittaa tietä yhteiseen tietoon; spinozistisen militantin työläistutkimuksen on selvitettävä, mitä ja miten toisiinsa liittyvät ruumiit tuottavat yhdessä. Kommunismin tieto-oppi synnytetään kamppailemalla.

Neljäs tärkeä värinätaajuus on - jälleen kerran - Foucault'n valta-analytiikka. Foucault, Hardt ja Negri jakavat näkemyksen vallan reaktiivisuudesta: valtaa vastustava ja autonomiaa etsivä subjekti on vallan edellytys. Vastarinta tulee siis aina ensin, ja juuri ruumiillinen vastarinnan tekeminen ja kamppailu tuottavat subjektiivisuutta. Käytännössä *Commonwealth* suodattaa Negrin "vallan dualismin" Foucault'n kautta jopa typerän yksinkertaiseksi. On huonoa valtaa, eli kapitalistien ja porvarien *biovaltaa*, joka loisii ja manipuloi väen tuotantoa, ja sitten on hyvää tai "toisenlaista" valtaa eli *biopolitiikkaa*, jolla väki tuottaa itse itsensä. Erottelu jättää epäselväksi kysymykset vallan haltuun ottamisesta, väen sisäisestä säätelystä sekä väen sisäisen "biopolitiittisen terrorin" uhasta.

Historia

Commonwealthin parhaaseen antiin kuuluu kirjan alkupuolen yksityisomaisuuden historia, jossa yksityisomaisuus osoitetaan porvarillista valtiota säänteleväksi ideaksi. Suuret porvarilliset vallankumoukset - USA, Ranska, Englanti - perustavat kaikki omaisuuden tasavallan. Oikeudesta käyttää ja tuhota yksityisomaisuutta, niin kuin orjia, tulee paradigma, joka vähitellen rappeuttaa muut oikeudet. Esimerkiksi oikeus kantaa aseita viittasi alun perin kansanmiliisiin, ja sen tarkoitus oli suojella väkeä tyranniksi muuttuvalta hallitsijalta. Se muuttui kuitenkin nopeasti yksilön oikeudeksi puolustaa omaisuuttaan aseellisesti toisilta yksilöiltä. Omaisuuden tasavallan kontekstissa vaikkapa Haitin vallankumous jää käsittämättömäksi tapahtumaksi, koska vapauttamalla orjat se rikkoo yksityisomaisuuden, rasismien ja pakkotyön pyhän kolmion.

Omaisuuden ja tasavallan historiaa ei kirjan mukaan voi erottaa modernin historiasta, johon on sisään rakennettu rasismi ja kolonialismi. Moderni on ennen kaikkea alistajien ja vastarinnan muodostama valtasuhde, jonka puhtain muoto on orjatalous (ja sitä pakenevat orjakapinat). Esimodernien yhteisöjen taistelut, jotka vastustavat modernisaatiota, voidaan tulkita yhdeksi commonsien yhteiskunnalliseksi ilmaukseksi ja eräänlaisiksi kommunismin muodoiksi. Sosialismi ei tässä suhteessa ole ollut kapitalismia parempi, koska myös siihen on kuulunut väkivaltaisen modernisaatioprojekti, joka on tukahduttanut commonsien autonomisen hallinnan.

Moderni ei kuitenkaan ole Hardtin ja Negrin mukaan pelkkää modernisaation ja antimodernien voimien välistä negatiivista dialektiikkaa. Kamppailu on synnyttänyt myös myönteisiä ja tuottavia hirviöitä, jotka ohittavat dialektiikan ja puskevat alistavien voimien läpi. Kyseessä on Leslie Maron Silkon kirjoissa, zapatistien hyvän hallinnon keskuksissa ja Etelä-Amerikan yhteiskunnallisissa liikkeissä rakentuva "altermodernismi". Vaihtoehtoisen modernin pohja lepää commonseissa kahdessa mielessä: se pyrkii estämään ekologisten commonsien yksityistämisen ja se organisoituu sosiaalisten commonsien kautta. Sitä voidaan tutkia kolmea viivaa pitkin: minoorinen valistus (Machiavelli, Spinoza, Marx, Nietzsche), työläisten liikkeet ja siirtolaisuus sekä antikolonialismi. Altermoderni intellektuelli ei voi olla pelkkä kriitikko eikä varsinkaan etujoukon kaaderi, vaan uusia teoreettisia ja sosiaalisia muodostelmia tuottava militantti.

Yksityisomaisuuden ja modernin historian jälkeen Hardt ja Negri juurivat talouden muodonmuutoksia. Mitä työvoiman kompositioon tulee, analyysi on tuttu. Arvon luomisen näkökulmasta immateriaalinen eli kuvia, tietoa, affekteja, koodeja ja ihmissuhteita tuottava talous on noussut hegemoniseksi. Teesiä on toisteltu viimeiset 20-30 vuotta, ja sille alkaisi vähitellen kaivata tarkempia perusteluja. Entä mitä immateriaalisen tuotannon "hegemonia" tässä tarkoittaa?

Vähemmän kiistanalainen on väite työn naisistumisesta, mikä tarkoittaa paitsi naistyöntekijöiden määrän, työn joustavuuden ja hajanaisuuden lisääntymistä, myös tunteita ja persoonallisuutta vaativan työn yleistymistä. Lisäksi kapitalistiset yritykset kaikilla yhteiskunnan tasoilla tarvitsevat jatkuvia laillisten ja laittomien siirtolaisten virtoja: edellisiä huippuosaajiksi, jälkimmäisiä palvelusektorille. Muuttoliikkeet muuttavat työmarkkinoita ja aiheuttavat ideologisia risiriitoja niin etelässä kuin pohjoisessa.

Mitä maailmanpolitiikan nykyisyyteen tulee, Hardt ja Negri uudistavat Imperiumi-teesinsä globaalien valtaketjujen muodostamasta uudesta hallinnon logiikasta. Yhdysvaltojen vallankaappauksen epäonnistuminen Irakissa ja Afganistanissa ja viimeistään maailmanlaajuinen talouskriisi on lopettanut unilateralismin ajan.

Tämä ei tarkoita paluuta multilateralismiin, uutta Westfalenin rauhaa ei tule. Imperiaalisen hallinnollisuuden muotoutuminen jatkuu, kansallinen ja globaali eivät ole vastakkain vaan sekoittuvat, metropoli nousee tärkeimmäksi maailmantalouden komentokeskukseksi ja biopoliittiseksi tehtaaksi, hegemonisen ja kansainvälisen vallan mallit ovat korvautuneet joustavalla ja pluralistisella sääntelyllä, ja niin edelleen.

Commonsit

Hardt ja Negri määrittelevät kahdenlaisia commonseja: ekologisia (ilma, vesi, kasvit jne.) ja sosioekonomisia (tieto, kielet, koodit, affektit jne.). Jäsennys on epätarkka verrattuna Zizekvaikutteiseen suomalaiseen keskusteluun, jossa commonsit jaetaan yleensä ekologisiin (mukaan lukien "virkistysalueet"), sosiaalisiin (hyvinvointipalvelut) ja verkostollisiin (kommunikatiivvälitteet ja -verkostot) resursseihin.¹ Hardtin ja Negrin jako niputtaa sosiaaliset ja verkostolliset commonsit samaan luokkaan eikä mainitse julkisia palveluita.

Sosioekonomiset commonsit ovat kirjoittajien mukaan merkittävämpiä, ja kirja keskittyykin niihin. *Imperiumissa* sosioekonomisista commonseista puhuttiin välittömästi poliittista elämää tuottavan tuotantotavan eli "biopoliitiikan" käsitteillä, ja kyseessä onkin nyt yritys muotoilla tämä "välittömästi poliittisen elämän" eli moneuden käsite uusiksi. Biopoliittisen tuotannon ydin on subjektiivisuuden tuotanto, ja imperiaalisen ajan keskeisin kamppailu on taistelu sen autonomiasta eli siitä, miten moneus "tuottaa itsensä sommittelemalla yhteisesti singulaarisia subjektiivisuuksia".

Commonsit sekä ohittavat filosofian tuhatvuotisen universaali-kiistan että leikkaavat politiikan kahden väärän vastakkainasettelun poikki. Julkisen ja yksityisen kamppailussa Hardt ja Negri korostavat yksityistämisen vastustamista, mutta huomauttavat samalla, että päämääränä ei pitäisi olla julkinen vaan *yhteinen*, common, joka aina toimii julkisen perustana. Myös kapitalismin ja -julkiseksi sääntelyksi ymmärretyn - sosialismin välinen vastakkainasettelu on väärä, koska molemmat poliittiset järjestykset sulkevat commonsit ulos. Uusi biopoliittinen kapitalismi on kuitenkin tuottanut ennen näkemättömät edellytykset commons-pohjaiselle organisoitumiselle.

Tältä pohjalta nousee trilogian muodoltaan kovin tuttu pääväite: kapitalismi edistää moneuden autonomian mahdollisuutta. *"The transition is already in progress: contemporary capitalist production by addressing its own needs is opening up the possibility of and creating the bases for a social and economic order grounded in the common."* (x)

Kapitalistit ovat rakennuttaneet globaalin biopoliittisen talouskoneiston, joka nykyisyydessä toimii sortavasti. Väen on otettava tämä koneisto haltuun ja organisoitava se demokraattisesti ("väen ruhtinaaksi-tuleminen"). Yksinkertaistettuna: meillä on jo tarvittavat välineet, ja kapitalismi on enää pelkkä hidaste. Tarvitsee ikään kuin vain leikata kapitalismin komentava pää

poikki, niin demokratia on lähellä, vaikka sitten paiskoisi paskatyötä orjapalkalla: *"In biopolitical production, however, capital does not determine the cooperative arrangement, or at least not to the same extent [as in large-scale industry]. Cognitive and affective labor generally produce cooperation autonomously from capitalist command, even in some of the most constrained and exploited circumstances, such as call centers or food services."* (140)

Hardt ja Negri väittävät, että uuden postfordistisen työn vaatimat älylliset, kommunikatiiviset ja affektiiviset yhteistyön muodot ovat itsessään niin autonomisia ja "tuottavia kohtaamisia", ettei niitä voi ohjailla ulkoapäin. Väite on outo oman foucault'laisen viitekehyksen sisällä: jos työntekijöitä ei enää kuriteta ulkoapäin, niin valta kontrolloi ja moduloi ihmisiä tunkeutumalla heidän sisäänsä, oli työ autonomista ja "kommonistista" tai ei. Ja vaikkei ihmisiä ohjattaisikaan tuottavissa kohtaamisissa, niin varmasti kohtaamisen genealogialla on väliä: mikä yhteiskunnallinen prosessi tuottaa kohtaamisen ja miten? Tavallaan on hauskaa, että Negri osallistuu tällaiseen keskusteluun yhä 30 vuotta Foucault'n ja Deleuzen maailmanvalloituksen jälkeen.

Biopolitiikka

Riippumatta siitä, pitääkö kirjan analyysi paikkaansa, voi ihmetellä, että sanooko se kapitalismin nykyisestä vaiheesta mitään erityistä. Kyseessä tuntuu olevan versio vulgaarista ekonomismista, joka olettaa, että kapitalismin kehitys on objektiivisesti tehnyt työläisistä entistä autonomisempia. Sama kritiikki voidaan laajentaa myös commonseihin. Miksi commonsit ovat erityisen tärkeitä juuri kapitalismin "biopoliittiselle" vaiheelle? Tai kysytään toisin: eikö kapitalismi ole aina ollut biopoliittista? Ja milloin kapitalismi *ei ole* edellyttänyt ja loisinut commonseja sekä ollut ristiriidassa itsensä kanssa tuhoamalla sen edellyttämiä yhteisiä resursseja?²

Hardtin ja Negrin pahin taktiikka on lisätä sana "biopoliittinen" jokaisen käsitteen eteen ja väittää, että siinä-ja-siinä on postfordismin myötä tapahtunut laadullinen muutos. Kirjassa esimerkiksi yritetään kaapata Alain Badioun muodikkaaksi tullut "tapahtuman" käsite muuttamalla se *biopoliittiseksi* tapahtumaksi. Samalla butlerilaisia kosiskellaan puhumalla queerista tapahtumasta, strukturalisteille sanotaan että kumouksellinen biopoliittinen tapahtuma on kuin parole, joka muuttaa languen järjestystä, jne.

Kirjan argumentoinnin pohjalla on äärimmilleen kärjistetty immaterialisaatioteesi. Kaikkea yritetään selittää ja lunastaa väittämällä, että tietotyöstä on tullut työn hegemoninen muoto ja että tuotanto levittäytynyt koko yhteiskunnan tilaan ja aikaan. Immaterialisaatio pelastaa meidät paitsi antamalla meillä autonomista työtä myös talouskriisin kohdalla: Hardtin ja Negrin jaottelun mukaan "objektiiviset" talouskriisit ovat hyödyllisiä kapitalismille, mutta nykyinen "subjektiivinen" (biopoliittinen) kriisi uhkaa pääomaa toden teolla.

Pisimmälle Hardt ja Negri menevät väittäessään, että immateriaalisen – siis *biopoliittisen* – talouden aikana vuokran kaltaiset pääsyä ja käyttöä säätelevät mekanismit ovat korvanneet voiton lisäarvon kasaamisen ja riiston välineenä. *"[...] the exploitation of labor-power and the accumulation of surplus value should be understood in terms of not profit but capitalist rent."* (141) Ikään kuin palkkatyöllä ei olisi enää mitään merkitystä arvon välittäjänä!

Kirjoittajat toistelevat, että toisin kuin akateemiset marxilaiset joskus luulivat, marxilainen teoria kehittyy käytännön kamppailuissa. Jälleen kerran viitataan 1960-luvun suuriin kamppailuihin, militanttiin työläistutkimukseen ja autonomeihin. Kirjan omat Marx-kehittelyt jäävät kuitenkin tässä mielessä abstraktiksi eivätkä itse analysoi kovin tarkasti viime vuosien merkittäviä yhteiskunnallisia liikkeitä. Tekstissä viitataan kyllä Pariisin esikaupunkien mellakoihin ja Bolivian maattomien liikkeeseen. Käsittelemättä jäävät esimerkiksi commonsien kannalta tärkeät talonvaltaus- ja sosiaalikeskusliikkeet, ympäristöliikkeen nousu, piraattiliikkeen organisoitumi-

nen, open source ja creative commons.

Hautajaiset

Commonwealthin teoreettisissa päälinjoissa ei ole juuri mitään sellaista, mitä Hardt ja Negri eivät olisi sanoneet *Imperiumissa*. Ero tuntuu olevan yhdeltä osin keskustelun tasossa: jos *Imperiumi* oli avantgardistinen tajuntamyly ja *Multitude* oli tarkoitettu laajemmin aktivisteille, niin *Commonwealth* tuntuu välillä autonomian "opi perusasiat" -kurssilta. Kirjaa voikin lukea oppikirjana tai johdatuksena trilogiaan, niin sumeasilmäisesti ja toistaen sen loputtomat genealogiat ja vastahistoriat on kirjoitettu.

Kirjan arvosteleminen tältä suunnalta on kuitenkin mielekästä vain, jos kirja käsitetään analyttiseksi. Jos kirjaa lukee kaunokirjallisesti suurena kertomuksena, niin asetelma on toinen. *Imperiumiakin* luultiin *Pääomaksi*, mutta se jäi kommunistiseksi manifestiksi. Sama pitäisi ymmärtää *Commonwealthista*. Se on filosofeilla ja teorioilla "kuvitettu" julistus eikä mikään maailman tilan analyysi. Eikä mikään estä julistusta toimimasta jonkinlaisena uuden vasemmiston viitekehystenä.

Manifestina teos taistelee onnistuneesti poliittisen ajattelun teologisuutta vastaan. Pois tuonpuoleiset suvereenit ja poikkeustilat! Ne vain mystifioivat lain ja käytäntöjen tukeman materiaalisen vallan. Vallassa ei ole mitään kummallista: se toimii kaiken aikaa ja kaikkialla. Vallan tai suvereenin totalisoiminen ja transsendentalisoiminen johtavat manikealaisuuteen ("voit olla joko vallan puolella tai sitten totaalisesti sitä vastaan") ja sitä kautta kyynisyyteen ja terrorismiin.

Enää ei lasketa pelkän paon tai eksoduksen voimaan, vaan Hardt ja Negri innostavat organisointumaan kollektiivisesti. Kuten tavallista, ehdotusta ei viedä sen pitemmälle. Kirjoittajat ehdottavat "vallankumouksellista parallelismia". Moninaiset kamppailut ovat itsenäisiä suhteessa toisiinsa, eikä niitä tarvitse välttämättä kierrättää luokkataistelun kautta, toisin kuin esimerkiksi Zizek väittää. Vallankumous etenee kuitenkin vain tuhatjalkaisen tavoin: jokaisen itsenäisen jalan täytyy ottaa askel eteenpäin, jotta ruumis liikkuu.

Kirja loppuu kolmeen vaatimukseen, jotka toistavat *Imperiumin* lopun biopoliittista manifestia. Ensimmäinen on perustulon takaaminen. Toinen on tasavertaisuuden puolustaminen hierarkioita vastaan esimerkiksi globaalien kansalaisoikeuksien kautta - kaikille on taattava oikeus terveydenhuoltoon, koulutukseen ja poliittiseen osallistumiseen. Kolmas vaatimus on esteettömän ja maksuttoman commonsien käytön turvaaminen.

Hardt ja Negri tietävät, ettei vallanpitäjillä ole aikomustakaan taipua vaatimuksiin, ellei heitä pakoteta. Siksi meidän on ryhdyttävä aseistetuiksi enkeleiksi ja haudattava heidät. Samaan aikaan toiset hautaavat jo Hardtia ja Negriä:

Ihmiset ovat tulossa tietoisiksi, että ei ainoastaan sääntelemättömän kapitalismin aika-kausi vaan myös kaikkien Antonio Negrin paskojen metaforien aikakausi on ohi. En pidä näistä metaforista, jotka väittävät isojen organisaatioiden ajan olevan ohi, että ainoastaan "nomadinen", "itseorganisoiuva" ja "molekulaarinen" toimivat. Kaikki tällainen haittelo on mennyt. Suuret, kollektiiviset teot ovat taas täällä, ja se on olennaista. Tämä on selvää ja tärkeää kaikelle, mitä teemme. [...]

Kyllä, vallan ottaminen on taas in. Tämän vuoksi en ole aivan samaa mieltä myöskään Badioun kanssa, joka puhuu liikaa perustan valmistelemisesta ja asioiden pohjustamisesta: ainoa asia, mitä voimme tehdä nykyään, on vetäytyä ja asettaa painetta valtapolitiikalle ulkopuolelta, jostain marginaalista käsin. Ei! Uskon, että uuden aggressiivisuuden aika on tullut.³

Zizekiin voi yhtyä joiltain osin. *Imperiumista* on kuljettu *Commonwealthiin* kymmenen vuoden matka. Silti mihinkään ei ole päästy, eikä mikään ole täsmentynyt. Maailmanjärjestyksen imperialisoitumista ja immaterialisaatioteesiä toistetaan, mutta vain mekaanisesti. Hardtin ja Negrin olisi ehkä kannattanut lukea Deleuzen *Différence et répétition* tarkemmin: aito toisto edellyttää eron tekemistä.

Kuitenkin Zizekin luoma vastakkainasettelu on väärä, eiväthän kollektiiviset teot ja massamobilisaatiot sulje pois molekulaarista tasoa. Zizek vai Negri, kollektiivi vai nomadi? Molempia voidaan käyttää.

Commonwealth kehottaa meitä nauramaan samalla kun tuhatjalkaisemme hautaa vallanpitäjiä. Ainakin nauru voittaa kyynisyyden!

Michael Hardt & Antonio Negri: Commonwealth. Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge 2009.

Viitteet

1 Commons-esittelyjä Suomessa ovat kirjoittaneet mm. Jukka Peltokoski ("Ketä vasemmisto enää kiinnostaa?" Verkkolehti Megafoni 2009, <http://www.megafoni.org/index.php/julkaisut/2/81-ketae-vasemmisto-enaee-kiinnostaa>) ja Tero Toivanen ("Vertaistaloutta rakentamaan", Revalvaatio 2009, http://www.revalvaatio.org/index.php?option=com_content&view=article&id=65:vertaistaloutta-rakentamaan&catid=31:general&Itemid=46).

2 Ekonomismista ks. <http://www.shaviro.com/Blog/?p=793>. Erityisesti Hardtiin keskittyvästä commonsien erityisyyden kritiikistä ks. <http://whatinthehell.blogspot.com/2009/10/19/am-i-gonna-say/#more-1051>.

3 Slavoj Zizek teoksessa Kimmo Jylhä & Hanna Kuusela (toim.): *Politiikkaa, idiootti! Vastakkainasetteluja Zizekin kanssa*, s. 91-92. Into Kustannus, Keuruu 2009.

Yhdeksän kohdan tie ekososialismiin

Toimitus

1.

Vasemmisto tarvitsee sekä kiirettä että malttia. Kapitalismin kriisiytyminen ekologisia elinehtoja myöten on johtanut historialliseen tilanteeseen, jossa kysymys sosialismista ja barbariasta on ajankohtaisempi kuin koskaan. Zizekin sanoin tuntuu olevan helpompaa kuvitella maailman tuhoutuminen kuin kapitalismin kumoutuminen. Samalla tarvitaan malttia, Leninin sanoin OPPIA, OPPIA, OPPIA. Vasemmisto on unohtanut taloudellisen ja talouspoliittisen osaamisensa ja toistelee nyt samoja selityksiä talouskriisille kuin porvarillinen taloustiede: ihmisten tai vain pankkiirien ahneus, finanssimarkkinoiden sääntelemättömyys tai jopa se kauhistus, että köyhille annettiin lainaa!

2.

Viime vuosina vasemmisto on hankkinut sosiaalipoliittista osaamista talouspoliittisen kustannuksella kiinnittämällä huomionsa siihen, miten yhteiskunta kohtelee kaikkein heikoimpia. Vasemmistolaiset poliitikot ovat keskittyneet kapitalismin oireiden hoitamiseen jättäen varsinaisen syyn huomiotta. Yhteiskunnallinen epätasa-arvoisuus ei ole kapitalismin sivutuotetta, vaan sen pääartikkeli. Kapitalismi on rakenteellisesti epätasa-arvoinen: sen tehtävänä on kasata ja keskittää varallisuutta kapitalistiluokan käsiin. Vasemmistolainen sosiaalipoliitiikka on ollut vain tämän epätasa-arvoisuuden kompensointia: varallisuuden jakamista tulonsiirroin.

3.

Ilman luokka-analyysiä ja luokkapoliitiikkaa valtaankin päässyt vasemmistolainen sosiaalipoliitiikka kääntyy itseään vastaan poliisitoimintana, karkotuksina, kontroleina, mihin tahansa työhön pakottamisena. Luokka-analyysin sijaan klassinen luokkaa koskeva reaaliosialistisen harmaa kuvasto sekä palkkatyön vapauttavuuden ja yhteiskunnallisen tuottavuuden ideologiat ovat vanhentuneita. Työväki karsastaa luokkaa vanhentuneen ideologisen kuvaston takia.

4.

Luokka-analyysi tarkoittaa myös sitä, että katsotaan porvarillisen taloustieteen metodologisen individualismin määräämän ihmiskuvan (ihmisilluusion) sijaan yhteiskunnallista ihmistä ja niitä olosuhteita, joissa ihminen yksilöllistyy toimijaksi. Eri sorron muotojen ahkeran luetteloinnin ja tilastoinnin sijaan luokka-analyysi kysyy, mitä yhteistä on kysymyksillä maahanmuutosta, köyhyydestä, sukupuolisorrosta, seksuaalisuudesta, ekologiasta, työn prekarisoitumisesta ja niin edelleen. Luokkapoliitiikka perustuu todelliseen solidaarisuuteen sorrettujen ja riistettyjen välillä, sillä sen perustana on yhteisten etujen ja tarpeiden artikulointi pelkkien kauniiden arvojen sijasta. Esimerkiksi ekologista kriisiä ei ratkaista opettamalla yksilöille epämääräistä ympäristöystävällisyyttä tai luonnonmukaisuutta, vaan tuhoamalla ne valtarakenteet, jotka tekevät

ekosysteemistä pelkän voitontavoittelun resurssin.

5.

Entä keynesiläisyys ja hyvinvointivaltio? Pääoman ja palkkatyön historialliseen kompromissiin ei ole paluuta: toisesta maailmansodasta vuoden 1973 öljykriisiin kestänyt keynesiläinen kulta-aika oli ainutlaatuisten historiallisten olosuhteiden tuotosta. Järjestäytynyt työväenluokka sekä Neuvostoliiton uhka pakottivat globaalin porvariston luokkakompromissiin. Hyvinvoinnista puhuminen on tyhjää liturgiaa ilman voimaa pakottaa porvaristo kaatumaan tai edes uuteen kompromissiin. Vanhan hyvinvointivaltioprojektin jatkaminen sellaisenaan ei selvästikään ole vaatimus, joka keräisi ympärilleen uutta voimaa. Neuvostoliiton perään jaksaa itkeä enää Ben Zyskowitz, ja porvaristo on onnistunut hajottamaan järjestyneen proletariaatin. Ilman uutta luokkakompositiota ei koko yhteiskuntaa koskevaan hyvinvointiin ole paluuta. Ei ole hyvinvointia ilman luokkapoliittikkaa!

6.

Myös akateeminen vasemmistolaisuus on kriisissä. Radikaaliälymystö on kääntänyt kykloopin katseensa tarpeista haluihin. Samalla akateemikot ovat huomaamattaan proletarisoituneet itse. Älymystö on kyvytöntä tuottamaan uutta vallankumouksellista teoriaa, mikäli se jatkaa pakokaan luokkakysymyksistä tai käsittelee luokkia korkeintaan tilastollisina joukkoina. Älymystön on valittava rakentaako se uutta työväenliikettä vai palveleeko se porvaristoa.

7.

Vasemmiston on kyettävä tarjoamaan kokonaisvaltainen ja konkreettinen ekososialistinen vaihtoehto kapitalismille. Tämä on edellytys myös vasemmistolaisen projektin tulevaisuudelle. Ilman sitä se menettää uskottavuutensa todellisena vaihtoehtona. Ilman sitä vasemmistolainen projekti ei kykene muuta kuin uusintamaan vallitsevaa asioiden järjestystä. Kyse ei ole abstraktin utopian maalaamisesta, jonka tulevaisuus siintää messiaanisen voimainkoituksen tuolla puolen. Realistisen vasemmistolaisen talouspoliittisen vaihtoehdon hahmottelu edellyttää päivitettyä kapitalismin ja luokkasuhteiden analyysia. Oikeiden vastausten etsiminen on aloitettava oikeiden kysymysten esittämisestä.

8.

Uudet talousmallit eivät putoa taivaasta. Niiden alkionmuotoja on mahdollista löytää jo nykyisyydestä. Vertaisverkot, uusosuuskunnat, commonsit, uudet lahjatalouden muodot, kuten "book crossing", tehdasvaltauksset, Etelä-Amerikan tuotantolaitosten kansallistamiset ynnä muut eivät sellaisenaan uhkaa kapitalismia, vaan kapitalismin puitteissa ne muuttuvat lopulta osaksi sen arvonlisäysprosessia. Samalla ne kuitenkin lisäävät hyvinvointia tässä ja nyt sekä avaavat prosesseja vaihtoehtoisen tuotantosuhteen luovalle kehittelylle. Ne osoittavat mahdollisia tulevan tuotannon muotoja ja näyttävät käytännössä, että toisenlainen talous ei ole vain välttämätön, vaan myös mahdollinen.

9.

Vasemmiston on tiedostettava historiallinen tehtävänsä. Sen on ymmärrettävä, että elämme voimakasta tuotantovälineiden murroksen ja kehityksen vaihetta. Teollinen kapitalismi on muuttumassa jälkiteolliseksi kapitalismiksi, jossa informaatioteknologioilla tulee olemaan keskeinen rooli ja jossa tiedon ja palvelujen myymisestä tulee osa tavaratuotantoa ja pääoman kasautumisprosessia. Vihreys, Green New Deal, ei poista kapitalistisiin kasautumisprosesseihin

ja näiden yhteiskunnallisten edellytysten takaamiseen liittyviä ristiriitoja ja alistamisen muotoja.

Lisää tiedossa, pysykää kanavalla!



